

ISSN 2616-7948 (print)

ISSN 2617-1244 (online)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

2022 #1 (9)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Видається з 2018 року

Scientific journal

Issued two times per year

Published since 2018

Київ | 2022 | Київський національний
університет культури і мистецтв
Kyiv | 2022 | Kyiv National University
of Culture and Arts

Друкується за ухвалою Вченої ради
Київського національного університету
культури і мистецтв
(протокол № 12 від 10.03.2022)

Журнал друкується на підставі Свідоцтва про
державну реєстрацію друкованого засобу інформації
(серія КВ № 23123-12963р від 25 січня 2018 року),
виданого Міністерством юстиції України

Головний редактор — д-р філол. н., проф. Микола Тимошик
Editor-in-chief: Doctor of Sciences (Philology), Professor Mykola Tymoshyk

Відповідальний секретар — канд. пед. н., проф. Юлія Трач
Executive Secretary: PhD in Pedagogy, Professor Yulia Trach

Редакційна колегія:

Балаклицький Максим — д-р н. із соц.
комунік., проф.;
Гарачковська Оксана — д-р філол. н.,
проф.;
Гжебик Маріола — д-р габ., проф. (Же-
шувський ун-т, Польща);
Гуменюк Тетяна — д-р філос. н., проф.;
Зикун Наталія — д-р н. із соц. комунік.,
проф.;
Новальська Тетяна — д-р іст. н., проф.

Editorial Board:

Maksym Balaklytskyi — Doctor of Social Commu-
nications, Prof.;
Oksana Harachkovska — Doctor of Philology,
Prof.;
Mariola Grzebyk — Dr hab., Prof. (University of
Rzeszów, Poland);
Tetiana Humeniuk — Doctor of Philosophy, Prof.;
Natalia Zykun — Doctor of Social Communica-
tions, Prof.;
Tetiana Novalska — Doctor of History, Prof.

**Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України
від 15.04.2021 № 420 (додаток №3)
науковий журнал «Український Інформаційний Простір»
включено до Переліку наукових фахових видань України
за спеціальностями:
061 — «Журналістика та інформація»
029 — «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа».**

**Журнал зареєстровано та індексується в наступних науково-метричних
базах даних і каталогах:**

Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, GoogleScholar,
Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor,
Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН).

Шеф-редактор — д-р пед. н., проф. Михайло Поплавський
Editor director: Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor Mykhailo Poplavskyi

Адреса редакції:

Кімн. 917, вул. Є. Коновальця, 36
Київський національний університет
культури і мистецтв, м. Київ, 01133

Editorial office address:

Office 917, 36 Ye. Konovaltsia Street
Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, 01133

Тел./tel.: +38 (096) 104 79 53
e-mail: ukrinfoprostir@gmail.com

**Редакція залишає за собою право на редагування текстів, яке не змінює позиції автора.
Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.**

© Київський національний університет
культури і мистецтв, 2022

ЗМІСТ

CONTENT

Від головного редактора	7	The editor's-in-chief address
The editor's-in-chief address	11	Від головного редактора

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Михайло Поплавський Національні рейтинги ЗВО як інструмент оцінювання якості вищої освіти в Україні	16	Mykhailo Poplavskyy National ratings of higher education institutions as a tool for assessing the quality of higher education in Ukraine
Микола Тимошик Стандарти журналістики: поняття, ґенеza, зміст, практика	30	Mykola Tymoshyk Journalism standards: concept, genesis, content, practice
Тетяна Гуменюк Сучасний блогерський медіапростір	57	Tetiana Humeniuk Modern blogging media space
Майя Нагорняк Інформаційна та пропагандистська діяльність Української Народної Республіки (УНР) 1920–1921 років	69	Maiia Nahorniak Information and propaganda activity of the Ukrainian People's Republic (UPR) in the period 1920–1921
Анастасія Коваль Типові гендерні образи літніх людей в українських серіалах	88	Anastasiia Koval Typical gender images of elderly people in Ukrainian TV series

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТИКИ ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
THEORY AND PRACTICE OF JOURNALISM AND PUBLISHING

Оксана Білецька
Інформаційні настрої мешканців Боярської громади за умов формування нової системи місцевих ЗМІ (на матеріалах опитування)	100	Oksana Biletska
Residents' information attitudes of Boiarka community under the conditions of a new local media system formation (on the survey materials)
Вікторія Галудзіна-Горобець
Візуально-комунікативний аспект використання шрифтових гарнітур у друкованих ЗМІ	119	Victoriia Haludzina-Horobets
Visual and communicative aspect of using font sets in printed media
Марина Лисинюк
Інформаційний контент ЗМІ у контексті медіакомунікації: теоретичний аспект	126	Maryna Lysyniuk
Media information content in the context of media communication: theoretical aspect
Богдан Синчак
Тенденційне підвищення рівня медіаграмотності як результат збільшення запитів на якісну інформацію	133	Bohdan Synchak
The tendency to increase media literacy level as a result of increasing requests for quality information
Світлана Шийка
Жанрові особливості інформаційної журналістики	147	Svitlana Shyika
Genre features of information journalism

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ
HISTORY OF JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING

Олександр Галич
Цензура та цензори в спогадах
Сергія Єфремова	162	Oleksandr Halych
Censorship and censors in Serhii
Efremov's memories
Мар'ян Житарюк
Радянська Україна 1930 р.
(за публікаціями
часопису «Діло»)	174	Marian Zhytariuk
Soviet Ukraine in 1930
(according to the publications
in the newspaper "Dilo")

ПРЕСА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ
UKRAINIAN DIASPORA PRESS

Ігор Скленар
Місія часопису «Християнський
Голос» у діаспорі
(за матеріалами публіциста
Зенона Пеленського)	196	Ihor Sklenar
Mission of "Khrystyianskyi
Holos" ("Christian Voice") journal
in the diaspora (according to
publicist Zenon Pelenskyi)
Ігор Срібняк
Марина Палієнко
Повсякдення інтернованих вояків
Армії УНР у таборах Стшалково
і Каліш, Польща, крізь призму
публікацій журналу «Наша Зоря»
(1921–1923 рр.)	209	Ihor Sribniak
Maryna Paliienko
Everyday Life of the UPR Army
Interned Soldiers in Strzałkowo
& Kalisz Camps (Poland) Through
the Lens of the Journal "Nasha
Zoria" ("Our Dawn") (1921–1923)

ІНФОРМАЦІЯ ТА ДОКУМЕНТАЛІСТИКА
INFORMATION AND DOCUMENTATION

Галина Салата
Київське Забайков'я (Забайків'я)
в світлі архівознавства | 234 | Halyna Salata
Kyiv Zabaikovia (Zabaikivia) in the
light of archival science |
|---|------------|--|

ПУБЛІЦИСТИКА
PUBLICISM

Микола Тимошик
Наука у час війни:
чин покликаних чи безрозбірливе
заробітчанство	250	Mykola Tymoshyk
Science during the War:
the rank of the called or illegal
employment
Анатолій Матвійчук
Доки ми є, – ніщо не програно	257	Anatolii Matviichuk
Until we are, nothing is lost

Від головного редактора

Шановний читачу!

За уважного читання останніх чисел УІП, певне, ви помітили, що традиційна складова змістової частини видання — так зване Передслово — у нас дещо змінилася й стала уподібнюватися класичній передовій. Її змістова домінанта — короткий огляд від часу попереднього випуску вагомих із боку соціальної значущості в інформаційному полі подій, тенденцій, ініціатив, до появи яких причетна журналістика та журналісти, і про які в поточному числі часопису так чи так ідеться в окремих статтях.

На глибоке переконання автора цих рядків, робити це в науковому фаховому журналістичнознавчому виданні треба передусім тому, що за переломової доби Української державності актуалізуються будь-які проблиски тенденцій та ініціатив у медійному середовищі. Надважливо не просто помітити, зафіксувати, а й засвідчити переконливу спонуку молодим дослідникам вивчати, узагальнювати, вводити все це до майбутніх досліджень, навчальних програм чи посібників. Цим будемо наближувати реальну журналістську практику, її стандарти, принципи, уроки і чин особистостей в навчально-наукове середовище, де формуються чи гартуються кадри для медійної галузі.

Це число готувалося до друку за умов карколомно розпочатої 24 лютого одвічним нашим ворогом — росією — небувалої за жорстокістю до мирного населення війни за знищення української нації. Тому контент «журналістика і війна» тут неминуче стає головним.

Отож, виокремлюю кілька найбільш показових явищ із гарячого журналістського цеху, що потребують осмислення.

Першого місця заслуговує феномен єдиних загальнонаціональних новин. Його вже

руській
воєнний
корабль

НАХ#Й

нарекли у журналістській спільноті своєрідним українським телерадіодивом. Ідеться про нечуваний досі випадок об'єднання різних за формами власності (приватна, державна, суспільна) та творчою політикою редакцій телебачення і радіо заради головного — заговорити до свого народу мовою правди; заговорити єдиним українським голосом. Хто в цій однодумній упряжці? Суспільне «Українське радіо», телеканали «Рада», «Інтер», ICTV, «1+1» та «Україна 24». Їм за короткий час вдалося витіснити на задвірки історії загрозливі хронічні хвороби української журналістики, про які знали всі, але не мали рецепту своєчасно їх позбутися, — просування окремими каналами інтересів власників-олігархів, прихована політична реклама, низькопробні розважальні шоу в російській обгортці, нахабне ігнорування закону про державну мову тощо. Незалежно від того, скільки часу протримається таке починання, вже нині є вагомі підстави говорити про нову добу в історії сучасної української журналістики.

Можна сперечатися про коло учасників «єдиного голосу», про мотиви другого пакету РНБО щодо наведення ладу в національному інформаційному просторі. Та продовжувати ігри в свободу слова, ніяк не можна. Бо низка залежних від мішка олігархів продажних журналістів й далі тлумачитиме ці стандарти однобічно.

На очах змінюється лексика журналістських текстів. Увесь журналістський корпус фактично «в польових умовах» мусив засвоювати терміни і поняття, яких зазвичай не вчать в університетах. На початках брала гору прикра плутанина в близьких за звучанням, але різних за принциповими означеннями поняттях, як скажімо: *війна — збройна агресія — вторгнення; воєнний — військовий; окупанти — загарбники — терористи; бойові дії — воєнні дії; бомбардування — обстріл — авіаналіт* тощо. Тому надто своєчасним виявився оприлюднений Комісією з журналістської етики своєрідний «Словник війни», у якому наголошується на відповідальності журналістів у правильному виборі лексики та професійному використанні термінів.

В екстремальних умовах особливого авторитету у споживачів різножанрових текстів набувають ті їх творці, хто володіє неабияким хистом віднаходити й відбирати факти, переконливо й не без харизми розповідати про них. Надто коли йдеться про прямоефірну журналістику. Яскравий взірець показав тепер уже знаний в Україні британсько-німецько-люксембурзький репортер Філіп Кроутер. Своїми репортажами з Києва він змусив мільйони телеглядачів у різних країнах Європи з непідробним інтересом спостерігати за подіями в Києві напередодні і в перші дні вторгнення російського агресора. Шість разів на добу відбувалися його включення в прямий ефір на Європу, і щоразу він це робив різними мовами — англійською, французькою, португальською, іспанською, німецькою, люксембурзькою. Цей при-

клад — спонука нашим юним «працівникам пера» активніше засвоювати іноземні мови, сміливіше розширювати українське інформаційне поле на західноєвропейському чи американському континентах. Бо досконале знання однієї-двох, а у випадку з колегою Кроутером — шістьох іноземних мов, — то переконлива ознака вищого професіоналізму. На жаль, реалії нашої журналістської освіти і нині є іншими: випускник відповідного факультету із університетським дипломом нерідко не може похвалитися перфектними знаннями не лише іноземної, а й мови своєї держави.

Маємо перший досвід існування національної журналістики під окупаційним режимом. Так, для мешканців Великописарівської громади на Сумщині їхня улюблена районна газета «Ворскла» відновила свою діяльність у формі фронтової листівки. Ні друкарня, ні пошта не працювали. Але газета прийшла до читачів. Зменшеним форматом, скороченою в кількості шпальт, розмноженою на принтері. Поширювали її в селах і на фронті волонтери. З випробуванням у часі гаслом «Прочитав — передай ближчому товаришеві». Перекоаний, що ці незвичні фронтові газетні випуски з часом стануть для майбутніх літописців цього краю і України безцінними документами доби.

На важливості «літописання сучасності» та ролі журналістики в цьому процесі наголосило нещодавно Міністерство культури України. Там закликали всіх українців ділитися власними історіями про війну. «Мільйони українців, — ідеться в цьому зверненні, — стали свідками цинічної війни росії проти України у самому центрі Європи. Діліться власною історією про війну в нашій країні! Так нас почує весь світ!».

Суголосною в цьому контексті стала творча вправа автора цих рядків для студентів-першокурсників факультету журналістики КНУКІМ, які вивчають предмет «Основи журналістики». Більшість уже написали свої роботи за темою «Російсько-українська війна: моя історія». Добірка кращих матеріалів планується для оприлюднення на шпальтах всеукраїнського тижневика «Слово Просвіти», а також у наступному випуску «Українського Інформаційного Простору».

Варто зафіксувати ще одну тенденцію: підвищення ролі розслідувальної функції журналістики. Героїчний чин показують, скажімо, репортери програми журналістських розслідувань «Слідство.Інфо»: завдяки сучасним технічним засобам вдалося ідентифікувати понад 50 російських військових, які вчиняли злочини щодо мирних українців під час окупації окремих населених пунктів Київщини. І ця півсотня, і тисячі інших злочинців неодмінно мусять бути покарані.

Ще один аспект цієї проблеми: злочини росії проти журналістів та медіа в Україні. Їх кількість на кінець березня сягнула цифри 150, а кількість убитих на війні наших колег — близько 20. Цей траурний

список, як відомо, відкрив американський журналіст із «The New York Times» Brent Рено. Отож, ідеться про необхідність створення уже тепер Мартирологу тих, хто поклав життя в битві на українському інформаційному фронті, чесно виконуючи свій професійний обов'язок.

Насамкінець — про дві негативні тенденції.

Перша стосується різного штибу диванних експертів і безвідповідальних блогерів. Системно оприлюднюючи у відкритій мережі не дозволені в час війни дані (скажімо, про завод із виготовлення ракети «Нептун», про ремонт трофейної техніки рашистів), такі «писаки» стають призвідцями точкових ударів ворогів по нашій інфраструктурі. І це вже не журналістика, а колаборанство. Переконливим застереженням для таких стало звернення Головнокомандувача Збройних Сил України від 23 квітня.

Друга тенденція, про тривожні наслідки якої слід сьогодні бити на всі заставки, — мовна безграмотність журналістських текстів. Такого повального ігнорування однієї із засадничих складових професійної журналістики як редагування текстів перед їх оприлюдненням, здається не було навіть у найгірші часи національної розрухи — 20-ті роки ХХ століття. Живою коректурою текстів після їх автоматизованого перекладу з російської на українську уперто ігнорують навіть ті редакції, які досі вважалися взірцями професіоналізму. Мовні покручі, елементарне граматичне недбальство, недовичитування, недодописування, а за всім оцим — елементарна неповага до читача. Ось що стоїть за цією тенденцією.

Микола Тимошик,
головний редактор
«Українського Інформаційного
Простору»

The editor's-in-chief address

Dear Reader!

An attentive reader of UIS must have noticed that the traditional component of the publication content — the so-called Preface — has changed a little bit and has become similar to the classical Foreword. Its sustainable semantic dominant is a brief overview, since the time of the previous issue, of important socially significant events in the field of information, trends, initiatives, which involve journalism and journalists, and which in the current issue of the journal are referred to in separate article.

According to the author of these lines, it is necessary to do this in a scientific professional journalistic publication, first of all, because at the turn of the Ukrainian statehood any glimpses of trends and initiatives in the media environment become relevant. It is crucially important not just to notice, capture, but also to show a convincing motivation for young researchers to study, summarize, and introduce these things to future studies, curriculum or manuals. This will bring real journalistic practice, its standards, principles, lessons and individual work closer to the educational and scientific environment, where personnel for the media industry are formed or hardened.

This issue was being prepared for publication under the conditions of the unprecedented war for the destruction of the Ukrainian nation, which was launched on February 24 by our eternal enemy, russia. Therefore, the content of “journalism and war” inevitably becomes the main thing here.

So, here are several of the most significant phenomena from the hot journalism workshop that need to be understood.

The phenomenon of unified national news deserves the first place. The journalistic community has already named it their native Ukrainian TV and radio miracle. This is an unprecedented case of uniting different forms of ownership (private,

**russian
warship**

**GO F#CK
YOURSELF**

state, public) and the creative policy of television and radio editorial offices for the main thing — to speak to people in the language of truth; speak in a single Ukrainian voice. Who is in this like-minded team? Public “Ukrainian Radio”, TV channels “Rada”, “Inter”, ICTV, “1+1” and “Ukraine 24”. In a short time, they managed to push out the threatening chronic diseases of Ukrainian journalism into the backyard of history, which everyone knew about but did not have a recipe for to get rid of in time — promoting the interests of oligarchic owners through certain channels, hidden political advertising, low-quality entertainment shows in the Russian wrapper, brazen disregard for the law on the state language, etc. No matter how long such an endeavor lasts, there are already good reasons to talk about a new era in the history of modern Ukrainian journalism.

It is possible to argue about the circle of the “single voice” participants, about the motives of the second package of the National Security and Defense Council regarding putting in order in the national information space. However, it is impossible to continue the games of freedom of speech under martial law. Otherwise a number of oligarchs bag-dependent journalists will continue to interpret these standards one-sidedly.

Journalistic texts’ vocabulary is changing before our eyes. In fact, the entire journalistic corps “in the field” had to learn terms and concepts that are not usually taught in universities. In the beginning, annoying confusion prevailed in terms close in sound, but different in principle, such as: *war — armed aggression — invasion; occupants — invaders — terrorists; combat operations — military operations; bombing — shelling — air raids*, etc. Therefore, a kind of “dictionary of war” published by the Commission on Journalistic Ethics, which emphasizes the responsibility of journalists in the correct choice of vocabulary and professional use of terms, was too timely.

In extreme conditions, a special authority among consumers of various genres’ texts is acquired by those of their creators who have a great ability to find and select facts, to tell about them convincingly and not without charisma. Especially when it comes to live journalism. A vivid example was shown by the now known British-German-Luxembourg reporter Philip Crowther in Ukraine. With his reports from Kyiv, he forced millions of TV viewers in various European countries to watch the events in Kyiv on the eve and in the first days of the Russian aggressor’s invasion with genuine interest. His live broadcasts to Europe took place six times a day, and each time he did so in different languages — English, French, Portuguese, Spanish, German, Luxembourgish. This example is an incentive for our young “pen workers” to learn foreign languages more actively, to boldly expand the Ukrainian information field on Western European or American continents, because a perfect knowledge of one or two, and in the case of our colleague Crowther — six foreign languages — is a convincing sign of higher professionalism. Unfortunately, the realities of our journalism education

are still different: a graduate of the relevant faculty with a university degree can often not boast of perfect knowledge not only of a foreign language, but also of the language of their country.

We have the first experience of national journalism existence under an occupation regime. Thus, for the Velykopysarivska community residents in the Sumy region, their favorite district newspaper Vorskla resumed its activities in the form of a frontline postcard. Neither the printing house nor the post office worked. But the newspaper came to readers. Reduced format, reduced in the number of columns, reproduced on the printer. Volunteers distributed it in the villages and at the front with the time-tested slogan “Read — pass it on to a fellow”. I am convinced that these unusual front-line newspaper issues will eventually become invaluable documents of the day for future chroniclers of this region and Ukraine.

The Ministry of Culture of Ukraine recently pointed out the importance of the “chronicle of modernity” and the role of journalism in this process. They urged all Ukrainians to share their own stories about the war. “Millions of Ukrainians have witnessed russia’s cynical war against Ukraine in the heart of Europe,” the statement said. Share your personal story about the war in our country! This is how the whole world will hear us!”

In this context, the creative exercise of these lines author for the first-year students of the Faculty of Journalism of KNUKIM (KNUC&A), who study the subject “Fundamentals of Journalism” was pretty consistent. Most of them have already written their works on “russian-Ukrainian war: my story”. A selection of the best materials is planned for publication on the pages of the all-Ukrainian weekly “Slovo Prosvity” (“World of Enlightenment”), as well as in the next issue of “Ukrainian Information Space”.

It is worth to note another trend: increasing the role of investigative journalism function. The heroic act is shown, for example, by reporters of the journalistic investigations program “Slidstvo.Info”: thanks to modern technical means, it was possible to identify more than 50 russian servicemen who committed crimes against peaceful Ukrainians during the occupation of certain settlements of Kyiv region. This half a hundred and thousands of other criminals are bound to be punished.

Another aspect of this problem is russia’s crimes against journalists and the media in Ukraine. Their number reached 150 at the end of March, and the number of our colleagues killed in the war — about 20. This mourning list is known to have been opened by the American journalist from “The New York Times” Brent Reno. So, it is necessary to create a Martyrology of those who laid down their lives in the battle on the Ukrainian information front, honestly fulfilling their professional duty.

Finally — about two negative trends.

The first concerns various types of coach-based experts and irresponsible bloggers. Systematically publishing in the open network data not al-

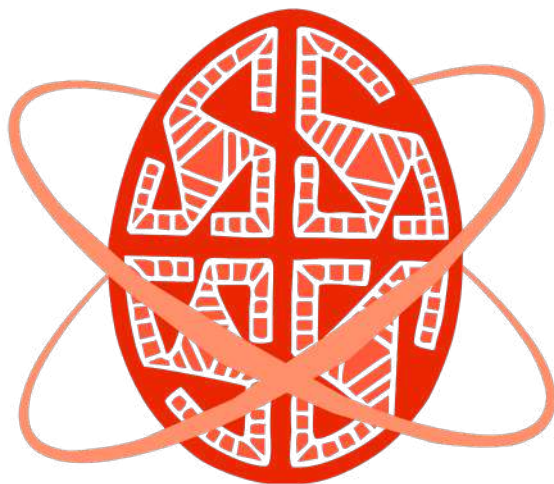
lowed during the war (for example, about the “Neptune” missile plant, the repair of the rashists’ trophy equipment), such “scribblers” become the instigators of point strikes on our infrastructure. And this is not journalism but collaboration. A convincing warning for such people was the appeal of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine on April 23.

The second trend about the alarming effects of which today should be rung all the bells are journalistic texts’ language illiteracy. Such a complete disregard for one of the fundamental components of professional journalism as editing texts before their publication seems to have not even been in the worst times of the national devastation — the 20s of the twentieth century. Proofreading after texts’ translation from Russian into Ukrainian is stubbornly ignored even by those editions that were still considered the samples of professionalism. Language twists, elementary grammatical negligence, under-reading, underwriting, and all this is an elementary disrespect for the reader. That is what follows this trend.

Mykola Tymoshyk,
Editor-in-Chief
of “Ukrainian Information Space”

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

ACTUAL ISSUES
OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

УДК 378.014.6:005.642.4(477)

Національні рейтинги ЗВО як інструмент оцінювання якості вищої освіти в Україні

Михайло ПОПЛАВСЬКИЙ

д-р пед. н., проф.

Київський національний
університет культури і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

pomm20180326@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8234-8064

© Поплавський М., 2022

Мета статті полягає у комплексному аналізі методології рейтингування провідних національних рейтингів ЗВО України. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні методів абстрагування, аналізу і синтезу, що дало змогу теоретично осмислити явище рейтингування українських ЗВО. Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці пропозицій з удосконалення українських рейтингів ЗВО. Всупереч поширеній думці, що рейтинги ЗВО — це найбільш простий, доступний і наочний спосіб ухвалення певних рішень, що стосуються закладів вищої освіти, насправді рейтинги не є показником якості освіти — характеризувати ЗВО однією цифрою, що позначає його позицію у рейтингу, нелогічно. Позиція у рейтингу — це, безумовно, показник високої академічної репутації ЗВО, але вона не завжди об'єктивна. Рейтинги не можуть замінити оцінювання якості освіти у ЗВО, хоч і забезпечують прозорість тих чи інших показників його роботи. Намагання ЗВО потрапити у лідери рейтингу призводить до короточасних заходів підвищення ефективності його діяльності, зокрема до стимулювання науковців збільшувати публікаційну активність та ін. Але в довгостроковій перспективі це не може вплинути на прогресивний його розвиток.

Оцінювати заклад вищої освіти необхідно з урахуванням його впливу на суспільство, оскільки він є найбільш інтеграційною системою, яку можна сьогодні уявити. Кожен ЗВО у своїй діяльності повинен бути орієнтований на конкретну цільову аудиторію, що відповідає одному з Берлінських принципів ранжирування ЗВО, згідно з яким ранжирування визначається чіткою орієнтованістю на певну групу споживачів рейтингу. Крім того, ранжувати ЗВО необхідно у групах, враховуючи різні місії, різні профілі наукової та освітньої діяльності, різну кількість студентів та професорів. Самі ж абітурієнти у своєму виборі закладу вищої освіти повинні враховувати не лише його позицію у рейтингу, а й рівень вимог, що висуваються до абітурієнтів, затребуваність випускників та ін.

Ключові слова: українські рейтинги ЗВО, заклад вищої освіти, показники та індикатори рейтингування, якість вищої освіти.

NATIONAL RATINGS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A TOOL FOR ASSESSING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Mykhailo Poplavskyi

Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
pomm20180326@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8234-8064

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the rating methodology of the leading national rankings of higher education institutions in Ukraine. The research methodology is based on abstraction, analysis, and synthesis methods usage, which allowed us to theoretically comprehend the phenomenon of Ukrainian higher education institutions' ranking. The scientific novelty of the obtained results is the development of proposals for improving the Ukrainian rankings of higher education institutions. Contrary to popular belief that higher education institutions rankings are the simplest, most accessible, and obvious way to make particular decisions about higher education institutions, in fact, ratings are not an indicator of the latter's quality- to characterize higher education institutions with one number, which indicates its position in the ranking, is illogical. The position in the ranking is, of course, an indicator of a higher education institution's high academic reputation, but it is not always objective. Ratings cannot replace the quality of educational assessment in higher education institutions, although they ensure the transparency of specific indicators of its work. Attempts by higher education institutions to become leaders in the ranking lead to short-term measures to increase the effectiveness of their activities, in particular, to encourage researchers to increase publishing activity and others. But in the long run, this cannot affect its progressive development.

It is necessary to evaluate a higher education institution by taking into account its impact on society, as it is the most integrated system imaginable today. Each higher education institution, in its activities, must be targeted at a specific target audience, which corresponds to one of the Berlin principles of ranking higher education institutions, according to which ranking is determined by a clear focus on a particular group of consumers in the ranking. In addition, higher education institutions should be ranked in groups, taking into account different missions, different profiles of scientific and educational activities, and different numbers of students and professors. Applicants themselves in their choice of higher education institution must take into account not only its position in the ranking but also the level of requirements for applicants, the demand for graduates, and others.

Keywords: *Ukrainian rankings of higher education institutions, higher education institution, rating targets and indicators, higher education quality.*

Актуальність теми

Сьогодні в усьому світі спостерігається попит на неупереджену, як прийнято вважати, інформацію про заклади вищої освіти, що призвело до появи різних підходів до оцінювання їх діяльності. Найбільш популярним засобом такого ранжування стали рейтинги, які розробляються на міжнародному, регіональному і національному рівнях для порівняння якості освіти та освітніх програм у навчальних закладах. Багаторічна практика рейтингування закладів вищої освіти дала поштовх не просто для накопичення даних, а розробки методологій оцінювання ЗВО, і, відповідно, для аналітичної роботи з визначення переваг і недоліків у діяльності останніх у порівнянні з конкурентами. Утім оцінити якість освіти надзвичайно складно, зважаючи на складноформалізовані показники у цьому процесі. Тому дослідники усе частіше звертають увагу, по-перше, на потребу удосконалення рейтингів, по-друге, на вплив інституту рейтингування на освітній простір, який не завжди є позитивним. Орієнтація виключно на показники рейтингів при визначенні ефективності діяльності ЗВО змушує розглядати систему освіти з точки зору економіки, хоча, варто визнати, за допомогою результатів рейтингів певною мірою можна управляти системою вищої освіти. Водночас, орієнтація лише на показники ЗВО у рейтингах може призвести до неадекватного оцінювання навчального закладу та кваліфікації його випускників.

Огляд останніх публікацій з теми дослідження. Проблематика рейтингування університетів на міжнародному, регіональному і національному рівнях не одне десятиліття перебуває у полі зору зарубіжних дослідників, які не лише намагаються теоретично осмислити саме явище університетських рейтингів, а й вносять пропозиції з їх покращення і взагалі ставлять під сумнів саму ідею ранжування навчальних закладів. Серед українських дослідників варто відзначити, зокрема, І. Татарінова та О. Герасимова (2013), які порівнюють теоретико-методологічні підходи та основні принципи складання університетських рейтингів, аналізують застосування різних критеріїв та індикаторів оцінювання, а також роблять висновок про те, що з метою порівняння різних університетів може бути використана лише досить вузька група універсальних, об'єктивних і спільних для всіх вищих навчальних закладів критеріїв та індикаторів. Н. Пархоменко (2020) у статті «Вплив міжнародних рейтингів на конкурентоспроможність закладів вищої освіти» досліджує вплив міжнародних рейтингів на параметри діяльності університету та його конкурентоспроможність, визначає переваги та недоліки оцінювання закладів вищої освіти за допомогою рейтингів.

Утім, незважаючи на відносно тривалий період складання рейтингів і практику їх вивчення та обговорення, наявні праці містять

лише частковий аналіз їх методології, теоретично не осмислюючи саме явище університетських рейтингів, а комплексний аналіз практики рейтингування українських ЗВО взагалі відсутній.

Таким чином, *мета статті* полягає в комплексному аналізі методології рейтингування провідних національних рейтингів ЗВО України.

Виклад основного матеріалу. Рейтингування закладів вищої освіти в Україні розпочалося відносно не так давно — з 2000-х років. Одним із перших, у 2006 році, був започаткований Національний академічний рейтинг двохсот найкращих закладів вищої освіти України «Топ-200 Україна», що складається співробітниками кафедри вищої технічної освіти, прикладного системного аналізу та інформатики НТТУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» («Рейтингування закладів вищої», 2022). Зовнішню експертизу рейтингу здійснюють спеціалісти наглядової ради міжнародної експертної групи з визначення рейтингів університетів — IREG Observatory («Рейтингування закладів вищої», 2022). Базовим принципом ранжування ЗВО у рейтингу є забезпечення повної відкритості, прозорості і незалежності цієї процедури. Для укладання рейтингу використовувалися відкриті дані, розміщені на web-ресурсах незалежних українських та міжнародних організацій та установ («Як складається консолідований», 2020).

Відповідно до методології рейтингу, діяльність ЗВО оцінюється з допомогою інтегрованого індексу рейтингової оцінки — Із, який включає три комплексні складники («200 найкращих закладів», 2021): 1) Інп — індекси якості науково-педагогічного потенціалу; 2) Ін — індекс якості навчання; 3) Імв — індекс міжнародного визнання. Для формування цих індексів використовують 20 індикаторів прямого вимірювання і дві експертні оцінки. Дані про ці індикатори вибирають із кількох незалежних джерел (дані ЗВО, дані МОН України, дані Комітету з питань державних премій України і премій ім. Тараса Шевченка, дані міжнародних асоціацій університетів, дані інших відомств) («200 найкращих закладів», 2021). Згодом, у 2010 році, до комплексного оцінювання діяльності ЗВО було включено додаткові параметри («200 найкращих закладів», 2021): 1) експертне оцінювання якості науково-педагогічного потенціалу і якості навчання — 15%; 2) показник інформаційних ресурсів (якість та функціональна повнота web-сайтів університетів) — 5%. Експертне оцінювання проводиться за такими критеріями: рівень базової, загальноосвітньої підготовки студентів, рівень їхньої фахової підготовки, рівень практичного володіння інформаційними технологіями, затребуваність випускників ЗВО на ринку праці. З 2018 року для оцінювання міжнародного визнання ЗВО додатково враховується його участь у та-

ких європейських програмах, як «Горизонт 2020», Seventh Framework Programme, TEMPUS, Erasmus+ («Університетські рейтинги», 2018). Таким чином, «Топ-200 Україна» оцінюється за допомогою агрегованого показника (інтегрального індексу Із), який формується на підставі індикаторів прямого вимірювання (80%), експертної оцінки якості підготовки випускників ЗВО представниками роботодавців та академічної спільноти (15%), а також з використанням міжнародних наукометричних і web-метричних даних (5%) («Рейтингування закладів вищої», 2022).

Враховуючи рекомендації Лісабонського форуму IREG-8 та гостру потребу України здійснювати високотехнологічний, інноваційний розвиток своєї економіки, оргкомітетом рейтингу «Топ-200 Україна», за підтримки міжнародної наглядової експертної ради рейтингу, для ранжування ЗВО у 2015/2016 році додатково було введено критерій «Інноваційна діяльність університетів» («Університетські рейтинги», 2018). Цей критерій кількісно вимірювався обсягом інвестицій, зроблених приватним, високотехнологічним бізнесом в стартапи університетів, при чому в якості стартапів розглядалися не лише новітні технічні розробки, а й проекти в різних галузях (біологічній, медичній, аграрній, гуманітарній та ін.), які ґрунтувалися на новітніх ідеях і мали затребуваність на споживацькому ринку. Отриманий результат включено до Інп — індексу якості науково-педагогічного потенціалу. Таким чином, у результаті нововведень рейтингову систему було підсилено інноваційним складником наукової роботи університету. Крім того, командою «Топ-200 Україна» постійно удосконалюється методика ранжування, збирання та обробки первинних даних, а також розширюється база українських та міжнародних експертів. Результати щорічних рейтингів «Топ-200 Україна» з 2006/2007 н. р. і по 2021 р. розміщено на сайті Центру міжнародних проектів «ЄвроОсвіта» (EuroOsvita.net) («Топ-200 кращих університетів», б. р.).

Табл. 1. Показники оцінювання діяльності університетів, згідно з рейтингом «Топ-200 Україна».

№	Показник	Вага показника	Оцінювання виду діяльності	Відкрите джерело доступу до показника
1	QS World University Rankings	0.145	Академічна діяльність	https://www.topuniversities.com
2	Scopus	0.145	Науково-видавнича діяльність	http://ru.osvita.ua

3	Webometrics	0.145	Оцінка науково-дослідницьких досягнень університетів через порівняння їх Інтернет-сайтів	http://webometrics.info
4	Участь в програмах Erasmus+ Європейського Союзу	0.145	Міжнародна діяльність	https://erasmusplus.org.ua
5	Nature Index	0.10	Цитованість наукових праць вчених університету у високорейтингових наукових виданнях	https://www.natureindex.com
6	UniRank	0.10	Якість представлення та популярність ЗВО у Інтернет-просторі на основі незалежних вебметричних показників	https://www.4icu.org/ua/
7	Результати Всеукраїнських студентських олімпіад 2018/2019 і конкурсів наукових робіт 2019/2020 (за сумою балів)	0.055	Якість підготовки	https://imzo.gov.ua/2019/08/07/nakaz-mon-vid-5-08-2019-1060 , https://imzo.gov.ua/2020/10/05/nakaz-mon-vid-05-10-2020-1220
8	Премії Президента України та Верховної Ради України для молодих вчених	0.055	Навчально-наукова робота	https://www.president.gov.ua , https://zakon.rada.gov.ua
9	Кількість отриманих патентів вченими університету в 2020 р.	0.055	Винахідницька діяльність	http://www.euroosvita.net , https://ukrpatent.org
10	Середнє зважене значення для рейтингів ЗВО за кількістю поданих заяв абітурієнтами та середнім конкурсним балом в 2020 році	0.055	Привабливість університету для абітурієнтів	https://vstup2020.edbo.gov.ua/statistics/

Іншим рейтингом ЗВО України є рейтинг «Scopus» — наукометричний моніторинг суб'єктів науково-видавничої діяльності України за показниками бази даних SciVerse Scopus, який розробляється видавничою службою «УРАН» на замовлення інформаційного ресурсу «Освіта.ua». Результати рейтингу ґрунтуються на показниках цитованості наукових статей, опублікованих закладами вищої освіти або їх фахівцями. База даних Scopus постійно індексує понад 20 тисяч наукових видань з технічних, медичних і гуманітарних наук («Рейтинг Scopus», б. р.), також до бази даних потрапляють публікації наукових журналів, матеріали конференцій і книжкових видань. У рейтинговій таблиці українські університети ранжовані за індексом Гірша — показником, що враховує кількість наукових публікацій і кількість їх цитувань («Рейтинг університетів», 2021).

Рейтинг «Бал ЗНО на контракт» — це рейтинг 200 кращих закладів вищої освіти за показником середнього бала ЗНО абітурієнтів, захищених на перший курс до ЗВО на навчання за кошти фізичних та юридичних осіб (контракт) на основі повної загальної середньої освіти за денною та заочною формами навчання. Рейтинг формується інформаційною системою «Вступ.Освіта.ua» на основі даних про вступну кампанію, одержаних із Єдиної державної бази з питань освіти (ЄДЕБО) за договором з ДП «Інфоресурс». До рейтингу не включаються ЗВО та їх окремі структурні підрозділи, до яких зараховано менше 20 осіб на контракт.

На підставі рейтингів «Топ-200 Україна», «Scopus» та «Бал ЗНО на контракт» інформаційним ресурсом «Освіта.ua» щорічно складається консолідований рейтинг закладів вищої освіти України («Як складається консолідований», 2020; «Консолідований рейтинг вишів», 2021). У консолідованому рейтингу кожному закладу вищої освіти присвоюється бал, що дорівнює сумі його місць у згаданих вище рейтингах, якщо у якомусь із рейтингів ЗВО не був представлений, то йому присвоювалося місце, яке слідує за останнім у цьому рейтингу (201, 191, 201 відповідно). Підсумкова таблиця рейтингу містить 242 ЗВО, які присутні хоча б в одному із згаданих вище рейтингів.

Таким чином, Україна приєдналася до світової практики рейтингування закладів вищої освіти, розробивши аналогічний інструмент оцінювання ефективності їх діяльності у сучасних умовах. Як і міжнародні рейтинги, українські рейтинги ЗВО ґрунтуються на Берлінських принципах ранжування університетів, в яких декларовано необхідність з'ясування: а) мети вивчення ставлення суспільства до академічного ранжирування університетів, б) важливості критеріїв та показників ранжирування, обраних рейтинговою організацією (або ренкером, укладачем рейтингів), в) суспільні очікування від академічного ранжирування, а також г) встановлення відповідності

результатів ранжування очікуванням суспільства або задоволеність суспільства академічним ранжуванням університетів, д) усунення помилок чи недоліків, допущених під час проведення ранжирування ЗВО (Merisotis & Sadlak, 2006).

Проте, як і з міжнародними рейтингами, методологія складання українських рейтингів ЗВО викликає чимало запитань. По-перше, звертає на себе увагу той факт, що рейтинги стандартизують еталон навчального закладу, на який повинні рівнятися усі інші: протягом тривалого часу у першу десятку українських ЗВО стабільно входять Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Львівський національний університет імені Івана Франка; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Ці університети — багатопрофільні заклади вищої освіти, що готують фахівців із природничих, гуманітарних, технічних та інших напрямів. Ігнорування українськими, власне, як і міжнародними, рейтингами навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців для соціально-гуманітарної сфери і не можуть (і не повинні) конкурувати з великими дослідницькими університетами, демонструє, з одного боку, спрощений підхід до оцінювання, а з іншого, змушує профільні ЗВО переорієнтувати викладання і дослідницьку діяльність на «символічно» вигідні на конкурентному ринку показники, що дедалі більше сприяє посиленню невиправданої нерівності у сфері освіти. Рейтинг відкрито транслюють ринковий підхід до освіти, змушуючи навчальні заклади протистояти один одному у прагненні залучити якомога більше студентів, що призводить до необхідності все більшої диференціації і диверсифікації запропонованих навчальними закладами товарів та послуг. Ринковий підхід, безперечно, має свої переваги — у ринковій економіці провідна роль відводиться споживачеві, а відтак, заклади вищої освіти мають переорієнтуватися на підготовку фахівців, реально необхідних в країні, що відповідатиме завданню успішного функціонування ЗВО. Відкриття нових та зміцнення перспективних спеціальностей, проголошення політики якості навчання, здійснення конкурентного аналізу — конкретні кроки в освоєнні ринкового підходу до управління ЗВО. Проте, такий підхід залишає поза увагою необхідність участі системи освіти у збереженні і трансляції зразків національної культури. Інститут освіти повинен виконувати роль основного суб'єкта інкультурації та соціалізації поколінь через збереження їх культурної спадкоємності, тобто трансляції цінностей і норм не лише професійної культури, а й усього різноманіття її форм. Реалізація саме цієї функції — трансляція ціннісно-нормативного контексту — визначає соціокультурний потенціал інституту освіти. Однак, жоден з українських і міжнародних рейтингів не враховують роль закладу вищої

освіти в соціально-економічному, соціально-політичному, а тим більше у соціокультурному розвитку країни чи світу загалом.

По-друге, українські рейтинги оцінюють заклади вищої освіти за доволі обмеженим набором показників, які апріорі не можуть відображати всебічну і багатогранну діяльність ЗВО. До того ж оцінювати ЗВО за окремими показниками взагалі неприйнятно, як, наприклад, це робиться за методикою рейтингу «Scopus» — база даних «Scopus», на даних якої ґрунтується відповідний рейтинг, не є ані повною, ані представницькою і не ґрунтується на суто якісних індикаторах. Оцінювати ЗВО, послуговуючись виключно однією базою даних, неприйнятно — у світі таких баз є чимало (напр., Google Scholar, Index Copernicus та ін., і навіть бази даних у відповідних галузях знання, напр., Chemical Abstracts та ін.), а головне ігнорувати національну базу — «Україніка наукова». По суті, показник цитованості наукових статей, опублікованих закладом вищої освіти або його фахівцями у базі даних «Scopus», — це формальний критерій оцінювання, який замінює собою якісне рейтингування, що повинно здійснюватися науковою спільнотою. Тим більше, що, орієнтована перш за все на природничі і технічні науки, вона не містить журналів соціокультурної проблематики, якій притаманна чітка національна, а іноді навіть локальна орієнтація. Рівень цитування у різних галузях науки є дуже різним, що абсолютно не враховується у базі даних «Scopus». Тому цей показник повинен залишатися одним з головних лише при оцінюванні наукової роботи навчального закладу, і то не кожного, а не визнаватися провідною характеристикою його діяльності.

По-третє, сумнівними за своєю об'єктивністю щодо діяльності ЗВО видаються індикатори рейтингування, що використовуються в «Топ-200 Україна». Зокрема, цей рейтинг ґрунтується на даних таких міжнародних рейтингів, як QS World University Rankings, Webometrics, Nature Index та UniRank. Так, QS World University Ranking, включений до «Переліку світових рейтингів університетів для визначення особливої категорії іноземців та осіб без громадянства, які претендують на працевлаштування в Україні» (Кабінет Міністрів України, 2018), — один з так званої «великої трійки» рейтингів, які є найвпливовішими світовими рейтингами університетів. QS World University Ranking — багатофакторний рейтинг: він використовує ряд академічних показників, показники від роботодавця та студентів, а також міжнародні індикатори для оцінювання університетів («Rankings Methodology», n. d.). Однак, як і більшість глобальних рейтингів, QS World University Ranking не просто орієнтований на елітний сектор вищої освіти, а безпосередньо на універсальний дослідницький університет, виключаючи можливість врахування культурних традицій вищої освіти у незахідних країнах, і водночас, по суті, нав'язуючи еталон

університету, до якого мусять прагнути усі типи навчальних закладів незалежно від регіональних умов. Крім того, високі наукові показники не відображають ані якість освіти в університеті, ані рівень наукових досліджень його співробітників. Рейтинг Webometrics, хоч і є найоб'ємнішим рейтингом за кількістю проаналізованих університетів — близько 31 тис. із понад 200 країн світу (Aguillo, 2022), оцінює присутність університету у віртуальному інформаційному просторі, керуючись показниками сайтів університетів (Aguillo, 2022), а також враховує й кількість цитувань провідних авторів у базі Google Scholar.

Зі свого боку Nature Index — один із показників ефективності інституційних досліджень, який відображає внесок відповідної наукової установи чи країни загалом у розвиток світової науки, а також дає змогу виявити міру взаємодії між науковими організаціями. Nature Index (<https://www.natureindex.com/>) ґрунтується на публікаціях в списку елітарних наукових журналів виключно власного видавництва з природничих наук, таких, як астрономія, фізика, хімія, біологія, науки про Землю та ін. — тобто соціокультурна проблематика у цьому рейтингу відсутня. Нарешті, рейтинг UniRank (<https://www.4icu.org/>) є неакадемічним і рейтингує заклади вищої освіти за їх web-присутністю та популярністю з точки зору прогнозованого трафіку, довіри/авторитету та популярності. Індикаторами для оцінювання є: рівень відвідуваності сайту університету; кількість активних сторінок; показники метрики потоку; кількість унікальних відвідувачів; кількість переглядів сторінок на сайті ЗВО з мобільних пристроїв та ПК користувачів.

Таким чином, ці міжнародні рейтинги, дані яких враховуються при формуванні «Топ-200 Україна», оцінюють діяльність університетів лише за окремими показниками, що аж ніяк не може відображати багатогранності діяльності українських ЗВО. Однак, на думку укладачів «Топ-200 Україна», результати в світових рейтингах, участь університетів в програмах Erasmus+ Європейського Союзу та ін. повинні бути визнані вищими за вагові коефіцієнти національних показників, враховуючи важливість євроінтеграційних процесів вищої освіти України. Водночас у «Топ-200 Україна» не враховуються пріоритети вищої освіти України, які визначатимуть концептуальну модель вищої освіти, викладені у «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки»: університетська автономія та інституційна спроможність ЗВО; прозорість і відкритість управління; колегіальність і залученість, розподілена відповідальність; доцільність; партнерство; несприйняття корупції; академічна доброчесність; академічна свобода; професіоналізм; орієнтація на найвищі наукові досягнення; орієнтація на досягнення найвищої якості освіти; орієнтація на поточні та перспективні пріоритети суспільства і національної еко-

номіки; збереження надбання; збереження інтелектуального людського потенціалу в регіонах; доступність і рівність, неупередженість; орієнтація на всебічний розвиток особистості; інклюзивність; зовнішня відкритість; адаптивність; різноманітність; самоорганізація; стійкість (Міністерство освіти і науки України, 2020, с. 36). Так, у Стратегії «ядром вищої освіти визнано дослідницькі університети, які здійснюють навчання за багатьма галузями знань, забезпечують поглиблену ґрунтовну теоретичну підготовку, набуття компетентностей, необхідних для наукового пошуку та практичної діяльності, у співпраці з науковими організаціями здійснюють фундаментальні та прикладні дослідження у пріоритетних і перспективних напрямках розвитку науки і техніки, активно залучають студентів до виконання наукових досліджень, розробки прикладних проектів» (Міністерство освіти і науки України, 2020, с. 37). Водночас, Стратегія визначає, що «університети, інститути, академії галузевого спрямування (а також коледжі, технікуми й училища) забезпечують підготовку за декількома спорідненими групами спеціальностей з урахуванням специфіки галузі знань, ґрунтовну підготовку, набуття компетентностей, необхідних для практичної діяльності та саморозвитку у певному науковому напрямку» (Міністерство освіти і науки України, 2020, с. 37). Тому в українських рейтингах повинна бути врахована специфіка діяльності не лише дослідницького університету, а й закладу вищої освіти сфери культури і мистецтв. Зокрема йдеться про орієнтацію останнього не стільки на винахідницьку діяльність, скільки на підготовку хореографів, режисерів, акторів, фахівців для сфери телебачення і кіно, музичних виконавців, а також фахівців у сфері масмедіа, менеджменту та гуманітарних наук.

Одним із базових принципів «Топ-200 Україна» є врахування у рейтингу всебічності і багатогранності діяльності університетів, сукупно оцінюючи її, за твердженням укладачів, на більш широкій базі показників у порівнянні з відомими рейтинговими системами (мабуть, маються на увазі міжнародні рейтинги). Однак оцінити всебічну і багатогранну діяльність ЗВО за допомогою рейтингування вкрай складно, якщо взагалі можливо, зважаючи на складно формалізовані елементи в цьому процесі, що не вимірюються — це, приріром, вже згадана вище роль закладу вищої освіти в соціально-економічному, соціально-політичному, а тим більше у соціокультурному розвитку країни чи світу загалом.

Отже, українські рейтинги, послуговуючись поверховими характеристиками діяльності ЗВО, не дають зваженої оцінки за всією сукупністю показників їх діяльності, зокрема не відображають якість викладання, не враховують якою мірою і чи взагалі ЗВО сприяє інтелектуальному, етичному та особистісному зростанню студентів

під час навчання, чи сприяє він суспільному благу. Вибір показників українських рейтингів безпосередньо залежить від міри доступності даних, причому кількісних, для аналізу, а також від суб'єктивної позиції розробників щодо першорядних характеристик діяльності ЗВО. Тому доводиться констатувати певний суб'єктивізм в оцінюванні ЗВО, що, відповідно, ставить під сумнів результати рейтингів. Такі порівняння можливі, як мінімум, лише щодо закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців за схожими спеціальностями. Відтак, декларована укладачами «Топ-200 Україна» об'єктивність ранжування ЗВО насправді не відповідає дійсності.

Висновки

Всупереч поширеній думці, що рейтинги ЗВО — це найбільш простий, доступний і наочний спосіб ухвалення певних рішень, що стосуються закладів вищої освіти, насправді рейтинги не є показником якості освіти — характеризувати ЗВО однією цифрою, що позначає його позицію у рейтингу, нелогічно. Позиція у рейтингу — це, безумовно, показник високої академічної репутації ЗВО, але вона не завжди об'єктивна. Рейтинги не можуть замінити оцінювання якості освіти у ЗВО, хоч і забезпечують прозорість тих чи інших показників його роботи. Намагання ЗВО потрапити у лідери рейтингу призводить до короткочасних заходів підвищення ефективності його діяльності, зокрема до стимулювання науковців збільшувати публікаційну активність та ін. Але в довгостроковій перспективі це не може вплинути на прогресивний його розвиток.

Оцінювати заклад вищої освіти необхідно з урахуванням його впливу на суспільство, оскільки він є найбільш інтеграційною системою, яку можна сьогодні уявити. Кожен ЗВО у своїй діяльності повинен бути орієнтований на конкретну цільову аудиторію, що відповідає одному з Берлінських принципів ранжування ЗВО, згідно з яким ранжування визначається чіткою орієнтованістю на певну групу споживачів рейтингу. Крім того, ранжувати ЗВО необхідно у групах, враховуючи різні місії, різні профілі наукової та освітньої діяльності, різну кількість студентів та професорів. Самі ж абітурієнти у своєму виборі закладу вищої освіти повинні враховувати не лише його позицію у рейтингу, а й рівень вимог, що висуваються до абітурієнтів, заступуваність випускників та ін.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

200 найкращих закладів вищої освіти України. (2021, 23 грудня). В *Вікіпедія*. <https://cutt.ly/IFRKb0R>

Кабінет міністрів України. (2018, 14 березня). *Про затвердження переліку світових рейтингів університетів для визначення особливої категорії іноземців та осіб без громадянства, які претендують на працевлаштування*

- в Україні (Розпорядження № 154-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2018-%D1%80#Text>
- Консолідований рейтинг вишів України 2021 року. (2021, 5 липня). Освіта.ua. <http://osvita.ua/vnz/rating/51741/>
- Міністерство освіти і науки України. (2020). *Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки*. <https://cutt.ly/KFTtXFL>
- Пархоменко, Н. О. (2020). Вплив міжнародних рейтингів на конкурентоспроможність закладів вищої освіти. *Ефективна економіка*, 3. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.76>
- Рейтинг університетів за показниками Scopus 2021 року. (2021, 26 квітня). Освіта.ua. <http://osvita.ua/vnz/rating/82316/>
- Рейтинг Scopus. (б. р.). Євроосвіта. Взято 30 січня, 2022, з <http://www.euroosvita.net/index.php?category=58>
- Рейтингування закладів вищої освіти. (2022, 2 квітня). В *Вікіпедія*. <https://cutt.ly/XFTTrV3k>
- Татарінов, І. Є., & Герасимов, О. В. (2013). Світова практика формування рейтингів університетів: визначення найбільш об'єктивних критеріїв та індикаторів оцінювання. *Український соціум*, 1(44), 100–116.
- Топ-200 кращих університетів України. (б. р.). Євроосвіта. Взято 30 січня, 2022, з <http://www.euroosvita.net/index.php?category=3>
- Університетські рейтинги «ТОП 200-Україна» 2010–2018 роки. (2018, 4 червня). Євроосвіта. <http://www.euroosvita.net/index.php?category=28&id=1095>
- Як складається консолідований рейтинг вишів. (2020, 10 серпня). Освіта.ua. <http://osvita.ua/vnz/rating/25752/>
- Aguillo, I. F. (Ed.). (2022, January). *Methodology*. Webometrics. <https://www.webometrics.info/en/Methodology>
- Merisotis, J., & Sadlak, J. (2006, May 30). International Partnership Issues Groundbreaking Principles on Ranking of Higher Education Institutions. In *Berlin Principles*, 2nd Meeting of the International Ranking Expert Group. http://200.6.99.248/~bru487cl/files/Berlin_Principles_Release.pdf
- Rankings Methodology*. (n. d.). QS. Retrieved January 13, 2022, from <https://www.qs.com/rankings/>

REFERENCES

- Aguillo, I. F. (Ed.). (2022, January). *Methodology*. Webometrics. <https://www.webometrics.info/en/Methodology> [in English].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018, March 14). *Pro zatverdzhennia pereliku svitovyykh reitynhiv universytetiv dlia vyznachennia osoblyvoi katehorii inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, yaki pretenduiut na pratsevlashtuvannia v Ukraini* [On Approval of the List of World Rankings of Universities to Determine a Special Category of Foreigners and Stateless Persons Applying for Employment in Ukraine] (Order № 154-r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/154-2018-%D1%80?lang=en> [in Ukrainian].
- Konsolidovanyi reitynh vyshiv Ukrainy 2021 roku* [Consolidated Rating of Ukrainian Universities in 2021]. (2021, July 5). Osvita.ua. <http://osvita.ua/vnz/rating/51741/> [in Ukrainian].

- Merisotis, J., & Sadlak, J. (2006, May 30). International Partnership Issues Groundbreaking Principles on Ranking of Higher Education Institutions. In *Berlin Principles*, 2nd Meeting of the International Ranking Expert Group. http://200.6.99.248/~bru487cl/files/Berlin_Principles_Release.pdf [in English].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020). *Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky* [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021–2031]. <https://cutt.ly/KFTtXFL> [in Ukrainian].
- Parkhomenko, N. O. (2020). Vplyv mizhnarodnykh reitynhiv na konkurentospromozhnist zakladiv vyshchoi osvity [The Impact of International Rankings on the Competitiveness of Higher Education Institutions]. *Efektivna ekonomika*, 3. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.76> [in Ukrainian].
- Rankings Methodology*. (n. d.). QS. Retrieved January 30, 2022, from <https://www.qs.com/rankings/> [in English].
- Reitynh Scopus* [Scopus Rating]. (n. d.). EuroOsvita. Retrieved January 30, 2022, from <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=58> [in Ukrainian].
- Reitynh universytetiv za pokaznykamy Scopus 2021 roku* [Ranking of Universities According to Scopus Indicators in 2021]. (2021, April 26). Osvita.ua. <http://osvita.ua/vnz/rating/82316/> [in Ukrainian].
- Reitynhuvannya zakladiv vyshchoi osvity [Rating of Higher Education Institutions]. (2022, April 2). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/XFTTrV3k> [in Ukrainian].
- Tatarinov, I. Ye., & Herasymov, O. V. (2013). Svitova praktyka formuvannya reitynhiv universytetiv: vyznachennia naibilsh obiektyvnykh kryteriiv ta indykatoriv otsiniuvannya [International Experience in Universities Ratings Formation: Most Objective Criteria and Assessing Indicators Determination]. *Ukrainian Society*, 1(44), 100–116 [in Ukrainian].
- Top-200 krashchykh universytetiv Ukrainy* [Top 200 Best Universities in Ukraine]. (n. d.). EuroOsvita. Retrieved January 30, 2022, from <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=3> [in Ukrainian].
- 200 naikrashchykh zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [200 Best Institutions of Higher Education in Ukraine]. (2021, 23 December). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/IFRKbOR> [in Ukrainian].
- Universytetski reitynhy «TOP 200-Ukraina» 2010–2018 roky* [University Rankings «TOP 200-Ukraine» 2010–2018]. (2018, June 4). EuroOsvita. <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=28&id=1095> [in Ukrainian].
- Yak skladaietsia konsolidovanyi reitynh vyshiv* [How is the Consolidated Ranking of Universities]. (2020, August 10). Osvita.ua. <http://osvita.ua/vnz/rating/25752/> [in Ukrainian].

УДК 070:17.022.1

Стандарти журналістики: поняття, ґенеза, зміст, практика

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

nkin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2022

Автор статті уперше розглядає стандарти журналістики як каскадний набір адресованих професійним журналістам та причетних до діяльності ЗМІ принципів, критеріїв, правил, які містяться у загальноприйнятих міжнародних, національних, крайових та редакційних кодексах (посібниках, вказівках, рекомендаціях), інших правових чи етичних документах.

Витоки стандартів для працівників пера автор вбачає на початках світового рукописання, а першим документом — «Заповіді стародавніх талмудистів для творців рукописних книг». Цей документ автор віднайшов у Єрусалимському музеї «Книжкове святилище» під час наукового стажування в Ізраїлі.

Головними документами щодо професійної поведінки журналістів, які аналізуються у статті, є: Міжнародний кодекс журналістської етики, Декларація принципів поведінки журналістів, Кодекс етики українського журналіста. Для порівняння з українським національним узято кодекс етики журналістів Чехії.

Окремо йдеться про сильні і слабкі місця в «Кодексі етики українського журналіста». Вказано на кілька причин порушення професійних стандартів. Серед них: залежність журналістів від засновників-олігархів, корумпованість влади та її вплив на контент, низький авторитет Національної спілки журналістів України серед медійної спільноти.

Названі основні тенденції з порушення стандартів журналістики українськими ЗМІ. Серед них — служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства; ігнорування вимогою щодо спростування оприлюдненої недостовірної інформації; поширеність та непокаруваність плагіату; втручання засновників ЗМІ в контент; незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди за замовлений матеріал; малопомітна й малоефективна діяльність Комісії з журналістської етики з розгляду конфліктних ситуацій етичного та професійного характеру.

Окреслений дисбаланс підходів до втілення на практиці журналістських стандартів оголив низку проблем, які накопичилися й у самій спільноті, і в теорії та практиці української журналістики. Це, зокрема, змістове наповнення таких понять як «свобода слова», «об'єктивність факту», «фабрика фейків». Це також і якість підготовки журналістських кадрів на відповідних факультетах університетів, і присутність (чи відсутність) у їхніх навчальних програмах таких засадничих понять, що формують своєрідну професіограму українського журналіста, — професіоналізм, порядність, патріотизм.

Ключові слова: стандарти журналістики, система журналістських стандартів, етичні засади журналістики, принципи поведінки, порушення стандартів, редакційна політика, кодекси, канони.

JOURNALISM STANDARDS: CONCEPT, GENESIS, CONTENT, PRACTICE

Mykola Tymoshyk

Doctor of Philology, Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

nkin@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-7011-3022

For the first time, the author considers journalism standards as a cascading set of criteria, principles, and rules addressed to professional journalists and media involved in generally accepted international, national, regional, and editorial codes (manuals, guidelines, recommendations), other legal or ethical documents.

The author sees the origins of standards for pen workers at the beginning of the world manuscript and the first document — “Commandments of the ancient Talmudists for the creators of manuscripts”. The author found this document in the Shrine of the Book in Jerusalem during a research internship in Israel.

The main documents on the journalists’ professional conduct analyzed in the article are the International Journalists’ Code of Ethics, the Declaration of Principles on the Conduct of Journalists, and the Code of Ethics for Ukrainian Journalists. Journalists’ Code of Ethics of the Czech Republic is taken for comparison with the Ukrainian national one.

Separately, we talk about the strengths and weaknesses of the “Code of Ethics for Ukrainian Journalists”. There are several reasons for violating professional standards. Among them are journalists’ dependence on the founding oligarchs, the government’s corruption and its influence on content, low authority of the National Union of Journalists of Ukraine among the media community.

The main tendencies of journalism standards violation by the Ukrainian mass media are named. Among them are serving the interests of the government or the founders, not society; ignoring the requirement to refute the published inaccurate information; plagiarism prevalence and impunity; the prevalence of media founders’ interference in the content; illegal receipt by a journalist of material remuneration for the ordered material; inconspicuous and ineffective activities of the Commission on Journalistic Ethics for Ethical and Professional Conflict Management.

The imbalance of approaches to the implementation of journalistic standards outlined above has exposed several problems that have accumulated both in the journalistic community and in the theory and practice of Ukrainian journalism. This includes the content of such concepts as “freedom of speech”, “objectivity of fact”, and “fake factory”. It is also the quality journalists’ training at the relevant faculties of universities and the presence (or absence) in their curricula of such basic concepts that formulate a kind of professional profile of Ukrainian journalists — professionalism, decency, patriotism.

Keywords: *journalism standards, journalistic standards system, ethical principles of journalism, principles of behavior, violation of standards, editorial policy, codes, canons.*

Актуальність проблеми

Останнім часом у національному інформаційному просторі загострилася проблематика стандартів журналістики. Притому в найрізноманітніших контекстах. Поняття це частіше стали вживати і політики, і журналісти, і пересічні користувачі того чи того інформаційного продукту, оприлюдненого в пресі, на телебаченні, радіо чи в мережах.

Актуалізація порушеної проблеми пов'язана також із новою, цього разу повномасштабною, російсько-українською війною та місією національних ЗМІ в наданні українцям і світовій спільноті правдивої й чесної картини того, що відбувається. У цьому аспекті неминуче загострюється суперечність між прагненням журналістської спільноти всесторонньо й об'єктивно висвітлювати події й неминучими застереженнями умов воєнного стану, коли певну інформацію з об'єктивних причин не можна або небажано розголошувати через можливість заподіяння шкоди військовим і цивільним.

У зв'язку з цим Всеукраїнська громадська організація «Комісія з журналістської етики» (<https://cje.org.ua/>), завданням якої є «сприяння дотриманню професійних етичних стандартів в українських медіа та формуванню запиту суспільства на якісну журналістику», через три тижні від початку вторгнення росії нагадала про стандарти ЗМІ під час війни. Потреба в роз'ясненні правил роботи журналістів в екстремальних умовах викликана затвердженням Головнокомандувачем Збройними Силами України 3 березня 2022 р. наказом, яким регулюється порядок акредитації представників ЗМІ під час воєнного стану, визначається перелік інформації «не для розголошення» та обумовлюються особливості роботи журналістів у зоні ведення бойових дій («Комісія з журналістської етики», 2022).

Показовий приклад із цієї проблематики, який не стосується дії воєнного наказу. Під аналітичною публікацією «Британська розвідка показала, які території України контролюють російські війська», вміщеній на сайті авторитетного інформаційно-аналітичного видання «Українська правда» від 2 квітня 2022 р., небайдужа читачка Nania Zraua залишає для редакції таке запитання: «У Британії?». Що таке «Британія?». Далі — «Міноборони Великої Британії?». «Українська правда», що з вами? Чому стільки помилок? Зрозуміло, що війна, стрес, але повинні бути якісь **стандарти** (виділення моє — М. Т.). Тут пишеш якийсь коментар у соцмережах і перевіряєш правопис, а ви ж професіонали. Чи ні?» (Рощина, 2022).

Про що йдеться?

Передусім, про поширену і в мирні часи, і особливо за умов війни практику порушення професіоналами певних стандартів, норм чи правил; свідоме не дотримання чи й елементарне незнання їх; вибір-

кове тлумачення; розрив між професійними стандартами журналістики світової та української; ігнорування засновниками ЗМІ та журналістами етичних засад професії тощо.

Стан розробки проблеми

Пожвавлення з обговоренням проблематики стандартів помічається здебільше в сегменті практики самих ЗМІ, у ланцюгу тісної зв'язки так званої тріади існування власне журналістики: редакція–журналіст–читач (глядач, слухач). Натомість українське журналісткознавство, як і журналістська освіта, в цій надто актуальній натепер справі традиційно відстають від практики.

Переконливим свідченням цього твердження слугують такі факти:

- відсутність тлумачень цього поняття практично в усіх словниках із журналістики, що коли-небудь виходили в Україні (Григораш, 1974; Бідзіля, 2007; Романюк, 1994–2013).
- це ж стосується і української Вікіпедії;
- відсутність відповідних розділів чи тем у підручниках, посібниках для студентів українських ЗВО, також монографіях та наукових збірниках;
- відсутність відповідних спецкурсів про журналістські стандарти, їх складники, головні принципи та правила їх дотримання у навчальних програмах для студентів факультетів чи відділень журналістики; також і тренінгів для журналістів-практиків.

Не викликає довір'я в серйозних дослідників значний масив дотичних до цієї теми текстів на різноманітних навчальних мережевих платформах, призначених для самоосвіти і викладачів, і студентів. Ці матеріали (здебільше реферативного характеру, без підписів і посилань) — скорше нагадують розхристану мозаїку обірваних щодо контексту, часто суперечливих, а то й примітивних, сентенцій, які не прояснюють, а затуманюють питання, ускладнюють чіткий і простий шлях його засвоєння.

Утім, позитивним є той факт, що упродовж останніх років в Україні з'явилася низка громадських інституцій, яка системно проводить моніторинг діяльності ЗМІ у конкретиці дотримання журналістських стандартів. Без зайвих теоретичних підкладок вони взялися за виявлення та прискіпливий аналіз того, що вважається порушенням головних професійних засад чи принципів у цій справі. З-поміж таких — Інститут масової інформації, Інститут демократії ім. Пилипа Орлика, Комісія з журналістської етики, Міжнародна благодійна організація «Український освітній центр реформ». До цього долучилися: українські інтернет-видання «Детектор Медіа», «Інтерньюз-Україна».

Для прикладу, Інститут масової інформації аналізував публікації місцевих ЗМІ за шістьма загальноприйнятими критеріями якісної журналістики: баланс думок, оперативність, достовірність, ві-

докремлення фактів від коментарів, точність, повнота. Результати цього аналізу в частині Сумського краю взяв для своєї розвідки О. Захарченко. Автор спробував з'ясувати причини надто низького рівня дотримання провідними газетами та новими електронними виданнями Сумщини обумовлених вище критеріїв. Для цього провів опитування низки керівників ЗМІ і результати цього опитування оприлюднив (Захарченко, 2017).

Ніна Кур'ята у статті «Сучасні стандарти професійної журналістики» ставила за мету знайти відповідь на запитання: які головні вимоги до сучасного журналіста висувають світові медіа? Відповідаючи на нього, авторка робить огляд не критеріїв якісної журналістики, як у попередньому випадку, а «основних редакційних цінностей», яких дотримуються різні редакції чи автори. Отож, в основу взято редакційну політику періодичних видань. Ідеться про декларовані цінності як складники журналістських стандартів. Тут об'єктів аналізу, що мають юридичний статус, — три, а визначені цінності позначені в дужках: Британська телерадіомовна корпорація BBC (довіра аудиторії, свобода висловлення, незалежність, відповідність суспільним інтересам, чесність і точність, неупередженість, цілісність, уникнення правопорушень, повага до приватності), Київський інститут масової інформації (баланс думок, достовірність, відокремлення моментів і фактів, точність, повнота, оперативність), Комісія з журналістської етики (містить 19 статей).

Дослідниця звертає увагу на те, що обрані для аналізу об'єкти значали частіше різні, рідше спільні, професійні цінності. Це дало їй підстави зробити висновок, що єдиних критеріїв, як і сталого набору складників таких стандартів, не існує (Кур'ята, 2021).

Глибше й масштабніше досліджується проблематика журналістських стандартів зарубіжними вченими. Виділю тут одного із визначних авторитетів у цій справі, професорку Університету штату Арізона (США) Маріанну Дженнінгс. Фаховий журналіст, відомий газетний оглядач і радіокоментатор, засновниця Центру прикладної етики, авторка низки підручників і статей із різних ділянок журналістики. У статті «Еволюція та дееволюція журналістської етики» дослідниця відстоює ту точку зору, що журналістські стандарти лежать здебільше в площині не стільки законодавчого поля тієї чи тієї країни, скільки в набутих етичних цінностях носіїв цієї професії. На її думку, багато журналістів, на жаль, часто вважають уявлення про те, що правильно і неправильно, старомодними та застарілими, тому дії саме таких часто не відповідають високим етичним стандартам.

Для підтвердження цієї думки американська професорка наводить слова колись відомого журналіста «Chicago Journal» початку ХХ ст. Бена Хехта. Розбещений своєю популярністю, він одного разу

публічно зізнався в тому, що непосвяченому в особливості журналістської кухні пересічному читачеві стало своєрідним приголомшливим відкриттям-розчаруванням. А саме: грубому порушенні елементарних правил журналістської етики. Ось фрагмент його знахабнілого хизування: «Розповіді про судові процеси, яких жоден суд ніколи не бачив, з іменами, яких ніколи не знав жодний міський довідник, сипалися від мене. Повернулися історії про блудних дітей, про зведені з розуму від привидів сім'ї, про помсту, що закінчилась бенкетами кохання — і всі вони сповнені екзотичних сюжетних поворотів за участю папуг, курей, золотих рибок, змій, епіграм... **Я їх усіх вигадав**» (виділення моє — М. Т.) (Jennings, 1999).

Журналіст цей незабаром був позбавлений права займатися репортерською справою, але своє природжене вміння інтригувати читача придуманими неймовірними історіями він продовжив як успішний романіст і сценарист. Бо саме в цьому специфічному сегменті творчої діяльності — художній літературі — жодних стандартів дотримуватися не треба.

Детально аналізуючи скандали, які простежуються в західній журналістиці, роблячи акценти на необхідності домовитися про професійний етичний кодекс між двома впливовими гравцями у медійному просторі — Американським товариством редакторів газет та Товариством професійних журналістів, — Маріанна Дженнінгс, втім, не дає власного тлумачення поняття професійних стандартів у журналістиці.

Не можна обійти увагою обсягову статтю під назвою «Journalistic ethics and standards» на платформі англomовної Вікіпедії. Прикметно, що її автори також, як і професорка Дженнінгс, розглядають ці важливі поняття (етику і стандарти) у нерозривній цілості. В основу аналізу тут взято дві головні складові етики в галузі ЗМІ — професійний етичний кодекс журналістики та канони журналістики, які зазвичай «прописуються» в документах професійних друкованих, телерадіо- та онлайнновинних організацій. Таким чином, зазначається в цій статті, хоча різні кодекси містять певні відмінності, більшість із них мають спільні елементи або принципи. До таких західні дослідники відносять: правдивість, точність, об'єктивність, неупередженість, справедливість та публічну підзвітність («Journalistic ethics», 2022).

Завдання статті

Уперше здійснений комплексний аналіз проблематики журналістських стандартів передбачає вирішення таких завдань:

- з'ясувати розмаїтість термінологічних понять та визначень;
- вивчити витоки, еволюцію та передумови формування журналістських стандартів та складники сучасної її системи;

- проаналізувати головні декларації та кодекси у вертикалі: міжнародні, національні, корпоративні та з'ясувати особливості їх застосування в українських реаліях;
- виявити сильні і слабкі місця в «Кодексі етики українського журналіста» та окреслити головні тенденції з порушення стандартів українськими ЗМІ.

Виклад основного матеріалу

Термінологічні поняття і визначення

У вище наведеному огляді напрацювань українських і зарубіжних дослідників звертає на себе увагу така деталь: змістове наповнення досліджуваної проблематики позначається цілою низкою різних термінів і понять. Причому, деякі з них нагадують синонімічний ряд, деякі несуть цілковито відмінне значення. Перелічимо їх із першого ряду: *стандарты журналістики, професійні етичні кодекси журналістики, канони журналістики, принципи журналістики, чинники правдивої журналістики*. Вживаються також інші терміни: *правила, норми, критерії, уніфіковані підходи* тощо. Все це знаходимо не лише в науковій чи фаховій літературі, а й передусім у різних нормативних документах, які стосуються прийнятих у різні часи, в різних державах, різними інституціями усталених правил журналістської діяльності.

Чим викликана така термінологічна розмаїтість?

Гадаю, кількома причинами.

По-перше, тривалою в часі еволюцією самої журналістики як сфери суспільної діяльності, перманентними змінами, удосконаленнями, розширеннями її завдань, функцій, засадничих принципів.

По-друге, довільним тлумаченням свободи преси творцями журналістики (засновниками, самими журналістами) і споживачами їхньої продукції в західному світі, яке посилювалося після внесення наприкінці XVIII століття визначальної для подальшого поступу журналістики так званої Першої поправки до Конституції США про загальну свободу громадян загалом і преси зокрема.

По-третє, стрімким розвитком різновидів журналістики, спонуканих досягненнями науково-технічного прогресу (з кінця XX ст. в суспільному середовищі світової спільноти на різних континентах земної кулі все активніше стали стверджуватися такі поняття як інтернет-журналістика, онлайн-журналістика, мережева журналістика, конвергентна журналістика).

По-четверте, відсутністю єдиного документа, іншими словами — єдиних правил ведення журналістської справи в суспільствах із відмінними державно-політичними формаціями, і, відповідно, із різним рівнем розвитку у них демократичних інституцій.

Звідси — невиразність і строкатість у термінології, що не дає змоги прояснити складнощі проблемного питання.

З огляду на це, варто на початку вийти з такої понятійної строкатості та невиразності в цій темі, з'ясувавши змістову сутність низки термінологічних понять.

Головний термін у нашій проблематиці — *стандарт*.

Стандарт у перекладі з англійської (*standard*) означає *норма, зразок*. У широкому розумінні це поняття тлумачиться як еталон, який береться за вихідні відомості для зіставлення з ним інших подібних предметів, товарів чи витворів.

Потреба в унормуванні, уніфікації будь-якого виробу людського розуму чи рук виникла в людській цивілізації дуже давно. Майже три тисячі років до н. е., скажімо, в Китаї вже була відома «система п'яти мір». Одиницею цієї системи вважалася відстань між двома вузлами бамбукової жердини. У час забудови великих поселень у Стародавньому Єгипті застосовували стандартну цеглу. У Стародавньому Римі встановили єдиний діаметр труб для водопроводів. У середині XIX ст. в Німеччині уніфіковано ширину залізничної колії. А 1975 року у Франції представники 17 держав прийняли міжнародну метричну конвенцію і заснували Міжнародне бюро мір і ваг.

Нині існують сотні міжнародних та регіональних організацій, які займаються питаннями стандартизації. Створена Міжнародна організація зі стандартизації (ISO), координаційний комітет ООН у галузі стандартизації.

Важливо наголосити, що міжнародні стандарти й рекомендації не є юридично обов'язковими для країн-членів, проте вони впливають на національні стандарти. Іншими словами, кожна країна може застосовувати міжнародні або цілком, або окремими розділами, або не приймати зовсім, орієнтуючись лише на власні зразки.

Поряд із терміном *стандарт* у конкретиці журналістики найчастіше вживаються також *кодекс*, *канон*, *принцип*.

Слово *кодекс* латинського походження і означає книга. Згідно із сучасним словником, ідеться про «зведення правил у певній сфері людської діяльності, що може мати офіційно закріплений характер, проте позбавлене безпосередньої юридичної сили» («Кодекс», 2022).

Серед розмаїтого визначення терміну *канон*, що походить із грецької мови, для нас підходить найбільше його тлумачення як «твердо встановлене правило, усталена норма» («Канон», 2022).

Нарешті, про термін *принцип*. Походить від латинського *principium* (початок, основа) і означає як «головне, важливе, суттєве неодмінне або, принаймні, бажане» («Принцип», 2022). Маються на увазі тут і визначальні переконання особистості, і моральні засади, якими керується така особистість або об'єднана якоюсь справою група людей.

Зіставивши етимологію і сучасне тлумачення цих термінів, неважко помітити в них, поряд із відмінностями, наявність головних, спільних ознак. Це — *норма, зразок, еталон, правило, основа, сутність*.

Про змістове наповнення всіх цих спільних ознак і йтиметься нижче в аналізі низки документів, які приймалися в різні роки, в різних країнах, різними організаціями. У них міститься широкий перелік рекомендацій і вимог до всіх учасників складного й відповідального процесу журналістикотворення.

З'ясувавши дотичні до теми головні термінологічні поняття й виходячи з того, що єдиного, уніфікованого для всіх представників світової журналістської спільноти документу немає, спробуємо дати своє визначення поняттю.

Стандарти журналістики — каскадний набір адресованих професійним журналістам та причетних до діяльності ЗМІ критеріїв, принципів, правил, які містяться у загальноприйнятих міжнародних, національних, крайових та редакційних кодексах (посібниках, вказівках, рекомендаціях), інших правових чи етичних документах.

Стандарти ці в нинішньому їх змістовому наповненні пройшли непросту в часі еволюцію зародження, розвитку та становлення. Коротко простежимо за цим шляхом.

Витоки та еволюція

На початку спробуємо знайти відповіді на такі три запитання.

У яких історичних епохах маємо шукати витоки журналістських стандартів?

Що могло бути основою для їх подальшого творення?

Чи можемо назвати найдавніші документи, що слугували б прообразом перших загальноприйнятих норм, зразків чи вимог для носіїв професії журналіста?

Не буде перебільшенням ствердити, що часом пошуку відповідей можна вважати початки рукописання. Маємо й документ, про існування якого донедавна на просторах колишнього СРСР не було нічого відомо. Йдеться про «Заповіді стародавніх талмудистів» для творців рукописних книг. У переважній більшості вони стосувалися текстів Священного Писання. То була ціла система вимог і правил, яких мав свято дотримуватися кожен, кому доручалася відповідальна справа увічнення богоугодних рукописів. Ці правила були написані понад тисячу років тому. Текст їх зберігається, поряд із знайденими на колишньому дні Мертвого моря Сувоями (так звані Кумранські згортки), в одному з найголовніших залів музею «Книжкове святилище» в Єрусалимі. Автор цих рядків набув його в час наукового стажування в Ізраїлі.

Виберемо із цього документа і згрупуємо за тематичними ознаками головні приписи, які призначалися для неухильного виконання спеціально відібраними переписувачами книг Святого Письма.

Приписи щодо підручних матеріалів та чорнил:

Текст повинен бути написаний на шкірах лише чистих (здорових) тварин.

Чорнило має бути лише чорним, а не червоним, зеленим, чи якогось іншого кольору і виготовленим за спеціальним рецептом.

Приписи щодо технічних вимог рукопису:

На кожному відтинку пергаменту має знаходитись однакова для всього рукопису кількість стовпчиків.

Довжина кожного стовпчика не повинна бути меншою 48 і більшою 60 рядків. Кожний рядок повинен мати 30 букв.

Між будь-якими двома буквами має залишатися пробіл, рівний товщині волосини або нитки.

Приписи щодо технології роботи:

Переписувач не повинен ні найменшою мірою відходити від оригіналу.

Жодного слова, жодної літери, навіть йоти, не можна писати з пам'яті, обов'язково щораз слід дивитися на оригінал.

Не починати писати імені Бога, не вмокнувши щойно перо в чорнило.

Приписи щодо вигляду виконавця та його поведінки:

Переписувач повинен працювати лише в традиційному, народному, одязі, вимивши своє тіло.

Якщо цар звернеться в ту мить, коли пишеться ім'я Боже, то писар не повинен звертати на царя жодної уваги.

Приписи щодо якості рукопису:

Всі слова в рукописі мають розміщуватися як за лінійкою і якщо три слова написані нерівно, то рукопис вважається непридатним.

Згортки, в яких не виконані ці правила, повинні або закопуватися в землю, або спалюватися, або передаватися в школи для використання лише в навчальних цілях. (Тимошик, 2007, с. 68).

Про сліди таких правил довідуємося і з практики численних шкіл переписувачів текстів, що активно з'являлися при монастирях та головних храмах у давньоукраїнській державі від часів Ярослава Мудрого. Творці наших давніх рукописних книг здебільше поєднували в собі функції і перекладача, і редактора, і коректора, і каліграфа (писаря), і художника. А нерідко й письменника, який сам створював і оформляв текст (це все те, що виходить за межі богословських тек-

стів, — хроніки, літописи, полемічні трактати, панегірики, навчальні посібники). Отож, мали вони бути передусім, високоосвіченими, творчими особистостями, обдарованими відповідними здібностями й талантами. Обов'язкове правило: всі мали виконувати роботу лише в келіях і лише за умов «благостного настрою».

Втім, і серед цієї категорії нерідко зустрічалися особи неухажні, недобросовісні, недовчені. Для таких були передбачені суворіші адміністративні дії, ніж «закопувати чи спалювати» невідповідні декларованим вимогам рукописи. Одним із способів покарання ченців за допущені помилки було додаткове, позаурочне, переписування значно більшої кількості сторінок, ніж зазвичай. Ймовірно, через це в передмовах, післямовах і численних приписках на берегах (полях) рукописів зустрічаємо так багато різних покаючих слів і вибачень тих, хто писав такі книги. Ось лише деякі з них:

«Сія книга писалася рукою многогрішного, злого і непотрібного, лїнивого і невмілого Іванця». (Тріодь Цвітна, 1521 рік);

«Аз же груб і недостойний Божія благодаті і преісполнен всякого беззаконія і неправди, і віддалений від Бога, і порабощен злим дияволом, черва син, а не чоловіка... Мене, грішного, благословіте і простіте, і не клянїте...». (Євангелія Учительна, 1521 рік).

Проходили століття. Суспільну мораль, громадську думку, новоутворювані державницькі інституції загартувували різноманітні випробування: війни, природні стихії, руйнівні дії владних диктаторів, міжнаціональні конфлікти. Зі зміною моралі змінювалися закони. Прикметно, що між їхніми рядками все чіткіше стали проглядатися засади для перемоги добра, домінування справедливості, ствердження однакових для всіх норм співжиття. Іншими словами, все те, що поступово виводило на загальнолюдські демократичні цінності.

З кінця XVIII — початку XIX століття в усіх цих процесах все активнішу участь стала відігравати преса.

Передумови формування журналістських стандартів

Зі зростанням авторитету преси збільшувалися й вимоги суспільств до неї. На порядок денний поставали питання вироблення, виразнення і ствердження наближених до універсального охоплення правил, вимог професійної діяльності журналістів. Йшлося не про творчі чи організаційні аспекти випуску періодики, а саме про засадничі принципи її діяльності. Йшлося також і про необхідність узагальнення професійних цінностей, які вивищують цю професію, роблять її провідним захисником правди для всіх, своєрідним «сторожовим псом» демократії.

На цьому історичному відрізку можна вгледіти три передумови формування журналістських стандартів на американському континенті:

1. Перша поправка до конституції США (First Amendment to the United States Constitution).
2. Ініціативи Джозефа Пулітцера (1847–1911).
3. Поява першого в світі Етичного кодексу, яке розробило й затвердило для своїх членів 1926 року перше в Америці Товариство професійних журналістів (SPJ Code of Ethics — Society of Professional Journalists)

Коротко їх окреслимо.

Потужним поштовхом для народження низки адресованих газетарам задокументованих норм слугувала Перша поправка до Конституції США. Вона набула чинності 15 грудня 1791 року. Такий крок тодішніх законодавців цієї країни можна розцінювати як своєрідну революцію для всієї світової журналістики.

Чому?

Для усіх громадян США не лише проголошувалися, а й гарантувалися Конгресом на вічні часи загальні свободи в чотирьох головних складових демократії — свобода релігії, свобода слова, свобода преси і свобода зборів. Для тогочасної журналістики це означало, що в країні заборонялося видавати закони, які в той чи той спосіб могли обмежити свободу слова і преси («First Amendment», 2022).

Отже, Перша поправка законодавчо закріпила нову реальність: жоден уряд, жодна державна інституція не може жодним чином цензурувати діяльність ЗМІ.

Уже тоді, за влучним виразом британського державного діяча Едмунда Берка, пресу стали називати «четвертою владою». Йшлося про прирівнювання її до трьох уже визнаних впливових гілок державного управління — законодавчої, виконавчої та судової.

З-поміж особистостей першої величини із журналістського цеху, хто дав своєрідний імпульс належному змістовому наповненню професійних стандартів цього фаху, притому не лише у США, а й низці країн Західної Європи, можна без перебільшення назвати Джозефа Пулітцера.

Коли 1867 року обтяжений бідністю і безвихіддю батьків, хворобливий 20-літній угорець вирішив податися за океан у пошуках пристойних заробітків, він, певне, не міг і передбачити майбутніх карколомних злетів своєї долі й зокрема того факту, що його згодом називатимуть в усьому світі генієм світової журналістики, засновником професійного етапу її розвитку, розробником правил репортерської діяльності.

Ось окремі вершини його осібною журналізму: кореспондент німецько-американської газети «The Westlich Post», засновник «The

St. Louis Post-Dispatch», власник «The New York World», ініціатор найпрестижнішої в світі премії в галузі журналістики, родоначальник одного із провідних проблемно-тематичних напрямів преси — розслідувальної журналістики, винахідник одного з типологічних означень журналістики — «жовта преса». Чого вартували запроваджені ним серії викривальних публікацій з життя «злочинців у законі», з підкилимних ігор політичних корупціонерів, змовницької політики компаній-монополістів, суспільної небезпеки кримінального світу, коментарі на злобу дня.

А на прикладі багаторічної історії встановлення монументу Свободи, що згодом став символом не лише Америки, а й всього вільного світу, він довів, що журналістика здатна на багато більше, ніж від неї сподіваються. Як відомо, на початку американський уряд прохолодно поставився до подарунку французів і перевезені десятками кораблів фрагменти «Свободи» почали ржавіти в портах довкола Гудзону. Пулітцер розгорнув у пресі нечувану доти кампанію дискретизації політики уряду в цім питанні, критики зажерливих багатіїв, голосно дорікав байдужістю пересічних громадян. Йому повірили, за ним пішли, його шанували.

Нині можна говорити про два неповторні заповіти Джозефа Пулітцера, які багато в чому визначили критерії, еталони та орієнтири сучасної якісної журналістики в країнах справжньої демократії.

Перший заповіт уречевлений двома мільйонами доларів його особистих заощаджень, розпорядником яких став Колумбійський університет. Три чверті цих коштів призначалися на створення й розвиток Вищої школи журналістики, а на суму, що залишилася, була заснована Пулітцерівська премія. Її вручають щорічно із 1917.

Другий заповіт — то красномовні цитати його авторства, написані незадовго до смерті. Сліди їх пізніше дослідники журналістики будуть вгадувати в низці сучасних різножанрових текстів, що складають основу професійного мінімуму будь-якого небайдужого журналіста. Варто навести деякі з них:

«[Газета] буде служити людям, а не партії, вона не буде органом республіканізму, а буде органом правди, не буде підтримувати уряд, а буде критикувати його, буде перешкоджати обману та шахрайству скрізь і всюди, хоч би де вони були. Газета захищатиме права та ідеї, а не упереджені погляди» (Rosebault, 1970).

«... Газета буде боротися за прогрес і реформи й ніколи не потерпить несправедливості й корупції, буде боротися з демагогією всіх партій, ніколи не буде сповна належати жодній із партій, буде протистояти привілейованому класу та грабіжникам суспільства, ніколи не втратить симпатії до бідняків, назавжди залишиться відданою за-

гальному добробуту, ніколи не обмежиться поверхневими новинами, назавжди залишиться незалежною та не буде боятися нападати на несправедливість із боку грабіжницької плутократії або грабіжницької убогості (Emery et al., 1996).

«Лише щире почуття відповідальності врятує журналістику від рабської покірності перед владоможцями, які переслідують егоїстичні цілі і протидіють суспільному благополуччю» (Кузнецов, 2021).

І третя передумова: Етичний кодекс, створений найстарішою в Америці творчою спілкою журналістів 1926 року. З незначними уточненнями і змінами він перезатверджений 2014 року.

Розробники цього документу розглядають його положення не як перелік правил, а як основу, що базується на чотирьох принципах етичної журналістики: *точність та справедливість, баланс інформації та повага до особистості, служіння громадськості, відповідальність за свій етичний вибір*.

За починанням Джозефа Пулітцера, в західній журналістиці, особливо після Другої світової війни, увійшло в моду, коли низка маститих журналістів стала виробляти з власного досвіду правила професійного журналізму. Немало таких правил оприлюднювалися в навчальних чи наукових виданнях, а згодом перекочували в низку рекомендацій уже відомчого або галузевого характеру. Показовий приклад — «22 правила ефективної праці журналіста», що належать перу довголітнього редактора «Herald Tribune» Стенлі Воркера. Їх не раз перекладали за кордоном, зокрема й українською. Ці правила, між іншим, Федерація спілок українських журналістів Америки і Канади рекомендувала для користування працівникам друкованих періодичних видань західної української діаспори.

Тут варто навести фрагмент цього рідкісного тексту, у якому ідеться про перші три правила, які адресувалися молодим журналістам:

1. Не бійтеся робити те, чого немає в підручниках.
2. Притримуйтеся законів доброго смаку, якого неможливо точно визначити, але який підсвідомо відчують усі.
3. Будьте справедливі. Не досить зробити статтю не наклепницькою і не образливою. Старайтеся накреслити «другий бік медалі» й майте відвагу її показати (Голіят, 1972, с. 33).

Втім, у тому активному процесі так званого самописання правил, багато з яких стосувалися не лише творчості, а й способів впливу на громадську думку, почали проявлятися факти, які не могли не насторожувати громадськість, а то й негативні тенденції. Автори-журналісти більше місця приділяли «правам журналістів писати» і менше — «правам громадськості знати». Отож, ішлося про розрив прав

і обов'язків працівників пера, про їхню спробу, образно висловлюючись, активніше перетягувати на себе ковдру.

Особливо відчутно такий розрив став помічатися в західній пресі після Другої світової війни. Не лише на шпальтах так званої жовтої преси, а й тієї, яка орієнтувалася на якісну журналістику, все більше з'являлося публікацій сенсаційного характеру, надавалася перевага моралі певного соціально-економічного класу; усе відчутнішим був вплив рекламодавців на редакційну політику; модою ставало публічно обговорювати приватне життя.

Схоже було на те, що декларована свобода слова призводила до не контрольованості самої журналістики. Правда вкотре ставала розмитю. Нею знову починали торгувати. Саме на цю тривожну тенденцію світової журналістики на початку 70-х років минулого століття звернув увагу Святий Престол у Римі. За ініціативою папи Пія Х Ватикан організував весною 1973 року прийом журналістів провідних світових ЗМІ християнських країн. Головною квінтесенцією звернення Святого Престолу до тих, хто володіє особливою зброєю — пером і талантом — була *правда* як принцип діяльності ЗМІ: *служба для правди, любов до правди, відданість правді*:

«Найголовніша вимога — служба для правди. Людина має жити правдою і для правди. Читач хоче документації чесної, точної, повної, а над усе — правдивої. Журналістика й преса — це служіння передусім народові і правді. Коли вони цього не сповняють, — їхня праця є даремна й шкідлива.

В журналіста має бути любов до правди, працьовите дослідження подій і фактів, прямотинність, людяність і здібність до діалогу. Коли цих прикмет люди пера не мають, вони підуть на службу темним силам, які роз'їдають організм суспільства, а то будуть подібні до сліпців, що хочуть вести сліпців.

Коли журналіст і преса не працюють для правди, вони працюють для ложі. Нема третьої можливості. Замовчувати правду — це прикмета душевно хворої людини.

Даремне будете будувати церкви, ставити школи, оснóвувати місії: всі ці ваші благородні почини підуть надаремне, якщо вчасно не навчитеся орудувати тою зброєю, якою є чесна преса» («Журналістика, преса», 1973).

Все це разом узятє слугувало активізації процесу формування цілісної системи журналістських стандартів, до творення яких, окрім журналістів, долучилися різноманітні громадські, професійні, наукові та державні інституції.

Складники сучасної системи журналістських стандартів

Що включає нині система журналістських стандартів після тривалого в часі й просторі її еволюції та ствердження?

Передусім це низка документів, які умовно можна розрізнити за двома головними критеріями: типологією та юрисдикцією.

Щодо першого критерію, то перелік документів виглядає так: декларації, кодекси, канони, принципи, закони.

Щодо другого — розрізняємо міжнародні, національні, корпоративні, редакційні документи.

Спільним, об'єднуваним, визначальним до них якраз і може слугувати такий умовний заголовок — *«Демократичний мінімум для професійного журналіста»*.

Мінімум цей зобов'язаний чітко засвоїти кожен причетний до творення пресо-, радіо-, теле- мережевого інформаційно-аналітичного або публіцистичного продукту професіонал. Бо це — стрижень широкого, об'єднувального всіх інших із наведеного вище ряду, поняття «журналістські стандарти».

Зарубіжні дослідники журналістики робили неодноразові спроби збирати, систематизувати й аналізувати такі документи, що прийняті були в різний час на міжнародному і національному рівнях. З-поміж таких — фінський учений Ларс Брун. 1979 р. він упорядкував і випустив зі своєю передмовою своєрідну хрестоматію під назвою *«Професійні кодекси журналізму»*. Серед найчастіше вживаних у різних текстах принципів і правил, Браун вказує на такі:

- правдиве й чесне поширення новин;
- дотримання професійної конфіденційності;
- вільне висловлювання думок;
- заборона використання свого службового становища в корисливих цілях;
- засудження плагіату, наклепу, образ;
- відповідальність за шкоду, заподіяну журналістом своєю аморальною поведінкою;
- обмеження, які регулюють стосунки між роботодавцем і журналістом.

У цьому огляді виділимо й коротко охарактеризуємо три засадничі документи з цієї проблеми:

- Міжнародний кодекс журналістської етики (Генеральна асамблея ООН);
- Декларація принципів поведінки журналістів (Міжнародна Федерація Журналістів);
- Кодекс етики українського журналіста (Національна спілка журналістів України).

Міжнародний кодекс журналістської етики

Ухвалений у травні 1950 року на засіданні Генеральної асамблеї ООН етики (Онацький, 1959).

Це перший документ світової спільноти, який регламентує високі норми професійної поведінки тих, кому доручено одержувати, поширювати й коментувати інформацію. Його положення базуються на Всесвітній декларації прав людини, де свобода інформації і преси визнана засадничою.

Кодекс складається із трьох містких за змістом розділів, у яких йдеться про конкретні правила для журналістів.

У першому розділі йдеться *про порядок пошуку, обробки і оприлюднення фактів*:

- точність і правдивість факту;
- перевірка будь-якої сумнівної інформації;
- недопущення викривлення факту;
- недопущення промовчування істотних подробиць факту;
- не розголошення інформації, про неправдивість якої автор знає.

У другому розділі виокремлені *випадки та ситуації, які несумісні з професією журналіста*:

- особисті інтереси чи вигоди;
- замовчування чи публікація інформації внаслідок підкупу;
- наклеп, плагіат, необґрунтовані звинувачення;
- нехайне й добровільне спростування неправдивої інформації;
- слухи й непідтвержені вістки в матеріалах.

У третьому розділі вміщені правила щодо *відповідальності*:

- за збереження довір'я читачів щодо чесності й гідності цієї професії;
- за кожну свою публічну інформацію і коментар;
- за розголошення інформації про приватне життя героя (виняток: якщо того вимагають інтереси громадського добра, а не цікавість читачів);
- за розголошення конфіденційності отриманої інформації.

Декларація принципів поведінки журналістів

Цю декларацію прийнято вважати як стандарт професійної поведінки журналістів, які займаються збиранням, передачею, розповсюдженням і коментуванням новин та інформації, висвітленням подій. До її створення безпосередньо причетна Міжнародна федерація журналістів (МФЖ) — англ. International Federation of Journalists (IFJ). Це найбільша в світі організація професійних працівників ЗМІ, штаб-квартира якої знаходиться в Брюсселі. Заснована 1926 року, захищає соціальні та професійні права журналістів, що працюють у друкованій та електронній пресі.

Декларація прийнята Другим світовим конгресом Міжнародної федерації журналістів у французькому Бордо 25–28 квітня 1954 року. Деякі незначні зміни й уточнення були внесені в червні 1986 року на 28 Конгресі МФЖ (Хельсінгбор, Данія) та в червні 2019 р. на конгресі в Тунісі. В історії сучасної журналістики відома як «Декларація Бордо» («Декларація принципів поведінки», б. р.).

Першим обов'язком журналіста тут проголошено «повагу до істини та права громадськості на правду».

Серед інших професійних обов'язків зазначені такі:

- захищати принципи свободи під час чесного збирання і публікації новин та право на правдивий коментар і критику;
- подавати інформацію, посилаючись на факти, походження яких він/вона знає; не можна ігнорувати суттєву інформацію чи фальсифікувати документи;
- використовувати лише чесні методи для отримання новин, фотографій та документів;
- робити все можливе, щоб виправити будь-яку опубліковану інформацію, що виявилася згубно неточною;
- зберігати професійну таємницю щодо джерела інформації, отриманої конфіденційно;
- усвідомлювати небезпеку дискримінації, якій сприяють засоби масової інформації, робити все можливе, аби уникнути поширення такої дискримінації, що базується, крім усього іншого, на расових, статевих, сексуально-орієнтаційних, мовних, релігійних, політичних чи інших поглядах, на національному або соціальному походженні.

Поряд із обов'язками в документі чітко прописані серйозні порушення, переступати які є професійною ганьбою. Ось повний перелік таких порушень: *плагіат; зловмисне введення в оману; наклеп, лихослів'я, безпідставні звинувачення; отримання хабаря в будь-якій формі, враховуючи публікацію чи приховування інформації.*

Кодекс етики українського журналіста

Історія появи цього документа, що покликаний дати українським журналістам головні морально-етичні орієнтири, така. З первинною назвою «Кодекс професійної етики українського журналіста» схвалений 14 квітня 2002 року на X з'їзді Національної спілки журналістів України (НСЖУ). Сучасна редакція затверджена 12 грудня 2013 року на пленумі НСЖУ. Раніше затверджений рішенням Комітету Незалежної медіапрофспілки України (НМПУ) («Кодекс етики українського», б. р.).

Годі шукати в цьому українському варіанті якихось національних особливостей, історичних традицій чи застережень із проєкцією на реалії буття засобів масової інформації в країні, яка з такими труд-

нощами позбавляється свого тоталітарного минулого. Розробники кодексу обмежилися тим, що просто здебільше запозичували низку принципів, норм та правил, апробованих світовою спільнотою.

Всіх статей у цьому кодексі 19. За уважного їх читання складається враження певної «розхристаності», не структурованості щодо головного та підпорядкованого головному, неповного, а іноді й суперечливого.

Таке тільки підсилиться, коли поставити за мету ознайомитися з подібним документом іншої країни Східної Європи, скажімо Чехії. Компактний за обсягом «Кодекс етики журналістів Чехії» ділиться на три частини. У першій чітко згруповані головні обов'язки журналістів. У другій частині виокремлені положення, які стосуються суто ознак професіоналізму. У третій йдеться про порядність та працю журналіста щодо збільшення довіри до ЗМІ («Etický kodex», n. d.).

Майже про все це йдеться і в 19 статтях українського кодексу. З одного боку — це мало б бути значним кроком уперед української журналістики. З іншого вийшло на поверхню елементарне не розуміння того, що сліпо скопійовувати стандарти журналістики зрілого демократичного світу на українські реалії немає сенсу. Бо вони нереальні для виконання.

Те, чого найбільше бракує в діючому нині українському кодексі, — творче осмислення й залучення стрижневого зі стандартів журналістики наших попередників-журналістів із західної еміграції. Свого часу до цієї архіважливої справи докладали чималих зусиль і безпосередні організатори та аналітики пресового руху на чужині (А. Животко, Є. Онацький, І. Огієнко), і журналісти низки провідних діаспорних газет. В останньому варіанті вони були опубліковані на шпальтах лондонської газети «Українська Думка».

Ось головні тези із стандартів журналістики української діаспори, які варто було б осмислити та творчо запозичити для кодексу країни, у якій процес становлення і ствердження демократії наштовхнувся на сильний опір ворогів українського в Україні як з боку внутрішніх деструктивних сил, так і зовнішніх.

1. Бути речником поневоленої Батьківщини і сказати світові те, що хотів би сказати український нарід, якщо міг би вільно висловлювати свої бажання й думки.
2. Бути духовним помостом між еміграцією і Рідним Краєм.
3. Відстоювання ідеї громадянського замирення й konieczність об'єднання всіх національних сил.
4. Піддержувати в рівній мірі обидві Церкви українського народу.
5. В українських справах на міжнародному рівні — соборність України.

6. В українських справах та теренах еміграції — проповідувати необхідність зберегти єдність громадської організації» («Слово до наших», 1948).

Тенденції з порушенням стандартів в українських ЗМІ

Через формальну декларованість європейських стандартів, нечітке прописування етичних норм, відсутність реальних механізмів притягнення до відповідальності окремих журналістів чи цілих редакційних колективів діючий «Кодекс етики українського журналіста» неодноразово піддавався критиці і з боку практиків журналістики, і з боку громадських інституцій.

Втілення на практиці загалом правильних приписів нового «Кодексу етики українського журналіста» заважає низка об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Якими поставали перед цивілізованим Заходом українські ЗМІ на початок третього тисячоліття?

Без перебільшення, відповідь на це запитання можна схарактеризувати так: важко впізнаваним, розхристаним за вартісно-ідеологічними орієнтирами й відсталим із матеріально-технічного боку гібридом, утвореним із двох моделей журналістики: залишків тоталітарно-радянської і паростків нової, зі слабо вираженими національними ознаками, втім, із посилюючими російськомовними акцентами та формально декларованими намірами сповідувати європейські стандарти. До того ж, у результаті непродуманого і безконтрольного з боку держави, громадськості та самих журналістів проведення запізнілого процесу роздержавлення і приватизації ЗМІ чи не всі вони опинилися в кількох кулаках українських та зарубіжних (здебільше російських) олігархів.

Журналістика молодій Українській державі, замість бути об'єднавчим чинником нації, упродовж років розхитувала державотворчий корабель. До початку повномасштабного вторгнення 24 лютого ц. р. росії на територію України навіть у принципових питаннях захисту держави від російського агресора годі було шукати спільного знаменника на сторінках чи у випусках різножанрових матеріалів ЗМІ. Скажімо, те, що відбувалося на сході України упродовж останніх восьми років, у різних ЗМІ й тепер називається по-різному: *російсько-українська війна і внутрішній конфлікт України, Українська влада і київська хунта, ОРДЛО і ДНР/ЛНР, мешканці ОРДЛО під тимчасовою окупацією росії і народ Донбасу*.

Причина? Їх кілька.

По-перше, багато українських журналістів після завершення в країні процесу роздержавлення та приватизації опинилися в редакціях, засновники і власники яких у засадничих питаннях укра-

їнського державотворення дотримувалися різних соціально-політичних векторів.

По-друге, за умов корумпованості влади на різних щаблях її вертикалі, виконуючи волю своїх «господарів»-замовників інформаційного продукту, частина редакційних колективів свідомо замінювала поняття «свобода слова» на такий собі «інформаційний тероризм» для своєї категорії читачів (глядачів, слухачів).

По-третє, низький авторитет Національної спілки журналістів України серед медійної спільноти.

Остання причина — суто українське «надбання». Адже саме через різне розуміння проблем дотримання журналістами професійних стандартів наприкінці 2021 року відбулося загострення конфлікту між керівництвом НСЖУ та значною частиною рядових її членів. Своєрідним вододілом такого «не розуміння» стало несподівано сміливе рішення Ради Національної Безпеки й Оборони (РНБО) про запровадження санкцій щодо телеканалів «112», «ZIK», «News One» та одіозних політиків, які за ними стоять. Фактично йшлося про заборону їхньої діяльності. Потужну підтримку такому важливому, хоча й запізненому, рішення, надала і Європа в особі акредитованих в Україні послів «великої сімки», і особливо небайдужа частина української спільноти. Так, київська міська журналістська організація діяльність таких колег назвала «медіаокупацією українського інформаційного простору», «насаджуванням російських смислів», «свідомою дискредитацією всього українського» («Регіональні організації НСЖУ», 2021).

Натомість керівництво НСЖУ вустами свого очільника Сергія Томіленка поспішило оприлюднити сентенції про «наступ на свободу слова», «надзвичайну ситуацію», про яку має намір повідомити Міжнародну федерацію журналістів, Європейську федерацію журналістів і Офіс ОБСЄ з питань свободи медіа.

Окреслений вище дисбаланс підходів до втілення на практиці журналістських стандартів оголив низку проблем, які накопичилися й у самій журналістській спільноті, і в теорії та практиці української журналістики. Це і змістове наповнення таких понять як «свобода слова», «об'єктивність факту», «фабрика фейків», і розрізнення питань пропаганди та інформаційного тероризму, інформації й дезінформації, засобів масової інформації і засобів масового знищення. Це також і якість підготовки журналістських кадрів на відповідних факультетах університетів, і присутність (чи відсутність) у їхніх навчальних програмах таких засадничих понять, що формулюють своєрідну професіограму українського журналіста, — професіоналізм, порядність, патріотизм.

Окрема тема для обговорення — один із толерованих у західній журналістиці принципів професійних стандартів журналістики —

обов'язкове дотримання балансу в подачі інформації. Наскільки виправданим, доцільним і можливим є нині цей принцип у воюючій країні з одвічним ворогом, який упродовж століть свідомо нищив генетичний код нації? Відповідь на це актуальне запитання і для журналістської спільноти, і для споживачів медіапродукту, гадаю, цілком очевидна: ні.

Масштаби зібраних автором цих рядків прикладів щодо порушення українськими ЗМІ стандартів журналістики потребують окремої статті. Тут вважаю за необхідне навести лише фрагменти з положень Кодексу, за якими таких порушень фіксується найбільше (цифра в дужках вказує на порядковий номер позиції в кодексі:

- служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства (2);
- упереджене висвітлення судових процесів щодо звинувачених (4);
- не чітка відокремленість інформаційних та аналітичних матеріалів (7);
- редакційна обробка матеріалів, включаючи знімки, текстівки, заголовки, відповідність відеоряду та текстового супроводу часто фальсифікує зміст (8);
- вибіркове цитування соціологічних досліджень, яке призводить до викривлення змісту (11);
- ігнорування вимогою щодо спростування оприлюдненої недостовірної інформації (12);
- поширеність та непокаруваність плагіату (14);
- поширеність випадків публічної дискримінації української мови як державної (15);
- поширеність випадків втручання засновників ЗМІ в контент (16);
- незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди та інших пільг за виконаний чи невиконаний журналістський матеріал (17);
- малопомітна й малоефективна діяльність Комісії з журналістської етики з розгляду конфліктних ситуацій етичного та професійного характеру (19).

Переконливим узагальнюючим штрихом до завершення огляду міжнародних і національних документів, що формують систему стандартів із журналістики, може слугувати ось цей витяг із Правильника професійної поведінки журналістів канадської Національної ради новин з медіа (National News Media Council), куди входить популярна у світі канадська інформаційна агенція з Торонто «Torstar»: «Жоден кодекс поведінки не може охопити будь-який момент у цілодобовому

виробництві новин та інформації на кількох платформах. Здоровий глузд, розсудливість і власний моральний компас журналіста повинні бути використані для будь-якого набору керівних принципів. Ми повинні бути готові публічно пояснити, що ми робимо, збираючи та представляючи новини та інформацію, а також судження журналістів, пов'язані з усім, що ми публікуємо» («Journalistic Standards», n. d.).

Висновки

1. В українському журналістикознавстві проблематика стандартів системно не досліджувалася. Бракує про це спеціальних розділів чи тем у навчальних та наукових виданнях із журналістики.

2. Автор статті вперше розглядає стандарти журналістики як каскадний набір адресованих професійним журналістам та причетних до діяльності ЗМІ критеріїв, принципів, правил, які містяться у загальноприйнятих міжнародних, національних, крайових та редакційних кодексах (посібниках, вказівках, рекомендаціях), інших правових чи етичних документах.

3. Витоки стандартів для працівників пера варто розглядати на початках світового рукописання, а першим документом у цій темі треба вважати створені понад тисячу років тому «Заповіді стародавніх талмудистів для творців рукописних книг».

4. Головними засадничими документами, як стандартом професійної поведінки журналістів, які займаються збиранням, передачею, розповсюдженням і коментуванням новин та інформації, висвітленням подій і якими окликані неухильно користуватися сучасні українські журналісти, є: Міжнародний кодекс журналістської етики, Декларація принципів поведінки журналістів, Кодекс етики українського журналіста.

5. Журналістська практика виробила такий порядок застосування означених вище документів: міжнародні декларації та кодекси носять рекомендаційний характер; національні, корпоративні або редакційні — обов'язковий. Це ж стосується і українських засобів масової інформації. Більшість програмних принципів і правил роботи з теми «Редакційна політика» базуються на засадах редакційних політик таких світових надійних організацій як BBC, Associated Press, Reuter, Radio Svoboda, France-Press, Deutsche Welle тощо. А ті, в свою чергу, в розробленні таких документів орієнтувалися на приписи міжнародних кодексів та декларацій.

6. Проблематика, пов'язана з покликанням, завданням та моральними засадами української інтелігенції загалом і української журналістики зокрема, загострилася в останній час, коли національна журналістика переживає затяжну кризу. Причина цієї кризи — в незнанні уроків історії української журналістики, у багаторічному цілеспря-

мованому й наполегливому вихолощенні з неї національного стрижня. Нинішні керманічі ЗМІ, як також і дослідники та науковці, не захотівши витягнути таку журналістику з трясовини меншовартості, заповзято запихають нині в таке ж болото космополітичної «комунікативно-каналізаційної» епохи.

7. Досвід преси української еміграції, яка переживала подібну кризу на етапі її становлення та бурхливого розвою після Другої світової війни, є неоціненним за умов його прискіпливого вивчення та винесення належних уроків. Кредо української журналістики в усі часи її розвою базувалося на двох незмінних постулатах: бути переконливим доказом існування зорганізованості української спільноти та бути візитівкою і репрезентантом цієї спільноти перед цілим світом.

8. Головніші завдання української преси в різні історичні періоди залишалися незмінними: відстоювання ідеї громадянського замирення й кінечність об'єднання всіх національних сил; підтримувати в рівній мірі обидві церкви українського народу — православну та греко-католицьку; в українських справах на міжнародному рівні — соборність України; в українських справах на чужині проповідувати необхідність зберегти національну єдність громади.

9. Моральні засади діяльності сучасної національної журналістики та її творців мають фокусуватися довкола таких засадничих концепцій: патріотизм, професіоналізм, толерація традицій національної журналістики; об'єктивність і правдивість; самокритичність; відкритість; аргументованість.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бідзіля, Ю. М. (Ред.). (2007). *Словник журналіста: Терміни, мас-медіа, постаті*. Закарпаття.
- Голіят, Р. С. (1972, листопад). 22 правила ефективної праці журналіста. *Український журналіст*, 9, с. 33–34.
- Григораш, Д. (1974). *Журналістика у термінах і виразах*. Вища школа.
- Декларація принципів поведінки*. (б. р.). Харківська обласна організація Національної спілки журналістів України. Взято 15 квітня, 2022 року з <https://nsju.org.ua/povedinka>
- Журналістика, преса і ми. (1973). *Вісті з Риму*, 3, с. 1–2.
- Захарченко, О. (2017, 7 квітня). *Стандарти журналістики: основи професійності чи застарілі рамки?* Інститут масової інформації. <https://imi.org.ua/articles/standarti-jurnalistiki-osnovi-profesijnosti-chi-zastarili-ramki-i178>
- Канон. (2022, 6 квітня). В *Вікіпедія*. <https://cutt.ly/uFZlBsM>
- Кодекс етики українського журналіста (схвалено з'їздом підписантів Етичного кодексу у м. Києві, жовтень 2013 року)*. (б. р.). Рівненська обласна організація Національна спілка журналістів України. Взято 15 квітня, 2022 року з <http://uju.rv.ua/uk/codex.html>

- Кодекс. (2022, 6 квітня). В *Вікіпедія*. <https://cutt.ly/ZFZl9Fn>
- Комісія з журналістської етики нагадує про стандарти ЗМІ під час війни. (2022, 17 березня). Детектор Медіа. <https://cutt.ly/QFZzeNB>
- Кузнецов, Д. (2021, 17 юнія). *Джозеф Пулицер — цитати*. Citaty.info. <https://cityinfo.info/man/dzhozef-pulitcer>
- Кур'ята, Н. (2021, 26 листопада). *Сучасні стандарти професійної журналістики*. Інститут масової інформації. <https://cutt.ly/rFZzdUY>
- Онацький, Є. (1959). Журналіст. В *Мала енциклопедія України* (Кн. 4: Ж–Й, с. 450). Чемпіон.
- Принцип. (2022, 6 квітня). В *Вікіпедія*. <https://cutt.ly/qFZzvmo>
- Регіональні організації НСЖУ виступили проти підтримки Томіленком «каналів Медведчука» — заява. (2021, 9 лютого). Детектор медіа. <https://cutt.ly/qFZzWs2>
- Романюк, М. М. (Ред.). (1994–2013). *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника* (Вип. 1–20). Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника.
- Рощіна, О. (2022, 2 квітня). *Британська розвідка показала, які території України контролюють російські війська*. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/2/7336607/>
- Слово до наших читачів: Кілька завваг про позиції і завдання «Української Думки». (1948, 7 травня). *Українська Думка*.
- Тимошик, М. (2007). *Історія видавничої справи* (2-ге вид.). Наша культура і наука.
- Emery, M. C., Emery, E., & Roberts, N. L. (1996). *The Press and America: An Interpretive History of the Mass Media* (8th ed.). Allyn and Bacon.
- Etický kodex*. (n. d.). Syndikát novinářů České Republiky. Retrieved April 16, 2022, from <https://www.syndikat-novinaru.cz/o-nas/etika/eticky-kodex/>
- First Amendment to the United States Constitution. (2022, April 12). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/sFZxGxO>
- Jennings, M. (1999). The Evolution-and Devolution-of Journalistic Ethics. *Imprimis*, 28(7). <https://cutt.ly/zFZxCzM>
- Journalism ethics and standards. (2022, 19 February). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/qFZcwJu>
- Journalistic Standards*. (n. d.). National NewsMedia Council. Retrieved April 15, 2022, from <https://cutt.ly/TFZx4A0>
- Rosebault, C. J. (1970). *When Dana was the Sun: A Story of Personal Journalism*. Greenwood Pres.

REFERENCES

- Bidzilia, Yu. M. (Ed.). (2007). *Slovník žurnalistů: Termíny, mas-media, postati* [Journalist's Dictionary: Terms, Mass Media, Figures]. Zakarpattia [in Ukrainian].
- Deklaratsiia pryntsyypiv povedinky* [Declaration of Principles of Conduct]. (n. d.). Kharkivska oblasna orhanizatsiia Natsionalnoi spilky zhurnalistiv Ukrainy. Retrieved April 15, 2022, from <https://nsju.org.ua/povedinka> [in Ukrainian].

- Emery, M. C., Emery, E., & Roberts, N. L. (1996). *The Press and America: An Interpretive History of the Mass Media* (8th ed.). Allyn and Bacon [in English].
- Etický kodex* [Code of Ethics]. (n. d.). Syndikát novinářů České Republiky. Retrieved April 16, 2022, from <https://www.syndikat-novinaru.cz/o-nas/etika/eticky-kodex/> [in Czech].
- First Amendment to the United States Constitution. (2022, April 12). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/sFZxGxO> [in English].
- Holiat, R. S. (1972, November). 22 pravyla efektyvnoi pratsi zhurnalista [22 Rules of Effective Work of a Journalist]. *Ukrainskyi zhurnalist*, 9, pp. 33–34 [in Ukrainian].
- Hryhorash, D. (1974). *Zhurnalistyka u terminakh i vyrazakh* [Journalism in Terms and Expressions]. Vyscha shkola [in Ukrainian].
- Jennings, M. (1999). The Evolution-and Devolution-of Journalistic Ethics. *Imprimis*, 28(7). <https://cutt.ly/zFZxCzM> [in English].
- Journalism ethics and standards. (2022, 19 February). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/qFZcwJu> [in English].
- Journalistic Standards*. (n. d.). National NewsMedia Council. Retrieved April 15, 2022, from <https://cutt.ly/TFZx4A0> [in English].
- Kanon [Canon]. (2022, April 6). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/uFZlBsM> [in Ukrainian].
- Kodeks [Code]. (2022, April 6). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/ZFZl9Fn> [in Ukrainian].
- Kodeks etyky ukrainskoho zhurnalista (skhvaleno zizdom pidpysantiv Etychnoho kodeksu u m. Kyievi, zhovten 2013 roku)* [Code of Ethics for Ukrainian Journalists (Approved by the Congress of Signatories of the Code of Ethics in Kyiv, October 2013)]. (n. d.). Rivnenska oblasna orhanizatsiia Natsionalna spilka zhurnalistiv Ukrainy. Retrieved April 15, 2022, from <http://uju.rv.ua/uk/codex.html> [in Ukrainian].
- Komisiia z zhurnalistykoi etyky nahaduie pro standarty ZMI pid chas viiny* [The Commission on Journalistic Ethics Recalls Media Standards During the War]. (2022, March 17). Detektor Media. <https://cutt.ly/QFZzeNB> [in Ukrainian].
- Kuriata, N. (2021, November 26). *Suchasni standarty profesiinoi zhurnalistyky* [Modern Standards of Professional Journalism]. Institute of Mass Information. <https://cutt.ly/rFZzdUY> [in Ukrainian].
- Kuznetsov, D. (2021, June 17). *Dzhozef Pulittser — tsitaty* [Joseph Pulitzer Quotes]. Quoters.info. <https://citaty.info/man/dzhozef-pulittser> [in russian].
- Onatskyi, Ye. (1959). Zhurnalyst [Journalist]. In *Mala entsyklopediia Ukrainy* [Small Encyclopedia of Ukraine] (Book 4: Zh–I, p. 450). Champion [in Ukrainian].
- Pryntsyp [Principle]. (2022, April 6). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/qFZzvmo> [in Ukrainian].
- Rehionalni orhanizatsii NSZhU vystupyly proty pidtrymky Tomilenkom «kanaliv Medvedchuka» — zaiava* [Regional Organizations of the National Union of Journalists of Ukraine Opposed Tomilenko's Support for Medvedchuk's Channels, the Statement Said]. (2021, February 9). Detektor media. <https://cutt.ly/qFZzWs2> [in Ukrainian].
- Romaniuk, M. M. (Ed.). (1994–2013). *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh: Materialy do entsyklopedychnoho slovnyka* [Ukrainian Journalism in Names: Materials for an Encyclopedic Dictionary] (Issues 1–20). Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv [in Ukrainian].

- Rosebault, C. J. (1970). *When Dana was the Sun: A Story of Personal Journalism*. Greenwood Pres [in English].
- Roshchina, O. (2022, April 2). *Brytanska rozvidka pokazala, yaki terytorii Ukrainy kontroliuiut rosiiski viiska* [British Intelligence has Shown which Territories of Ukraine are Controlled by russian Troops]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/2/7336607/> [in Ukrainian].
- Slovo do nashykh chytachiv: Kilka zavvah pro pozytsii i zavdannia «Ukrainskoi Dumky»* [A word to our readers: A few remarks about the positions and tasks of «Ukrainian Thought»]. (1948, May 7). *Ukrainska Dumka* [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of Publishing] (2nd ed.). *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- Zakharchenko, O. (2017, April 7). *Standarty zhurnalistyky: osnovy profesiynosti chy zastarili ramky?* [Journalism Standards: Basics of Professionalism or Outdated Framework?]. Institute of Mass Information. <https://imi.org.ua/articles/standarti-jurnalistiki-osnovi-profesiynosti-chi-zastarili-ramki-i178> [in Ukrainian].
- Zhurnalistyka, presa i my* [Journalism, the Press and us]. (1973). *Visti z Rymu*, 3, pp. 1–2 [in Ukrainian].

УДК 044.774Блог

Сучасний блогерський медіапростір

Тетяна ГУМЕНЮК

д-р філос. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

t_gumenyuk@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9210-6424

© Гуменюк Т, 2022

Медіапростір — це електронне оточення, в якому окремі люди або їхні групи та інші спільноти можуть діяти разом одночасно. У цьому просторі вони можуть створювати візуальне та звукове середовище, що впливає на реальний простір. Окремим явищем, який відзначається нереальністю, «ідеальною картинкою» є блогерський медіапростір, динаміка та трансформація якого є настільки стрімкою, що потребує найсучасніших досліджень. Автор поставив за мету — виявити особливості сучасного блогерського українського медіапростору та окреслити тренди його майбутнього розвитку. Гіпотезою дослідження є: український блогерський медіапростір ще проходить стадію становлення, але його вплив стає тільки значнішим з роками. Для перевірки гіпотези автор дослідив сутність явища «медіапростір»; дослідив сутність явища «блогерство» та проаналізував сучасний стан блогерства. Було досліджено історію становлення явища «блог», виявлено і охарактеризовано 4 види блогерів: селебріті, експерти, лайфстайл-блогери та бізнесмени. Зазначено функції блогерства у комунікаціях соціальних мереж, а саме інформативну, соціальну, навчально-наукову, культурну та ділового спілкування. Порівняно світовий та український сучасний блогерський медіапростір та виявлено основні відмінності: масштаб блогерства та цінник інфлюенсерів. Результатом дослідження автора стало виявлення особливостей блогерського простору (блогерство як професія, суттєва різниця в заробітках блогерів, покращення якості контенту та диверсифікація доходів блогерів) та основних трендів блогерського медіапростору (зростання впливу блогерів на освіту, тенденція довгострокової співпраці інфлюенсерів та брендів, значне зростання блогерського українського медіапростору через покоління Альфа, перехід блогінгу в мейнстрім та більша увага з боку ЗМІ та влади).

Ключові слова: блогер, блогерський медіапростір, інфлюенсер, Instagram, TikTok.

MODERN BLOGGING MEDIA SPACE

Tetiana Humeniuk

DSc in Philosophy, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, 01133, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-9210-6424,
t_gumenyuk@ukr.net

Media space is an electronic environment in which individuals or their groups and other communities can act together simultaneously. In this space, they can create a visual and sound environment that affects the actual, real space. A separate phenomenon marked by unreality, the “ideal picture” is the blogging media space, dynamics, and transformation of which is so rapid that it requires the latest research. The author set a goal — to identify the features of the modern Ukrainian blogging media space and outline its future development trends. The study hypothesizes that the Ukrainian blogging media space is still in its infancy, but its influence has only become more significant over the years. To test the hypothesis, the author explored the essence of the “media space” phenomenon; researched the nature of the “blogging” phenomenon, and analyzed the current state of blogging. The history of the “blog” phenomenon was studied, and four types of bloggers were identified and characterized: celebrities, experts, lifestyle bloggers, and businessmen. The functions of blogging in social media communications are mentioned: informative, social, educational-scientific, cultural, and business communication. The world and Ukrainian modern blogging media space are compared, and the main differences are revealed: blogging scale and influencers’ price list. The author’s research revealed the features of the blogging space (blogging as a profession, the significant difference in bloggers’ earnings, improving the quality of content, and diversifying bloggers’ incomes) and the main trends of the blogging media space (growing influence of bloggers on education, the trend of long-term cooperation of influencers and brands, metaverse and more attention from the media and government).

Keywords: blogger, blogging media space, influencer, Instagram, TikTok.

Актуальність дослідження

У сучасній науці надається велике значення інформаційному виміру. Так, Г. Шіллер (1964) вважає інформаційний вимір найважливішою підструктурою соціального простору. Соціальна стратифікація у суспільстві в інформаційну епоху змінює свою специфіку. В інформаційному вимірі соціальний медіапростір структурується по-іншому. У ньому реальні стосунки дедалі більше підмінюються віртуальними. Віртуалізація у разі сприймається як будь-яке заміщення дійсності, її симуляцією, нереальністю. Окремим явищем, який відзначається нереальністю, «ідеальною картинкою» є блогерський медіапростір. Блогери, або так звані «лідери думок», є харизматичними людьми, які впливають на інших і для багатьох є прикладом для наслідування. Блогери знають таємницю маніпулювання свідомістю людей в інформаційному суспільстві, особливо тих, хто не в змоззі аналізувати та критично мислити. Завдяки швидкому поширенню блогерського медіапростору та його серйозному впливу на людей різного віку і соціального статусу дослідження явища сучасного блогерського українського медіапростору є актуальними та відповідає потребам гуманітарних наук та сучасної соціології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Згідно з останнім звітом компанії We Are Social («Digital 2022: Special», 2022):

- у світі близько 5 млрд людей користуються інтернетом (62,5% населення планети), а активними користувачами соціальних мереж — 4,62 млрд жителів (58,4% населення планети);
- з кожним роком приріст населення складає 1%, а приріст користувачів соціальних мереж — 10,1%. Дослідження: в 2020 році користувачі проведуть в онлайн більше ста днів;
- у середньому людина проводить в інтернеті майже 7 годин щодня, з яких 2 год 27 хв. — у соціальних мережах;
- 95,2% відсотка споживачів інтернету користуються соціальними мережами;
- серед усіх сайтів світу Facebook на 3 місці за кількістю відвідувачів, Instagram — на 6-му, Twitter — 9-му.
- 42% користувачів почали проводити значно більше часу у соціальних мережах, чим до початку пандемії Covid-19 («Пандемія і соціальні», 2020)

Ця аналітика доводить, що соціальні мережі мають дуже значний вплив на людство і цей вплив тільки буде збільшуватися. Багато вчених досліджували феномен «блогерства» у своїх працях: І. Гудінова (2015), С. Кафлевська та Мандро А. (2018), Михайлова (2018), А. Панасенко (2020), проте варто відмітити, що основна кількість праць є вьзконаправленими і багато питань стосовно сучасного блогерського

українського медіапростору. Більше того, динаміка та трансформація цього явища є настільки стрімкою, що потребує найсучасніших досліджень.

Мета дослідження: виявити особливості сучасного блогерського українського медіапростору та окреслили тренди його майбутнього розвитку. Дана мета передбачає виконання наступних завдань:

- дослідити сутність явища «медіапростір»;
- дослідити сутність явища «блогерство» та проаналізувати сучасний стан блогерства;
- порівняти світовий та український сучасний блогерський медіапростір;
- виявити особливості та основні тренди блогерського простору.

Гіпотезою дослідження є: *український блогерський медіапростір це проходить стадію становлення, але його вплив стає тільки значнішим з роками.*

Виклад основного матеріалу дослідження

Медіапростір (тобто простір, створюваний електронними засобами комунікації) — це електронне оточення, в якому окремі люди або їхні групи та інші спільноти можуть діяти разом одночасно. У цьому просторі вони можуть створювати візуальне та звукове середовище, що впливає на реальний простір. У ньому вони можуть, відповідно, робити і контролювати запис та відтворення зображення і звуку, а також доступ до них (Stults, 1986).

Простір, створюваний електронними засобами комунікації, досліджується принаймні з 1960-х років, варто виділити роботи М. Маклуена (McLuhan, 1964) та інших представників екології засобів комунікації. У зв'язку з цим зазвичай йдеться про електронний інформаційний (точніше, інфокомунікаційний) простір.

У рамках системно-діяльного підходу «медіапростір» розуміється як продукт двох середовищ — культурного та соціального, виконуючи свою роль як у забезпеченні рівноваги та внутрішньої гомеостазисистеми, так і в її подоланні (Бузин, 2012).

Щодо соціального середовища, медіапростір дає можливість адаптуватися до нього, досягти поставлених завдань, об'єднатися з іншими суб'єктами діяльності, відтворювати існуючі соціальні структури або виробляти нові, знімати нервові та фізичні навантаження.

Щодо культурного середовища, медіапростір постає як місце зберігання та виробництва систем символів та норм. У цьому ролі воно виступає важливим регулятором життя суспільства. Значення досліджень зазначеної проблематики постійно зростає через стрімке посилення розвитку електронних комунікацій.

Блогерство — хобі, що сформувало індустрію. Блог (англ. blog, від «web — павутина», «log — журнал») — це вебсайт, головний зміст яко-

го складають записи, зображення чи мультимедіа, що регулярно додаються («Блог», 2022). Блогер — це інтернет-користувач, який веде власний канал, сайт або сторінку. Для своїх передплатників він є лідером думок у певній сфері.

Блогерство як явище з'явилося в першій половині 90-х років, а стрімкого розвитку зазнало у 2000-х роках (рис. 1).

Виділяють 4 види блогерів:

1. Селебріті. Це відомі люди, «зірки»: актори, співаки, спортсмени, політики та інші знаменитості. Блоги селебріті насамперед — інструмент піару, просування особистого бренду: там вони дають анонси виступів, висловлюють думку з різних питань — підігривають інтерес до своєї персони. Над акаунтом селебріті може працювати ціла команда, а самі «зірки» перетворюють блог на канал додаткового величезного заробітку. Наприклад, за даними аналітичної компанії Норпер («Instagram Richlist: Official», 2021) футболіст Кріштіану Роналду в 2021 році за один рекламний пост в соціальних мережах отримав 1,6 млн доларів.

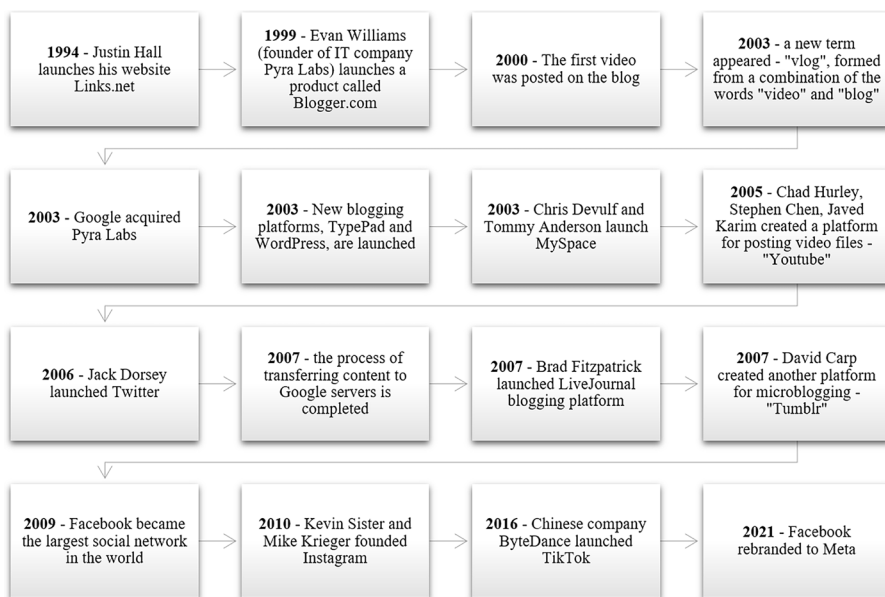

Рис. 1. Історія становлення явища «блог»

2. Експерти. Це професіонали у своїй галузі, які перетворюють блог на освітню платформу: дають багато корисної інформації з конкретної теми. Заробляють експерти за допомогою блогу або на рекламі, або на платних курсах, або на продажу послуг. Експерту необов'язково мати навички викладання. Можна писати про що завгодно, у чому

ви професіонал, та ділитися знаннями. Окрім педагогів, до експертів належать також юристи, лікарі, б'юті-блогери, фітнес-тренери, майстри з ремонту та інші фахівці, які консультують передплатників.

3. Лайфстайл-блогери. До цієї групи належать канали приватних осіб, які перетворюють на бізнес-проект свій спосіб життя. Лайфстайл-блогери зазвичай нічого не продають і заробляють лише рекламою на постах. Бізнес будується виключно на змісті каналу: гарних фотографіях або відео, веденні онлайн-щоденника. До таких блогерів належать блогери-мами, затяті мандрівники тощо.

4. Бізнесмени. Це блоги підприємців, які через обліковий запис продають товари, зроблені самостійно, і не рекламують інші бренди. Наприклад, так роблять майстри, які виготовляють свічки ручної роботи.

Проте, такий поділ є умовним: канал психолога може бути і освітнім, і тим, хто продає одночасно, а блог знаменитості — майданчиком для просування і лайфстайл-блогом.

Блогерська діяльність є способом соціальної комунікації за використання інтернет-технологій, зокрема, якщо розглянути роль блогерства у комунікаціях соціальних мереж, то воно виконує певні комунікаційні функції (Рис. 2).

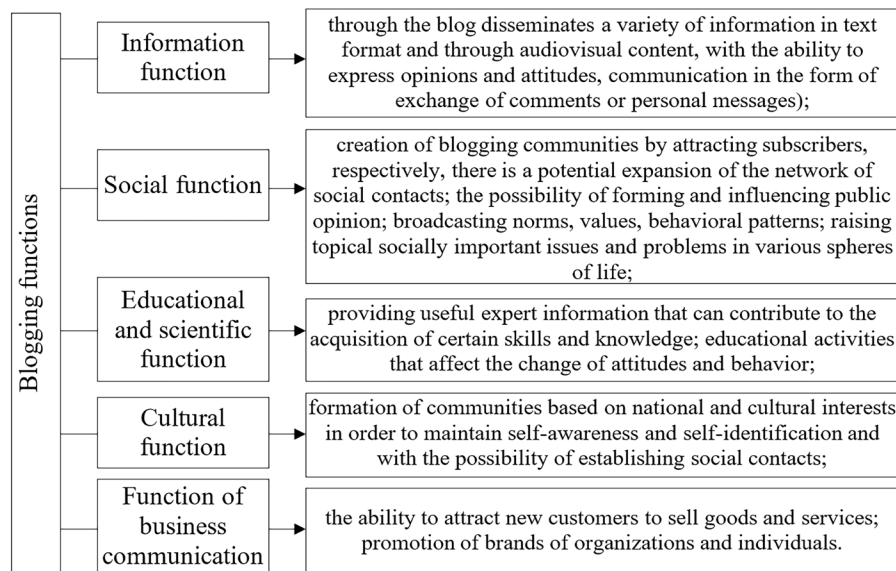

Рис. 2. Функції блогерства

Для виділення відповідних трендів необхідно проаналізувати Світовий та український простір блогерів. Світовий та український сучасний блогерський медіапростір відрізняються, по-перше, масш-

табом: український ринок значно поступається світовому. За даними дослідження trendHERO в Україні кількість блогерської спільноти складає понад вісімсот тисяч, а за офіційними оцінками Інтернет асоціації України (ІнаУ, 2022) ринок реклами в Instagram можна оцінити в 350 млн гривень на рік (Рис. 3), а по-друге, цінником інфлюенсерів (5–7 тис. дол. за рекламний пост в українського блогера-мільйонника (за даними trendHERO, 2021) проти 1,6 млн дол. Кріштіану Роналду).

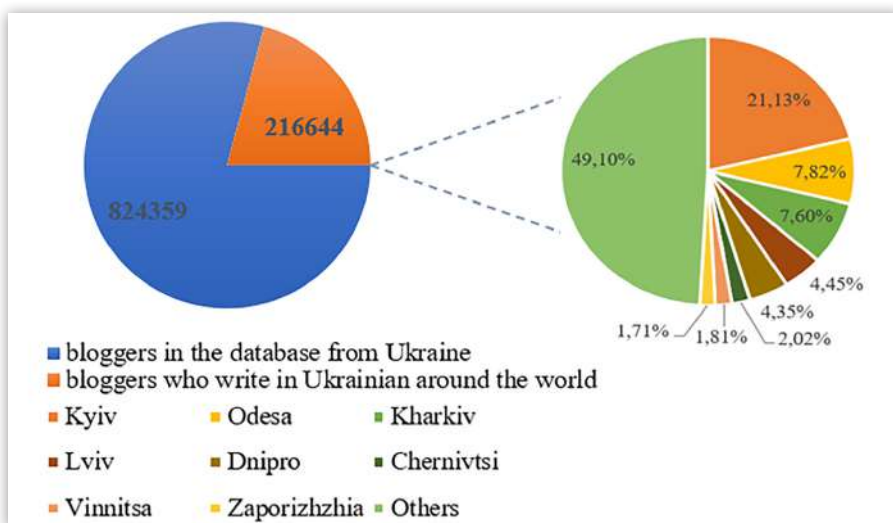

Рис.3. Ринок Instagram в Україні (джерело: побудовано автором за даними InvestoryNews)

Аналізуючи вищенаведене, можна зазначити такі *особливості блогерського простору*:

1. Блогерство стало професією. За даними trendHERO більше 64% блогерів вважають це професією, причому більшість з них залишили «звичайну» професію, щоб приділяти якомога більше уваги блогерству. Більше того, блогери інвестують у розвиток власного блогу: за даними trendHERO 32% українських лідерів думок купують лайки та коментарі для просування своєї сторінки й збільшення заробітку. Проте, «старше покоління» все ще питають блогерів, коли вони знайдуть нормальну роботу.

2. Заробітки блогерів суттєво відрізняються. І це залежить не лише від кількості фоловерів. Значно важливішою є якість та активність аудиторії, а також тематика блогу. Найвищі розцінки на контент про моду та красу, адже тут конкуренція найбільша (за даними trendHERO 38,1% інфлюенсерів Instagram працюють з контентом у категорії Beauty and Fashion). За топовими блогерами, у яких реаль-

на, а не накручена аудиторія, часто стоять цілі команди, які забезпечують їхню роботу, тобто ті, хто допомагає створювати яскравий контент, займається менеджментом, рекламою, зйомками. Є поодинокі випадки, коли у інфлюенсера мільйони підписників і він/вона сам всім займається, але загалом на ринку йдеться швидше про професійні команди. З цього походить наступний пункт.

3. Якість контенту, що генерується блогерами, покращується. Все частіше вони вважають за краще працювати з професійними студіями відеопродакшну, вигадують нові формати, розробляють сценарні плани. Відповідно, і рекламні проєкти в блогах стали виглядати значно привабливішими. Самі рекламодавці тепер звертають особливу увагу не на залученість, а на якість контенту, що генерується, тому блогерам доводиться витратити багато часу та уваги на створення унікальних фото, відео та цікавого контенту.

4. Диверсифікація доходів блогерів. Блогери розуміють, що конкуренція зростає, людство хоче бачити нові обличчя, новий контент; багато блогерів розуміють, що їх кар'єра короткострокова і вкладають зароблені кошти у інші проєкти, купують акції, криптовалюти тощо. Також, в багатьох соцмережах конкуренція вже настільки висока, що потрапити у якийсь топ дуже і дуже важко, а іноді неможливо, тому такі блогери намагаються першими застосувати якісь бренди, або перейти на іншу платформу. Однією з таких причин є швидке зростання аудиторії у TikTok: блогери намагались швидко зайняти свою нішу для того, щоб заробляти.

Щодо основних трендів блогерського простору, можемо виділити такі:

Тренд № 1. Зростання впливу блогерів на освіту.

Помічаємо наступний тренд в освіті: молоді люди вважають за краще вчитися у блогерів, а до класичних форматів ставляться з недовірою. Курси інфлюенсерів зазвичай короткострокові, а інформація подається стисло і зрозуміло без великих масивів контенту. Звісно, така «освіта» не може замінити класичної освіти у ЗВО, проте як початок професійного шляху чи як підвищення кваліфікації може бути, адже, зазвичай інфлюенсери розказують декілька секретів, які дійсно можуть полегшити вхід у професію, але без додаткового професійного самовдосконалювання ці курси не спрацюють.

Тренд № 2. Довгострокова співпраця інфлюенсерів та брендів.

Інфлюенсери з великою аудиторією почнуть відмовлятися від разової співпраці на користь довгострокових та/або мультиплатформних партнерств із брендами. Блогери прагнуть позбутися великої кількості реклами різних брендів у своїх акаунтах, тому що їх повідомлення більшою мірою є не рекламними, а «результатом особистого досвіду», тому простіше «ділитися кращим досвідом» одного бренду на різних платформах, ніж створювати декілька роликів на одній.

Також тимчасові та фінансові витрати на виробництво інтеграцій зростають, сил на власний контент залишається менше, довіра аудиторії падає, і вона йде.

Тренд №3. Значне зростання блогерського українського медіа-простору через покоління Альфа.

Дослідники вважають, що ніхто з покоління Альфа не зможе прочитати цю статтю від початку до кінця. Справа не в їх віковій усвідомленості, а в тому, що вони позбавлені можливості сприймати текстову інформацію таких обсягів. Так що цей текст для їхніх бабусь і дідусів — бебі-бумерів, іксів та мілініалів мам та тат — і трохи для зумерів братів та сестер. Тобто для людей, здатних світ створювати та змінювати, а не лише жити у запропонованих цифрових умовах. У дітей Альфа розвинене кліпове мислення. Т. Чикалова (2021), А. Гупта, Дж. Кумар, Т. Тьюарі та Н. Вірк (2021) вважають, що вони навіть недодивляються до кінця те, що їм цікаво, читають уривками, не зосереджуються на ідеях, а лише на яскравих образах. У представників цього покоління домінує візуальний канал сприйняття інформації над кінестетичним, аудіальним та дігитальним. Отримуючи інформацію, вони віддають перевагу перегляду цікавого відеоконтенту (Campos-Seijo, 2019; Чикалова, 2021). Саме тому впливовість інфлюенсерів буде тільки зростати.

Тренд №4. Блогінг із соцмереж перейде в метавесвіт.

За останніми даними IZEA, 70% впливових людей вважають, що метавесвіт замінить соціальні мережі:

- 60% інфлюенсерів у соціальних мережах розглядають себе творцями у віртуальних світах;
- 72% кажуть, що розглядають або вже заробляють гроші в метавесвіті;
- 85% грали в світові віртуальні ігри, такі як Minecraft і Fortnite («IZEA Research Discovers», 2022).

Загалом можна сказати, блогери — медіапростір, який найшвидше реагує на тренди, вони його шукають щоб застосувати першими та збільшити через це аудиторію. Успіх та надприбуток соцмереж теж викликає бажання створювати нові варіанти. Отже, у майбутньому блогінг чекає:

Тренд №5. Блогінгу приділяється все більше уваги з боку ЗМІ та влади. У перспективі це загрожує суворішим контролем над сферою. Складно сказати, як поведеться ринок: Digital-сфера по суті дуже стихійне середовище.

Висновки

Блогерство є новітнім способом неофіційної професійної діяльності. Проте, необхідно володіти певними знаннями та корисними методами, які сприятимуть активному та успішному розвитку блогер-

ської діяльності. Сучасний блогерський український медіапростір вийшов у фазу активного зростання і цьому є три основні причини. По-перше, це легкодоступність інформації. Газети, журнали, телебачення вимагають низки дій: купити, увімкнути, знайти те, що цікаво. Блоги легкодоступні: будь-якої миті людина може дістати телефон з кишені та подивитися стрічку в соціальних мережах. Так у конкретному моменті він задовольняє своє бажання отримати інформацію, розважитися. По-друге, простота інформації. Чому одні, вже відомі соціальні мережі, процвітають, той же Інстаграм, TikTok, інші, де великі тексти, йдуть. Зараз фокус зміщується на сторіс. Пости потрібно читати, на них потрібен час. Сторіс — це легкосасвоюваний контент: дивитися, перегортаєте. Наразі навіть 15-секундне відео не доглядають до кінця. По-третє, це візуальний ряд, який не напружує, коли не потрібно думати, не потрібно читати. Читається лише простий текст, що складається з одного-двох речень. Соціальні мережі, які максимально доступні та максимально прості для сприйняття, набирають популярності.

Проте, така легкість та поверховість притаманна переважно контенту та аудиторії, самі ж блогери ставляться до своєї діяльності як до професії, вкладаючи у неї зусилля, досвід, знання та фінансові ресурси. Очікується, що блогерський український медіапростір, як і світовий, буде ще трендом принаймні десятиліття, проте із постійною трансформацією, новими трендами та адаптацією під потреби аудиторії та розвиток технологій.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Блог. (2022, 19 березня). В *Вікіпедія*. <https://cutt.ly/NF2bilN>
- Бузин, В. Н. (2012). Медіапространство в структурі соціального пространства. *Социум и власть*, 2(34), 9–13.
- Гудінова, І. Л. (2015). Віртуалізація реальності та її наслідки. *Молодий вчений*, 2(17), 371–375.
- Інтернет Асоціація України (ІнАУ). (2022, 1 лютого). *Підсумки 1-го етапу дослідження ринку медійної інтернет-реклами за 2021 рік*. <https://cutt.ly/6F2vPW7>
- Кафлевська, С. Г., & Мандро, А. І. (2018). Блогерство як один з найсучасніших видів Інтернет-маркетингу. *Бізнес-навігатор*, 2–2(45), 140–144.
- Мельницька, Ю. (2020, 27 серпня). *Ринок Instagram в Україні за 2020 рік: Топ-блогери, фоловери та мова*. InvestoryNews. <https://cutt.ly/sF2vMrM>
- Михайлова, О. (2018). Блогосфера як інструмент соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса*, 4–5(72–73), 130–141.
- Панасенко, А. Р. (2020). Блог як різновид масової журналістики в умовах інформаційного суспільства. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 1(22), 21–23. https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012020/6875

- Пандемія і соціальні мережі: що змінилося у 2020-му?* (2020, 27 листопада). Громадський простір. <https://cutt.ly/YF2bcPh>
- Чикалова, Т. (2021). Гра як засіб всебічного розвитку дітей покоління Альфа. *Перспективи та інновації науки*, 5(5), 656–665. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-656-665](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-656-665)
- Campos-Seijo, B. (2019). Generation Alpha. *C&EN Global Enterprise*, 97(30), 2. <https://doi.org/10.1021/cen-09730-editorial>
- Digital 2022: Special Report*. (2022). We Are Social. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022/>
- Gupta, A., Kumar, J., Tewary, T., & Virk, N. K. (2021). Influence of Cartoon Characters on Generation Alpha in Purchase Decisions. *Young Consumers*. <https://doi.org/10.1108/YC-06-2021-1342>
- Instagram Richlist: Official Hopper HQ List. 2018–2021*. (2021). Hopper. <https://www.hopperhq.com/instagram-rich-list/>
- IZEA Research Discovers 56% of Social Media Influencers Currently Participate in the Metaverse*. (2022, January 14). IZEA. <https://cutt.ly/TF2vlf8>
- McLuhan, H. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. S&P Global.
- Stults, B. (1986). *Media Space*. Xerox PARC.

REFERENCES

- Bloh [Blog]. (2022, March 19). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/NF2bilN> [in Ukrainian].
- Buzin, V. N. (2012). Mediaprostranstvo v strukture sotsial'nogo prostranstva [Media Space in the Structure of Social Space]. *Sotsium i vlast'*, 2(34), 9–13 [in russian].
- Campos-Seijo, B. (2019). Generation Alpha. *C&EN Global Enterprise*, 97(30), 2. <https://doi.org/10.1021/cen-09730-editorial> [in English].
- Chykalova, T. (2021). Hra yak zasib vsebichnoho rozvytku ditei pokolinnia Alfa [A Game as a Method for Comprehensive Development of Alpha Generation Children]. *Prospects and Innovations of Science*, 5(5), 656–665. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-656-665](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-656-665) [in Ukrainian].
- Digital 2022: Special Report*. (2022). We Are Social. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022/> [in English].
- Gupta, A., Kumar, J., Tewary, T., & Virk, N. K. (2021). Influence of Cartoon Characters on Generation Alpha in Purchase Decisions. *Young Consumers*. <https://doi.org/10.1108/YC-06-2021-1342> [in English].
- Hudinova, I. L. (2015). Virtualizatsiia realnosti ta yii naslidky [Virtualization of Reality and its Consequences]. *Young Scientist*, 2(17), 371–375 [in Ukrainian].
- Instagram Richlist: Official Hopper HQ List. 2018–2021*. (2021). Hopper. <https://www.hopperhq.com/instagram-rich-list/> [in English].
- IZEA Research Discovers 56% of Social Media Influencers Currently Participate in the Metaverse*. (2022, January 14). IZEA. <https://cutt.ly/TF2vlf8> [in English].
- Kaflevska, S. H., & Mandro, A. I. (2018). Bloherstvo yak odyn z naisuchasnishykh vydiv Internet-marketynhu [Blogging as One of the Most Advanced Types of Internet Marketing]. *Biznes-navihator*, 2–2(45), 140–144 [in Ukrainian].

McLuhan, H. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. S&P Global [in English].

Melnytska, Yu. (2020, August 27). *Rynek Instagram v Ukraini za 2020 rik: Top-blohery, folovery ta mova* [Instagram Market in Ukraine in 2020: Top Bloggers, Followers and Language]. InvestoryNews. <https://cutt.ly/sF2vMpM> [in Ukrainian].

Mykhailova, O. (2018). Blohosfera yak instrument sotsiokulturnykh transformatsii u suchasni Ukraini [Blogsphere as an Instrument of Socio-Cultural Transformations in Contemporary Ukraine]. *Scientific Notes of the IF Kuras Institute for Political and Ethnonational Studies*, 4–5(72–73), 130–141 [in Ukrainian].

Panasenko, A. R. (2020). Bloh yak riznovyd masovoi zhurnalistyky v umovakh informatsiinoho suspilstva [Blog as a Kind of Mass Journalism in the Information Society]. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 1(22), 21–23. https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31012020/6875 [in Ukrainian].

Pandemiia i sotsialni merezhi: shcho zminylosia u 2020-mu? [Pandemic and Social Networks: What has Changed in 2020?]. (2020, November 27). Hromadskyi prostir. <https://cutt.ly/YF2bcPh> [in Ukrainian].

Stults, B. (1986). *Media Space*. Xerox PARC [in English].

Ukrainian Internet Association (InAU). (2022, February 1). *Pidsumky 1-ho etapu doslidzhennia rynku mediinoi internet-reklamy za 2021 rik* [Results of the 1st Stage of the Study of the Online Internet Advertising Market for 2021]. <https://cutt.ly/bF2vPW7> [in Ukrainian].

УДК 323.232:654.164]:94(477)“1920/1921”

Інформаційна та пропагандистська діяльність Української Народної Республіки (УНР) 1920–1921 років

Майя НАГОРНЯК

канд. філол. н., доц.

Київський національний
університет імені Тараса
Шевченка

вул. Ю. Ілленка, 36/1,
04119, м. Київ, Україна

maya_nag@ukr.net

ORCID ID 0000–0002–2197–1338

© Нагорняк М., 2022

В історії українського державотворення надзвичайно вагому роль відіграє буремний період 1920–1921 років, який ознаменувався утвердженням Української Народної Республіки (УНР). Покладено початок розумінню суспільнобудівничої місії ефективних комунікацій, усвідомленню першорядного значення інформаційної і пропагандистської діяльності в еволюційних процесах становлення України на мапах Європи другого десятиліття ХХ століття. Суспільнополітичні виклики потребували відкритого системного поширення і популяризації як фактів, так і коментарів задля правдивого інформування громадської думки про події внутрішнього й зовнішнього життя, а також із метою недопущення недостовірної інформації про молоду Українську державу у світі. Зважаючи на це, забезпечення української і закордонної спільнот достовірною, повновичерпною інформацією та всеосяжна пропаганда України на всіх рівнях визначали державну політику УНР.

З огляду на зазначене, метою даної розвідки є з'ясувати питання того, в чому полягала інформаційна та пропагандистська діяльність Української Народної Республіки (УНР) 1920–1921 років, за допомогою яких механізмів тогочасним очільникам удавалося забезпечити ефективність як внутрішніх, так і зовнішніх комунікацій. Задля досягнення мети використовувалися такі методи: метод вивчення емпіричного матеріалу (архівних документів), описовий метод, метод узагальнення.

Унаслідок опрацьованих матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України встановлено, що лівову частку інформаційної і пропагандистської роботи було покладено на Міністерство Преси та Пропаганди (тут і надалі всі слова вжито з великої літери відповідно до тогочасних документів — Авт.) на чолі з політичним діячем О. Назаруком, яке було сформовано в уряді В. Чехівського. В межах Міністерства діяв спеціальний відділ, який опікувався інформуванням української еміграції на території Польщі про боротьбу народу Української Народної Республіки за свої права та з ворожим для нього впливом більшовицької росії. Після звільнення України від влади більшовиків гостро постало питання щодо налагодження телеграфного зв'язку з різними місцевостями держави, з іншими країнами, через що урядовці працювали над відбудовою на терені України державної радіотелеграфної сітки.

Пошуки уряду УНР шляхів установалення комунікацій усередині країни та поза її межами, здійснення інформаційної та пропагандистської діяльності мають неочіненне значення для історії країни, що засвідчує прагнення очільників і пересічних громадян будувати міцну й потужну Українську державу.

Ключові слова: Українська Народна Республіка (УНР), інформаційна та пропагандистська діяльності, Міністерство Преси та Пропаганди.

INFORMATION AND PROPAGANDA ACTIVITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (UPR) IN THE PERIOD 1920–1921

Maiia Nahorniak

PhD in Philology, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1, Yu. Illenko St., 04119, Kyiv, Ukraine
maya_nag@ukr.net
ORCID ID 0000–0002–2197–1338

The turbulent period of 1920–1921, which was marked by the establishment of the Ukrainian People's Republic (UPR), plays an extremely important role in the history of Ukrainian statehood. Since then begun the understanding of the social-building mission of effective communications, the awareness of the paramount importance of information and propaganda activities of the UPR in the evolutionary processes of Ukraine's formation on the maps of Europe in the second decade of the twentieth century. Socio-political challenges required open systematic dissemination and popularization of both facts and comments to truthfully inform public opinion about the events of internal and external life, as well as to prevent inaccurate information about the young Ukrainian state in the world. Because of this, providing the Ukrainian and foreign communities with reliable, full information and comprehensive propaganda of Ukraine at all levels determined the state policy of the Ukrainian People's Republic.

Given the above, the purpose of this research is to clarify the question of what was the information and propaganda activities of the Ukrainian People's Republic (UPR) 1920–1921, through which mechanisms the then leaders managed to ensure the effectiveness of both internal and external communications. To achieve this goal, the following methods were used: the method of studying empirical material (archival documents), descriptive method, generalization method.

As a result of the materials of the Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, it was established that the lion's share of information and propaganda work was entrusted to the Ministry of Press and Propaganda headed by politician O. Nazaruk, which was formed in V. Chekhovskiy's government. Within the Ministry, there was a special department, which took care of informing the Ukrainian emigration on the territory of Poland about the struggle of the Ukrainian people for their rights and with the hostile influence of Bolshevik Russia. After the liberation of Ukraine from the Bolshevik power, the issue of establishing telegraph communication with various parts of the country and other countries became acute, which led government officials to work on rebuilding the state radio and telegraph network in Ukraine.

The search of the UNR government for ways to establish communications inside and outside the country, information, and advocacy activities are invaluable for the history of Ukraine, which testifies to the desire of state dignitaries to build a strong and powerful state.

Keywords: Ukrainian People's Republic (UPR), information and propaganda activities, Ministry of Press and Propaganda.

Актуальність проблеми

Кожний історичний період становлення країни потребує системних дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб, держави, та поширення фактів, тверджень, світогляду задля впливу на суспільну думку. Не стала винятком і буремна, суперечлива суспільнополітична доба другого десятиліття ХХ століття, що мала вияв у непересічних подіях, як от: перша світова війна, жовтневий переворот 1917 року в росії, національно-визвольні рухи на українських теренах, проголошення і утвердження Української Народної Республіки (УНР) 1917–1921 років. Напрочуд складними виявилися 1920–1921 роки як час звільнення українських територій від більшовицької влади та намагання утвердити всередині країни й поза її межами суверенність УНР. Немає сумнівів у тім, що ці вагомні системоутворюючі процеси повинні спиратися на два визначальні чинники державної політики — інформаційну та пропагандистську діяльності. Без докладного інформування про стратегічні цілі й завдання, роз'яснення тактичних дій, інтерпретування спектру поглядів, точок зору, зумовлених ними, поширення і популяризацію світоглядних ідей, знань, тверджень та інших відомостей зусилля держави будь-якої країни приречені на поразку. Ідеологи, будівничі молодій Україні повною мірою усвідомлювали важливість здійснення означеного, про що свідчить їхня бурхлива діяльність у згаданих царинах.

Постановка проблеми

Проблема, яка розглядається у статті, може бути окреслена як повна відсутність знань про вагомий аспект функціонування Української Народної Республіки 1920–1921 років, зумовлений урядовою діяльністю у галузі інформації й пропаганди.

Стан вивчення проблеми

Говорячи про інформаційну та пропагандистську діяльності Української Народної Республіки (УНР) періоду 1920–1921 років, не можна не помітити того факту, що дослідники історії України більшою мірою вивчали функціонування урядових структур як офіційних інституцій у цілому, не загострюючи увагу на щоденній, рутинній роботі окремих міністерств і відомств. Важливі питання висвітлені у наукових працях вітчизняних істориків В. Барана (2005), В. Верстюка (1995–1996), С. Віднянського (2001, 2007, 2008), В. Гриневича (2003, 2004), Г. Касьянова (1992, 1996), М. Кармазіної (2007, 2014), В. Коваля (2003, 2007), С. Кульчицького (2007), Ю. Левенця (2007, 2011), М. Михальченка (1998, 2004), Л. Нагорної (1995, 1997, 2002), Р. Пирога (1996, 2000), В. Смоля (2003, 2004), Ю. Шаповала (2001, 2002, 2007, 2010) та інших.

Варто додати і ту вагому обставину, що впродовж усього радянського періоду події, які відбувалися у 20-х роках ХХ століття, до-

сліджувалися українськими, а також російськими вченими виключно з позицій жовтневого перевороту, діяльності більшовицької партії на чолі із В. І. Леніним, себто в тісному взаємозв'язку з тогочасним політичним контекстом, вигідним радянській владі.

Невирішені питання. Із огляду на зазначене вище, вивчення потребують питання, зумовлені суб'єктністю здійснення інформаційної та пропагандистської діяльності Української Народної Республіки (УНР) 1920–1921 років, а саме особливостей функціонування такого вагомого урядового підрозділу, як Міністерство Преси та Пропаганди, його ініціатив щодо запуску системи оповіщення у країні.

Завдання статті.

1. З'ясувати місце й роль Міністерства Преси та Пропаганди у царині інформаційної й пропагандистської діяльності Української Народної Республіки (УНР) 1920–1921 років, а також його структурного підрозділу — відділу преси, який опікувався інформуванням української еміграції на території Польщі.

2. Виявити, що власний друкований орган Міністерства Преси та Пропаганди «УКРАІНПРЕС» став рішучим контрзаходом у припиненні потоку неправдивої інформації із російських джерел про діяльність УНР.

3. Наголосити на важливому значенні в інформаційній та пропагандистській діяльності такого архіважливого документа, як Нота уряду УНР до народів та представників держав світу, а також інших урядових документів — доповідей міністрів, директорів департаментів Міністерства Преси та Пропаганди з метою напрацювання ефективних комунікацій усередині країни та назовні.

Виклад основного матеріалу

Українська Народна Республіка як українська держава, яка в 1917–1921 роках контролювала території центральної, східної та південної України і постала на місці південно-західних губерній Російської імперії, населених переважно українцями, в 1920–1921 роках опинилася у надзвичайно складному політичному та економічному становищах.

З огляду на те, що на початку 1920 року в Україні було відновлено радянську владу, впродовж найближчих двох років держава залишалася своєрідним плацдармом для випробування і вдосконалення комуністичної системи. Дослідники наголошують на тім, що засилля адміністративних методів, сувора централізація, диктат комуністичної ідеології, труднощі воєнного часу, нехтування економічними законами — все це призвело до повного розвалу економіки. Жорстока «воєнно-комуністична» політика розорила село, застосовувалася продрозкладка, за якої хліб та деякі види продуктів примусово вилучали із селянських господарств. Тож, не дивина, що серед робітників і селян зростало невдоволення радянською владою (Баран, та ін.,

2007, с. 420–422). Отже, затяжна економічна криза, породжена першою світовою війною і посилена комуністичними експериментами, боляче відображалася на життєдіяльності українського люду.

Щодо міжнародної ситуації, то і тут справи були не кращими. Давалася взнаки відсутність сприятливої зовнішньополітичної кон'юнктури — країни Антанти як переможці першої світової війни не побачили на повоєнній карті Європи незалежну Україну (Баран, та ін., 2007, с. 428). За свідченням ученого Андрія Руккаса (2020), попередній 1919 рік став найбільш драматичним для УНР, адже війна з ворогами на різних фронтах завершилася страшною поразкою. Він зазначає, що противник був повсюди: з північного боку стояли радянські війська, зі східного і південного — білогвардійські, із західного польські, з якими кілька місяців перед тим було укладено перемир'я. У цьому «трикутнику смерті» сконцентрувалася вся армія УНР, котра внаслідок страшної епідемії тифу швидко втрачала боєздатність. Незважаючи на формування 2-ї стрілецької дивізії під проводом полковника Олександра Удовиченка та формування 6-ї стрілецької дивізії під проводом полковника Артема Безручка, підписання політичної польсько-української конвенції, за якою Польща визнавала незалежність УНР, гарантувала її уряду морально-політичну та економічну допомогу у боротьбі проти «червоних», українські та польські вояки не змогли витримати навалу більшовицької армії, і в листопаді 1921 року воєнні дії армії УНР як регулярної збройної сили завершилися.

Значно ширше тогочасні події й явища тлумачить Мирослав Попович, на думку якого, головним наслідком першої світової війни стала загроза краху культурної Європи. Він наголошує на тім, що масштаби непередбачених наслідків перевищували значну повоєнну зміну балансу. Троє з учасників війни — останні європейські та євразійські імперії — розвалилися: Австро-Угорщина і Туреччина — на складові національні частини, росія впала в повний соціальний хаос... Решта, за словами вченого, зазнали таких величезних втрат і руйнацій, що майбутнє європейської цивілізації виявилось під знаком запитання. П'ять-шість років після підписання миру економіка Європи, як переможених, так і переможців, перебувала на грані катастрофи, а суспільства потрясли революційні кризи (Попович, 2001, с. 538–539).

Однак, незважаючи на вкрай складну зовнішню й внутрішню ситуації, очільники УНР не піддавалися панічним настроям і фактично у таких безнадійних умовах намагалися утверджувати державність країни в усіх сферах суспільного життя. Вони чітко усвідомлювали, що лише завдяки грамотно налагодженій інформаційній та пропагандистській діяльності можна втілювати у повсякденну реальність ідею державної єдності та однодумності.

Утвердження УНР гостро потребувало відкритого поширення і популяризації фактів, аргументів, суджень задля формування громадської думки про події внутрішнього та зовнішнього життя, а також із метою недопущення недостовірної, провокативної інформації про Україну в світі. З'ясуємо, що означають поняття «інформаційна діяльність» і «пропагандистська діяльність».

Інформаційна діяльність — це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави («Інформаційна діяльність», 2021). Під пропагандистською діяльністю розуміється форма комунікації, спрямована на поширення у суспільстві світогляду, теорії, твердження, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції.

У цьому зв'язку слушною є думка М. Скуленка (1987), який стверджує: «Пропаганда займається не просто просвітництвом, не поширенням знань узагалі, а утвердженням таких ідей, уявлень, установок і ціннісних орієнтацій, які мають політичне значення, тобто знань, необхідних для розв'язання актуальних проблем і завдань, що стоять перед суспільством» (с. 25).

У нашому випадку йдеться, передусім, про заздалегідь спланований і цілеспрямований духовний вплив на аудиторію з певною метою. Задля його здійснення фактично через рік після проголошення УНР, 26 грудня 1918 року, в уряді В.Чехівського було створено такий важливий підрозділ, як Міністерство Преси та Пропаганди. В 1920–1921 роках відомство очолював політичний діяч, письменник, публіцист О. Назарук.

Зазначимо, що діяльність новоствореного міністерства піддавалася суворому контролюванню з боку Голови Ради Народних Міністрів. У «Відчиті про роботу петлюрівського Міністерства Преси та Пропаганди від 3 березня до 5 вересня 1921 року» йдеться про те, що «... справа пропаганди знаходиться в значно гіршому стані, ніж справи преси та інформації... Пропаганда потребує постійної певної кількості коштів, щоби відділ міг працювати, як заведена машина, інакше справа розвалиться зовсім. Одним з основних знаряддь пропаганди являється безперервне постачання літературою, а це вимагає певних витрат, бо інакше не можна... Таким чином перед Міністерством є єдиний шлях: видання власної пропагандної літератури, як то брошур, відозв і т.п.» («Відчит про роботу», 1921, с. 5–6). Стилiстику документа збережено.

Міністерство Преси та Пропаганди впродовж усього часу функціонування УНР, а надто в останні роки, глибоко переймалося організацією і налагодженням системи інформаційної та пропагандистської діяльності, убаचाючи у них запоруку успішного поступу країни.

Саме цим і пояснювалися такі, на перший погляд, недосягненні наміри в умовах жорсткого політичного протистояння і відчайдушно поганої економіки видавати пропагандистську літературу. Але декларації не залишилися деклараціями, а увінчалися цілком конкретними діями.

У Міністерстві був зорганізований спеціальний відділ преси, який працював, здебільшого, у сфері інформування української еміграції Польщі про боротьбу українського народу за свої права та з ворожим для нього впливом більшовицької росії. Для цього було обрано доволі зручну та дійову форму — систематичне розміщення у всіх закордонних газетах інформації про події в Україні. У такий спосіб намагалися нейтралізувати провокативну роботу ворожої агентури, яка діяла у містах проживання української еміграції Польщі.

Окремо слід наголосити на тім, що відділ преси періодично видавав так звані комунікати (огляди — Авт.), в яких містилася інформація про суспільнополітичне життя держави, а також справоздання (звіти — Авт.), де вміщувалися відомості про засідання Ради Республіки. Зокрема, у справозданні про діяльність відділу преси Міністерства Преси та Пропаганди від 8 квітня 1921 року зазначається: «Комунікати ці розсилалися у всі табори (військові) в кількості 19-ти примірників кожного числа, Раді Республіки (фракціям та комісіям) — 12, Міністерствам та Державним Інституціям — 20» («Справоздання про засідання», 1921, с. 10). Стилiстику документа збережено.

Таким чином, система оповіщення в УНР діяла на високому професійному рівні, забезпечуючи спільноту вагомою офіційною інформацією. Важливим є також і те, що розсилання комунікатів і справоздань отримували керівництво та особовий склад військових таборів, що давало можливість вчасно та оперативно реагувати на воєнні виклики. До слова сказати, відділу преси вдавалося здійснювати розсилання у постійному оперативному режимі.

Відділ активно працював і над створенням власного друкованого органу, який інформував спільноту про діяльність УНР, а також організовував українське громадянство на Волині та Холмщині. Такою трибуною стало видання «УКРАЇНПРЕС». Задля залучення громадян означених регіонів до орбіти впливів УНР всі матеріали надсилалися також і українським товариством «Просвіта» у Рівному, Луцьку, Ковелі, Кременці, Володимирі-Волинському та Хелмі. Головна робота органу була зосереджена на формуванні у закордонної громади достовірної й об'єктивної opinio pro Ucraina.

Заслуговує на увагу оцінка факту виходу згаданої газети міністра Преси та Пропаганди, який зауважував, що створення «УКРАЇНПРЕСУ» має неоціненне значення для УНР, бо «... завдяки відсутності власного інформаційного апарату вся закордонна преса користувала-

ся інформаціями про події в Україні і про життя держав світу джерелами відвертих наших ворогів — росіян «єдино-неділимого» гатунку. Так було майже всі 3 роки нашої визвольної боротьби. Про Центр У.Н.Р. або нічого не писали, або подавали такі відомости, з'явлення яких було гірше від цілковитого замовчання... роспач серед українського громадянства, відсутність своєї газети — все це надзвичайно сприяло ганебній праці різнокольорових наших ворогів, які користувалися всяким наклепом і всякою можливістю, щоби кинути й свій бруд на Центр У.Н.Р.» («Думка міністра преси», 1921). Стилiстику документа збережено.

Задля того, щоб послабити, а в подальшому і припинити потiк неправдивої інформації із російських джерел про діяльність Української Народної Республіки, вкрай необхідними були рішучі контрзаходи. Саме таку місію і взяв на себе з-поміж інших місій друкований орган «УКРАЇНПРЕС». У газеті щодня випускалися інформаційні обіжники (огляди — Авт.), які надсилалися у всі українські, польські і навіть російські газети. Зауважмо, що майже всі видання, які отримували обіжники, бодай частково, та вміщували їх на своїх шпальтах. Але були й такі, які повністю передруковували матеріали «УКРАЇНПРЕСу». До цих видань належали українські газети «Воля», «Рідний край», «Син України», «Українське слово». За словами міністра Преси та Пропаганди О. Назарука, «... на підставі інформацій «УКРАЇНПРЕСу» в різних органах з'являлися передовиці, при чому майже всі позитивного для нас змісту...» («Огляд діяльності Міністерства», 1921, с. 11–12). Про ліпшу пропаганду годі було й мріяти!

Власне, не є перебільшенням стверджувати, що видання «УКРАЇНПРЕС» за доволі короткий проміжок часу зуміло стати інформаційною і пропагандистською трибуною Української Народної Республіки. Така подвижницька діяльність усіх людей, дотичних до цієї справи, дає підстави зробити висновок про формування високої суспільної свідомості, викристалізування непохитної політичної волі українців, які понад усе прагнули бачити свою країну вільною і незалежною.

Підготовка обіжників виданням «УКРАЇНПРЕС», в яких детально йшлося про події з усіх сфер життя УНР, була вагомим кроком на шляху до здійснення ефективної комунікації між українською спільнотою всередині країни та закордонними осередками українців. Це також був один зі способів налагодження дієвої співпраці з урядами держав, які підтримували країну. Крім того, продукування контенту для газет слід розглядати і як передумову для передачі його каналами радіотелеграфу, який навіть у ті непрості часи був оперативнішим засобом донесення інформації, аніж друковані видання.

Зважаючи на цю обставину, не можна не звернути увагу на один вельми переконливий фрагмент Огляду діяльності Міністерства Преси та Пропаганди від 1 серпня до 1 листопада 1921 року, вміщений у розділі «Пропаганда». Йдеться про те, що посол Яковлев (не знайдено детальніших даних про нього — Авт.) пише у звіті: «... безумовно необхідно, щоб «УКРАІНПРЕС» постачав матеріали для пропаганди й щоб цей матеріал доходив до нас, якнайшвидче був точний і перевірений, а також відповідав часу... бажано надсилку більш цікавого матеріалу робити телеграфом, а інший більш широкий матеріал треба надсилати щодня, або через день» («Огляд діяльності Міністерства», 1921, с. 37). Стилiстику документа збережено.

Власне, думка посла Яковлева щодо використання телеграфу, доводить незаперечний факт — серед прогресивно налаштованих офіційних чинників (дипломатів, урядовців, працівників державних інституцій та ін.) існувало усвідомлення того, що задля прориву інформаційної блокади УНР необхідно поряд із газетами та інформаційними агенціями використовувати більш потужні та оперативні засоби масової комунікації.

Місце й роль Міністерства Преси та Пропаганди, а також напрями його роботи були чітко виокреслені в тому ж Огляді діяльності від 1 серпня до 1 листопада 1921 року (стилiстику документа збережено):

«Праця Міністерства складається з двох окремих галузів: 1) Пресо-ва служба; 2) Пропаганда.

Пресо-ва служба має завданням шляхом постачання української і взагалі європейської преси відповідним пресовим матеріалом.

а) інформувати громадянство в українській справі взагалі і в праці, намірах і бажаннях центру У.Н.Р. зокрема;

б) вести пропаганду суверенності України як демократичної і республіканської держави;

в) вести боротьбу з ворожою агітацією в пресі і вживати заходи до унешкодження її;

г) вести пляномірну пресову акцію, яка б у всякий спосіб дискредитувала большевицьку владу й заходи її на Україні;

д) інформувати Європу про всі спроби й змагання Українського народу в боротьбі за свою державність (повстання, недовольство населення, підкреслення суто-національної окраски протибольшевицьких акцій населення й т.д.);

ж) боротьба зі спробами русофільських антиукраїнських сил захопити владу на Україні і взагалі вести ті оба інші акції не на користь української державности;

з) боротьба з еміграційними українськими угрупованнями й конценціями, які вносять роздіяльність в українські національні сили й шкодять однастайности визвольної національної боротьби.

2. Пропагандна праця. Пропагандна праця має завданням:

а) шляхом відповідної інформації, всіма засобами як друкованого, так і живого слова закріпити ідею єдності, державної єдності та державної дисципліни всіх сил українського народу по за межами України.

б) широкі зносини з відповідними урядовими чинниками за кордоном (місії тощо), окремими угрупованнями в цілях за їх допомогу пропагандистській ідеї української державності взагалі й демократичному центру У.Н.Р. зокрема.

в) прищиплення й закріплення національної свідомості й державної дисципліни як серед війська так і окремих кольтоній й угруповань українців закордоном.

г) такого ж роду праця серед верств Українського населення, що опинилося по за впливами більшовиків.

д) безупинні зносини з українським громадянством на теренах захоплених окупантами, підтримка духу й надій, прищиплення переконання в потребі дальшої боротьби за своє право й за визволення рідного Краю.

Також важливим є й те, що в згаданому Огляді діяльності окремо подаються конкретні способи та прийоми поширення відомостей про УНР. Отже, «в своїй праці Пресова служба користується: способом розповсюдження своїх вістей і кореспонденцій від імені Пресової агенції «УКРАЇНПРЕС»; пересилкою цих вістей до відповідних представництв У.Н.Р. за кордоном для того, щоб останні використали всі можливості, що мають в своїх руках, для розповсюдження цих вістей в закордонній пресі; використання пресових зв'язків і знайомств; шляхом приватньо і кореспондентури; шляхом приватнього листування; зв'язками з іншими пресовими агенціями («Огляд діяльності Міністерства», 1921, с. 45–46).

Привертає увагу той факт, що задля надання громадянам в Україні та поза її межами достовірної, правдивої та повновичерпної інформації Міністерство Преси та Пропаганди використовувало всі без винятку можливості, включаючи навіть приватне листування. Залучення різних публічних і приватних форм у цій справі дозволяє дійти висновку, що Українська Народна Республіка у вкрай складних суспільно-політичних і соціально-економічних умовах приділяла величезну увагу питанню формування позитивного образу держави як всередині краю, так і назовні.

Тези, що тиражувалися у світ, були надто промовистими, вони знайшли своє відображення у Ноті уряду УНР до народів та представників держав світу, в якій розвінчувалася діяльність більшовицької влади. В історії УНР це був документ першорядної ваги. Стилiстику збережено. Зокрема, у ньому йдеться про те, що «... Українській на-

род, узнавший после трехнедельной тяжелой неволи, радостные часы самостоятельной и независимой жизни, не перестанет бороться, пока не достигнет конечной цели — быть хозяином на своей земле — в своей независимой Украинской Народной Республике... Прошедший 1920-й год, как и предыдущий 1919, прошел в кровавой борьбе украинского народа и его армии против красной российской оккупации. Понимая значение национальной сознательности украинского народа и видя безнадежность своих усилий против национальных стремлений украинского народа, российские коммунисты декларативно признали независимость Украины под названием Украинской Советской Социалистической Республики с ее правительством, во главе которого поставили своего агента чужеземца Раковского. Фактически-же никакой независимой Украины не допускали и не допускают...».

У Ноті уряду показується справжня хижацька сутність українського радянського уряду, засвідчується його шкідництво в утвердженні державної самостійності України. Зокрема, йдеться про таке: «Рада Республіки — орган Верховної Власти Української Народної Республіки, як орган представництва українського народу, громко заявляє тим перед всім світом, що так назване Українське Советське правління є правлінням окупаційним і чужим, що ніякого Советського правління українського народу не вибирав і не признавав і по тому не може український народ считати своїми, назначенные москвою — так называемый ВСЕ-УКРАИНСКИЙ РЕВОЛЮЦИОННЫЙ КОМИТЕТ или СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ». Документ містить висновок про те, що «впродовж ряду століть український народ довів свою любов до миру та спокійної культурної роботи, і через те хоче вільного незалежного життя на своїй землі».

Щодо міжнародних справ, то Рада Республіки заявила, що вона як орган представництва українського народу прагнучиме до збереження найтісніших відносин із сусідніми державами Польською Річчю Посполитою та Румунією.

Є в Ноті й положення про те, якою бачиться співробітництво із росією: «... Что-же касается России, с насильственной окупационной властью которой Украинский Народ боролся и будет бороться, Рада Республіки заявляє, что Украинский Народ и в будущем будет бороться за свое право на независимую государственную жизнь и что с Российским Народом Украинский Народ найдет общий язык, выражением которого должно быть признание прав на независимость как Украинского, так и Российского народов... Президиум Ради Республіки: Председатель Фещенко-Чопивский. Первый секретарь С.Рачинский» («Нота уряду УНР», 1921, с. 207–210).

Нота уряду УНР до народів та представників держав світу була покликана, з одного боку, привернути увагу світової громадськості до неухильного прагнення країни рухатися у напрямі незалежності та суверенності, засвідчити загарбницькі дії більшовицького режиму в Україні. З другого боку, прописане відверте загравання із російським народом, намагання знайти компроміс із ним у стратегічних питаннях.

Інформаційна та пропагандистська діяльність при цьому виступали потужними засобами досягнення УНР своїх високих цілей. Справа була налагоджена настільки добре, що всі ключові й важливі суспільні події знаходили миттєве відображення у листуванні між міністерствами та відомствами. Так, документом історичного значення є лист Міністерства Закордонних Справ до Міністерства Пошт і Телеграфів, який із часом був поширений серед усієї виконавчої влади від 02.06.1920 р. про звільнення України від більшовицької влади. В ньому, зокрема, йдеться: «До Міністерства Пошт і Телеграфів У.Н.Р. Департамент Поштовий, Відділ Міжнародний. З доручення п. Міністра Закордонних Справ Департамент Чужоземних Зносин М.З.С. у відповідь на Ваше письмо від 28/V ц.р. за ч. 1029 має честь повідомити, що вся територія України звільнена від большевиків на протязі часу починаючи від 25/IV ц.р. має цивільну адміністрацію українську. На тій території можна встановляти поштово-телеграфні установи і налагоджувати поштово-телеграфний зв'язок. Директор Департаменту Чужоземних Зносин Шкільний (підпис нерозбірливо)» («Лист Міністерства Закордонних», 1920, с. 6). Стилiстику збережено.

Чи не найчастіше в ролі ньюсмейкера з-поміж інших урядових інституцій виступало Міністерство Закордонних Справ, яке зацікавлялося гідним представленням України у світі. Відомство акцентувало увагу на нагальній необхідності встановити поштово-телеграфне сполучення між УНР та іншими державами світу. Привертає увагу лист тимчасового виконувача обов'язків Голови Торгово-економічної Дипломатичної Місії в Річі Посполитій Польській Фещенка-Чопівського до Міністра Пошт і Телеграфів У.Н.Р.: «Гадаю, що немає потреби пояснювати докладно, яке величезне значіння має систематичне, організоване поштово-телеграфне сполучення урядових інституцій і приватного населення У.Н.Р. з закордоном, а особливо в той час, коли розпочнуться економічні зносини між У.Н.Р. і Європейськими державами. Тому дозволю собі взяти ініціативу в справі піднесення перед Вами, Високоповажаний Пане Міністре, дуже важливого питання про улаштування поштово-телеграфного сполучення між У.Н.Р. і державами Західної Європи при посередництві Річі Посполитої Польської. Для сього було б бажано чи надіслати Ваших уповноважених пред-

ставників до Польського Уряду, чи доручити цю справу перебуваючому в складі Варшавської Місії Віце-Міністра Шляхів Лукашевичу, надіславши до нього відповідних фахівців довіреного Вам Міністерства для вироблення умов по порозумінню з польськими представниками. Всю цю справу бажано було б налагодити негайно, не чекаючи завірення сталої поштово-телеграфної конвенції між Україною та Польщею. Таку ж саме справу було б бажано налагодити і в Румунії. Тимчасовий виконувач обов'язків Голови Торгово-економічної Дипломатичної Місії в Річі Посполитій Польській Феценко-Чопівський. Віце-Міністр Шляхів Лукашевич» («Лист тимчасового виконувача», б. р., с. 4). Стилiстику документа збережено.

Відчайдушні пошуки уряду шляхів щодо встановлення комунікацій із закордоном мають неоціненне значення для історії України, адже вони засвідчують глибоке прагнення достойників УНР будувати міцну й потужну державу. Вагомою особливістю їхньої діяльності було те, що вони, як правило, не зволікали із розв'язанням численних проблем, не замовчували їх, а старалися використовувати будь-яку, бодай і найменшу можливість, щоб прислужитися становленню держави.

Чітка й виразна артикуляція потреб уряду Української Народної Республіки у галузі радіотелеграфного та радіотелефонного зв'язку, професійний підхід у питанні покриття територій, розрахунок приладів та комплектів станцій дає можливість дійти висновку, що чиновництво Міністерства Преси та Пропаганди, а також Міністерства Пошт і Телеграфів керувалися виключно національними інтересами, прагнуло поставити свою діяльність на користь країні й спільноті, вмiло спрямовуючи свої погляди у майбутнє. Усе це доводить, що урядовці не були тимчасовими клерками, позбавленими відповідальності за виконання своєї справи. Це були діячі із глибоким державним мисленням, які вболівали за долю країни.

Міністерство Преси і Пропаганди здійснювало забезпечення інформацією усіх інституцій держави, а також закордонних урядових і громадських організацій. Звернімо увагу на назву справи № 197 (фонд № 1113, опис № 2) — «Інформаційні повідомлення буржуазно-націоналістичного Українпресбюро і його кореспондентів про діяльність петлюрівського уряду; наклепницькі статті і другі кореспонденції про становище населення в містах радянської України». Себто розсилка містила відомості, розмаїті як за змістом, так і за структурою. Тож, наведемо зразок такого інформаційного повідомлення із промовистою назвою «Стан професури»:

«Київ фактично голодує. Професура в жахливому стані. Більшість з них не має змоги читати лекції, або займатися науковою працею. Для характеристики приводимо два приклади: Якось лекції, опо-

відають студенти, нам кинулася у вічі особлива блідість професора О. Грушевського (брат М. Грушевського). Він сидів мовчки, лекції не читав. В аудиторії був страшний холод. Потім ми довідалися, що він вже три дні нічого не їв. Зараз же студенти зібрали між собою невелику кількість харчових продуктів і відправили їх до помешкання професора Грушевського. Професор всю зиму ходив майже босий і в осінньому пальто.

Професора Данилевича можна було щодня, коли він не лежав хворий, бачити в довжелезній черзі біля совітської ідальні, де він по 3–4 години простоював, добиваючись обіду. Як і професор Грушевський, професор Данилевич ходив без черевиків і цілком обідраний» («Інформаційні повідомлення», б. р., с. 187). Стилiстику документа збережено.

Факти в інформаційному повідомленні викладені доволі професійно — змістова частина відрізняється вичерпністю, повнотою та правдивістю інформації, відсутня емоційність у її подачі, стиль і манера викладу є стислими, лаконічними; композиційна побудова нерозволічна, речення, здебільшого, прості. Власне, подібні пресові повідомлення, що готувалися агентством Українпресбюро, слугували чи не головним зразком для формування майбутніх радіоновин.

Звертаємо увагу ще й на такий заголовок повідомлення: «Населення фактично поділяється: на комісарів, урядовців, емігрантів і спекулянтів». Далі у підзаголовку «Хто спекулює?» та тексті новини розкривається її зміст:

«Спекулюють майже усі, хто не служить в совітських установах, але найбільше, особливо в останній час, спекуляцією займаються матроси. Не вважаючи на те, що на залізницях дуже тяжко потрапити до потягу, матроси їздять на південь України — переважно до Одеси, або навіть, до Криму, й привозять відтіля цілі вагони соли.

Так звані «заградительні отряди», які стоять по станції, відбирають різні товари тільки у дрібних спекулянтів. Матросів майже не чіпають, бо останні завше озброєні» («Інформаційні повідомлення», б. р., с. 188). Стилiстику документа збережено.

У цьому повідомленні, як і в попередньому, подані правдиві та, що важливо, різнобічні факти про тодішнє масове явище — спекуляцію, дотримана чітка структура викладу. На підтвердження професійного підходу у формуванні інформаційних повідомлень подамо відомість щодо морального стану громадян «Настрій населення»:

«Червоною стрічкою проходить така думка: «Ми зневірилися в совітських ідеях і держава дбає не про нас. Так думають і так говорять робітники, матроси та червоноармейці. Про настрої селян говорити не доводиться — він виразно ворожий» («Інформаційні повідомлення», б. р., с. 188). Стилiстику документа збережено.

У зведеннях Міністерства Преси та Пропаганди містяться інформаційні повідомлення практично про всі сфери суспільного життя, себто новинам властива широка розмаїтість. Повідомлення згруповані у блоки за принципом тематичної єдності — політика, соціально-економічне життя, міжнародні зв'язки, освіта, релігія, культура тощо, що пізніше знайде відображення у верстці інформаційних випусків на радіо. У зведеннях Міністерства Преси та Пропаганди містяться інформаційні повідомлення практично про всі сфери суспільного життя, себто новинам властива широка розмаїтість. Повідомлення згруповані у блоки за принципом тематичної єдності — політика, соціально-економічне життя, міжнародні зв'язки, освіта, релігія, культура тощо, що пізніше знайде відображення у верстці інформаційних випусків на радіо.

Таким чином можемо охарактеризувати сутнісно-структурні та жанрово-стилістичні особливості відомостей:

- чітке дотримання технологічного принципу подачі інформації (розповідна манера);
- виклад фактажу в логічній або хронологічній послідовностях;
- стислість і чіткість викладу, відсутність розволікності;
- здебільшого, відсутність оціночних суджень;
- наявність широкого бекграунду (передісторії події);
- використання сутнісного, конструктивного ліду (заголовочної фрази);
- наявність значної кількості цифрової інформації;
- дотримання збалансованості (подача різних точок зору, спектру думок).

Очевидно, що налагодження системи оповіщення в УНР як необхідної компоненти суспільного розвитку було справою першорядної ваги. Становлення цієї царини не мислилося окремо від намагання керівництвом держави закласти фундамент, виробити концепцію становлення країни загалом та кожної її галузі окремо. Таку стратегію і тактику утвердження України як самодостатнього суб'єкта світових відносин оприлюднив у своєму зверненні до Ради Республіки Голова Директорії, Головний Отаман військ УНР С. Петлюра. Документ датується від 3 лютого 1921 року. За його словами, «... Головне завдання наше — зберегти незломність національно-державної волі. Не розпорозитись, а йти вперед з повною вірою і з непохитним стремлінням зробити все, щоб здобути народів українському свободу і суверенність...». Саме до необхідності виявляти та сконцентрувати волю для утвердження суверенності держави закликає він, коли наголошує, що лише в такий спосіб «... ми зможемо переконати світ, що східне питання без нас розв'язане бути не може, і що Україна мусить бути визнана як самостійна держава» («Звернення до Ради Рес-

публіки», 1921, с. 1). Стилiстику документа збережено.

Висновки

Період 1920–1921 років в історії України виявився надзвичайно буремним, складним, неоднозначним. Це був час неухильного утвердження Української Народної Республіки в усіх сферах суспільного життя. Інформаційна та пропагандистська діяльність УНР зазначеного часу стала тим наріжним каменем, завдяки якому забезпечувалася незалежність і суверенність держави на всіх рівнях. Засоби інформування та пропаганди якраз і прислужилися цій високій місії.

Неоціненну роль у процесах відіграло створене в уряді УНР В. Чехівського Міністерство преси та пропаганди, вся діяльність якого була спрямована на грамотно налагоджену інформаційну та пропагандистську роботи. Чи не найбільшим здобутком цієї інституції вважаємо цілеспрямоване, системне й оперативне оповіщення української спільноти всередині країни та закордоном про найвагомiші події суспільно-політичного, соціально-економічного, міжнародного, культурницького життя, що за тогочасних умов можна розглядати як своєрідний феномен внутрішньої та зовнішньої комунікацій. Започаткування діяльності згаданої виконавської структури означало вагомий крок на шляху до створення системи ефективного спілкування першого українського уряду зі своїми громадянами, а також із закордонними урядами та спільнотами.

Надзвичайно потужним кроком в інформаційній та пропагандистській діяльності стало видання власного друкованого органу Міністерства Преси та Пропаганди «УКРАЇНПРЕС». Газета виконувала водночас і контрпропагандистську функцію щодо припинення потоку неправдивої інформації із російських джерел про діяльність УНР, що в період великого суспільного сум'яття 1920–1921 років було архіважливим. Завдяки обіжникам і справозданням, які вміщувалися на шпальтах видання, українська та міжнародна спільноти (у тім числі російська) своєчасно отримували достовірну, правдиву інформацію про Україну, що використовувалися ними у повсякденній діяльності.

Помітним явищем в інформаційній та пропагандистській царинах УНР стали численні документи, що продукувалися урядом — Нота уряду УНР до народів та представників держав світу, доповіді міністрів, директорів департаментів Міністерства Преси та Пропаганди, Міністерства Закордонних Справ, Міністерства Пошт і Телеграфів, звернення до Ради Республіки голови Директорії С. Петлюри. Офіційні матеріали вміщувалися у згаданій газеті, а також передавалися засобами радіотелеграфу та радіозв'язку в усі урядові установи та громадські організації. Така всеохопність внутрішньої та зовнішньої аудиторій інформацією із перших вуст мала неоціненне значення.

Період 1920–1921 років є непересічним періодом щодо налагоджен-

ня радіотелеграфного і радіотелефонного зв'язку для потреб Української Народної Республіки. Питання передачі інформації на відстань у межах країни, а також на закордонні терени набуло першорядної ваги, оскільки у подібний спосіб відомості потрапляли до споживачів значно раніше та швидше, аніж відомості, передані за допомогою друкованого слова. Власне, запуск системи оповіщення про діяльність Української Народної Республіки означав її потужність і ефективність. Належним чином зорганізована сітка радіотелеграфу та радіозв'язку мала для держави стратегічне значення.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Аньєс, І. (2013). *Підручник із журналістики* (А. Андрусак, пер.). Києво-Могилянська академія.
- Баран, В., Бойко, О., Верстюк, В., Віднянський, С., Греченко, В., Гриневиц, В., Смолій, В., Левенець, Ю., Шаповал, Ю., & Литвин, В. (Ред.). (2007). *Україна: політична історія. XX — початок XXI століття*. Парламентське видавництво.
- Відчит про роботу петлюрівського Міністерства преси та пропаганди від 3 березня до 5 вересня 1921 року. (1921). (Фонд 1113, опис 2, справа 22). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Думка міністра преси та пропаганди про створення «УКРАІНПРЕСУ». (1921, 8 квітня). (Фонд 1113, опис 2, справа 222). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Звернення до Ради Республіки Голови Директорії, Головного Отамана військ УНР С. Петлюри. (1921). (Фонд 1113, опис 2, справа 197). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Інформаційна діяльність. (2021, 8 жовтня). В *Wikipedia*. <https://cutt.ly/uOIkorD>
- Інформаційні повідомлення буржуазно-націоналістичного Українпресбюро і його кореспондентів про діяльність петлюрівського уряду; наклепницькі статті і другі кореспонденції про становище населення в містах радянської України. (б. р.). (Фонд 554, опис 1, справа 77, с. 188). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Лист Міністерства Закордонних Справ до Міністерства Пошт і Телеграфів від 02.06.1920 р. про звільнення України від більшовицької влади. (1920). (Фонд 554, опис 1, справа 175). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Лист тимчасового виконувача обов'язків Голови Торгово-економічної Дипломатичної Місії в Річі Посполитій Польській Феценка-Чопівського до Міністра Пошт і Телеграфів У.Н.Р. (б. р.). (Фонд 554, опис 1, справа 174). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Маккой, К. (2000). *Вещание без помех*. Мир.
- Нагорняк, М. (2019). Радіотелеграф УНР (1917–1921 рр.): зародження, основні характеристики, стильові особливості. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 45, 142–149. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9995>
- Нота уряду УНР до народів та представників держав світу. (1921). (Фонд 1113, опис 1, справа 197). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Огляд діяльності Міністерства преси та пропаганди. (1921, 8 квітня). (Фонд 1113, опис 2, справа 222). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Попович, М. (2001). *Нарис історії культури України*. АртЕк.

Пропаганда. (2021, 4 грудня). В *Вікіпедія*. <https://cutt.ly/ZOJZiOh>

Руккас, А. (2020, 2 вересня). *Армія УНР: рік 1920*. Історична правда. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/2/158059/>

Скуленко, М. (1987). *Журналистика и пропаганда*. Вища школа.

Службова записка Івана Бутенка до Міністерства Закордонних Справ. (1920, 12 жовтня). (Фонд 554, опис 1, справа 185). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Справоздання про засідання Ради Республіки. (1921, 8 квітня). (Фонд 1113, опис 2, справа 222). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Стівенс, М. (2008). *Виробництво новин: телебачення, радіо, Інтернет*. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

REFERENCES

- Agnès, Y. (2013). *Pidruchnyk iz zhurnalistyky* [Textbook of Journalism] (A. Andrusiak, Trans.). Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].
- Baran, V., Boiko, O., Verstiuk, V., Vidnianskyi, S., Hrechenko, V., Hrynevych, V., Smolii, V., Levenets, Yu., Shapoval, Yu., & Lytvyn, V. (Eds.). (2007). *Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI stolittia* [Ukraine: Political History. XX – the Beginning of the XXI Century]. Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Dumka ministra presy ta propahandy pro stvorennia «UKRAINPRESu» [Opinion of the Minister of Press and Propaganda on the Establishment of UKRAINPRESS]. (1921, April 8). (Fund 1113, Inventory 2, File 222). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].
- Informatsiina diialnist [Information activities]. (2021, October 8). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/uOIkopD> [in Ukrainian].
- Informatsiini povidomlennia burzhuazno-natsionalistychnoho Ukrainpresbiuro i yoho korespondentiv pro diialnist petliurivskoho uriadu; naklepnytski statii i drui korespondentsii pro stanovyshe naselennia v mistakh Radianskoi Ukrainy [Information Messages of the Bourgeois-Nationalist Ukrainian Press Bureau and its Correspondents about the Activities of the Petliurist Government; Defamatory Articles and other Correspondence about the Situation of the Population in the Cities of soviet Ukraine]. (n. d.). (Fund 554, Inventory 1, File 77). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].
- Lyst Ministerstva Zakordonnykh Sprav do Ministerstva Posht i Telegrafiv vid 02.06.1920 r. pro zvilnennia Ukrainy vid bilshovytskoi vlady [Letter of the Ministry of Foreign Affairs to the Ministry of Posts and Telegraphs Dated 02.06.1920 on the Liberation of Ukraine from Bolshevik Rule]. (1920). (Fund 554, Inventory 1, File 175). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].
- Lyst tymchasovoho vykonuvacha oboviazkiv Holovy Torhovo-ekonomichnoi Dyplomatychnoi Misii v Richi Pospolytii Polskii Feshchenka-Chopivskoho do Ministra Posht i Telegrafiv U.N.R. [Letter of the Acting Head of the Trade

and Economic Diplomatic Mission in the Polish-Lithuanian Commonwealth Feshchenko-Chopivsky to the Minister of Posts and Telegraphs of the U.N.R.]. (n. d.). (Fund 554, Inventory 1, File 174). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].

McCoy, Q. (2000). *Veshchanie bez pomekh* [Interference-Free Broadcasting]. Mir [in russian].

Nahorniak, M. (2019). Radiotelegraf UNR (1917–1921 rr.): zarozhennia, osnovni kharakterystyky, stylovi osoblyvosti [Radiotelegraphic Content of UNR (1917–1921): Origin, Main Characteristics, Style Features]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 45, 142–149. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9995> [in Ukrainian].

Nota uriadu UNR do narodiv ta predstavnykiv derzhav svitu [Note of the UPR Government to the Peoples and Representatives of the World]. (1921). (Fund 1113, Inventory 1, File 197). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].

Ohliad diialnosti Ministerstva presy ta propahandy [Review of the Activities of the Ministry of Press and Propaganda]. (1921, April 8). (Fund 1113, Inventory 2, File 222). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].

Popovych, M. (2001). *Narys istorii kultury Ukrainy* [Essay on the History of Culture of Ukraine]. ArtEk [in Ukrainian].

Propahanda [Propaganda]. (2021, December 4). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/ZOJZiOh> [in Ukrainian].

Rukkas, A. (2020, September 2). *Armiia UNR: rik 1920* [Army of the Ukrainian People's Republic: 1920]. *Istorychna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/2/158059/> [in Ukrainian].

Skulenko, M. (1987). *Zhurnalistika i propaganda* [Journalism and Propaganda]. Vishcha shkola [in russian].

Sluzhbova zapyska Ivana Butenka do Ministerstva Zakordonnykh Sprav [Official note of Ivan Butenko to the Ministry of Foreign Affairs]. (1920, October 12). (Fund 554, Inventory 1, File 185). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].

Spravozdannia pro zasidannia Rady Respubliky [Report on the meeting of the Council of the Republic]. (1921, April 8). (Fund 1113, Inventory 2, File 222). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].

Stivens, M. (2008). *Vyrobnystvo novyn: telebachennia, radio, Internet* [Production of News: Television, Radio, Internet]. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].

Vidchyt pro robotu petliurivskoho Ministerstva presy ta propahandy vid 3 bereznia do 5 veresnia 1921 roku [Report on the Work of the Petliura Ministry of Press and Propaganda from March 3 to September 5, 1921]. (1921). (Fund 1113, Inventory 2, File 22). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].

Zvernennia do Rady Respubliky Holovy Dyrektorii, Holovnoho Otamana viisk UNR S. Petliury [Appeal to the Council of the Republic of the Chairman of the Directory, Chief Ataman of the UPR S. Petliura]. (1921). (Fund 1113, Inventory 2, File 197). Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine [in Ukrainian].

УДК 305:791.242.041–053.9(477)

Типові гендерні образи літніх людей в українських серіалах

Анастасія КОВАЛЬ

асп. факультету журналістики

Запорізький національний
університетвул. Жуковського, 66А,
69063, Запоріжжя, Україна

ana325k@gmail.com

ORCID ID 0000–0002–3553–6599

© Коваль А., 2022

Зазвичай, чоловіки та жінки поважного віку не показані активними учасниками різних соціальних подій, а є пасивними персонажами. Водночас, слід розуміти, що літні люди колись були молодими, а, отже, — могли бути більш включеними у медійний простір. Особливості змін у медійній репрезентації гендерних образів молодих і дорослих людей у літніх людей досі ґрунтовно не вивчені, що зумовлює актуальність дослідження.

Метою дослідження є визначення особливостей типових гендерних образів літніх людей в українських серіалах.

Методи дослідження: теоретичне обґрунтування вікових змін у типових гендерно-стереотипних образах; дискурс-аналіз жіночих та чоловічих образів літніх людей-персонажів серіалів. Також були використані методи синтезу, індукції та дедукції.

Результати дослідження показали, що вагомим фактором у тому, як літні люди сприймають старість, можуть бути медійні образи, із якими вони себе порівнюють. Засновані на стереотипах, медійні образи літніх людей або не мають нічого спільного із справжнім життям, або вказують на ті особливості, про які люди похилого віку не хотіли б згадувати (погіршення здоров'я, негативні зміни у способі життя, вимушена відмова від певних занять тощо).

Медійні образи, що ґрунтуються на стереотипах, зазвичай звертаються до емоцій, а не до раціонального. Разом з тим, типові образи літніх людей, як правило, з'являються у медіа для того, щоб служити контрастом для молодих людей і у той чи той спосіб допомагати розкриватися їм перед реципієнтом. За невеликим винятком, вони є не самостійними, а невіддільними від медійної ситуації. Іншим сценарієм у медіа є ігнорування або заперечення старості як соціально-економічного і тілесного стану. Соціокультурні стандарти диктують аудиторії, за яких умов бути літньою людиною допустимо, а за яких — ні. За великим рахунком, серед типових гендерних образів літніх людей складно знайти позитивний образ літньої людини, яка не відповідала б цим вимогам.

Ключові слова: репрезентація літніх людей, гендерні образи, трансформація гендерних образів, українські серіали.

TYPICAL GENDER IMAGES OF ELDERLY PEOPLE IN UKRAINIAN TV SERIES

Anastasiia Koval

PhD student

Zaporizhzhia National University

Zhukovskiy St, 66A, Zaporizhzhia, Ukraine

ana325k@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-3553-6599

Usually, men and women of respectable age are not shown as active participants in various social events but as passive characters. At the same time, it should be understood that elderly people were once young and, therefore, could be more involved in the media space. Peculiarities of changes in the media representation of gender images of young and adults in the elderly have not yet been thoroughly studied, which determines the study's relevance.

The purpose of the study is to determine the characteristics of typical gender images of elderly people in Ukrainian TV series.

Research methods: theoretical substantiation of age changes in typical gender-stereotypical images; discourse-analysis of female and male images of elderly people, characters of the series. Methods of synthesis, induction, and deduction were also used.

The results of the study showed that a significant factor in how older people perceive old age can be the media images with which they compare themselves. Based on stereotypes, media images of older people either have nothing to do with real-life or point to features that the elderly would not like to mention (deteriorating health, negative lifestyle changes, forced abandonment of certain occupations, etc.).

Media images based on stereotypes usually address emotions rather than the rational. At the same time, typical images of older people usually appear in the media to serve as a contrast for young people and one way or another to help them reveal themselves to the recipient. With a few exceptions, they are not independent but inseparable from the media situation. Another scenario in the media is to ignore or deny old age as a socio-economic and physical condition. Socio-cultural standards dictate to audiences under which conditions it is permissible to be an elderly person and under which conditions it is not. By and large, it is difficult to find a positive image of an elderly person who does not meet these requirements among the typical gender images of the elderly.

Keywords: *elderly people representation, gender images, gender images transformation, Ukrainian TV series.*

Актуальність теми

Справедливо вважати, що група літніх людей у медіа часто є ізолюваною від решти. Зазвичай, чоловіки та жінки поважного віку не показані активними учасниками різних соціальних подій, а є пасивними персонажами. Водночас, слід розуміти, що літні люди колись були молодими, а отже — могли бути більш включеними у медійний простір.

Особливості змін у медійній репрезентації гендерних образів літніх людей, на відміну від молодих і дорослих, досі ґрунтовно не вивчені, що зумовлює актуальність дослідження.

Цим дослідженням ми спробуємо з'ясувати особливості репрезентації літніх людей в українських серіалах, спираючись на визначення типових гендерно-стереотипних образів.

Стан розробки проблеми

Репрезентація людей похилого віку у медіа є предметом зацікавлення одночасно різних галузей знань, бізнесу та держави. Перш за все, літні жінки та чоловіки є об'єктами геронтологічних досліджень. Ці наукові розвідки є найбільшими та найвагомішими за цією тематикою. Геронтологів цікавлять не лише медійні образи людей похилого віку, ізолювані від реалій життя у тій чи тій країні, а й ставлення літніх споживачів медіа до таких образів, рівень та стиль життя жінок та чоловіків поважного віку, його співвідносність із тим, якими їх показують у медіа. Схожу мету мають дослідження соціологів та соціопсихологів. Об'єктом зацікавлення бізнесу та держави тут є економічний потенціал літніх людей. Зокрема, деяким фірмам цікаво, чи буде ефективно робити соціальну групу людей похилого віку своєю потенційною аудиторією, чи варто орієнтуватися на них при складанні маркетингового плану тощо. Державу також може цікавити, чи доцільно розраховувати на людей похилого віку у економічних і політичних питаннях. Інтереси медіа виходять з того, чи має сенс адресувати матеріали зазначеній аудиторії і чи варто вказувати на неї рекламодавцям.

Однією з проблем, яка постає під час розгляду матеріалів, присвячених різним аспектам життя літніх людей, є неможливість точно визначити, кого саме слід називати «літніми людьми». Тут можна окреслити два підходи, які, одразу зазначимо, не є точними і не можуть поширюватися на всю соціальну групу людей похилого віку. Перший підхід — бюрократичний. Він пов'язаний із різними нормативними актами у межах держави, які часто суперечать одне одному. Так, можна орієнтуватися на офіційний пенсійний вік, на типові договори страхування чи навіть на статистику.

Другий спосіб — орієнтуватися на прийняті суспільством традиції, на стереотипи. Скажімо, транслювати роль біологічних дідуся та

бабусі на те, як вони представлені у суспільстві. Цей спосіб базується на негативних стереотипах, що побутують довкола літніх людей, і послуговуючись ним, ми не лише ігноруємо тих жінок та чоловіків, які виходять за межі суспільних уявлень про старість, а й поширюємо суспільно шкідливі моделі мислення та поведінки.

Спільним для обох способів є те, що вони зручні для використання для тих людей, які вважають себе молодими і не підходять під опис людини похилого віку. Д. Бредлі наводить приклад дослідження того, як різні покоління визначають проблеми, із якими, на їх думку, стикаються люди похилого і старечого віку, і говорить про те, що вік (хронологічний) не є тією ознакою, за якою літні люди визначають себе як «старих» чи «не старих». На цей критерій більше орієнтована молодь, представники якої мислять, чи будуть вони уже немолодими через певний період часу. Молоді люди також мають більш чіткі уявлення про те, що значить бути літньою людиною, ніж самі літні люди. Що ж до останніх, то з плином часу вони перестають вважати певні проблеми важливими для себе, їх власне ставлення до себе у контексті особистого віку стає більш невизначеним (Bradley, 2001, p. 17).

Ця розвідка є однією із перших спроб дослідити специфіку репрезентації літніх людей в українських серіалах у контексті трансформації типових гендерних образів.

Мета та завдання статті

Метою дослідження є визначення особливостей типових гендерних образів літніх людей в українських серіалах. У ході дослідження були сформовані завдання: окреслити зміни у типових жіночих та чоловічих гендерно-стереотипних образах, що формують медійний дискурс; проаналізувати особливості репрезентації образів літніх жінок та чоловіків в українських серіалах.

Методи дослідження. Аналіз репрезентації типових гендерно-стереотипних образів літніх жінок та чоловіків в сучасних українських серіалах полягав у: теоретичному обґрунтуванні вікових змін у типових гендерно-стереотипних образах; дискурс-аналізі жіночих та чоловічих образів літніх людей-персонажів серіалів. Також були використані методи синтезу, індукції та дедукції.

Виклад основного матеріалу

Вагомим фактором у тому, як літні люди сприймають старість, можуть бути медійні образи, із якими вони себе порівнюють. Засновані на стереотипах, медійні образи літніх людей або не мають нічого спільного із справжнім життям, або вказують на ті особливості, про які люди похилого віку не хотіли б згадувати (погіршення здоров'я, негативні зміни у способі життя, вимушена відмова від певних занять тощо), і тому, свідомо чи несвідомо порівнюючи себе із медійними образами, чоловіки та жінки, як правило, помічають суттєві відмін-

ності, що дають їм підстави не вважати себе літніми або відчувати дискомфорт через це.

На кого ж у такому разі орієнтовані образи літніх людей у медіа? Як це не дивно, на молодих людей. Держава та суспільство насправді не зацікавлені у комунікації із людьми старшого покоління, а тому звертаються до молодих людей навіть тоді, коли мова, здавалося б, йде саме про чоловіків та жінок похилого віку. Так, у дослідженні образів літніх жінок у деяких американських серіалах, А. Джерслев торкається теми «відповідності віку». Зокрема, героїні проаналізованих нею серіалів, попри те, що вони названі літніми жінками, зовсім не відповідають суспільним уявленням про те, як виглядають люди похилого віку. Навпаки, героїні часто зображені у кадрі так, що не можна з упевненістю сказати, скільки їм насправді років. Вони виглядають стрункими і здоровими, вони часто вбрані у одяг, що підкреслює їхню жіночність. Дослідниця відзначає тенденцію до показу людей без віку у медіа. Причиною цього може бути те, що серіали, знову ж таки, орієнтовані на молодь. Образами жінок без віку автори як представники суспільства ніби пояснюють аудиторії, що прийнятним старінням є лише те, коли людина ніяк не змінює свого способу життя і обов'язково приносить користь суспільству (наприклад, продовжує працювати у компанії) (Jerslev, 2017). Про важливість тілесного у медійному дискурсі говорить і Д. Бредлі. Концепт тіла людини похилого віку у маркетинговому дискурсі ще не сформовано (можливо, тому, що репрезентація людей похилого віку у різних медіа незначна), як і невизначено ставлення літніх людей до цього. Говорячи про суспільство загалом, бачимо неоднозначне, здебільшого негативне ставлення до старості. Літня людина розглядається як така, що не може стати корисною. Медіа культивують образ молодості, зокрема здорового працездатного тіла. Суспільство споживання розуміє, що отримає більше зиску від молодих людей, а тому використовує негативні наративи стосовно літніх людей, здебільшого показуючи лише їх проблеми, або ж і використовуючи інший підхід — ідеалізацію молодих людей та уникнення демонстрації літніх людей, через що дає зрозуміти, що для такого суспільства (суспільства споживання) літні люди не є нормою (Bradley & Longino, 2001, p. 18). Це дуже цікаво, адже, поруч із небажанням включати літніх людей до суспільного дискурсу через їх нібито нездатність бути корисними, медіа та фахівці з маркетингу, разом з тим, прагнуть зробити так, щоб люди похилого віку стали споживачами їх продуктів. Іншими словами, від літніх жінок та чоловіків очікується, якщо вони уже не можуть бути такими ж продуктивними як молодь, принаймні бути активними членами суспільства споживання.

У цьому контексті цікаво прослідкувати зміни у типових гендерно-стереотипних образах, що формують медійний дискурс.

Почнемо із типових жіночих образів. Їх можна умовно розділити на два типи: сформовані під впливом біологічного детермінізму та під впливом соціально-економічних умов у суспільстві. До першого типу зараховуємо образи вагітної, породіллі, матері. До другого — образи берегині, доглядальниці, помічниці, жертви. Тут одразу зазначимо, що ми говоримо про «жертву» як культурний образ, що може поєднувати характеристики «жертви» як людини, яка загинула внаслідок певних дій/подій, та «постраждалої» як людини, яка піддалася насильству, але залишилась живою. В широкому сенсі, варто чітко розмежовувати ці поняття. Однак, з огляду на те, що у цій публікації ми зосередимо увагу на художніх медійних продуктах, ми розумітимемо під «жертвою» саме культурний образ. Всі ці образи розраховані на молодих працездатних жінок. Але чи можна використати їх при зображенні жінок старшого віку?

Говорячи про образи, сформовані під впливом біологічного детермінізму, — радше ні. На зміну їм прийде новий образ — образ жінки, яка відчуває дискомфорт через вікові зміни, і це може бути як менопауза, так і захворювання опорно-рухової чи серцево-судинної системи, косметологічні проблеми тощо. Помилково вважати, що жінка у цьому образі — завжди жертва (в культурному сенсі), але їй очевидно неприємно переживати ситуацію, в якій вона опинилася. Одне можна сказати напевне — такий образ буде використовуватися у значно меншій кількості наративів (адже він не завжди актуальний навіть для самих літніх жінок, у яких є й інші проблеми, окрім негараздів із здоров'ям), а отже, не слід очікувати у медіа такої ж присутності літньої жінки, як і молоді. Образ останньої можна використати у більш різних ситуаціях, що можуть зацікавити широку аудиторію.

Образи, сформовані під впливом соціально-економічних умов, якщо ми розглянемо їх детальніше, можуть застосовуватися однаково до жінок різного віку, щоправда із деякими змінами.

Найбільш упізнаваний медійний образ — берегиня. Він частково базується на образі матері, яка дбає про своїх дітей. Часом їй це не завжди вдається, але медіа та суспільство готові допомогти порадами або осудом, залежно від ситуації. Із віком, набуваючи все більше досвіду, берегиня може здобути авторитет і те, що вона робить за звичай за замовчуванням (турбота про рідних, підтримання порядку у господі, допомога ближнім), стане для неї своєрідним експертним полем. Берегиня із матері трансформується у бабусю, яка ніколи не помиляється, адже має досвід і уже давно запам'ятала усі поради із медіа, якими тепер радо ділиться із наступними поколіннями бе-

регинь. У цілому ж її роль залишається незмінною — вона так само дбає про добробут людей навколо.

Дещо більших змін зазнає образ доглядальниці. Тепер літня жінка сама може бути тою, кому потрібні турбота та догляд. Здебільшого, у подібних ситуаціях мова йде про образ, який було розглянуто вище — образ жінки, яка відчуває дискомфорт через вікові зміни. Якщо ж ні, то доглядальниця, як і берегиня, має всі шанси із віком стати експертом із догляду та навчати цьому інших. Можливий і третій варіант, коли літня жінка сама має негаразди із здоров'ям, але продовжує доглядати інших людей (наприклад, свого чоловіка або дорослого сина), адже ніхто, крім неї, не зробить це краще.

Ознаки берегині має пенсіонерка Надія — героїня українського комедійного серіалу «Коли ми вдома» (2014, режисери Максим Литвинов, Олександр Островий та ін., сценаристи Денис Сорока, Антон Буров та ін.). Літня жінка опікується добробутом оселі загалом та комфортом чоловіка-пенсіонера та малолітнього онука зокрема. Іноді вона також виконує роль доглядальниці.

Найменше трансформуються образи помічниці та жертви. Можливо, це пов'язано із тим, що ці ролі першопочатково не передбачають змін. Помічниця потрібна для того, щоб сприяти розвитку інших людей (як правило, чоловіків), а жертва — для того, щоб інші могли возвеличитись, рятуючи її (знову ж таки, як правило, це стосується чоловіків). Крім того, жертву можуть вводити у медійний або художній наратив з метою маніпуляцій. Зокрема, жертва, якій автори медійного продукту відводять значну увагу (кількість згадувань у тексті, місце на світліні, хронометраж у відео) може відбирати цю саму увагу у інших учасників сюжету. Як наслідок, реципієнт отримує неповну картину того, що відбувається. Часто у медіа показують максимально стереотипні образи жертв, через що у суспільстві формується викривлене уявлення про жертв як таких.

Із одним із варіантів образу літньої помічниці глядач українських серіалів може познайомитися вже у першій серії «Спіймати Кайдаша» (2020, режисер Олександр Тіменко, сценарист Наталка Ворожбит). Типова сільська знахарка баба Параска (за сумісництвом — служниця у церкві) дає молодшим від неї сусідам поради та власноруч заготовлені зілля. Тут доцільно зауважити, що робити жінку експерткою в галузі езотерики та нетрадиційної медицини — звична стереотипна практика.

Із поведінковою моделлю літньої жінки-жертви глядач також може познайомитися у першій серії, але іншого українського серіалу — «Перші ластівки» (2019, режисер Валентин Шпаков, сценаристи Євген Тунік, Аліна Павлікова та ін.). За сюжетом, літня жінка стає у позицію жертви через невдалі жарти власного онука. У цій ситуації

можемо говорити про протиставлення літньої жінки онукові та молодшому поколінню, інформаційним технологіям (завдяки яким взагалі став можливим цей сюжетний поворот), а також суспільству: від колег персонажки можна було почути критику в її бік, зокрема стосовно її віку як причини непрофесійності та неспроможності належно виховувати онука. Разом з тим, це — приклад переведення фокусу уваги з реальних жертв (школярки, яким завдали щонайменше емоційної та іміджевої шкоди) на більш звичну глядачеві — літню жінку.

Прикметно, що обидві ролі у цих серіалах грає одна акторка. У межах обраної нами теми, це може бути приводом для дискусії про те, які реальні можливості є у медійному просторі для репрезентації різноманітних гендерних образів, у тому числі — образів літніх жінок. Інакше кажучи, чи є у інших акторок з іншими типажами можливість репрезентувати різних жінок літнього віку?

Якими є типові чоловічі медійні образи? Мачо, переможець, підприємець, успішний. На відміну від жіночих образів, вони сформовані виключно під впливом соціально-економічних умов. І хоча чоловічі образи, сформовані під впливом біологічного детермінізму, теж є (наприклад, образ батька), вони не так поширені.

Розглянемо найбільш суперечливий образ чоловіка — мачо. В українському дискурсі це слово має дещо негативні конотації. Коли говоримо про мачо, зазвичай уявляємо агресивного гіпермаскуліного чоловіка, що не зовсім коректно. У латино-американській культурі, де з'явився цей образ, мачо з самого початку був дуже позитивним образом — захисником родини, піклувальником, взірцевим сином, чоловіком, батьком. Звичайно, при створенні еталонної моделі поведінки не обійшлося без гіперболізації. Однак, загалом образ мачо у латино-американському дискурсі — вкрай позитивний. В Україні ж цей образ став відомим через різні медіа США, у яких традиції латино-американців часом подаються викривлено.

В українському дискурсі складно знайти повний відповідник концепту «мачо». Серед усіх можливих варіантів йому найбільше відповідає образ козака. Н. Рудакова (2014) зазначає, що в українському героїчному епосі — історичному медійному просторі народу, «центральної персонажів дум і пісень творці фольклору наділяють тими якостями, якими, за народними уявленнями, герой повинен бути наділений, — силою, хоробрістю, благородством, кмітливістю» (с. 267). В українській традиції козак готовий пожертвувати собою (продемонструвавши цим найкращі маскуліні риси) заради родини, та найбільше — заради Батьківщини, що, з огляду на історичні умови, цілком зрозуміло.

У медійному просторі складно знайти некарикатурний образ «старого мачо», який виконував би ті ж функції, що і молодий чоловік.

Причину цього слід бачити у тому, що суспільству легше співчувати молодій людині, яка ризикує усім заради високих ідеалів, ніж літньому чоловікові, який уже всього досяг у житті. Те ж саме можна сказати і про образ «переможця», адже об'єктивно у літнього чоловіка може бути більше досвіду, і його перемога сприймається як логічний наслідок та викликає менше емоцій.

Одним із найпомітніших образів таких собі «старих мачо» в українському медійному просторі є головний герой комедійного серіалу «Папик» (2019, режисер та сценарист Андрій Яковлев). За сюжетом, літній чоловік у минулому був актором, і, опинившись у важкій життєвій ситуації, вирішив змінити імідж. Професіонали допомогли йому отримати зовнішність, характерну для нормативно успішних чоловіків. У цій ситуації можемо простежити, як літній чоловік прагне повернутися до молодого віку та характерних для нього практик (професію актора легко пов'язати із практиками краси, моди та самовираження через одяг), але у серіалі це стає рушієм для розвитку комедійного сюжету.

Маскулінні образи «підприємця» та «успішного» можна назвати такими, що не зазнають значних трансформацій, коли їх використовують для зображення літніх чоловіків. Разом з тим, ці образи позбавлені чітких ознак, за якими їх можна було б ідентифікувати. Зокрема, на приналежність чоловіка до бізнесу може вказувати його діловий одяг, аксесуари та оточення (офіс, конференція), а візуальними ознаками успішності є статусні аксесуари, жести і міміка (усмішка, пряма постава). Ці образи найбільше позбавлені семантичного та емоційного навантаження, а тому їх легко уявити у будь-яких ситуаціях.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Медійні образи, що ґрунтуються на стереотипах, зазвичай звертаються до емоцій, а не до раціонального. Якщо є можливість того, що образ унаслідок вікової трансформації, пов'язаної із дорослішанням персонажа, перестане викликати в аудиторії ті ж самі емоції, то він, ймовірно, зникне. Водночас типові образи літніх людей, як правило, з'являються у медіа для того, щоб служити контрастом для молодих людей і у той чи інший спосіб допомагати розкриватися їм перед реципієнтом. За невеликим винятком вони є не самостійними, а невіддільними від медійної ситуації. Іншим сценарієм для гендерного образу літньої людини у медіа є ігнорування або заперечення старості як соціально-економічного і тілесного стану. Соціокультурні стандарти диктують аудиторії, за яких умов бути літньою людиною допустимо, а за яких — ні. У людини може скластися враження, що для того, щоб у похилому віці залишатись включеною у суспільне життя, потрібно користуватись послугами індустрії краси та низкою інших продуктів, що нібито вказують іншим на соціально-економіч-

ний статус і стиль життя «правильної» літньої людини. Здебільшого серед типових гендерних образів літніх людей складно знайти позитивний образ літньої людини, яка не відповідала б цим вимогам.

У цьому дослідженні увага була зосереджена на найбільш типових гендерних образах літніх людей, що так чи так поширюють у медійному просторі стереотипні погляди. Водночас огляд типових чоловічих гендерних образів у порівнянні із жіночими гендерними образами показав, що різноманіття (тою мірою, якою можемо говорити про різноманіття у межах соціальних стереотипів) таких образів досить незначне. Пов'язуємо це із відмінностями у природі та функціях типових гендерних образів. З огляду на це, у подальших розвідках щодо гендерних образів літніх людей, доцільно буде детальніше розглянути різні образи літніх чоловіків у медіа, їх місце та роль у медійному просторі, а також визначити нетипові, або ж наближені до реальності образи літніх людей у медіа.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Рудакова, Н. (2014). Топос козака в українському героїчному епосі. *Мовні і концептуальні картини світу*, 47(2), 264–270.
- Bernhold, Q. S. (2021). The Role of Media in Predicting Older Adults' Own Age-Related Communication and Successful Aging. *Mass Communication and Society*, 24(1), 1–30. <https://doi.org/10.1080/15205436.2020.1743862>
- Bradley, D., & Longino, C. (2001). How Older People Think About Images of Aging in Advertising and the Media. *Generations*, 3, 17–21.
- Hunsaker, A., & Hargittai, E. (2018). A Review of Internet Use Among Older Adults. *New Media & Society*, 20(10), 3937–3954. <https://doi.org/10.1177/1461444818787348>
- Jerslev, A. (2017). The Look of Ageing: Agelessness as Post-Feminist Cool?-The Aging Female CEO in Contemporary US TV Series. *MedieKultur Journal of Media and Communication Research*, 33(63), 67–84. <https://doi.org/10.7146/mediekultur.v33i63.24908>
- Loos, E., & Ivan, L. (2018). Visual ageism in the Media. In L. Ayalon & C. Tesch-Römer (Eds.), *Contemporary Perspectives on Ageism* (Vol. 19, pp. 163–176). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73820-8_11
- Makita, M., Mas-Bleda, A., Stuart, E., & Thelwall, M. (2019). Ageing, Old Age and Older Adults: A Social Media Analysis of Dominant Topics and Discourses. *Ageing & Society*, 41(2), 247–272. <https://doi.org/10.1017/S0144686X19001016>
- Miller, M., & Martindale, A. (2018, October 5). #AdvancedStyle: How Sharing Fashion on Social Media Creates an Opportunity for Positive Social Engagement for Aging Adults. In *The Social Gerontology*, 3rd Annual Conference, Nessmith-Lane Center, Statesboro. College of Behavioral and Social Sciences.
- Mondé, G. (2018). #BlackDontCrack: A Content Analysis of the Aging Black Woman in Social Media. *Feminist Media Studies*, 18(1), 47–60. <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1409972>
- Osmanoğlu, D. E. (2018). Examining the Aging Phenomenon in Terms of Gender Variable and the Effect of the Media. *European Journal of Education Studies*, 5(4),

170–185. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.1469547>

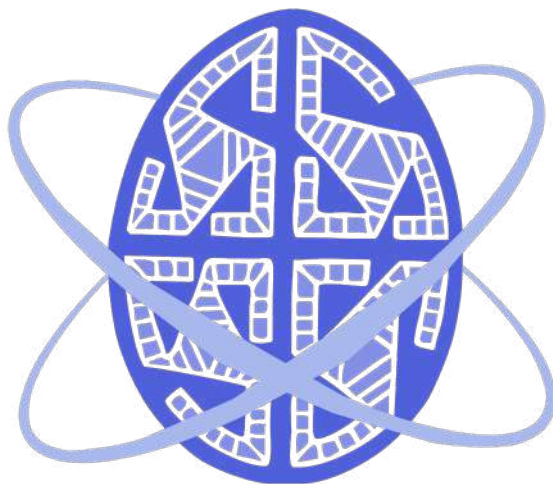
Ylänne, V. (2015). Representations of Ageing in the Media. In J. Twigg & W. Martin (Eds.), *Routledge Handbook of Cultural Gerontology* (pp. 369–376). Routledge.

REFERENCES

- Bernhold, Q. S. (2021). The Role of Media in Predicting Older Adults' Own Age-Related Communication and Successful Aging. *Mass Communication and Society*, 24(1), 1–30. <https://doi.org/10.1080/15205436.2020.1743862> [in English].
- Bradley, D., & Longino, C. (2001). How Older People Think About Images of Aging in Advertising and the Media. *Generations*, 3, 17–21 [in English].
- Hunsaker, A., & Hargittai, E. (2018). A Review of Internet Use Among Older Adults. *New Media & Society*, 20(10), 3937–3954. <https://doi.org/10.1177/1461444818787348> [in English].
- Jerslev, A. (2017). The Look of Ageing: Agelessness as Post-Feminist Cool?—The Aging Female CEO in Contemporary US TV Series. *Mediekultur Journal of Media and Communication Research*, 33(63), 67–84. <https://doi.org/10.7146/mediekultur.v33i63.24908> [in English].
- Loos, E., & Ivan, L. (2018). Visual Ageism in the Media. In L. Ayalon & C. Tesch-Römer (Eds.), *Contemporary Perspectives on Ageism* (Vol. 19, pp. 163–176). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73820-8_11 [in English].
- Makita, M., Mas-Bleda, A., Stuart, E., & Thelwall, M. (2019). Ageing, Old Age and Older Adults: A Social Media Analysis of Dominant Topics and Discourses. *Ageing & Society*, 41(2), 247–272. <https://doi.org/10.1017/S0144686X19001016> [in English].
- Miller, M., & Martindale, A. (2018, October 5). #AdvancedStyle: How Sharing Fashion on Social Media Creates an Opportunity for Positive Social Engagement for Aging Adults. In *The Social Gerontology*, 3rd Annual Conference, Nessmith-Lane Center, Statesboro. College of Behavioral and Social Sciences.
- Mondé, G. (2018). #BlackDontCrack: A Content Analysis of the Aging Black Woman in Social Media. *Feminist Media Studies*, 18(1), 47–60. <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1409972> [in English].
- Osmanoğlu, D. E. (2018). Examining the Aging Phenomenon in Terms of Gender Variable and the Effect of the Media. *European Journal of Education Studies*, 5(4), 170–185. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.1469547> [in English].
- Rudakova, N. (2014). Topos kozaka v ukrainskomu heroichnomu eposi [Topos of a Cossack in the Ukrainian Heroic Epoch]. *Linguistic and Conceptual Worldviews*, 47(2), 264–270 [in Ukrainian].
- Ylänne, V. (2015). Representations of Ageing in the Media. In J. Twigg & W. Martin (Eds.), *Routledge Handbook of Cultural Gerontology* (pp. 369–376). Routledge [in English].

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
ЖУРНАЛІСТИКИ
ТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ**

THEORY AND PRACTICE
OF JOURNALISM AND PUBLISHING

УДК 316.77:[070+654.1+004]:303.425(477.41)

Інформаційні настрої мешканців Боярської громади за умов формування нової системи місцевих ЗМІ (на матеріалах опитування)

Оксана БІЛЕЦЬКА
здобувач маг.

Київський національний
університет культури
і мистецтв

вул. Коновальця, 36, Київ,
Україна, 01133

biletska228@gmail.com

© Білецька О., 2022

Стаття присвячена вивченню поведінки мешканців громади, їх інформаційних настроїв, вподобань та інтересів, а також узагальненню результатів власного опитування, які відображують комунікаційне середовище однієї місцевості — Боярської міської територіальної громади. В умовах децентралізації дана тема вимагає більш пильної уваги в спробі осягнути особливості життєдіяльності нещодавно створеної нової спільноти. Роль місцевих ЗМІ у формуванні територіальних громад полягає у консолідації суспільства та залученні нових аудиторій – мешканців сіл, до інформаційного простору міста, аби ті не відчували себе покинутими на окраїнах громади. Саме преса як головний комунікатор до сільського населення має сприяти утворенню громади не лише адміністративно, а й ментально.

Незважаючи на те, що соціологія вже десятки років вивчає соціальну поведінку, намагається її витлумачити та зрозуміти, новизна конкретно цього дослідження полягає в тому, що це перша спроба осмислити інформаційну складову невеликого перемістя столиці України.

Методологія дослідження полягає в застосуванні таких загальнонаукових методів як: синтез, аналіз, узагальнення, порівняння, які дали змогу дослідити та виокремити особливості поведінкового аспекту інформаційного середовища громади. Одними із важливих емпіричних методів стали спостереження та опитування, які склали основну частину роботи, що сформована з практичного пізнання дійсності. В анкетуванні взяли участь мешканці з міста Боярка та семи старостинських округів громади — с. Тарасівка та с. Нове, с. Малютянка та с. Іванків, с. Забір'я, с. Новосілки, с. Княжичі, с. Жорнівка, с. Дзвінкове та с. Перевіз.

За результатом дослідження вирізнено критерії, залежно від яких формуються інформаційні потреби та вподобання людей – місце проживання, вік, рівень освіти та заробітку, вид діяльності та оточення.

Найпопулярнішим джерелом отримання новин для мешканців як найоперативнішого, дешевого та мобільного засобу є соціальні мережі. Офіційними сторінками громади та онлайн-медіа також послуговується значна частина опитаних, що свідчить про високий рівень залученості саме до інтернету. Виявлено, що єдиний місцевий ЗМІ, газета «Боярка-Інформ», не така популярна та використовується громадянами. Головними причинами цього є неоднорідна періодичність видання, недостатній рівень оперативності та відсутність промоції. З'ясовано, що інтернет є найбільш поширеним способом споживання новин — як з соціальних мереж, так і з онлайн-медіа.

Ключові слова: соціальне дослідження, Боярська громада, інформаційні настрої, опитування суспільної думки.

RESIDENTS' INFORMATION ATTITUDES OF BOIARKA COMMUNITY UNDER THE CONDITIONS OF A NEW LOCAL MEDIA SYSTEM FORMATION (ON THE SURVEY MATERIALS)

Oksana Biletska

MA student

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133

biletska228@gmail.com

The article is devoted to the study of the community residents' behavior, their informational attitudes, preferences, and interests, as well as summarizing the results of own survey, which reflect the communication environment of one area — the Boiarka town territorial community. In the context of decentralization, this topic requires closer attention in an attempt to understand the peculiarities of the newly created community life. The role of local media in the territorial communities formation is to consolidate society and attract new audiences — villagers, in the information space of the city. So that they do not feel abandoned on the outskirts of the community. It is the press as the main communicator to the rural population that should contribute to the formation of the community not only administratively, but also mentally.

Although sociology has been studying social behavior for decades, trying to interpret and understand it, the novelty of this study is that it is the first attempt to comprehend the information component of a small suburb of the Ukrainian capital.

The research methodology consists of the application of such general scientific methods as synthesis, analysis, generalization, comparison, which allowed to investigate and identify features of the behavioral aspect of the community information environment. One of the important empirical methods was observations and surveys, which formed the main part of the work, formed from the practical knowledge of reality. Residents of Boiarka town and seven eldership districts of the community took part in the survey. These are such villages as Tarasivka, Nove, Maliutianka, Ivankiv, Zabiria, Novosilky, Kniazhychi, Zhornivka, Dzvinkove and Pereviz.

Based on the research results, the criteria were determined, depending on which the information needs and preferences of people are formed — a place of residence, age, educational level, earnings, type of activity, inner circle.

Social networks are the most popular news source for residents as the most efficient, cheap, and mobile tool. The official pages of the community and online media are also used by a large number of respondents, which indicates a high level of involvement in the Internet. It was found that the only local media, the newspaper «Boiarka-Info», is not so popular and used by citizens. The main reasons for this are the heterogeneous frequency of the publication, efficiency lack, and the lack of promotion. The Internet is the most common way to consume news from both social media and online media.

Keywords: social study, Boiarka community, information attitudes, public opinion polls.

Актуальність теми

Роздержавлення та приватизація друкованих засобів масової інформації, а також формування нових адміністративних одиниць — територіальних громад, що стало одним із етапів процесу децентралізації влади, внесли свої корективи в розвиток української журналістики. В цих умовах місцеві ЗМІ змушені адаптуватися до нових реалій своєї діяльності, працювати на незалежних від влади засадах та зникати до розширення своєї цільової аудиторії. Розуміння інтересів та настроїв мешканців, які є споживачами новинного контенту, сприяє розробленню редакцією чіткого плану дій та побудови своєї інформаційної політики.

Розвиток інформаційних технологій та масова цифровізація спонує шукати нові способи залучення аудиторії, яка з-поміж численних інформаційних каналів може не помічати конкретного медіа.

Постановка проблеми

Нині суспільство має можливість отримання інформації з цілком різних джерел. Якщо звернутися до історичного аспекту цієї тематики, то першим способом отримання і передачі новин було спілкування між людьми, згодом почали з'являтися рукописні та друковані матеріали, з технологічним проривом людства ми отримали змогу користуватися радіо та телебаченням, а наприкінці ХХ століття з'явилося таке поняття як інтернет, що дало можливість створювати онлайн-видання та соціальні мережі.

Певні категорії людей формують для себе найбільш зручні канали для споживання новин та спілкування, а також виокремлюють серед інших ті сфери життя та дозвілля, які їм найбільш до вподоби. Саме інтереси та вподобання утворюють порядок денний для мешканців Боярської громади, відповідно до якого місцеві ЗМІ мають формувати свою сітку мовлення, аби бути потрібними та цікавими.

Стан вивчення проблеми

На загальнонаціональному рівні громадська думка, поведінка та настрої вивчаються багатьма структурами. Одними з найбільших з них зараз є соціологічна група «Рейтинг», український центр економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова та громадська організація «Центр «Соціальний Моніторинг».

Соціологічній інформації як методу збору інформації для ЗМІ приділяють чимало уваги. Зокрема, на цю тему писали В. Вербець (2006), М. Дворнік (2012), І. Бекешкіна (2020), В. Паніютто (2020), І. Білаш та О. Гарматій (2020). На регіональному рівні тему ролі ЗМІ у задоволенні інформаційних потреб дослідили М. Олійник (2010), Г. Синоруб та Д. Ярошенко (2019).

Чинники формування суспільного настрою щодо інформаційного середовища складаються з кількох аспектів. Зокрема, про сутте-

вий здвиг у сфері журналістики, а саме — роздержавлення та приватизацію преси, проводилися дослідження такими науковцями як Ю. Барковська (2019), С. Костилова (2019), М. Тимошик (2021) та ін. ЗМІ у контексті децентралізації та утворення територіальних громад розглянули А. Панаєва (2021) та Є. Павленко (2020).

Невирішені питання. Зважаючи на недослідженість інформаційного середовища Боярської громади та генерацію нової аудиторії, інтереси та настрої мешканців громади потребують детального вивчення та аналізу у розрізі місцевої журналістики.

Мета статті — дослідити наявні інформаційні настрої, потреби та вподобання мешканців Боярської громади. *Завдання:* виокремити конкретні категорії аудиторії та проаналізувати їх інтереси, сформулювати перелік найбільш використовуваних джерел інформації, виокремити найбільш комфортні для аудиторії канали поширення новин.

Виклад основного матеріалу

Місцева преса ХХ століття зазнала суттєвих кардинальних змін, які у майбутньому вплинули на орієнтири та смаки споживачів інформаційної продукції. Зокрема, йдеться про надважливе переформатування друкованих ЗМІ від державних і комунальних до приватних і незалежних. У розрізі тодішньої Боярки, яка має єдину зареєстровану місцеву газету «Боярка-Інформ», цей аспект мав суттєво змінити та перебудувати інформаційну політику діяльності редакції, що позбулася гніту керівників владних структур. Однак перед виданням постала проблема фінансування друку власними силами, а місцевий орган самоврядування не мав намір відпускати з-під впливу свій головний комунікаційний рупор. Загально це питання у своїй статті дослідила Ю. Барковська (2019), визначивши чинники неспроможності місцевих видань існувати самостійно — нестача коштів для виплати заробітної плати, друку, оплати оренди за приміщення (с. 234).

Зважаючи на зазначене редакцією спільно з владою було винайдено механізм, завдяки якому реформована газета змогла надалі отримувати грошові дотації з місцевого бюджету й продовжувати свою діяльність. Було створено комунальне підприємство, структурним підрозділом якого стала «Боярка-Інформ». Таким чином, зарплату журналісти отримують від міськради, а друк здійснюється за рахунок реклами. В таких умовах та фактичній залежності існування незалежного медіа стало неможливим, а реформа не була цілковито реалізована.

Про регіони приватизації та особливості форми власності написав професор М. Тимошик (2021), визначивши основну причину проваленого процесу роздержавлення: «за журналістськими «трудовими колективами» як юридичними засновниками ЗМІ все зриміше й частіше проглядалася невидима рука грошовитих або впливових на

владному олімпі спритних ділків від бізнесу та політики. Поступово цей сегмент журналістики... прогнозовано опинявся в міцному кулаку кількох олігархічних кланів» (с. 35).

Завершення одного з відповідальних етапів адміністративної реформи в Україні — ствердження територіальних громад та формування нових районів — переформатування та змістова наповнення інформаційного простору української глибинки посідає особливе місце у розвитку крайової журналістики і, відповідно, формуванні нової аудиторії та її настроїв.

Інформаційні потреби та вподобання людей формуються залежно від багатьох критеріїв — місця проживання, вікової категорії, рівень освіти та заробітку, виду діяльності та оточення.

Для розуміння таких потреб та вподобань мешканців Боярської міської територіальної громади проведено соціологічне дослідження, яке вже давно використовується в широких масах для вивчення поведінки людей, процесів соціального характеру, визначення послідовностей суспільного життя на основі соціальних методів вивчення буття.

За твердженням директорки Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва Ірини Бекешкіної, соціологічні опитування «є методом збирання інформації за допомогою постановки запитань певній групі людей (респондентів), відібраних за певним принципом — так, щоби ця відібрана сукупність за основними параметрами репрезентувала генеральну сукупність — тобто ту спільноту, на яку надалі поширюватимуться висновки опитування. Це може бути певний населений пункт, виборчий округ, певна соціальна чи професійна група або країна у цілому» (Бекешкіна, 2020, с. 7).

Основною метою цього методу збирання інформації є відображення показових думок та отримання репрезентативних даних опитування. «Репрезентативним воно вважається в тому разі, коли отримані результати ми можемо поширити на велику групу людей — жителів певного міста чи країни загалом» (Паніотто, 2020, с. 32).

Проаналізуємо результати дослідження вибірки, теоретична похибка якої може становити, на нашу думку, трохи більше п'яти відсотків (Паніотто, 2020, с. 35). В опитуванні, що проводилося у Боярській громаді, взяли участь 249 мешканців з міста Боярка та семи старостинських округів громади — с.Тарасівка та с. Нове, с. Малютянка та с. Іванків, с. Забір'я, с. Новосілки, с. Княжичі, с. Жорнівка, с. Дзвінкове та с. Перевіз: 205 жінок і 44 чоловіки. Для анкетування використовувався власний опитувальник, що був опублікований на платформі «Google Форми». Проведене опитування виявило результати, які були поділені за напрямками дослідження: вік, проживання у певному населеному пункті, освіта, вид діяльності.

Для повнішого розуміння характеристики місцевого жителя, який з огляду на вік і свідомість може критично мислити, варто було врахувати всі вікові категорії — тому у вибірці взяли участь респонденти від 16 років.

Аналізуючи рівень освіти населення за віком, спостерігаємо таку ситуацію. Повну вищу освіту має великий відсоток у вікових категоріях 25–44 роки та 45–66 років. Пояснюємо це тим, що здебільшого українці від 25 років вже завершили навчання у ЗВО та працюють, отримуючи заробітну плату. Вимогою для фахівців роботодавці часто вважають наявність диплома «магістра». Найменший показник наявності вищої освіти у респондентів віком 16–24 роки, адже більшість з них ще продовжують свій студентський шлях.

Вид зайнятості аудиторії також грає значну роль для засобів масової інформації та громади в цілому. У Боярській громаді левову частку мешканців складають наймані працівники. Для цієї вибірки головним завданням є виконання своїх професійних обов'язків, успішна реалізація яких не залежить від загального розвитку працівника чи його обізнаності в соціально-політичних процесах. Солідні відсотки спостерігаємо й в таких категоріях як «службовець» і «підприємець».

Припускаємо, що значна частина підприємців провадять свою діяльність в межах територіальної громади, тому для них надзвичайно важливо знати про всі події, зміни і реформи, цікавитися життям громади та країни загалом, адже успішність бізнесу залежить від кожного з цих критеріїв. Службовці, професії яких вимагають наявності високого рівня освіти, а також є соціально важливими, так само спостерігають за інформаційним середовищем, як в локальному, так і в глобальному масштабах.

Населення Боярської міської територіальної громади, перебуваючи в безпосередній близькості до столиці, має досить високий рівень освіченості, який у сукупності зі способом зайнятості громадян свідчить про орієнтованість у соціально-політичних процесах, високий ступінь критичного мислення та аналізу.

Розглянемо, які вподобання має місцевий мешканець. З даних опитування 72,7 відсотка зацікавлені у політичних подіях, що відбуваються в громаді, країні та світі. Це свідчить про бажання людей змінювати життя в країні на краще та розумітися в складних державних питаннях, які будуть викладені простою мовою. Цілеспрямовано політикою як сферою життя цікавиться 49,4 відсотка населення. Найбільшим попитом та інтересом користується культура (55 відсотків). Схожі показники інтересів аудиторії маємо у таких напрямках як міжнародні відносини, література та економіка — 39, 37,3 та 35,3 відсотка відповідно. Зважаючи на чималу кількість малих підприємців у громаді, питання бізнесу також актуальне для багатьох громадян.

Більше про цю сферу хоче знати майже третина опитаних. Невід'ємною частиною життя для 25,3 відсотка громадян залишається спорт.

Із цим знанням інтересів та вподобань мешканців громади редакції місцевих ЗМІ мають змогу орієнтуватися на свою аудиторію та залучати нову потенційну. У майбутньому це допоможе сформува-ти більш широке коло читачів та бути основним джерелом новин для громади.

Зважаючи на стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій, створилися умови для отримання інформації з цілковито різних джерел. Якщо звернутися до історичного аспекту цієї тематики, то першим способом отримання і передачі новин було спілкування між людьми, згодом почали з'являтися рукописні та друківані матеріали, з технологічним проривом людства ми отримали змогу користуватися радіо та телебаченням, а наприкінці ХХ століття з'явилося таке поняття як інтернет, що дало можливість створювати онлайн-видання та соціальні мережі.

Зараз суспільство користується різними каналами отримання інформації — преса, телебачення, радіо, інтернет, надаючи перевагу тим, що є зручними та більш доступними для використання.

Значна більшість опитаних мешканців, а саме 210 з 249, віддали перевагу соціальним мережам як способу споживання новин, що становить 84 відсотки (рис. 1). Популярність цього інструменту полягає у мобільності, можливості знайомств та комунікації з великою кількістю людей, швидко та відносно дешево споживати інформацію, бути у центрі багатьох подій одночасно.

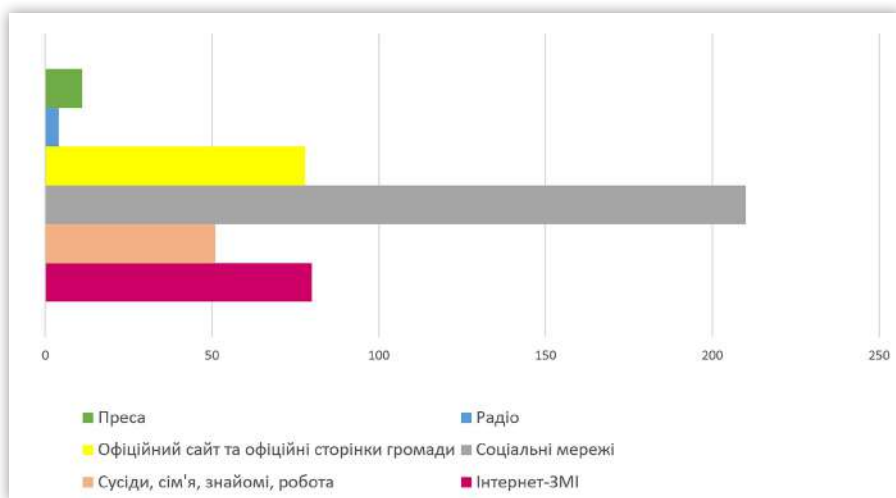

Рис. 1. З яких джерел населення отримує інформацію про події в громаді.

Населення споживає новини з таких соціальних мереж як Фейсбук, Телеграм, Вайбер та Інстаграм — саме вони є найбільш вживаними. Однак не обов'язково інформатором є офіційне джерело чи засіб масової інформації. Часто найбільш різноманітний спектр інформаційних тематик спостерігається у спільнотах, групах та чатах, де дописувачами та джерелами інформації виступають самі мешканці, які хочуть обговорити якусь новину.

Варто зазначити, що в умовах світової пандемії та вимушеної самоізоляції потреба у соціальних мережах та віртуальній взаємодії збільшилася (Кондратенко, 2021). За дослідженням GlobalLogic за період карантину 2020–2021 років у соцмережах зареєструвалося сім мільйонів нових користувачів: «На початку 2020 року в Україні було 19 мільйонів користувачів, у 2021 році цифра досягла 26 мільйонів. Водночас проникнення соцмереж зросло наполовину: наразі у них зареєстровані 60 відсотків населення країни, тоді як у січні 2020 року було трохи більше ніж 40 відсотків».

Для об'єднаних територіальних громад та місцевої влади соціальні мережі також є невід'ємним інструментом комунікації та можливості взаємодіяти з населенням, розуміти його потреби та інтереси. Рівень зацікавленості громади у комунікації до них структур самоврядування розуміємо з результатів опитування — новини про події громади з офіційних сторінок в соціальних мережах та з офіційного сайту дізнаються 78 респондентів, що складає третину від загальної кількості.

Суспільство, для якого більшу частину екранного часу телефону займають мережі, з часом обирає ці платформи основним засобом отримання інформації. Мешканці Боярської громади не стали винятком. Основну частину новин про події у громаді 82,3 відсотка респондентів опитування знаходять саме у стрічці соцмереж.

Активний розвиток нових медіа, збільшення кількості ресурсів та різноманітності інформації ускладнюють засобам масової інформації залучення своєї аудиторії. Тепер новинні ресурси змушені конкурувати не лише один з одним, а й з соціальними мережами. Тож для того, аби мати змогу лишатися на високому рівні, українські ЗМІ розглядають соцмережі як додатковий інструмент поширення свого контенту та створення більш тісної взаємодії з аудиторією. І. Андрощук, яка дослідила соцмайданчики в контексті підтримуючого фактору діяльності ЗМІ, зазначає: «Соціальні мережі зацікавили представників ЗМІ, оскільки вони є прямим каналом комунікації з громадськістю, завдяки якому можливо охопити цільову аудиторію краще, повніше й швидше та забезпечити перехід від односторонньої до двосторонньої комунікації» (Андрощук, 2020).

Соцмережі значно розширили можливості створення контенту для мовника Боярської громади. Зокрема, у Фейсбуці функцію засо-

бу масової інформації виконує сторінка комунального підприємства «Боярський інформаційний центр», який є засновником газети «Боярка-Інформ». Там можна першими дізнатися новини про події в громаді, які згодом, у день виходу видання в друк, публікуються у двотижневнику. Зазначимо, що повідомлення, які виробляє інфоцентр, можуть розподілятися для публікації на двох сторінках — материнській та Боярської міської ради. Інколи одне текстове повідомлення дублюється на двох майданчиках з різницею у візуальному супроводі: відеосюжети випускають на сторінці комунального підприємства, а фото з окремих подій — на сторінці міськради. Публікуючи якомога більше зображень із масових подій, на яких зафіксовані мешканці громади, контент-менеджери сподіваються на підвищення охоплення сторінки та збільшенні залучення аудиторії. Наприклад, публікація інформаційного центру про встановлення дітьми у Боярці національного рекорду, до якого були прикріплені фото присутніх під час урочистого заходу, зокрема й дітей, охопила 5 560 людей і збрала у 2,5 рази більше реакцій, ніж усі інші пости (Боярський інформаційний центр, 2021). За результатами статистики таких публікацій підтверджуємо теорію про те, що такий алгоритм є дієвим. Соціальні мережі, окрім функції комунікаційних осередків, стали реалізаторами обміну файлами та подіями.

За допомогою комунікації через соціальні мережі медіа змогло розширити аудиторію, на яку спрямовані матеріали, та трансформувати своє наповнення до ознак мультимедійності та конвергентності. Зокрема, не обмежений рамками можливостей друкованого ЗМІ, інформаційний центр систематично випускає на сторінці короткі відеонарізки-сюжети, які додають матеріалам наповненості та завершеності, а також допомагають відчутти ефект присутності та залученості у конкретних подіях. Зазвичай для того, щоб не витратити забагато часу для прочитання одного повідомлення, користувачі віддають перевагу перегляду хвилинних відео.

Ще одним нововведенням стала перевага створення та трансляції контенту в режимі реального часу за допомогою прямих включень зі сторінки Фейсбук — наживо. Трансляція завжди піднімається вгору стрічки новин і отримує високу статистику для промоції сторінки, з іншого боку — публікації зможе побачити якомога більша кількість людей, що збільшить діапазон глядацької аудиторії. Під час суворих карантинних обмежень та відсутності можливості громадянам бути присутнім на засіданнях сесій міської ради, включення прямих трансляцій стали доцільним рішенням.

Принцип інтерактивності ЗМІ найкраще реалізований саме у соцімережах. Аудиторія може миттєво відповідати, ставити питання, а інколи навіть бути рушієм до написання нових актуальних матері-

алів. Саме активний зворотній зв'язок дає медіа найкраще зрозуміти бажання та настрої свого споживача, аби задовольняти його потреби.

Крім того, соцмережі дають змогу онлайн-виданням не тільки розповсюджувати свій продукт, а й шукати нові джерела інформації. Якщо у XX столітті основним джерелом журналістів були заяви партійних лідерів, відомих особистостей, рішення політбюро, то тепер першість утримує інтернет. Інформаційні агентства не завжди можуть бути першопоширювачем інформації, адже часто ньюзмейкери, що формують порядок денний інформаційного середовища, можуть самі публікувати важливі заяви або звернення. Практика посилення ЗМІ на пости в соціальних мережах щодня стає все більш розповсюдженою. До прикладу наведемо повідомлення голови КОДА В. Володіна про введення «червоного» рівня епідемічної небезпеки з 30 жовтня 2021 року на території Київщини. Вже за кілька хвилин усі новинні ресурси та сторінки, публікуючи новину, цитували слова чиновника з поста у Фейсбуці як підтвердження достовірності та правдивості інформації.

Часто спостерігаємо ситуацію, коли обговорення в соціальних мережах серед громадян виявляються найбільш оперативною інформацією. Найбільш активною та великою спільнотою Боярської громади у Фейсбуці є сторінка «Боярка. Боярське земляцтво», кількість учасників якої складає 12 989 осіб станом на листопад 2021 року (Боярка. Боярське земляцтво, б. р.). Мешканці громади, які стають свідками певних подій у Боярці та громаді фільмують інформацію на свій пристрій та діляться даними, які дізналися. Це може бути новина про вкотре зламаний світлофор на перехресті центральних вулиць, дорожньо-транспортну пригоду, завалену електроопору, правопорушення окремих осіб або надзвичайну ситуацію. До прикладу наведемо трагедію, що відбулася у Боярці в лютому 2021 року. Тоді дві школярки місцевої гімназії під час перерви у вбиральні школи вжили велику кількість лікувальних пігулок. Одну з дівчат медикам врятувати не вдалося. Перша новина про інцидент з'явилася у групі Боярського земляцтва, де очевидці, інші школярі та їхні батьки, обмінювалися думками та інформацією, якою володіли. У цей час Боярський інформаційний центр не робив жодних заяв, вочевидь, через брак інформації. Перше офіційне звернення на цю тему міський голова О. Зарубін (2021) висловив через декілька днів, повідомивши про деталі розслідування. Тільки тоді медіа розпочало інформувати про подію. До цього єдиним джерелом інформації залишалася група, в якій без зупинки тривало активне обговорення. Зауважимо, що такий спосіб отримання новин не завжди може бути достовірним, враховуючи здатність людей поширювати чутки, не підтверджені фактами.

Однак для мешканців громади навіть такі дані вважалися повноцінним джерелом через ажіотаж навколо випадку, що стався.

За цією історією помічаємо суттєвий недолік соціальних мереж. Незважаючи на те, що вони можуть бути першоджерелом, потрібно володіти критичним мисленням і розмежовувати чутки і сумнівні факти від реальних.

Вагому частку як джерело отримання інформації для населення громади становлять інтернет-ЗМІ — 80 з 249 опитаних споживають новини саме з мережевих видань. За таким результатом розуміємо, що 32 відсотки одним з способів отримання інформації вважають не тільки соцмережі, а й повноцінні новинні портали. Одними з важливих джерел отримання інформації для 51 опитаного (20,5 відсотка) досі залишаються чутки на роботі, від сусідів, родини та знайомих.

Враховуючи те, що протягом багатьох років у місті видається безкоштовна місцева газета «Боярка-Інформ», яка залишається єдиним друкованим засобом масової інформації та в якій публікуються матеріали про події у громаді, припускалося, що вона буде одним із основних джерел сповіщення новин. Однак за результатом опитування населення з'ясувалося, що лише 11 з 249 осіб вважають її засобом для споживання новин громади, що складає чотири відсотки від усіх опитаних.

Парадоксально й те, що про існування даного видання не знає значна частка опитаних (77 мешканців громади, що складає 30,9 відсотка респондентів). Причиною цього слугує те, що ні працівники, ні засновники не дбають належним чином про промоцію газети серед місцевих. У штаті не виокремлено окремої посади для розповсюдження видання, а редакція власними силами розвозить газету до міської ради, комунальних підприємств та бібліотек міста. Поширення газети до сіл громади здійснюється таким чином. Журналісти формують стоги газет (в залежності від кількості населення — по 500 або 200 примірників), віддають сільським старостам, які розміщують випуски «Боярки-Інформ» на спеціально виділених столах у сільрадах. Отже, для того, аби прочитати газету, необхідно або справді бути її читачем та самостійно забирати її у відповідній точці видачі, або отримати і прочитати її за збігом обставин, відвідуючи офіс органу самоврядування чи комунальну установу за спеціальним призначенням.

Основне покликання засобу масової інформації – бути гарантом правди та представником істинних інтересів суспільства, встановлювати зв'язок між громадянами та владними колами. Одним із основних показників відповідності цим критеріям є рівень довіри до ЗМІ. Серед усіх опитаних лише 11 осіб (4,4 відсотка) повністю довіряють місцевій пресі і не мають жодних підозр щодо правдивості і достовірності викладених матеріалів. Варіант відповіді «Довіряю, але

перевіряю» обрало 63 респонденти (25,3 відсотка), що свідчить про те, що у цієї аудиторії все ж існують певні побоювання щодо дотримання виданням стандартів журналістики. Однак, у такій статистиці простежуємо позитивний аспект. Люди починають аналізувати та критично оцінювати інформацію, що споживають, перевіряють її з кількох джерел і після цього роблять для себе певні висновки. Кількість тих, хто піддає сумніву факти та якість контенту в газеті, а отже не готовий повністю довіритися даному ЗМІ, складає 57 респондентів (23 відсотки). Зовсім не довіряють «Боярці-Інформ» 25 респондентів (10,8 відсотка), адже вважають видання заангажованим та не вбачають об'єктивності у написаних матеріалах. Не готовий відповісти на питання щодо довіри до місцевої газети з тієї причини, що не читає, 91 респондент (36,5 відсотка).

Розглядаючи джерела інформації у загальнонаціональному масштабі, за матеріалами опитування проаналізуємо, яким українським телеканалам віддають перевагу мешканці Боярської громади. У ході дослідження виявлено, що лише 89 з 249 опитаних дивляться телебачення, друга частина намагається уникати даного засобу комунікації. Примітно, що зараз значна частина суспільства відмовляється від перегляду телебачення з різних причин — одні вважають марною тратою часу, інші переконані в «зомбуванні» населення через телевізійні новини, решта шукає більш корисні способи провести вільний після роботи чи навчання час. Саме з цих причин 160 респондентів, що становить 64,2 відсотка від загальної кількості, не дивляться телебачення.

Визначено сім телеканалів, якими найчастіше користуються місцеві. Першим за популярністю став телеканал «1+1», частка місцевої аудиторії якої з-поміж інших телеканалів складає 54 відсотки. Другу сходинку, як канал сімейного типу зі значною кількістю телешоу та серіалів, посів «СТБ» з часткою 48,3 відсотка. Телеканал «Україна» також користується популярністю у громаді здебільшого через об'ємний масив серіального мелодраматичного контенту — частка становить 29,2 відсотка. Практично така ж кількість респондентів (27 відсотків) надають перевагу перегляду програм на каналі «Новий канал». Окрім четвірки лідерів, деякі мешканці громади переглядають ще такі телеканали як «Громадське» (12,4 відсотка), «Прямий» (11,2) та «Інтер» (10,1 відсотка). З огляду на зазначений ТОП телеканалів робимо висновок, що представники Боярської громади ментально україноцентричні та вболівають за долю держави.

Не менш важливим є й те, з якою метою перераховані телеканали використовуються респондентами. У ході опитування також визначено, що головним споживацьким телевізійним контентом місцевих є перегляд художніх продуктів — фільмів та серіалів, 143 респонден-

ти (57,4 відсотка від усієї кількості опитаних) споживають програми саме такого спрямування. Як джерело отримання новин у країні та світі телебачення використовують 99 опитаних (39,8 відсотка). Телевізійні розважальні програми цікавлять 64 опитаних (25,7 відсотка). 23 респонденти переглядають телевізійні політичні шоу (9,2 відсотка), ще 18 надають перевагу концертним шоу по телебаченню (7,2 відсотка).

Зауважимо, що перегляд окремих телевізійних програм не вимагає ввімкнення телевізора чи його перегляду загалом. Для перегляду окремого проєкту, що цікавить споживача, глядач надає перевагу віднайти відповідний телепродукт в мережі та спожити його без залучення самого телебачення. Таким чином, аудиторія певного проєкту не прив'язана до ефірної сітки телеканалу — у зазначений програмою час не потрібно бути вільним від усіх справ, мати поряд телевізор чи переглядати 15-хвилинні рекламні паузи. Кожен може сам обрати зручний час для себе, аби без перешкод переглянути програму на сайті. Тому часто опитана аудиторія може не дивитися телебачення, однак стежити за певними телепрограмами в мережі.

Телебачення — це лише один спосіб для споживання новин. У відкритому питанні щодо інших можливостей отримання інформації про події в країні респонденти виявили таку тенденцію. Соціальну мережу Фейсбук як джерело отримання новин загальноукраїнського масштабу використовує 31 опитаний, Телеграм-канали з цією метою використовують дев'ять осіб, семеро послуговуються YouTube. Ще п'ятнадцятеро споживають новини з інших соцмереж, не вказуючи конкретної платформи. Зазначимо, що у загальній сукупності саме соцмережі найбільше використовуються мешканцями громади з метою отримання новин, випереджаючи газети та інтернет-ЗМІ.

Проте, мережевими виданнями користується також значна частина респондентів. Зокрема, 25 опитаних виокремили онлайн-портали основним джерелом новин. Серед усіх було виділено кілька найбільш популярних. Ними стали Укр.нет, Українська правда, BBC. Решта інтернет-видань не склали вибірки.

Ще одним способом отримання новин тривалий час залишається радіо. Однак серед усіх опитаних громадян всього семеро цілеспрямовано вмикають радіоприймач з метою поінформування про події в країні та світі. Спостерігається, що для лівової частки слухачів саме музика є основним приводом для використання радіо. Кількахвилинні новинні перебивки слугують для аудиторії радше шумом та непотрібною інформацією, яка перешкоджає вільному прослуховуванню аудіодоріжок.

Розглянемо, яка ситуація в громаді з читанням газет. Як і в усій країні, спостерігаємо незацікавленість громадян у передплаті, купів-

лі та споживанні газет. Всього п'ятеро опитаних зазначили для себе газети джерелом інформації. Така тенденція спостерігається не тільки у Боярській громаді. Останніми роками українці читають газети щодалі менше. На це може впливати багато факторів. З технологічних причин вони завжди будуть менш оперативними, ніж інтернет, радіо і телебачення. Фінансово їх також випереджають конкуренти. Бо якщо десятки телеканалів надають свої послуги безкоштовно, а інтернет так само дає змогу надавати новини з соціальних мереж та інших ресурсів практично без оплати, то за друковані видання треба платити. До того ж сучасна молодь вже давно відвикла читати, адже вважає це чимось непотрібним або ж марною тратою часу. Набагато швидше переглянути короткий відеоролик або ж швидко прогорнути стрічку новин у соціальній мережі, аби приблизно орієнтуватися в порядку денному.

Зважаючи на спад зацікавленості українців у газетах, та й читанні взагалі, проаналізуємо поточну ситуацію з читанням книг у Боярській громаді. На диво, всього 22 респонденти не читають жодної книги на рік, що складає 8,8 відсотка від усіх 249 опитаних. Серед тих людей, до дозвілля яких не входить читання книг виявилось 16 відсотків чоловіків та 7,3 відсотка жінок. Втім, така статистика є більш позитивною, ніж результати проведеного опитування в лютому 2021 року серед населення країни. За дослідженням, організованим компанією Gradus Research, що опитала одну тисячу людей із різних регіонів країни, з'ясувалося, що п'ята частина населення України (19,4 відсотка) не читає книг, серед яких також більше чоловіків: 22,1 відсотка проти 16,9 відсотка жінок, що не читають (Стрельников, 2021). Таким чином, робимо висновок, що ситуація з читанням у громаді відносно краща, ніж в середньому в різних місцевостях держави.

Трохи більше 90 відсотків населення громади все ж цікавиться літературою та вважає це способом розвитку загальної грамотності та розширення обізнаності у різних процесах. У середньому на рік до трьох книг читає 68 опитаних, що складає 27,3 відсотка від усіх респондентів. До п'яти книг на рік опановує 15,7 відсотка опитаних (39 осіб). Найбільший відсоток показали ті, хто щорічно читає більше 5 книжок — ця вибірка склала 120 опитаних, що становить 48,2 відсотка. Половина респондентів читають принаймні одну книгу на два місяці, що спростовує незацікавленість населення громади у читанні в принципі. Звідси розуміємо, що такі настрої спостерігаються винятково щодо друкованих ЗМІ.

Художній тематиці книг надають перевагу 48 відсотків читачів, які обирають літературу способом дозвілля та можливістю на мить забути про буденні турботи та зануритися в інший світ. Професійні видання читають 16,9 відсотка респондентів від 25 років, які вже пев-

ний час працюють на своїй посаді та готові самовдосконалюватися — вони розглядають книгу як можливість професійного росту та набуття нових навичок у своїй роботі. Навчальні книги відносимо до тієї ж категорії, читачі якої прагнуть здобуття нових знань, — маємо 6,4 відсотка таких респондентів. Науково-популярними виданнями захоплюються 11,6 відсотка мешканців Боярської громади, які цікавляться науковим та технічним прогресами, однак не є експертами у цих сферах, а бажають знати більше про прогресивні течії в світі. Краєзнавчу літературу полюбляє 1,6 відсотка опитаних. Решта респондентів обирає діагонально протилежні напрями літератури в залежності від настрою та моменту — від науки та історії до психології та еротики.

Джерелом для споживання книг 39,8 відсотка обирають інтернет з огляду на те, що це найбільш зручний, дешевий та екологічний варіант для читання літератури. Однак любителів тексту на папері та характерного запаху справжніх книг у Боярській громаді не меншає, не зважаючи на можливість уникати захаращування домашніх полиць безліччю літератури. Купує у книжкових крамницях необхідні книги 36,5 відсотка респондентів. Власною домашньою бібліотекою користуються вісім відсотків місцевих жителів, 4,4 займають літературу у знайомих, ще 3,2 беруть книги в бібліотеках громади та Києва. Решта опитаних послуговується тими джерелами, де найшвидше знайде потрібну книгу.

Основним рушієм прогресу, так і його ворогом, є техніка. З одного боку ми спостерігаємо втілення у життя нових ідей та технологій, з іншого — нехтування своїм особистим розвитком та навчанням із причини зацікавленості у цих самих технологіях. Більшість вважає, що причиною спаду інтересу до літератури здебільшого є таке технологічне диво як телефон. Розглянемо, як часто та за якими потребами використовують мобільні гаджети наші респонденти. Щодня більше двох годин свого часу у телефоні витрачає 45,8 відсотка опитаних. До двох годин на день для користування мобільним гаджетом приділяє 26,5 відсотка користувачів. П'ятій частині вибірки достатньо використовувати мобільний телефон від тридцяти хвилин до години на день. Найменшу потребу у гаджеті відчувають 4,8 відсотка громадян, котрі сприймають його винятково як спосіб комунікації та зв'язку, витрачаючи менше півгодини свого часу.

Частина мешканців відверто зізналися, що часом проводять у телефоні половину дня і пояснюють таку активність особливостями своєї професії та роботи. Так, 31,3 відсотка опитаних зазначили, що саме робота займає найбільше часу у гаджеті. Та все ж соціальні мережі впевнено посідають першу позицію (35,3 відсотка), з яких найбільше часу займає Фейсбук (27,3), за ним другу сходинку за популярністю соцмереж посідає Інстаграм (шість), у свою чергу Телеграмом

користуються два відсотки користувачів телефонами Боярської громади. Для 18,2 відсотка спілкування з людьми (родиною, друзями, знайомими, колегами) залишається головним пріоритетом у користуванні гаджетом та займає найбільше часу. Основним приводом для використання смартфона для 4,4 відсотка опитаних виявилось навчання.

Висновки

1. Соціологічний зріз місцевої аудиторії за результатами опитування показав результат достатнього рівня освіченості населення громади, окрім населених пунктів, де відсутня середня або хоча б початкова школа. Вид зайнятості мешканців – здебільшого підприємництво, наймана робота чи служба, свідчить про можливість критичного мислення та аналізу громадян, які вимагають якісної інформаційної діяльності в своїй територіальній площині, зокрема висвітлення соціально-політичних процесів, якими цікавляться 72,7 відсотка.

2. Соціальні мережі як найзручніший та найоперативніший метод отримання інформації відвоював левову частку аудиторії – 84 відсотки. Популярність викликана не тільки можливістю миттєво відреагувати та стати частиною дискусії, а й збільшенням кількості користувачів в умовах пандемії коронавірусу. Мережеві видання як частина інтернету також використовуються опитаними, однак в незначному обсязі.

3. Актуальність для населення втратило не лише радіо, а й преса, яка є єдиною наразі формою журналістики у громаді – на постійній основі місцева газета «Боярка-Інформ». Тільки чотири відсотки надають перевагу такому джерелу інформації. Зважаючи на фактично провалену реформу роздержавлення у місті та заангажованість, рівень довіри читача до медіа також доволі низький – всього 4,4 відсотка. Низька поінформованість про існування видання та відсутність промоції з боку редакції призвели до того, що третина громадян навіть не знають про існування «Боярки-Інформ».

4. З огляду на список загальнонаціональних телеканалів, якими найчастіше послуговуються громадяни, робимо висновок про їх україноцентричність та підтримку державних інтересів. Примітно, що інтерес до телебачення значно нижчий, ніж до інтернету – всього 36 відсотків.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Андрошук, І. (2020). Соціальні мережі як система медіа-інструментарію для роботи українських ЗМІ. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 32, 211–221.

Барковська, Ю. (2019). Реформування друкованих ЗМІ: перші результати та перспективи. *Український інформаційний простір*, 1(3), 232–246.

- Бекешкіна, І. (2020). Види і типи соціологічних досліджень. В І. Бекешкіна (упоряд.), *Опитування громадської думки. Як правильно розуміти та інтерпретувати соціологічні дані* (с. 7–12). Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва.
- Білаш, І., & Гарматій, О. (2020). Соціологічна інформація як складова телевізійних новин (за матеріалами загальноукраїнського телеканалу «1+1»). *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістські науки*, 4, 3–10. <https://doi.org/10.23939/sjs2020.01.003>
- Боярка. Боярське земляцтво. (б. р.). *Головна*. Facebook. Взято 2 листопада, 2021 з <https://www.facebook.com/groups/234641033275679>
- Боярський інформаційний центр. (2021, 29 жовтня). *У Боярці встановлено національний рекорд*. Facebook. <https://cutt.ly/2OM1N8I>
- Вербець, В. В. (2006). *Методологія та методика соціологічних досліджень* (2-ге вид.). Інститут соціальних досліджень.
- Дворнік, М. О. (2012). Визначення інформаційних потреб населення та рівня їх задоволення. *Бізнес Інформ*, 9, 338–341.
- Зарубін, О. (2021, 18 лютого). *Шановна боярська громадо! Багатьом відомо про сумнозвісну трагедію, що сталася в Боярському лиці «Гармонія»*. Facebook. <https://cutt.ly/LOM37Ky>
- Кондратенко, М. (2021, 17 березня). *За рік карантину кількість українців у соцмережах зросла на сім мільйонів*. Deutsche Welle. <https://cutt.ly/iOMofT2>
- Костишева, С. О. (2019). Роздержавлення друкованих ЗМІ України (2015–2019): особливості, результати, значення реформи. *Сторінки історії*, 49, 247–258. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.49.2019.189575>
- Олійник, М. (2010). Роль ЗМІ у задоволенні інформаційних потреб громадян (на регіональному рівні). В *Нова інформаційна ситуація та тенденції альтернативного розвитку ЗМК в Україні*, Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих учених (с. 55–61). Видавництво Національного університету «Острозька академія».
- Онлайн медіа та соціальні мережі перехопили лідерство у телебачення за популярністю в Україні, — нове опитування USAID-Internews щодо споживання ЗМІ. (2019, 22 жовтня). *Internews*. <https://cutt.ly/7OMOkHz>
- Павленко, Є. М. (2020, 15 травня). Формування контенту майбутнього мовлення громад в Україні: приклад Німеччини. В *Соціальні комунікації: стратегічні взаємодія та взаємовплив*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 15-річчя факультету журналістики (с. 99–102). Запорізький національний університет.
- Панаєва, А. (2021). *Вплив засобів масової інформації на процес децентралізації та створення ОТГ (на прикладі Миколаївської області)* [Автореферат магістерської дисертації, Чорноморський національний університет імені Петра Могили].
- Паніотто, В. (2020). Соціологічне опитування: як воно робиться? (І. Бекешкіна, інтерв'юєр). В І. Бекешкіна (упоряд.), *Опитування громадської думки. Як правильно розуміти та інтерпретувати соціологічні дані* (с. 32–39). Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва.
- Синоруб, Г., & Ярошенко, Д. (2019). Засоби масової інформації у соціальних мережах: аудиторний аспект. *Медіапростір*, 11, 48–54.

Стрельников, О. (2021, 4 лютого). *Майже 20% українців не читають книг, а більшість як 50% обирають літературу російською — опитування*. Новое время. <https://cutt.ly/5OMHGyI>

Тимошик, М. (2021). Як звільнити журналістську освіту з пут теорій масової комунікації: до проблеми викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських університетів. *Український інформаційний простір*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877)

REFERENCES

- Androshchuk, I. (2020). Sotsialni merezhi yak systema media-instrumentariu dlia roboty ukrainskykh ZMI [Social Networks as a System of Media Tools for the Work of Ukrainian Media]. *Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoї istorii*, 32, 211–221 [in Ukrainian].
- Barkovska, Yu. (2019). Reformuvannia drukovanykh ZMI: pershi rezul-taty ta perspektyvu [Print Media Reforming: First Results and Perspectives]. *Ukrainian Information Space*, 1(3), 232–246 [in Ukrainian].
- Bekeshkina, I. (2020). Vydy i typy sotsiolohichnykh doslidzhen [Species and types of Sociological Research]. In I. Bekeshkina (Comp.), *Opytuvannia hpomadskoi dumky. Yak pravylno ro-zumity ta interpretuvaty sotsiolohichni dani* [Public Opinion Poll. How to Correctly Understand and Interpret Sociological Data] (pp. 7–12). Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» foundation [in Ukrainian].
- Bilash, I., & Harmatii, O. (2020). Sotsiolohichna informatsiia yak skladova televiziinykh novyn (za materialamy zahalnoukrainskoho telekanalu «1+1») [Sociological Information as a Component of Television News (on Materials of the Nationwide Ukrainian Tv Channel «1+1»)]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Journalistic Sciences*, 4, 3–10. <https://doi.org/10.23939/sjs2020.01.003>[in Ukrainian].
- Boiarka. Boiarske zemliatstvo. (n. d.). *Holovna* [Home]. Facebook. Retrieved November 2, 2021 from <https://www.facebook.com/groups/234641033275679> [in Ukrainian].
- Boiarskyi informatsiinyi tsentr. (2021, October 29). *U Boiartsi vstanovleno natsionalnyi rekord* [A National Record was Set in Boyarka]. Facebook. <https://cutt.ly/2OM1N8I> [in Ukrainian].
- Dvornik, M. O. (2012). Vyznachennia informatsiinykh potreb naseleennia ta rivnia yikh zadovolennia [Definition of Information Demands of the Population and Level of their Satisfaction]. *Business Inform*, 9, 338–341 [in Ukrainian].
- Kondratenko, M. (2021, March 17). *Za rik karantynu kilkist ukrain-tsv u sotsmerezhhakh zrosla na sim milioniv* [During the Quarantine Year, the Number of Ukrainians on Social Networks Increased by Seven Million]. Deutsche Welle. <https://cutt.ly/iOMofT2> [in Ukrainian].
- Kostylieva, S. O. (2019). Rozderzhavlennia drukovanykh ZMI Ukrainy (2015–2019): osoblyvosti, rezultaty, znachennia reformy [Denationalization of Print Media of Ukraine (2015–2019): Features of Reform, Results, Importance]. *History Pages*, 49, 247–258. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.49.2019.189575> [in Ukrainian].
- Oliinyk, M. (2010). Rol ZMI u zadovolenni informatsiinykh potreb hromadian (na rehionalnomu rivni) [The Role of the Media in Meeting the Information Needs of Citizens]. In *Nova informatsiina sytuatsiia ta tendentsii alternatyvnoho rozvytku ZMK v Ukraini* [New information situation and tendencies of alternative development

of Mass Media in Ukraine], Proceedings of the I All-Ukrainian Scientific-Practical Conference of Students and Young Scientists (pp. 55–61). Publishing House of the National University of Ostroh Academy [in Ukrainian].

Onlain media ta sotsialni merezhi perekhopyly liderstvo u telebachennia za populiarnistiu v Ukraini, — nove opytuvannia USAID-Internews shchodo spozhyvannia ZMI [Online Media and Social Networks have Taken the Lead in Television in Popularity in Ukraine — a New USAID-Internews Poll on Media Consumption]. (2019, October 22). Internews. <https://cutt.ly/7OMOkHz> [in Ukrainian].

Panaieva, A. (2021). *Vplyv zasobiv masovoi informatsii na protses detsen-tralizatsii ta stvorennia OTH (na prykladi Mykolaivskoi oblasti)* [Influence of Mass Media on the Process of Decentralization and Creation of OTG (on the Example of Mykolayiv Region)] [Abstract of the Masters Dissertation, Petro Mohyla Black Sea National University] [in Ukrainian].

Paniotto, V. (2020). *Sotsiologichne opytuvannia: yak vono robytsia?* [Sociological Survey: How is it Done?] (I. Bekeshkina, Interviewer). In I. Bekeshkina (Comp.), *Opytuvannia hpomadskoi dumky. Yak pravylno rozumity ta interpretuvaty sotsiologichni dani* [Public Opinion Poll. How to Correctly Understand and Interpret Sociological Data] (pp. 32–39). Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» foundation [in Ukrainian].

Pavlenko, Ye. M. (2020, May 15). *Formuvannia kontentu maibutnoho movlennia hromad v Ukraini: pryklad Nimechchyny* [Forming the Content of Future Community Broadcasting in Ukraine: the Example of Germany]. In *Sotsialni komunikatsii: stratehichni vziaemodiia ta vziaemovplyv* [Social Communications: Strategic Interaction and Mutual Influence], Proceedings of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference on the Occasion of the 15th Anniversary of the Faculty of Journalism (pp. 99–102). Zaporizhzhia National University [in Ukrainian].

Strelnykov, O. (2021, February 4). *Maizhe 20% ukraintsiiv ne chytaiut knih, a bilsh yak 50% obyraiut literaturu rosiiskoiu — opytuvannia* [Almost 20% of Ukrainians do not Read Books, and More than 50% Choose russian Literature — a Poll]. *Novoe vremya*. <https://cutt.ly/5OMHGyI> [in Ukrainian].

Synorub, H., & Yaroshenko, D. (2019). *Zasoby masovoi informatsii u sotsi-alnykh merezhakh: audytorni aspekt* [Mass Media in Social Networks: Audience Aspect]. *Mediaprostir*, 11, 48–54 [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2021). *Yak zvilnyty zhurnalistsku osvitu z put teorii maso-voi komunikatsii: do problemy vykladannia fakhovykh dystsyplin na fakultetakh zhurnalistyky ukrainskykh universytetiv* [How to Release Journalist Education From the Hobble of Mass Communication Theory: to the Problem of Teaching Professional Disciplines at the Faculties of Journalism of Ukrainian Universities]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877) [in Ukrainian].

Verbets, V. V. (2006). *Metodolohiia ta metodyka sotsiologichnykh doslidzhen* [Methodology and Methodology of Sociological Research] (2nd ed.). Instytut sotsialnykh doslidzhen [in Ukrainian].

Zarubin, O. (2021, February 18). *Shanovna boiarska hromado! Bahatom vidomo pro sumnozvisnu trahediuu, shcho stalasia v Boiarskomu litsei «Harmoniiia»* [Dear Boyar Community! Many People Know About the Infamous Tragedy that Occurred at the Boyar Lyceum «Harmony»]. Facebook. <https://cutt.ly/LOM37Ky> [in Ukrainian].

УДК 655.24:070.41

Візуально-комунікативний аспект використання шрифтових гарнітур у друкованих ЗМІ

Вікторія

ГАЛУДЗІНА-ГОРОБЕЦЬ

канд. мистецтвознавства, доцент

Київський національний
університет культури і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

torrygal@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0757-6665

© Галудзіна-Горобець В., 2022

У статті автором досліджено візуально-комунікативний аспект використання шрифтових гарнітур у друкованих ЗМІ, з'ясовано вплив конкретних шрифтів на сприйняття інформації, їх особливості та відмінні ознаки. З'ясовано, що мистецтво вибору шрифтів полягає у вмінні диференціювати текстовий матеріал згідно із метою друку: для кращого сприймання тексту необхідно розташовувати символи, урівноважувати їх пробілами та загалом займатися підбором шрифтів. Ґрунтовне дослідження усіх етапів розвитку типографіки все частіше стає об'єктами наукових досліджень, але науковці, зазвичай, використовують дані про латиничні шрифти, тоді як кирилиця залишається поза увагою їх досліджень. Наголошено, що типографіка застосовується не лише в друкованій продукції, а також у мультимедійних виданнях, у рекламі, масмедіа тощо. До основних характеристик правильного використання типографіки у друкованих ЗМІ належить легкість, швидкість, відповідність гарнітури до змісту, зручність читання, естетична складова.

З'ясовано, що у друкованих ЗМІ шрифти використовують задля виділення частини або всього матеріалу, оформлення заголовків. Усі шрифти можна поділити на групи: текстові, видільні та заголовкові. Але є випадки, коли один шрифт виконує всі ці завдання. Для газетних текстів використовують, зазвичай, пряме світле накреслення. Охарактеризовано, що важливим елементом друкованих ЗМІ для привернення уваги реципієнтів є оформлення заголовків. Зазвичай більшість газетних заголовків мають один рядок, але зустрічаються і багаторядкові заголовки. Багаторядковий заголовок, надрукований великим шрифтом, займає на сторінці чималу площу і утворює темну пляму. Використання багаторядкових заголовків ускладнює доповнення тексту підзаголовками, рубриками тощо. Розглянуто типографіку українських газетних видань на прикладі щоденної газети «День», зокрема проаналізовано шрифтове наповнення: це видання малогарнітурне, оскільки використовує дві гарнітури — Schoolbook і Pragmatica. Зроблено висновок про те, що шрифти є складним і високоякісним продуктом роботи дизайнера. На кожному етапі створення продукції, необхідно збалансувати пропорції, масштаб, форму, врахувати єдність елементів, ритміки, стильових характеристик.

Ключові слова: візуально-комунікативний аспект, шрифтові гарнітури, друковані ЗМІ, шрифт, текст, типографіка, масмедіа, газета «День».

VISUAL AND COMMUNICATIVE ASPECT OF USING FONT SETS IN PRINTED MEDIA

Victoriia Haludzina-Horobets

PhD in Art History

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133

torrygal@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0757-6665

In the article, the author investigates the visual and communicative aspects of font fonts usage in print media and clarifies the impact of specific fonts on information perception, features, and characteristics. It has been found that the art of choosing fonts is the ability to differentiate text material according to the printing purpose. To better understand the text, you need to place characters, balance them with spaces, and generally select fonts. Thorough research at all stages of typography development is increasingly becoming the scientific research object, but scholars usually use data on Latin fonts, while the Cyrillic alphabet is ignored in their research. It is emphasized that typography is used not only in printed materials but also in multimedia publications, advertising, mass media, etc. The main characteristics of the correct typography use in print media include ease, speed, compliance of the headset to the content, readability, and aesthetic component.

It has been found that the print media fonts are used to highlight part or all of the material, headlines design. All fonts can be divided into groups: text, highlight, and title. But there are cases when one font performs all these tasks. For newspaper texts, the direct light typeface is usually used. It is characterized that an important element of the print media to attract the recipients' attention is the headlines design. Most newspaper headlines usually have a single line, but there are also multi-line headlines. The multi-line title, printed in large font, takes up a lot of space on the page and forms a dark spot. The multi-line headings usage makes it difficult to supplement the text with subheadings, headings, etc. The typography of Ukrainian newspaper editions is considered in the example of the daily newspaper «Day», in particular, the font content is analyzed: this edition is small, as it uses two fonts — Schoolbook and Pragmatica. It is concluded that fonts are a complex and high-quality product of the designer's work. At each stage of product creation, it is necessary to balance the proportions, scale, and shape, taking into account the unity of elements, rhythms, and stylistic characteristics.

Keywords: visual-communicative aspect, font fonts, print media, font, text, typography, mass media, newspaper «Day».

Актуальність теми

Текстова інформація обробляється засобами цифрового (комп'ютерного) набору. Графічне оформлення текстових повідомлень за допомогою засобів набору та верстки називають типографікою. Впродовж п'яти століть, із початку книгодрукування, технологіям друку приділялося чимало уваги. Проте, переглядаючи чимало сучасних видань, помічаємо неякісну роботу дизайнерів.

Для передачі сенсу текстового повідомлення надзвичайно важливо правильно обрати шрифтову гаму. Сьогодні будь-який користувач ПК може із легкістю працювати з форматуванням тексту завдяки цифровому набору та верстці. Сучасні інструменти типографіки виникли в період, коли лише певна частина професійних типографів мали доступ до роботи з текстами. Завдяки знанням історії типографіки сформувалося розуміння принципів та основ роботи зі шрифтами та їх використання.

Стан розробки проблеми

Теоретики та практики досліджували період докомп'ютеризації типографіки впродовж XV–XX ст. Визначенню характерних особливостей технології набору І. Гутенберга присвятив свої дослідження дослідник та практик типографіки — К. Пешель. У довідниках технічного редагування А. Овчинникова, Є. Леонардової, П. Гіленсона, В. Ривчина можемо ознайомитися із дослідженнями щодо типографіки. Нині чимало сучасних науковців теж розглядають типографіку. Зокрема, Г. Кнабе у енциклопедії зосереджує увагу на технології набору та певній статистиці до XX ст. Р. Брінгхерст у монографії аналізує технологію набору та технологічні особливості деяких шрифтів. Розвиток технологій набору детально розглядає у своїй праці Д. Фелічі. А. Королькова у монографії описує основи технології ручного та машинного набору, Н. Скринник розглядає власне українські шрифти та питання їх національної ідентичності. В. Шевченко свої дослідження присвятила візуалізації інформації в ЗМІ, шрифтовому оформленню видань. М. Тимошик у «Книзі для автора, редактора, видавця» зосереджує увагу на поліграфічному виконанні різних видів видань. Дослідження К. Чепурної присвячене читабельності текстів та розумінню впливу особливостей деяких шрифтів на їх сприйняття читачами. У книзі «Flexible Typesetting» автора Tim Brown читачі знайомляться із абсолютно новим поняттям форматування шрифту — тайпсеттінгом.

Мистецтво вибору шрифту полягає у вмінні диференціювати текстовий матеріал згідно із метою друку. Для того, щоб допомогти реципієнту сприймати текст швидко та легко, необхідно розташовувати символи, урівноважувати їх пробілами та загалом займатися підбором шрифтів. Також терміном типографіка послуговуються при

трактуванні графічного оформлення тексту за допомогою набору і верстки, створенні загального враження від сприйняття друкованого відбитку. Верстальник працює із набором та версткою, зі шрифтами, виконує форматування, об'єднує текстові елементи у єдину систему знаків.

Отже, поняття типографіки широке і має тісний зв'язок із визначеннями «шрифтового мистецтва», «композиції текстового набору», «шрифтової графіки», «шрифтового оформлення», «верстки та макетування видання» тощо. Ґрунтовне дослідження усіх етапів розвитку типографіки все частіше стає об'єктами наукових досліджень, але науковці, зазвичай, використовують дані про латиничні шрифти, тоді як кирилиця залишається поза увагою їх досліджень.

Завдання статті: дослідити візуально-комунікативний аспект використання шрифтових гарнітур у друкованих ЗМІ, з'ясувати вплив конкретних шрифтів на сприйняття інформації, їх особливості та відмінні ознаки.

Виклад основного матеріалу

Термін типографіка вперше використав Стенлі Морісон у 1929 р. Типографікою охарактеризували мистецтво розташування складального матеріалу відповідно до конкретного призначення. У подальшому визначення Морісона було доповнено. Типографіка «вважалася дотичною до визначення (зовнішності) лиця друкованої сторінки («Британська енциклопедія», США), друкарським мистецтвом («Словник французької мови Літтре», Франція), манерою, в якій надруковано текст, у відношенні шрифту, верстання тощо («Словник французької мови Робера», Франція), художнім оформленням друкованих творів («Енциклопедія Брокгауза», Німеччина)» (Ковалишин, 2002, с. 180).

Типографіка застосовується не лише в друкованій продукції, а також у мультимедійних виданнях, у рекламі, масмедіа тощо. Типографіка постійно розвивається, змінюється. До основних характеристик правильного використання типографіки у друкованих ЗМІ відносимо легкість, швидкість, відповідність гарнітури до змісту, зручність читання, естетична складова.

У друкованих ЗМІ шрифти використовують задля виділення частини або всього матеріалу, оформлення заголовків. Усі шрифти можна поділити на групи: текстові, видільні та заголовкові. Але є випадки, коли один шрифт виконує всі ці завдання. Для газетних текстів використовують, зазвичай, пряме світле накреслення. Якщо раніше були найпопулярніші такі гарнітури як Times New Roman, Arial тощо, то сьогодні вони вже використовуються значно рідше.

Чимало видавництв наразі все частіше послуговуються для оформлення своїх видань унікальними шрифтами, які використовуються

лише у конкретному ЗМІ. Газети послуговуються шрифтами з широким чітким вічком, що спрощує читання навіть у дрібних кеглях. Під час набору газетних текстів найчастіше застосовують шрифти кеглів 6–10 пунктів. Щодо зручності читання, то величина міжрядкового інтервалу повинна дорівнювати величині пробілів між словами. Для зосередження уваги читачів на важливих аспектах журналістського матеріалу, змінюють кегль текстового шрифту, але сам шрифт залишається без змін.

Розмір текстового шрифту безпосередньо залежить від числа та формату колонок на шпальті. Задля уникнення збільшення пробілів між словами, а також численних перенесень та невинуватених розбивок слів посеред рядка, доцільно використовувати шрифти більш дрібного кегля, адже вузький рядок вміщує значно меншу кількість символів шрифту з широким вічком або великого кегля. Під час виділення частини контенту або слова застосовують кеглі того ж шрифту, що і для тексту, але напівжирні або курсивні. Є ще один спосіб виділення слів у тексті — трекінг, який використовують задля збільшення відстані між літерами.

Важливим елементом друкованих ЗМІ для привернення уваги реципієнтів є оформлення заголовків. Зазвичай більшість газетних заголовків мають один рядок, але зустрічаються і багаторядкові заголовки. Багаторядковий заголовок, надрукований великим шрифтом, займає на сторінці чималу площу і утворює темну пляму. Тому багаторядкові заголовки доречніше набирати дрібними шрифтами. Окрім цього, використання багаторядкових заголовків ускладнює доповнення тексту підзаголовками, рубриками тощо.

Під час оформлення заголовків часто припускаються помилки щодо розподілення на рядки. Тому, якщо заголовок матеріалу не вміщається в рядок формату через обраний шрифт, то треба змінити розмір, накреслення або гарнітуру шрифту, оскільки важливо зберегти правильний смисловий поділ на рядки. Друковані ЗМІ дотримуються двох основних прийомів для розміщення заголовків щодо основної частини тексту: 1) заголовок розміщується симетрично, відцентровано осі газетного матеріалу; 2) розміщення заголовка асиметрично щодо тексту, з виключкою вліво або вправо відносно центральної осі.

Розглянемо типографіку українських газетних видань, зокрема проаналізуємо шрифтове наповнення, на прикладі щоденної газети «День». Це видання малогарнітурне, оскільки використовує дві гарнітури — Schoolbook і Pragmatica. Вони співвідносяться на сторінках видання так: 50% інформації друкується одним шрифтом і 50% іншим. Використовують їх за певними принципами: для статей великого обсягу — Schoolbook, а для коротких заміток та бічних колонок, матеріалів на візках — Pragmatica.

Після винайдення машинодрукування, такими шрифтами, як Schoolbook, що належить до нащадків акцидентного шрифту Klarendon, набиралися перші газети. Незважаючи на дрібний розмір букв та неякісний газетний папір, вони забезпечували читабельність. Для Schoolbook характерна прямокутна форма засічок, які в місцях з'єднання зі штрихами майже не заокруглюються.

Як доповнення до антикви, дизайнери використовують шрифт Pragmatica, що походить з тієї ж родини, що і відома всім Helvetica.

Висновки

Для вдалого шрифтового оформлення журналістського матеріалу важливо не лише враховувати правила верстки щодо типу видання, а також треба звертати увагу на низку факторів: загальна стилістика видання, стиль викладу, об'єм, цільова аудиторія, періодичність виходу тощо. Дизайнери та верстальники можуть створювати довшену продукцію лише за допомогою підбору правильної типографіки. Необхідно враховувати доцільність використання того чи іншого прийому в залежності від адресата видання.

Отже, для верстальника пріоритетним завданням є правильне визначення споживача інформаційного контенту для цілеспрямованої роботи саме на конкретну аудиторію. Увага зосереджується на шрифтовому оформленні матеріалу, що відображатиме емоції та настрої створеного повідомлення. Саме через форму та оформлення літер гарнітура має характеризувати асоціації, пов'язані з темою повідомлення.

Шрифти є складним і високоякісним продуктом роботи дизайнера. На кожному етапі створення продукції, необхідно збалансувати пропорції, масштаб, форму, врахувати єдність елементів, ритміки, стильових характеристик. Дизайнер, застосовуючи знання з історії, кольорознавства, композиції тощо та використовуючи різноманітний інструментарій, створює не просто новий шрифт, а твір типографічного мистецтва, що має естетичні та тектонічні ознаки. Нині шрифт став мистецтвом, культурним пластом, засобом формування смаків і естетичних вподобань.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Ковалишин, Г. М. (2002). Вплив основних принципів типографіки на якість оформлення сучасних видань. *Поліграфія і видавнича справа*, 39, 180–182.

Тимошик, М. С. (2010). *Книга для автора, редактора, видавця*. Наша культура.

Шевченко, В. Е. (2012). Візуалізація інформації в ЗМІ. *Світ соціальних комунікацій*, 7, 78–81.

Шевченко, В. Е. (2013). *Форми візуалізації в сучасному журналі* [Монографія]. Видавець Паливода А. В.

REFERENCES

- Kovalyshyn, H. M. (2002). Vplyv osnovnykh pryntsyviv typohrafiky na yakist oformlennia suchasnykh vydan [Influence of the Basic Principles of Typography on the Quality of Design of Modern Publications]. *Printing and publishing*, 39, 180–182 [in Ukrainian].
- Shevchenko, V. E. (2012). Vizualizatsiia informatsii v ZMI [Visualization of Information in the Media]. *Svit sotsialnykh komunikatsii*, 7, 78–81 [in Ukrainian].
- Shevchenko, V. E. (2013). *Formy vizualizatsii v suchasnomu zhurnali* [Forms of Visualization in a Modern Journal] [Monograph]. Publisher Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2010). *Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia* [A Book for the Author, Editor, Publisher]. Nasha kultura [in Ukrainian].

УДК 070:316.774

Інформаційний контент ЗМІ у контексті медіакомунікації: теоретичний аспект

Марина ЛИСИНЮК

д-р філософії, доц.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

marina_lysnyuk@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0870-2176

© Лисинюк М., 2022

Дослідження присвячено інформаційному контенту засобів масової інформації у контексті медіакомунікації. З'ясовано, що значна увага наразі приділяється проблемам впровадження світових медіатенденцій щодо використання їх в українських ЗМІ. Основними методами донесення інформації до громадськості є блоги, лонгріди та візуалізація даних, котрими активно користуються сучасні медіа. Засоби масової інформації, які відслідковують сучасні світові тенденції в медіа, прагнуть створити однакові умови для перегляду їхнього контенту на різноманітних гаджетах. Наголошено, що швидкий розвиток інформаційного простору трансформує журналістські матеріали згідно з новими вимогами. Визначено, що основними аспектами формування якісного контенту сучасних ЗМІ є текстове наповнення, оформлення та виклад матеріалу. Також важливим чинником формування громадської думки є візуалізація подій.

З'ясовано, що мультимедійна історія та блог, лонгрід є одними із найпопулярніших методів подачі суспільно важливого контенту. Новітні медіа використовують різноманітні онлайн-сервіси задля створення лонгвідів, а також мультимедійних історій, в основі яких текстовий та візуальний матеріал. Журналісти мають демонструвати ексклюзивність свого матеріалу, концепцію, власний стиль, лонгрід або мультимедійну історію.

Зроблено висновок про те, що наразі читачам уже не достатньо лише бути споживачами інформації, вони хочуть брати активну участь у створенні інформаційного контенту: знайомитися із думками експертів, краще розуміти події завдяки гіперпосиланням, обговорювати з іншими та коментувати подієвий контент. Пріоритетним, звичайно, залишається текстовий матеріал, адже саме він дозволяє досягнути збалансованого та повного сприйняття тексту. У мультимедійних матеріалах реципієнтам пропонується не лише цікавий матеріал, але й віртуальна подорож, розповіді біографічного характеру із документами, світлинами тощо. У лонгрідах слова урізноманітнюються засобами візуалізації даних, а завдяки адаптації сайтів один і той самий матеріал можна переглядати на різних пристроях.

Ключові слова: інформаційний контент, текст, журналісти, медіа, медіакомунікація, лонгрід, засоби масової інформації.

MEDIA INFORMATION CONTENT IN THE CONTEXT OF MEDIA COMMUNICATION: THEORETICAL ASPECT

Maryna Lysyniuk

Doctor of Philosophy, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
marina_lysynuk@ukr.net
ORCID 0000-0002-0870-2176

The research is devoted to the information content of mass media in the media communication context. It was found that a lot of attention is paid to the problems of using world media trends in the context of their use in the Ukrainian media. The main methods of informing the public are blogs, longreads, and data visualization, which are actively used by modern media. The media, which follows the current world trends in the media, seek to create a level playing field for viewing their content on various gadgets. It is emphasized that the rapid development of the information space transforms journalistic materials under the new requirements. It is determined that the main aspects of the formation of quality content of modern media are the text content, design, and presentation of the material. Visualization of events is also an important factor in forming public opinion.

Multimedia history and blogging, longread, have been found to be some of the most popular methods of presenting socially important content. The latest media use a variety of online services to create longreads, as well as multimedia stories, based on textual and visual material. Journalists must demonstrate the exclusivity of their material, concept, style, longread, or multimedia story.

It is concluded that readers are no longer enough to be consumers of information. They want to take an active part in creating information content: get acquainted with the experts' opinions, better understand events through hyperlinks, discuss with others and comment on events content. Of course, the textual material remains a priority, because it allows for achieving a balanced and complete perception of the text. In multimedia materials, recipients are offered not only interesting material but also a virtual journey, biographical stories with documents, photos, and more. In longreads, words are diversified through data visualization, and by adapting sites, the same material can be viewed on different devices.

Keywords: *information content, text, journalists, media, media communication, longread, mass media.*

Актуальність теми

Наша держава, як і інші європейські країни, впродовж кількох десятиліть є органічним складником процесу розвитку єдиного інформаційного простору, який у сучасному суспільстві прийнято називати медіапростором. Процеси світової глобалізації та інтеграції спонукають нашу країну активно формувати новий тип культури — медіа.

Розвиток та становлення медіакультури має домінуючий вплив на створення культурних стереотипів та ідеалів. В українському суспільстві термін «медіа» з'явився задля позначення будь-якого прояву феномену «масової культури». Значення культури медіапростору надзвичайно важливе, оскільки медіа є «своєрідним феноменом масової комунікації, що дає можливість індивідуальній аудиторії розпочати активні інтеракції й діалог між виробником і споживачем інформаційного продукту» (Городенко, 2013).

Стан розробки проблеми

Науковці наразі змушені фіксувати фрагментарні трансформації, що відбуваються, та водночас працювати над їхнім теоретичним осмисленням. Процесам формування та функціонування медіасередовища присвятили свої дослідження О. Акопов, М. Бутиріна, Т. Брант, О. Гарматін, О. Вартанова, А. Досенко, В. Іванов, М. Колеснікова, О. Ситник, Б. Стерлінг, О. Холод, М. Шилов та інші. Багатозначність термінів «конвергенція ЗМІ», «мультимедійна журналістика», «конвергентні медіа», вважає М. Кастельс, пов'язана з тим, що «медіареволюція відбувається на наших очах і злиття раніше роз'єднаних преси, радіо, телебачення йде різними шляхами» (Кастельс, 2000).

Виклад основного матеріалу

Нині значна увага приділяється проблемам використання світових медіатенденцій у контексті використання їх в українських ЗМІ. Основними методами донесення інформації до громадськості є блоги, лонгріди та візуалізація даних, котрими активно користуються сучасні медіа.

Завдання статті: дослідити інформаційний контент засобів масової інформації у контексті медіакомунікації.

Засоби масової інформації, які відслідковують сучасні світові тенденції в медіа, прагнуть створити однакові умови для перегляду їхнього контенту на різноманітних гаджетах. Основними методами привернення уваги читачів тривалий час залишаються соціальні мережі.

Швидкий розвиток інформаційного простору трансформує журналістські матеріали згідно з новими вимогами. Споживачі інформації до роботи журналіста та його матеріалів, постів, публікацій стали більш вимогливими. Основними аспектами формування якісного

контенту сучасних ЗМІ є текстове наповнення, оформлення та виклад матеріалу. Також важливим чинником формування громадської думки є візуалізація подій.

Для привернення та утримання уваги молодого покоління, медіафахівці звертаються до основних світових тенденцій. Сучасна молодь виросла під впливом соціальних мереж, вільного доступу до будь-якої інформації, тому і сприйняття інформації дещо інше. Для них пост у Facebook, Twitter та Instagram значно важливіший, ніж новина на інформаційному порталі. Перевагу надають коротким меседжам та візуалізації події. Ці тенденції враховують медіафахівці деяких телеканалів. Для кожного покоління вони розробили свою стратегію: дещо старше покоління — це ТВ контент та інформаційний сайт, також соціальні мережі. А для молоді створили інтернет та SMM контент. Значна увага приділяється правильно побудованому інформаційному матеріалу. Новини наповнюються не лише інформаційними деталями, але й ілюстраціями, влучними заголовками.

Мультимедійна історія та блог, лонгвід (інформація, що містить текст, відео, аудіо, фото, анімацію, інфографіку) є одними із найпопулярніших методів подачі суспільно важливого контенту. Вперше про лонгвіди заговорили в 2012 р. після публікації в журналі «The New York Times» матеріалу «Snow Fall. The Avalance at Tunnel Creek». Такий формат подачі інформаційних матеріалів значно збільшив кількість читачів онлайн-видання. Близько 3 млн користувачів відвідали сайт, а близько 2 млн — переглянули цей матеріал. Провівши SEO-аналіз з'ясувалося, що 22 тис. користувачів одночасно читали оприлюднений матеріал, а тривалість перегляду посту склала 12 і більше хвилин (Branch, 2012).

Новітні медіа використовують різноманітні онлайн-сервіси задля створення лонгвідів, а також мультимедійних історій, в основі яких текстовий та візуальний матеріал. Матеріали на українських інформаційно-розважальних ресурсах дещо різняться: це може бути звичайний лінк на текст, автоматична інтеграція проекту із сайтом, плагіни тощо.

Для створення якісного лонгвіду треба слідувати таким правилам: 1) цікава історія; 2) оптимізація проекту під різноманітні сучасні гаджети; 3) збереження дизайнерських методів друкованого видання та перенесення їх на екран; 4) правильне співвідношення текстового та візуального матеріалу. (Шевченко, 2010).

Щоб привернути увагу аудиторії, недостатньо бути лише актуальним, потрібно бути ще й унікально-цікавим. Матеріал необхідно подавати у зручному вигляді, «завдяки правильно підібраним елементам зображення — краще запам'ятовується інформація та викликає потрібні асоціації» (Малинка, 2016). Журналістський матеріал, на-

віть дуже актуальний, має «заціпати», привертати увагу реципієнтів із перших секунд. Якщо цього не сталося, то читачі, якою б не була цікава інформація, навіть не розкриють її. Візуалізація, насамперед, має забезпечувати зв'язок читач–медіа, миттєво передавати головну ідею, сприяти кращому запам'ятовуванню та викликати асоціації. Завдяки візуалізації розширились можливості журналістики, змушуючи медіа постійно розвиватися. Нині інфографіка — невід'ємна частина подання журналістського матеріалу. Готуючи інформаційний матеріал до випуску, треба звертати увагу на: 1) розташування; 2) орієнтацію; 3) колір; 4) текстуру; 5) значення; 6) розмір (Branch, 2012).

Новітні медіа під час створення лонгріду чи мультимедійної історії використовують портрет конкретної особи, актуальної події через принцип людиноцентризму, важливої події, проєктованої на сьогодні, есе у стилі автора. Без авторського стилю написання та подачі матеріалу важко уявити успішного журналіста, який зможе конкурувати на ринку, формувати громадську думку, свідомість, популяризувати зміни у країні. Завдання журналіста — знайти такого героя свого матеріалу, про якого ще не відомо пошуковому сервісу. Також необхідно враховувати, що в реаліях сьогодення для ЗМІ не достатньо розшифрувати інтерв'ю та надрукувати фото спікера. Має бути власна подача інформації. Наразі активно використовується така форма подачі матеріалу як блог. Чимало популярних видань надають можливість самостійно безкоштовно публікувати свої матеріали на інформаційному ресурсі видання, вимагаючи від автора лише одного — унікальності. Журналісти, насамперед, мають демонструвати ексклюзивність свого матеріалу, концепцію, власний стиль, лонгрід або мультимедійну історію. Їхній стиль подачі повинен зацікавити та привабити реципієнтів. Тому сучасному журналісту недостатньо бути лише майстром пера, треба бути порадником, людиною думки, першовідкривачем, другом, мати величезний багаж знань (Нестеренко, б. р.).

Візуалізація виконує різноманітні функції, які залежать від мети та завдань. Інфографіка має відповідати меті статті, новина подається у зручному для споживачів інформації стилі. Онлайн-стрімінг стає найпопулярнішим та найактуальнішим способом інформування. Медіа мають звернути на це увагу та зробити ребрендинг видань для привернення уваги читачів.

Журналісти все частіше вдаються до лонгвідів та мультимедійних історій на актуальні теми сьогодення. Зазвичай, у таких матеріалах не вказують автора. Медіа використовують розлогі матеріали, підбиваючи підсумки суспільної, соціальної, економічної, культурної чи політичної життєдіяльності. Створюючи інформаційний матеріал у форматі мультимедійних лонгвідів, автор, безперечно, орієнтуєть-

ся на читацьку аудиторію. Завдяки використанню новітніх технологій відбувається універсалізація професійних обов'язків журналіста та витіснення недоброякісних ресурсів інформування громадян.

Висновки

Наразі читачам уже не достатньо лише бути споживачами інформації, вони хочуть брати активну участь у створенні інформаційного контенту: знайомитися із думками експертів, краще розуміти події завдяки гіперпосиланням, обговорювати з іншими та коментувати подієвий контент. Пріоритетним, звичайно, залишається текстовий матеріал, адже саме він дозволяє досягнути збалансованого та повного сприйняття тексту. У мультимедійних матеріалах реципієнтам пропонується не лише цікавий матеріал, але й віртуальна подорож, розповіді біографічного характеру із документами, світлинами тощо. У лонгрідах слова урізноманітнюють засобами візуалізації даних, а завдяки адаптації сайтів один і той самий матеріал можна переглядати на різних пристроях.

Переважна більшість засобів медіа не вільні у виборі теми. Тому задовольняються лише поверхневі запити аудиторії медіапростору. Варто пам'ятати, що всі медіаресурси повинні стояти на сторожі інформаційної безпеки, активно захищати та популяризувати українські цінності.

Форми та засоби медіакультури щоденно проникають у життя кожного з нас, інформаційний простір постійно трансформується та перетворюється. Для українського медіапростору властива активна популяризація професії журналіста. Проте працівники масмедіа мають пам'ятати про головну умову їхньої роботи — дотримання моральних норм, створених суспільством, а також застосовувати у своїй діяльності технічний та інтелектуально-творчий потенціал.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Городенко, Л. (2013). Нові медіа: журналістика чи комунікація? *Актуальні питання масової комунікації*, 14, 65–69.

Іванов, В. Ф. (2002). Масова комунікація як соціальне явище. *Наукові записки Інституту журналістики Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка*, 6, 129–139.

Кастельс, М. (2000). *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. Взято 1 февраля, 2022 из <http://lib.miemp.ru/plan/text/infomi/Kastel.pdf>

Малинка, В. (2016, 7 жовтня). *Сам собі лонгрід, або Як зверстати довгі тексти в онлайн-сервісах. Про ReadyMag, Tilda, ShortHand, Atavist та інші платформи для створення мультимедійних лонгвідів*. MediaSapiens. http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/how_to/sam_sobi_longrid_abo_yak_zverstati_dovgi_tek_sti_v_onlaynservisakh

Нестеренко, О. (б. р.). *Суспільно необхідна інформація*. Взято 9 лютого, 2022 з <http://stop-x-files-ua.org/suspilno-neobhidna-informatsiya>

Ситник, О. (2019). Сучасні тенденції проектування взаємодії користувачів із інтернет-медіа. *Український інформаційний простір*, 1(3), 185–196. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.3.2019.171375>

Шевченко, В. Е. (2010). *Текст та зображення: види, функції, оформлення* [Монографія]. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

Шевченко, В. Е. (2012). Візуалізація інформації в ЗМІ. *Світ соціальних комунікацій*, 7, 78–81.

Branch, J. (2012, December 20). Snow Fall. The Avalanche at Tunnel Creek. *The New York Times*. <http://www.nytimes.com/projects/2012/snow-fall/#/?part=tunnel-creek>

REFERENCES

Branch, J. (2012, December 20). Snow Fall. The Avalanche at Tunnel Creek. *The New York Times*. <http://www.nytimes.com/projects/2012/snow-fall/#/?part=tunnel-creek> [in English].

Castells, M. (2000). *Informacionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura* [The Information Age: Economy, Society and Culture]. Retrieved February 1, 2022 from <http://lib.miemp.ru/plan/text/infomi/Kastel.pdf> [in russian].

Horodenko, L. (2013). Novi media: zhurnalistyka chy komunikatsiia? [New Media: Journalism or Communications?]. *Current Issues of Mass Communication*, 14, 65–69 [in Ukrainian].

Ivanov, V. F. (2002). Masova komunikatsiia yak sotsialne yavlyshche [Mass Communication as a Social Phenomenon]. *Scientific Notes of the Institute of Journalism Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 129–139 [in Ukrainian].

Malynka, V. (2016, October 7). *Sam sobi lonhrid, abo Yak zverstaty dovhi teksty v onlain-servisakh. Pro ReadyMag, Tilda, ShortHand, Atavist ta inshi platformy dlia stvorennia multymediinykh lonhridiv* [Himself Longrid, or How to Make Long Texts in Online Services. About ReadyMag, Tilda, ShortHand, Atavist and Other Platforms for Creating Multimedia Longgrids]. MediaSapiens. http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprovita/how_to/sam_sobi_longrid_abo_yak_zverstaty_dovgi_teksti_v_onlaynservisakh [in Ukrainian].

Nesterenko, O. (n. d.). *Suspilno neobkhidna informatsiia* [Socially Necessary Information]. Retrieved February 9, 2022, from <http://stop-x-files-ua.org/suspilno-neobkhidna-informatsiya> [in Ukrainian].

Shevchenko, V. E. (2010). *Tekst ta zobrazhennia: vydy, funktsii, oformlennia* [Text and Images: Types, Functions, Design] [Monograph]. Kyiv University Publishing and Printing Center [in Ukrainian].

Shevchenko, V. E. (2012). Vizualizatsiia informatsii v ZMI [Visualization of Information in the Media]. *Svit sotsialnykh komunikatsii*, 7, 78–81 [in Ukrainian].

Sytnyk, O. (2019). Suchasni tendentsii proektuvannia vzaiedomodii korystuvachiv iz internet-media [Modern Trends in Designing User Interactions with Online Media]. *Ukrainian Information Space*, 1(3), 185–196. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.3.2019.171375> [in Ukrainian].

УДК 070:316.776.23]:37.041

Тенденційне підвищення рівня медіаграмотності як результат збільшення запитів на якісну інформацію

Богдан СИНЧАК
аспірант

Київський університет культури

вул. Чигоріна, 20,
01042, Київ, Україна

bsynchak@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8186-5692

© Синчак Б., 2022

У статті характеризуються явище тенденційності щодо підвищення рівня медіаграмотності громадськості. Це питання розглядається крізь призму збільшення запитів на якісну інформацію, як відображення суспільних реакцій на її антипода — недостовірну. У рамках проблематики належного сповідування журналістами професійних норм проводяться паралелі між журналістським обов'язком відтворювати об'єктивну дійсність та мас-медійними тенденціями до заповнення цифрового простору брехнею, фейками, маніпуляціями, та іншого роду недостовірною інформацією. Обґрунтування елементів, що взаємодіють у межах окресленої проблематики і є вихідним орієнтиром дослідження. У цьому контексті характеризуються аспекти медіаграмотності як всесвітньо-актуального явища, особливості його розповсюдження в Україні, ролі та місця журналістики в цьому спрямуванні, запити та реакції самої аудиторії, а також сумлінне, з боку журналістів, забезпечення достовірною інформацією. У роботі подано результати аналізу зрізу практичної діяльності в напрямі розвиненості суспільної медіаграмотності в Україні в період із 2014 до 2021 рр. Такий розгляд є необхідним у контексті вивчення позитивної динаміки до підвищення рівня медіаграмотності в населення, як результату збільшення запитів на якісну інформацію. Актуальна характеристика явища розвиненості медіаграмотності в Україні дозволить предметніше оцінювати ситуацію із загальною суспільною прихильністю щодо необхідності інформаційної гігієни.

Ключові слова: медіаграмотність, медіаграмотність та журналістика, реакція аудиторії на неякісний контент, інформаційна гігієна, професійні стандарти ЗМІ.

THE TENDENCY TO INCREASE MEDIA LITERACY LEVEL AS A RESULT OF INCREASING REQUESTS FOR QUALITY INFORMATION

Bohdan Sychak

PhD student

Kyiv University of Culture

20 Chyhorina St., 01042, Kyiv, Ukraine

bsynchak@gmail.com

ORCID ID 0000–0002–8186–5692

The article characterizes the phenomenon of tendencies to increase the level of public media literacy. This issue is considered through the prism of increasing requests for high-quality information as public reactions' reflection to its antipode – unreliable. Within the issue framework of proper confession of professional norms by journalists, parallels are drawn between the journalistic duty to reproduce objective reality and mass media tendencies to fill the digital space with lies, fakes, manipulations, and other types of false information. Substantiation of the elements interacting within the outlined issues is the starting point of the study. In this context, aspects of media literacy as a world-relevant phenomenon, features of its distribution in Ukraine, the role and place of journalism in this area, requests and reactions of the audience, as well as conscientious on the part of journalists, providing reliable information are characterized. The paper presents the analysis results of practical activities in the direction of public media literacy development in Ukraine in the period from 2014 to 2021. Such consideration is necessary for the context of studying the positive dynamics to increase media literacy in the population as a result of increasing requests for quality information. An up-to-date description of media literacy phenomenon development in Ukraine will allow a more objective assessment of the situation with the general public consciousness regarding the need for information hygiene.

Keywords: media literacy, media literacy and journalism, audience reaction to low-quality content, information hygiene, professional media standards.

Актуальність теми

Питання медіаграмотності в Україні особливої актуальності набуло разом із суспільним резонансом щодо протидії інформаційній війні після подій Революції гідності 2014 р. Однак на всесвітній арені його предметний розгляд триває вже давно. Основна суперечливість цього явища полягає в тому, що «одні з найвиразніших ознак демократії — свобода слова та волевиявлення — в епоху цифровізації стали й одними з найбільших вразливих місць демократичних суспільств» (Черненко, 2019). Пригадаємо слова Платона про те, що надмірна свобода для держави неодмінно обернення в рабство — так виникає тиранія. Водночас сам він критикував тоталітаризм, а отже така думка не є запереченням демократії (Сербін, 2009, с. 4). У загальному значенні в цих рядках йдеться про те, що в руках зловмисників увесь той технологічно-інформаційний потенціал, котрим нині володіє сучасний світ, може з допомогою маніпуляцій поневолити його. Показовим у цьому контексті є аналогія відомого зарубіжного класика теорії масової комунікації Маклюєна М. За його словами, Архімедів принцип точки опори та важеля у вигляді вислову «дайте мені точку опори, і я переверну Землю», сьогодні звучав би з вуст давньогрецького мислителя щодо сучасних електронних засобів комунікації і формулювався б так — «я обіпруся на ваші вуха, нерви, очі й мозок, і світ буде крутитися у будь-якому темпі чи шаблоні, який я виберу». У нас є зразки такого явища, вони в оренді в приватних корпорацій» (McLuhan, 2014, с. 81). Фактично тут йдеться про цифрові мережі підпорядковані монопольним структурам, котрі ймовірно здатні задавати тренди, формувати смаки, та ін., і робити це виходячи із власних інтересів, а не громадських. Пригадаємо інверсовану нині формулу капіталізму, за якою завдяки мас-медіа пропозиція здатна зумовлювати попит. Концепції існування суспільного устрою у вигляді споживацького суспільства навчили сучасну цивілізацію потребувати взірців та наслідувати їхньому способу життя. Не дивно, що цим нині користується конвеєр індустрії, котрий дозволяє споживачам бути схожими на своїх кумирів. За Смітом А. «наша схильність захоплюватися багатими і знатними людьми і, отже, наслідувати їх, дала можливість вигадати й підтримувати так звану моду: одяг їх є модний одяг, таким же чином їх розмови, вирази, їх манери, вчинки, спосіб життя, самі вади й дурості їх вважаються модними, і майже кожна людина вважає за честь наслідувати навіть таким їх якостям, які ганьблять їх» (Смит, 1997, с. 80). Це свідчить про штучність значної частини усталених на сьогодні тенденцій суспільних смаків. Найвагомим фактором, що дійсно може вплинути на ситуацію, є інформаційна притомність суспільства. З огляду на це, вважаємо доцільним розглянути тенденції до підвищення медіаграмотності в контексті суспільних реакцій

у вигляді збільшення запитів на якісну інформацію. Широке коло охарактеризованих небезпек, до числа яких входять інформаційна війна, комерційні інтереси третіх сторін, та ін. чинники, свідчать про те, що необхідний контроль за споживанням масової інформації. Дослідження того, яка роль журналістики в процесі налагодження та становлення інформаційної гігієни, як професійного спрямування, що перебуває в епіцентрі подій, дозволить цілісніше оцінювати актуальну ситуацію.

Стан розробки проблеми

В Україні явище медіаграмотності досліджували: Іванов В., Волошенюк О., Кульчинська Л., Солдатенко І., Зінюк А., Шкоба О., Казанков Ю., Бойко С., Бабій Р., Гранчак Т., Литвиненко О. та ін. Зазначені автори у своїх працях переважно зосереджують увагу на питаннях медіаосвіти та медіаграмотності, визначенні їх термінології, медіаграмотності серед молоді, сучасних фахівців, та як складника інформаційної і психологічної безпеки. Також розглядається бібліотечно-інформаційна діяльність і медіаграмотність, та медіаграмотність громадян у контексті гібридних воєн. Однак у працях перелічених авторів не дається вичерпне означення тенденційності явища загалом. В умовах стрімких змін та державного курсу на поліпшення інформаційної ситуації в Україні моніторинг поточних тенденцій у контексті питань, пов'язаних із медіаграмотністю, є особливо актуальним для вітчизняних реалій. Саме тому метою дослідження є узагальнити наявний досвід класифікації та характеристики явища медіаграмотності в Україні. На базі отриманих результатів проаналізувати тенденції, пов'язані із заявленою проблематикою, що виникають в інформаційному сьогоденні.

Завданнями статті є вивчення позитивної динаміки підвищення рівня медіаграмотності в населення у результаті збільшення запитів на якісну інформацію, аналіз зрізу практичної діяльності в напрямі розвиненості суспільної медіаграмотності в Україні в період із 2014 до 2021 рр., а також осмислення аспектів медіаграмотності як всесвітньо-актуального явища та особливості його розповсюдження в Україні.

Виклад основного матеріалу

У зв'язку із суспільним резонансом довкола проблемного питання медіаграмотності у 2016 році Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення ГО «Детектор медіа» було проведено соціологічне дослідження щодо того, «як громадяни оцінюють вплив медіа та чи вважають за необхідне навчання медіаграмотності». Громадян України запитали про основні кути, що у вітчизняних реаліях межують із питанням медіаграмотності. Одним із ключових та показових у контексті дослідження питань є теза про необхідність запровадження відповідного навчання, на що «45% громадян відповіли, що курс має

бути запроваджений у школах, 40% — вважають, що він необхідний у вишах, 27,8%» (MediaSapiens, 2016). Це свідчить про позитивну динаміку у вигляді реакції збільшення запитів на якісну інформацію та є вихідною точкою дослідження тенденційності явища медіаграмотності в Україні. Передумовою формування певної законсервованості вітчизняного суспільства є його минуле. Для країн-вихідців із тоталітарного режиму радянського Союзу характерною є певна закономірність, де цілому поколінню було прищеплено стереотип щодо довіри до телеекрану чи газети, як до істини в останній інстанції. Однак стрімка індустріалізація та мас-медійні технології тепер зіграли із ними злий жарт, адже зараз вважається, що населення старшого віку перебуває в групі ризику засвоєння пропаганди. Наприклад, Литовське опитування 2016 р. «показало, що 45,8% населення віком від 46 років і старше, як правило, погоджуються з тим, що «в СРСР життя було кращим, ніж сьогодні в Литві» (Дамарад & Єлісеєв, 2018). Подібна ситуація присутня й у інших сусідніх країнах. Такі дані є наслідками дії зовнішньої пропаганди на території пострадянського простору. «Найбільш складним та часовитратним, проте достатньо ефективним методом протидії інформаційній війні, є підвищення в суспільства аналітичних здібностей, навчання методам критичного аналізу повідомлень, убезпечення від інформаційних диверсій» (Дудко, б. р.). У контексті дослідження варто розглянути кроки, що було зроблено від початку занепокоєння українців питаннями становлення якісного медіасередовища. У Табл. 1 продемонстровано перелік основних проєктів із медіаграмотності, що реалізуються в Україні за означений період.

Табл. 1. Основні проєкти з медіаграмотності, що реалізуються в Україні

№	Назва	Обґрунтування
Онлайн-курси		
1.	Медіаграмотність для громадян	Програма курсу націлена на широку аудиторію, передбачає вивчення загальних основ медіаграмотності. Розроблена міжнародною платформою «IREX у партнерстві з АУП та StopFake, за підтримки Глобального фонду миру та безпеки (START, DFATD Canada)» («Медіаграмотність для громадян», б. р.).
2.	Новинна грамотність	Курс, котрий позиціонує своє цільове призначення, як «поширення медіаграмотності серед населення в умовах воєнного конфлікту». Проєкт втілено «за підтримки Internews Network (Каліфорнія)» (Виговська та ін., 2017).

3.	Верифікація в Інтернеті	Російськомовний курс широкого цільового спрямування, що має на меті навчити «самостійно розпізнавати фейки та неправдиву інформацію в Інтернеті». Розроблений ВУМ – освітньою ініціативою, яка «сприяє розвитку громадянського суспільства в Україні» (Мороз & Скорик, 2016).
4.	Як розуміти соціальні мережі. Курс для журналістів	Ще один російськомовний курс від ВУМ, що покликаний навчити «ефективній роботі в соціальних мережах», зокрема «спілкуватись із користувачами їхньою мовою, мовою Інтернету, мемів, візуальних образів та якісного контенту» (Мороз & Скорик, 2017). Курс про розуміння СМ та функціоналу інтерактивності в них.
5.	Media IQ	«Це комплексний інформаційно-освітній онлайн-проект із розвитку медіаграмотності». Програма курсу націлена на розвиток критичного мислення, інформаційної грамотності, цифрової грамотності. Цільова аудиторія курсу молоді люди, котрі прагнуть розвивати критичне мислення. Працює за підтримки громадської організації «ПроМедіа» (Media IQ, б. р.).
6.	Наука повсякденного мислення	Ще один курс для розвитку критичного мислення, із цільовим спрямування на вивчення принципів роботи мозку, зокрема сприйняття ним інформації, та інтеграції науки в повсякденність. За підтримки БФ «Фонд Випускників України» в партнерстві з «Прометеус» (Танген та ін., 2020).
7.	Медіадрайвер	Новий формат у контексті презентування курсів із медіаграмотності. «Це мультимедійний онлайн-посібник» у якому в різних формах подається навчальна інформація для «розуміння природи медіа» (Медіадрайвер, б. р.).
8.	Very Verified. Онлайн-курс із медіаграмотності	Найоптимальніший на думку автора курс, котрий налічує в собі теоретичні та практичні кейси, що стосуються вітчизняних медійних реалій. Охоплює теми від основ медіаграмотності до набуття елементів професійних журналістських навичок. Єдиний із поміж перелічених предметно говорить про олігархічну медіавласність та її вплив на громадську думку. Розроблений міжнародними освітніми платформами IREX та EDERA, за підтримки Посольства США, Посольства Великої Британії, та Міністерства освіти і науки України («Very Verified: онлайн-курс», б. р.).

У цьому списку зосереджено основні програми, що є доступними нині і проводилися для українців у період із 2016 року дотепер. Ми розуміємо, що ймовірно є ще низка схожих, котрі зараз оминули увагою. Однак основними характеристиками для такого роду просування медіаграмотності є інтерактивність, мультимедійність, та сутнісність, та масовість охоплення аудиторії, за якими й було відібрано цей перелік. Як бачимо, чимало з наведених ініціатив підтримуються західними структурами, що націлені на продуктивну міжнародну взаємодію. Метою таких проєктів є безкоштовне навчання населення задля розвитку його критичного мислення та інформаційної грамотності.

Окрім цього, протягом означеного періоду було видано низку посібників, що можуть стати в нагоді при предметному вивченні питання медіаграмотності. Такі ініціативи є корисними з огляду на сутнісний аспект цього формату інформації. У Табл. 2 подано перелік основної навчальної літератури за заявленою проблематикою.

**Табл. 2. Основні посібники з медіаграмотності,
що реалізуються в Україні**
(«Добірка матеріалів», б. р.)

№	Назва	Обґрунтування
1.	Медіа Драйвер	Онлайн-посібник не зовсім традиційного формату, у якому одночасно поєднані елементи онлайн-курсу та посібника.
2.	Информационный обман. Как не попасть впросак?	Коротенький онлайн-посібник про те, як уникати інформаційного обману. Розроблений Інтерньюз-Україна.
3.	Як розпізнати фейк?	Скоріше інформаційний стенд на кшталт плакатів із пожежною безпекою. Однак, незважаючи на невеликий обсяг, дає корисну інформацію щодо основних нюансів справи.
4.	Довіряй, але перевіряй. Медіаграмотність в українському суспільстві	Розробці книжки передувала «виставка плакатів художників із клубу ілюстраторів Pictoric на бульварі Вацлава Гавела у вересні 2017 року». Тепер там зібрано й поєднано ці роботи «з текстами журналістів, фахові висловлювання яких розкривають тему медіаграмотності» (Pictoric, 2018).

5.	Медіакомпас: путівник професійного журналіста	Перший із поданого списку практичний комплексний посібник від ІМІ. Це видання спеціалізовано під журналістську діяльність, що є важливим елементом, адже від професійності журналістів залежить стан інформаційного суспільства.
7.	Збірники статей учасників міжнародної науково-методичної конференції з медіаосвіти та медіаграмотності	До цього пункту входить перелік зі збірників матеріалів науково-практичних конференцій за темами медіаосвіти та медіаграмотності. Основним чином просуванням таких наукових пошуків займаються Академія української преси та Центр вільної преси.
8.	Медіаграмотність для бібліотекарів: практичний посібник	Одне з найсвіжіших видань від АУП, що датується 2021 р. Призначене для фахового бібліотечно-го спрямування. Однак інформація з посібника може бути корисною всім, хто працює з масивами даних та бібліографії.
9.	Медіаосвіта в школі та на уроці: Основи і приклади	Цільовий посібник для вчителів, котрі проводять навчання з медіаграмотності.
10.	Будь у тренді: МІГ в online!	Практичний посібник, що всебічно розкриває актуальне становище з вивченням медіаграмотності в Україні та світі.
11.	Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд	Своєрідний інформаційний зріз щодо питань медіаграмотності та медіаосвіти в Австрії, Великобританії, Німеччині, США, Фінляндії та Франції.
12.	Посібник із верифікації	Практичний посібник, у якому подано інструменти протидії недостовірній інформації та змодельовано ситуації, у яких задіюється верифікація фактів.
13.	Медіаграмотність як інструмент активного освоєння комунікаційних середовищ	«Пакет дидактичних матеріалів», свого роду пошуковик джерел, пов'язаних із питаннями медіаграмотності, датований 2016 р. До переліку входять Закони України, новинні ресурси, посібники, монографії, навчальні програми, презентації, конспекти занять та статті за проблемною тематикою.

Перелік основних посібників є орієнтовним, але його розгляд показує, що такого типу література представлена в різних видах та інтерпретаціях. То ж говорити про те, що чогось бракує, поки немає сенсу. При чому бачимо приклади російськомовних матеріалів для української аудиторії. Отже, література за проблемною тематикою

теж представлена в достатньому цільовому охопленні. Далі справа йде в напрямі навчальних програм та методичних розробок із медіаграмотності. Такий комплекс матеріалів відображує загальне забезпечення навчальних спрямувань та підходів до поліпшення інформаційного сприйняття в Україні. У Табл. 3 подано основну бібліографію за визначеним спрямуванням.

Табл. 3. Основні навчальні програми та методичні розробки з медіаграмотності, що реалізуються в Україні
(«Добірка матеріалів», б. р.)

№	Назва
1.	Навчальна програма «Сходинки до медіаграмотності» для 2–4 класів;
2.	Навчальна програма з основ медіаграмотності для 8–9 класів;
3.	Навчальна програма з основ медіаграмотності для 10–11 класів;
4.	Навчальна програма «Медіаосвіта (медіаграмотність)» для студентів вищих навчальних педагогічних закладів, педагогічних та науково-педагогічних працівників;
5.	Навчальна програма «Медіаграмотність у запитаннях та відповідях» для вищих навчальних закладів;
6.	Навчальна програма «Медіаосвіта (медіаграмотність)» для слухачів курсів підвищення кваліфікації для педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Цей перелік також не є вичерпним з огляду на різноманітність форм та способів проведення навчання в навчальних закладах різної категорії та типу. Однак його орієнтованість ілюструє всебічність підходу до роботи над заявленою проблематикою. Загальні програми розроблені як путівники, котрі кожен вчитель чи викладач може інтерпретувати, доповнювати та вдосконалювати з огляду на власну професійність та загальний підхід до справи. Навчальні програми та методичні розробки повинні інтегруватися в навчальний процес ще зі школи та закріплювати набуті знання вже в закладах вищої чи середньо-технічної освіти.

Проведене у 2021 році дослідження від «Детектор Медіа» показує динаміку нинішнього становища щодо результатів роботи із громадськістю в контексті набуття інформаційної притомності. На Рис. 1 зображено його результати, що межують із проблематикою дослідження.

Рис. 1. Індекс медіаграмотності за грудень 2020 – січень 2021 р. [19]

Фактично в цифрах ми бачимо, що «у 15% українців рівень медіаграмотності є низьким, натомість у 33% — нижчим за середній, 44% мають показники вище за середній, та 8% — високий» (Скляревська, 2021). Це свідчить про певні успіхи в просуванні навчальних матеріалів, адже майже половина опитаних продемонстрували вище за середній рівень. Така ситуація дозволяє говорити про позитивну динаміку просування процесу, радше ніж про негативну, однак українцям ще є над чим працювати. Вважаємо, що продовження роботи над питанням поліпшення медіаграмотності в населення України в майбутньому дасть кращі результати, ніж продемонстровані в опитуванні. Основними питаннями в контексті поширення медіаграмотності є поступовість впровадження, підготовка вчителів, інтеграція елементів критичного мислення в різні дисципліни, координація серед держструктур, активність третього сектору, розвиток елітарної медіаграмотності (влада, ЗМІ, інтелігенція), участь великих медіа в процесі, орієнтованість навчального контенту на різні покоління (Дорош, 2018). Тут йдеться про процеси, котрі за своїм характером доповнюють одне одного й лише в сукупності здатні дати потрібний ефект. Фактично результати впровадження медіаграмотності могли б бути кращими, якби всі учасники процесу належним чином виконували свою роль. Фактично ЗМІ повинні задавати тон у цьому питанні, адже воно стосується безпосередньо медійного простору. Такі проекти є відображенням ставлення медіа до процесів донесення ясності в інформаційному сьогоденні. Наочним прикладом належного підходу до просування вирішення питання на суспільній арені є спеціалізовані видання Доступ до правди, Stopfake, Voxukraine, Slovoidilo, Без брехні. Також до медіа ширшого кола видань, котрі предметно (у своїй діяльності) підтри-

мують такі ініціативи, відносимо Детектор Медіа, MediaSapiens, Українську правду, BBC News Україна, Громадське, Liga.net, Радіо Свобода, а також Інститут масової інформації, Texty.org.ua, та ін. Як бачимо, у цьому переліку щонайменше не вистачає найпопулярніших телеканалів та інших топових видань. Це не означає, що зі свого боку вони не вітають програми з медіаграмотності. Проте їх впровадження у свою діяльність не є пріоритетним. Формалізованість у підході до здійснення такого роду діяльності напевне шкодить процесу більше, ніж бездіяльність. «Ми живемо в епоху, коли маркування чогось «фальшивого» стає синонімом політичних незручностей. Тепер, як ніколи, людям потрібен доступ до високоякісної інформації та здатність розпізнавати її, коли вони її бачать» (Janowski, 2017). Отже, подолання заявленої проблематики не може закінчитися так швидко, як того б хотілося. Це тривалий шлях, котрий здатен мати омріяний фініш лише завдяки колективній діяльності організацій, що займаються питаннями медіаграмотності, та всіх, хто дотичний до цього питання.

Висновки

В Україні динаміку на вдосконалення якісного сприйняття медійного середовища було розпочато ще з 2009 р. у вигляді інтеграції відповідних програм у шкільний навчальний процес. Однак основною точкою відліку вважаємо 2014 р., коли шквал дезінформації по-справжньому заповнив вітчизняний медіапростір. Відтоді тенденційним є просування десятка основних проєктів із медіаграмотності, продукування посібників із медіаграмотності, та залучення в процес поліпшення ситуації навчальних програм та методичних розробок із медіаграмотності. Ці кроки дозволяють всебічно підходити до реалізації програм, націлених на навчання населення. Розгляд актуального дослідження у вигляді індексу медіаграмотності показують, що певних результатів уже досягнуто, але працювати ще є над чим. Основними факторами в цьому процесі є бажання самої громадськості ставати медіаграмотнішими, розвивати власне критичне мислення, та бути інформаційно свідомим суспільством. А також якісна робота журналістів, фактчекерів, вчителів та викладачів, і міністерств та громадських організацій, що опікуються питаннями інформаційної грамотності населення.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Виговська, Н., Виртосу, І., Дуцик, Д., Красовська, З., Назарук, Т., Стеблина, Н., Чернокондратенко, М., & Федорина, А. (2017). *Онлайн-курс «Новинна грамотність»*. Детектор медіа. <https://video.detector.media/special-projects/novynna-gramotnist-i22>

Дамарад, В., & Єлісеєв, А. (2018). *Індекс стійкості до російської дезінформації*. Українська призма. <http://prismua.org/dri/>

- Добірка матеріалів про медіаграмотність.* (б. р.). Мукачівський державний університет. Наукова бібліотека. Взято 20 вересня 2021 з <https://msu.edu.ua/library/mediahramotnist-korysni-materialy/>
- Дорош, М. (2018, 23 квітня). *Як розвивається медіаграмотність в Україні: вісім висновків зі щорічної конференції.* Internews. <https://internews.in.ua/uk/news/yak-rozvyvajetsya-mediahramotnist-v-ukrajini-visim-vysnovkiv-zi-schorichnoji-konferentsiji/>
- Дудко, В. (б. р.). *Інформаційна війна проти України та методи її ведення.* Польсько-український портал. Взято 20 вересня 2021 з <http://www.polukr.net/uk/blog/2021/04/informacijna-vijna-proti-ukraini/>
- Золотухін, Д. (2018, 6 травня). *15 кращих українських проєктів з медіаграмотності.* Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2455061-15-krasih-ukrainskih-proektiv-z-mediaqramotnosti.html>
- Медіаграмотність для громадян. Дистанційний навчальний курс.* (б. р.). IREX, АУП, StopFake, DFATD. Взято 20 вересня 2021 з http://irex.mocotms.com/ml_web/story_html5.html
- Медіадрайвер. (б. р.). *Головна.* Взято 20 вересня 2021 з <http://mediadriver.online/>
- Мороз, В., & Скорик, М. (2016, 21 листопада). *Верифікація в інтернеті* [Відео]. ВУМ online. <https://vumonline.ua/course/verification-in-the-internet/>
- Мороз, В., & Скорик, М. (2017, 3 лютого). *Як розуміти соціальні мережі. Курс для журналістів* [Відео]. ВУМ online. <https://vumonline.ua/course/how-to-understand-social-networks/>
- Сербін, О. (2009). Класифікація наук Платона (у парадигмі структурного цілого). *Вісник Книжкової палати*, 1, 31–34. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vkp%5F2009%5F1%5F17%2Epdf
- Скляревська, Г. (2021, 29 березня). *Майже половина українців мають нижчий за середній індекс медіаграмотності — дослідження «Детектор медіа».* Детектор медіа. <https://ms.detector.media/trendi/post/26947/2021-03-29-mayzhe-polovyna-ukraintsiv-mayut-nyzhchyy-za-seredniy-indeks-mediaqramotnosti-doslidzhennya-detektor-media/>
- Смит, А. (1997). *Теория нравственных чувств.* Республика. <https://dahlniversit.ymanagementinstitute.files.wordpress.com/2016/08/s-1997.pdf>
- Танген, Д., Томпсон, М., & Маккензі, Е. (2020). *Наука повсякденного мислення.* Prometheus. https://courses.prometheus.org.ua/courses/UQx/THINK101/2016_T2/about
- Черненко, Т. В. (2019, 14 травня). *Міжнародний досвід впровадження медіаграмотності для окремих цільових груп: можливість для України.* Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/mizhnarodniy-dosvid-vprovadzhennya-mediaqramotnosti-dlya>
- Jankowicz, N. (2017, March 31). Opinion: Our biggest mistake in the fight against fake news. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/democracy-post/wp/2017/03/31/our-biggest-mistake-in-the-fight-against-fake-news/>
- McLuhan, M. (2014). *Understanding Media. The Extensions of Man.* <https://designopendata.files.wordpress.com/2014/05/understanding-media-mcluhan.pdf>
- Media IQ. (б. р.). *Головна.* Взято 20 вересня 2021 з <http://media-iq.tilda.ws/>

MediaSapiens. (2016, 19 березня). *Чи критично громадяни ставляться до медіа? Соцдослідження*. Детектор медіа. <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/16281/2016-03-19-chy-krytychno-gromadyany-stavlyatsya-do-media-sotsdoslidzhennya/>

Pictoric. (2018, 6 лютого). *Довіряй, але перевіряй. Медіаграмотність в українському суспільстві* [Відео]. https://issuu.com/pictoric.ua/docs/book_media

Very Verified: онлайн-курс з медіаграмотності. (б. р.). Взято 20 вересня 2021 <https://verified.ed-era.com/ua#rec129945142>

REFERENCES

- Chernenko, T. V. (2019, May 14). *Mizhnarodnyi dosvid vprovadzhenia mediahramotnosti dlia okremykh tsilovykh hrup: mozhylosti dlia Ukrainy* [International Experience in Introducing Media Literacy for Certain Target Groups: Opportunities for Ukraine]. National Institute for Strategic Studies. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyini-strategii/mizhnarodnyi-dosvid-vprovadzheniya-mediagramotnosti-dlya> [in Ukrainian].
- Damarad, V., & Yeliseiev, A. (2018). *Indeks stiikosti do rosiiskoi dezinformatsii* [Index of Resistance to russian Misinformation]. *Ukrainska pryзма*. <http://prismua.org/dri/> [in Ukrainian].
- Dobirka materialiv pro mediahramotnist* [Selection of Materials on Media Literacy]. (n. d.). Mukachivskiy derzhavnyi universytet. Naukova biblioteka. Retrieved September 20, 2021, from <https://msu.edu.ua/library/mediahramotnist-korysni-materialy/> [in Ukrainian].
- Dorosh, M. (2018, April 23). *Yak rozvyvaietsia mediahramotnist v Ukraini: visim vysnovkiv zi shchorichnoi konferentsii* [How Media Literacy is Developing in Ukraine: Eight Conclusions from the Annual Conference]. *Internews*. <https://internews.in.ua/uk/news/yak-rozvyvajetsya-mediahramotnist-v-ukrajini-visim-vysnovkiv-zi-schorichnoji-konferentsiji/> [in Ukrainian].
- Dudko, V. (n. d.). *Informatsiina viina proty Ukrainy ta metody yii vedennia* [Information War Against Ukraine and Methods of Its Conduct]. *Portal Polsko-Ukrainski*. Retrieved September 20, 2021, from <http://www.polukr.net/uk/blog/2021/04/informacijna-vijna-proti-ukraini/> [in Ukrainian].
- Jankowicz, N. (2017, March 31). Opinion: Our Biggest Mistake in the Fight Against Fake News. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/democracy-post/wp/2017/03/31/our-biggest-mistake-in-the-fight-against-fake-news/> [in English].
- McLuhan, M. (2014). *Understanding Media. The Extensions of Man*. <https://designopendata.files.wordpress.com/2014/05/understanding-media-mcluhan.pdf> [in English].
- Media IQ. (n. d.). *Holovna* [Home]. Retrieved September 20, 2021, from <http://media-iq.tilda.ws/> [in Ukrainian].
- Mediadraver. (n. d.). *Holovna* [Home]. Retrieved September 20, 2021, from <http://mediadraver.online/> [in Ukrainian].
- Mediahramotnist dlia hromadian. Dystantsiinyi navchalnyi kurs* [Media Literacy for Citizens. Distance Learning Course]. (n. d.). IREX, AUP, StopFake, DFATD. Retrieved September 20, 2021, from http://irex.mocotms.com/ml_web/story_html5.html [in Ukrainian].

- MediaSapiens. (2016, March 19). *Chy krytychno hromadiany stavliatsia do media? Sotsdoslidzhennia* [Are Citizens Critical of the Media? Social Research]. Detektor media. <https://ms.detektor.media/mediadoslidzhennya/post/16281/2016-03-19-chy-krytychno-gromadyany-stavlyatsya-do-media-sotsdoslidzhennya/> [in Ukrainian].
- Moroz, V., & Skoryk, M. (2016, November 21). *Veryfikatsiia v interneti* [Verification on the Internet] [Video]. VUM online. <https://vumonline.ua/course/verification-in-the-internet/> [in Ukrainian].
- Moroz, V., & Skoryk, M. (2017, February 3). *Yak rozumity sotsialni merezhi. Kurs dlia zhurnalistiv* [How to Understand Social Networks. Course for Journalists] [Video]. VUM online. <https://vumonline.ua/course/how-to-understand-social-networks/> [in Ukrainian].
- Pictoric. (2018, February 6). *Doviriai, ale pereviriai. Mediahramotnist v ukrainskomu suspilstvi* [Trust, But Check. Media Literacy in Ukrainian Society] [Video]. https://issuu.com/pictoric.ua/docs/book_media [in Ukrainian].
- Serbin, O. (2009). Klyasyfikatsiia nauk Platona (u paradyhmi strukturnoho tsiloho) [Plato's Classification of Sciences (in the Paradigm of the Structural Whole)]. *Bulletin of the Book Chamber*, 1, 31–34. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vkp%5F2009%5F1%5F17%2Epdf [in Ukrainian].
- Skliarevska, H. (2021, March 29). *Maizhe polovyna ukraintiv maiut nyzhchy za serednii indeks mediahramotnosti — doslidzhennia «Detektor media»* [Almost Half of Ukrainians Have a Lower-Than-Average Media Literacy Index, the Media Detector Survey]. Detektor media. <https://ms.detektor.media/trendi/post/26947/2021-03-29-maizhe-polovyna-ukraintiv-mayut-nyzhchyy-za-seredniy-indeks-mediagramotnosti-doslidzhennya-detektor-media/> [in Ukrainian].
- Smit, A. (1997). *Teoriya nrvstvennykh chuvstv* [The Theory of Moral Feelings]. Respublika. <https://dahluniversitymanagementinstitute.files.wordpress.com/2016/08/s-1997.pdf> [in russian].
- Tangen, J., Thompson, M., & MacKenzie, E. (2020). *Nauka povsiakdennoho myslennia* [The Science of Everyday Thinking]. Prometheus. https://courses.prometheus.org.ua/courses/UQx/THINK101/2016_T2/about [in Ukrainian].
- Very Verified: onlain-kurs z mediahramotnosti* [Very Verified: Online Course on Media Literacy]. (n. d.). Retrieved September 20, 2021, from <https://verified.ed-era.com/ua#rec129945142> [in Ukrainian].
- Vyhovska, N., Vyrtosu, I., Dutsyk, D., Krasovska, Z., Nazaruk, T., Steblyna, N., Chornokondratenko, M., & Fedoryna, A. (2017). *Onlain-kurs «Novynna hramotnist»* [Online Course «News Literacy»]. Detektor media. <https://video.detektor.media/special-projects/novynna-gramotnist-i22> [in Ukrainian].
- Zolotukhin, D. (2018, May 6). *15 krashchykh ukrainskykh proektiv z mediahramotnosti* [15 Best Ukrainian Media Literacy Projects]. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2455061-15-krasih-ukrainskih-proektiv-z-mediagramotnosti.html> [in Ukrainian].

УДК 070:[316.774:004:070

Жанрові особливості інформаційної журналістики

Світлана ШИЙКА

канд. філол. н., доц.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

вул. Котляревського, 14/70,
Рівне, Україна, 33028

svitlanashyuka@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-8138-7205

© Шийка С., 2022

Стаття присвячена осмисленню жанрових особливостей інформаційної журналістики в сучасному інформаційному просторі. Теоретичною базою послужили праці науковців О. Амзіна, М. Бахтіна, О. Бикової, З. Вайшенберга, М. Василенка, О. Гарачковської, В. Здоровеги, Р. Крейга, І. Михайлина, Г. Назаренко, О. Тертичного, М. Тимошика, І. Тонкіх, С. Шебеліста та ін. Виокремлення специфічних рис інформаційної журналістики проведено за методикою, реалізованою у статтях проф. О. Гарачковської, на сторінках цього видання.

Акцентується увага на тому, що інформаційна жанрова група домінує за кількістю матеріалів у сучасній публіцистиці. Масмедійний текст не просто несе інформацію про суспільство, а й впливає і перетворює його. До інформаційних жанрів відносяться замітка, звіт, репортаж, інформаційна кореспонденція, інтерв'ю та ін. На основі широкого життєвого фактажу проаналізовано жанрові особливості інформаційної жанрової групи.

Дослідження показує, що за допомогою інформаційних моделей формується структурована система семантичного освоєння дійсності і ходу людського мислення. Збагачується, розширюється й уточнюється наповнення сучасного інформаційного простору. Інформаційна замітка як стисле оперативне повідомлення розвивається у інші жанрові типи.

Осмислення системи інформаційних жанрів дозволяє констатувати, що наведений їх перелік не є сталим і вичерпним. Відбувається трансформація публіцистичних жанрів і їх масмедійна «дифузія». Завдяки явищам синергії й інтеграції, оцифруванню і мультимедійності, конвергентності і кросмедійності формуються нові жанрові тренди сучасної журналістики. Незмінними залишаються засадничі жанрові особливості інформаційної групи: суспільна значимість й актуальність інформації, її фактологічність, об'єктивність і достовірність; структурованість, лаконізм та зредукованість матеріалу; цікавість фактів та вміння журналіста наблизити їх до користувача.

Ключові слова: жанр, замітка, звіт, інтерв'ю, інформаційна журналістика, інформаційний простір, репортаж.

GENRE FEATURES OF INFORMATION JOURNALISM

Svitlana Shyika

PhD in Philology, Associate Professor
National University of Water and Environmental
Engineering
14/70 Kotlyarevskoho St., Rivne, Ukraine, 33028
svitlanashyyka@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-8138-7205

The article is devoted to understanding the information journalism genre features in the modern information space. The theoretical basis was the work of scientists O. Amzin, M. Bakhtin, O. Bykova, Z. Weishenberg, M. Vasylenko, O. Harachkovska, V. Zdoroveha, R. Kraih, I. Mykhailyn, H. Nazarenko, O. Tertychnyi, M. Tymoshyk, I. Tonkikh, S. Shebelista, and others. The selection of information journalism specific features was carried out according to the method implemented by prof. O. Harachkovska articles, on the pages of this publication.

Emphasis is placed on the fact that the information genre group dominates the amount of material in modern journalism. Mass media text, not only carries information about society but also influences and transforms it. Information genres include a note, report, reportage, information correspondence, interviews, etc. Based on wide life facts, the genre features of the information genre group are analyzed.

The study shows that with the help of information models, a structured system of semantic reality development and the course of human thinking is formed. The content of the modern information space is enriched, expanded, and refined. An information note as a concise operative message develops into other genre types.

Understanding the system of information genres allows us to state that the list is not stable and exhaustive. There is a transformation of journalistic genres, their mass media «diffusion». Due to the phenomena of synergy and integration, digitization and multimedia, convergence, and cross-media, new genre trends of modern journalism are being formed. The basic genre features of the information group remain unchanged: social significance and relevance of information, its factuality, objectivity, and reliability; structure, conciseness, and reduction of material; the curiosity of facts and the journalist's ability to bring them closer to the user.

Keywords: genre, note, report, interview, information journalism, information space, reportage.

Актуальність теми

Поняття «інформаційного простору» трактується сьогодні, певною мірою, фрагментарно, залежно від того, яке видове означальне слово або релевантна ознака покладена в основу дефініції. З огляду на те, що інформація (від лат. *informatio* — тлумачення, роз'яснення) — це ототожнення цивілізації (Robertson, 1990, р. 236), «процес, знання, річ» (Buckland, 1991, р. 351), «повідомлення, підказка чи інструкція» (Rogala-Lewicki, 2013, р. 15), а «простір» (від лат. *spatium* — область, інтервал простору або часу) — «безмежна тривимірна протяжність» (Merriam-Webster, n. d.), концептуально синтаксична конструкція «інформаційний простір» може передавати прозорий зміст «ідеальна й матеріальна безмежність, яка наповнена інформацією». У наукових джерелах інформаційний простір також: «сукупність результатів семантичної діяльності людства», пов'язаної з «формуванням інформаційної картини об'єктивного світу» (Кремень & Биков, 2013, с. 11–12), «простір, заповнений інформаційними мережами» (Masuda, 1981, р. 70), «місце, особливо веб-сайт, де доступна інформація» (<https://dictionary.cambridge.org>) та ін.

Основу сучасного інформаційного простору складають засоби масової інформації — друковані засоби (газети, журнали, книги), радіо-канали, телевізійні мережі, інтернет-видання, крос-медіа, які реалізують свою інформаційну діяльність засобом медійних текстів, диференційованих в умовні жанрові роди: інформаційні, аналітичні, художньо-публіцистичні. Бажання людини оперувати бурхливим потоком швидкозмінної інформації, який є ознакою суспільного буття, і розвиток засобів її сприйняття, опрацювання та поширення, активізують різноаспектні лінгвістичні і журналістикознавчі дослідження в галузі жанрології журналістських матеріалів. Осмислення теоретико-методологічного аспекту жанрових особливостей однієї з цих груп — інформаційних жанрів — із урахуванням широкого охоплення життєвого фактажу, що є предметом цієї наукової розвідки, належить до актуальних проблем сучасної журналістики і філологічної науки та сприятиме поетапному становленню і розвитку сучасного інформаційного простору.

Стан розробки проблеми

Проблематика дефініції, характеристики і функціонування стилів і жанрів у сучасному мовознавстві не нова. Традиційно стиль і жанр співвідносять як загальне і конкретне, розглядаючи функціональний стиль як сукупність жанрів. М. Бахтін під жанрами розуміє стійкі типи висловлювань і класи текстів (Бахтин, 1986). У журналістиці, починаючи з другої половини ХХ століття, вчені розглядають три умовні жанрові єдності: інформаційну, аналітичну і художньо-публіцистичну. Аналізу публіцистичних жанрів присвятили свої фун-

даментальні праці О. Гарачковська (2019), В. Здорова (2004), І. Михайлин (2011), О. Тертичний (Тертычный, 2000) та ін. Специфіку інформаційних жанрів досліджували О. Амзін (Амзин, 2020), О. Бикова (2017), З. Вайшенберг (2011), Г. Назаренко (2010), М. Тимошик (2017). Динаміку розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі аналізує М. Василенко (2006), трансформаційні процеси в системі журналістських жанрів С. Шебеліст (2010), сучасні тенденції розвитку мережевої журналістики Р. Крейг (2007), І. Тонкіх (2017).

Варто зауважити, що актуалізована тематика далека від свого довершення і мотивується результатами різноаспектних досліджень науковців та творчим доробком журналістів.

Завдання статті полягають в осмисленні жанрових особливостей інформаційної журналістики в сучасному інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу

Інформаційна жанрова група відноситься до найпоширеніших у сучасній публіцистиці. Вона покликана відображати, за допомогою сучасних інформаційних моделей — текстових, візуальних: статичних та динамічних, звукових тощо, зміни навколишнього світу та хід людського мислення щодо цього. Компонентами інформаційної журналістики виступають подієва інформація, фактологічне інформування, повідомлення новин тощо (Здорова, 2004, с. 158). Інформаційна або новинна журналістика, зазначає З. Вайшенберг (2011), «навіть в епоху Інтернету — є і залишається основою журналістики» (с. 4). Масмедійний текст не просто несе інформацію про суспільство, а й інформацію, що впливає і перетворює суспільство. Рецепція названих вище джерел та аналіз широкого спектру журналістських матеріалів дозволяє виокремити релевантні особливості інформаційного жанрового роду сучасних масмедіа. Серед них, зокрема:

- суспільна значимість, цінність і корисність трансльованої інформації;
- актуальність новини, високий ступінь оперативності їх подачі;
- фактологічність, об'єктивність і достовірність анонсованої події, факту;
- популярність викладу журналістського матеріалу, доступність мови;
- лаконізм, зредукованість коментарів, суб'єктивних оцінок, аналізу;
- наявність альтернативних джерел отримання інформації і крос-медійність поширення інформаційного матеріалу з різних медіаплатформ;
- цікавість добору фактів, подій та вміння за допомогою форми подачі, вишуканості думки й образу наблизити їх до користувача;

- врахування «думки мас», інтерактивність, діалогізація процесу створення інформаційного контенту;
- структурованість інформаційного повідомлення, виділення головної сюжетної лінії та оптимальність додаткових подробиць і різних відгалужень;
- поширення процесів інтеграції, синергії та трансформації в системі публіцистичних жанрів, поєднання різних мовних стилів у підготовці текстів;
- мультимедійність, візуалізація тексту засобами звуку, зображення, відео;
- конвергентність, інтеграція різних каналів інформаційного спілкування.

Спектр інформаційних форм репрезентації журналістських матеріалів досить широкий. Насамперед, це інформаційна замітка, звіт, репортаж, інформаційна кореспонденція, інтерв'ю та ін.

Найкоротшим інформаційним жанровим типом, що є стислим та оперативним повідомленням про найновіші події чи факти, є замітка (Шевченко та ін., 2014, с. 380). Завдання її полягає в інформуванні населення про найбільш знакові зовнішні характеристики об'єкта, предмета, явища, події та ін., без з'ясування їх сутності, внутрішніх взаємозв'язків чи аналізу. Характерні риси замітки — стислість тексту, структурованість, зрозумілість, фактологічність, вірогідність, прогностичність, превентивність, оцінність, нормативність тощо.

Текст замітки структурно простий, а тому може бути швидко написаний. Щоб користувач помітив його, треба починати з основної суті. Виклад інформації має будуватися за принципом перевернутої піраміди, коли все найважливіше передається у першому абзаці, а всі наступні містять додаткові пояснення (Амзин, 2020, с. 11; Вайшенберг, 2011, с. 81). Стандартизована замітка, у тексті якої містяться відповіді на запитання: хто? що? де? коли? чому? навіщо?, називається твердою; замітка з подробицями — м'якою.

За тематикою замітки бувають політичні, економічні, екологічні, зі сфери культури, науки, медицини тощо. Відповідно до жанрового мовно-тематичного оформлення замітки класифікують на подієві, замітки-анонси, анотації, мінірецензії, бліцпортрет, привітання, мініюгляд, мініісторія та ін. За функціональною спрямованістю розрізняють замітки-повідомлення, замітки-звіти, замітки-пропозиції, рекламні та критичні замітки.

Історично замітка зародилася, більш ніж три століття тому, як повідомлення про останні новини. Із плином часу її роль, як короткого оперативного-новинного інформаційного повідомлення про подію чи факт, «чистого», без жодних коментарів і висновків, виду інформування, не втратила своєї актуальності. Прикладом короткого інфор-

маційного повідомлення про факт без коментарів може слугувати редакційний текст газети «Урядовий кур'єр», опублікований під рубрикою «Цифра дня»: «1,3 млрд грн задекларували громадяни від початку одноразового (спеціального) добровільного декларування активів фізичних осіб» («Цифра дня», 2022, с. 1).

Інноваційною ознакою розвитку сучасних медіа є конвергентність. Уже цитоване видання «Урядовий кур'єр» виходить друком і має електронний варіант. На сайті газети у рубриці «Гроші» розміщено хронікальне повідомлення «У країні розпочато фінансування пенсій лютого» (2022). Це стандартизована тверда замітка, яка дає відповіді на запитання: що відбулося? — «розпочато фінансування пенсій лютого», де? — «у країні», коли? — «2 лютого 2022 року», кому? — «кожному пенсіонеру», як? — «за графіком», ким встановленим? — «Пенсійним фондом України», скільки? — «на пенсійні виплати спрямовано 0,7 млрд грн».

Характерною особливістю сучасних заміток є їх розширення за допомогою різних пояснень, коментарів, авторських оцінок тощо. Наприклад, замітка «Дія» «Відображає бустерне щеплення» (2022) методично побудована за принципом перевернутої піраміди. У першому абзаці повідомляється все головне: по-перше, що «інформацію про бустерну дозу вакцинації COVID-19 відучора буде відображено в міжнародному сертифікаті», по-друге, що «після її отримання треба заново згенерувати сертифікати в «Дії», по-третє, що «після оновлення там висвітлиться «третя доза» й змінений термін чинності сертифіката — 270 днів». У другому абзаці наведено коментар віце-прем'єр міністра — міністра цифрової трансформації М. Федорова, у третьому — подано інформацію про фінансування загальнодержавної акції («Дія» «Відображає», 2022, с. 1).

Загальнолінгвістичною тенденцією сучасних журналістських матеріалів є візуалізація змісту. Релевантними ознаками засобів масової інформації стають мультимедійність — поєднання тексту, звуку, зображення, відео, та кросмедійність — поширення контенту з різних медіа. Із цього приводу акцентуємо увагу на кросмедійній неподієвій замітці «У Вараші на річці зимують лебеді», яка попередньо була оприлюднена авторкою Валентиною Веремчук у соцмережах Facebook та Instagram, а згодом поширена в інформаційно-новинному порталі «Рівненські новини» (Веремчук, 2021). Текст повідомлення вирізняється особливою стислістю і стилістичною нейтральністю: «Щозими стурбовані громадяни спостерігають перебування лебедів у зимовий період на водних об'єктах, які з певних причин не відлетіли в теплі краї. Нині пернатих помітили на річці Стир у місті Вараш. Там зимує лебедина сім'я: двоє дорослих та п'ятеро молодих лебедів». Візуалізація тексту здійснюється за допомогою доданого відеоматеріалу.

Якщо в інформаційній замітці автор повідомляє про суспільно важливу подію чи факт, то в інформаційному звіті розповідає про їх безпосередній перебіг, зосереджуючись на запитанні як? відбулася подія. Це своєрідний докладний авторський протокол розвитку події, розгорнутий її опис, детальна хронологія проходження заходу. У жанровому типі «акцентується увага на учасниках події, їхніх виступах, висловлюваннях, вчинках, мотивації поведінки тощо» (Назаренко, 2010, с. 5). Предметом інформаційного відображення у звітах виступають події, що відбуваються у формі обміну інформацією — всілякі конференції, засідання, симпозіуми, семінари, збори та ін. (Тертычный, 2000, с. 42). Звіт повинен бути максимально точним, інформаційно насиченим, цікавим і повчальним. Поруч із детальним повідомленням про промови, репліки та інші виступи у його тексті можуть міститися елементи аналізу, оцінки (Михайлин, 2011, с. 379–380). Залежно від повноти висвітлення проблематики, у жанрології журналістики виділяють сигнальний, повний і розгорнутий інформаційні звіти. За метою викладу звіти диференціюють на прямі інформаційні, тематичні, проблемні, аналітичні.

У вступній частині інформаційного звіту «Цивілізаційний вибір — поза сумнівом» повідомляється про урочисте засідання VII сесії Верховної Ради IX скликання і його учасників — керівництво парламенту, прем'єр-міністра та членів уряду, керівники центральних органів влади.... У подальшому зосереджується увага на тому, як? відбувалася подія. Зазначається, що виступив Президент України Володимир Зеленський, який закликав усіх до єдності у «сприйнятті нашого сьогодні, а головне — нашого майбутнього: майбутнього нашої держави, майбутнього наших поколінь». Очільником держави, у присутності народних депутатів, було підписано указ «Про зміцнення обороноздатності держави і привабливості військової служби», акцентовано увагу на важливості дипломатичної підтримки нашої країни, анонсовано нові формати політичної й економічної співпраці України з іншими державами. Потім сесію відкрив Голова Верховної Ради Руслан Стефанчук. У своєму виступі глава парламенту акцентував на євроінтеграційних і євроатлантичних прагненнях України, стверджуючи, що «наша країна впевнена у своїй єдності, згуртованості й незворотному виборі українського народу власної державності й цивілізаційного курсу» («Цивілізаційний вибір», 2022).

Важливим інформаційним жанром сучасної журналістики є репортаж (франц. *reportage* «пишу про те, що бачу» < лат. *reportare* «передавати», «повідомляти»). Це своєрідний «акт або процес повідомлення новин» (Merriam-Webster, n. d.a), «розповідь кореспондента з місця події» (Назаренко, 2010, с. 12). Метою жанрового типу є донесення, за допомогою авторського «я», особистісних вражень журналіста від по-

дії, основним завданням — викликати емоційну реакцію реципієнта за допомогою так званого «ефекта присутності», який дозволяє йому ніби бути поряд з автором, спільно бачити і відчувати подію. Для репортажів характерні як загальнонародові особливості інформаційних жанрів: новизна, стислість, достовірність, хронікальність, цікавість інформації, так і специфічні: динамізм та стрімкість викладу, наочність і картинність опису, ефект присутності репортера, яскравість деталей і подробиць, жива емоційна мова, з використанням діалогів, реплік, характерних висловлювань дійових осіб. Із цього приводу зауважимо, що О. Бикова розглядає поняття «репортажного стилю» як «поєднання достовірності, оперативності, документалізму з наочністю, емоційністю, образністю» (Бикова, 2017, с. 4).

Усім цим вимогам відповідає репортаж під назвою «Реабілітація і для тіла, і для духу», опублікований у газеті «Експрес». У вступі авторка А. Крупка (2022) повідомляє від першої особи, що вона знаходиться у селищі Великий Любінь, що на Львівщині, у найбільшому державному Центрі комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю «Галичина». Текст репортажу поділено на чотири частини. У першій з них, повідомляється про облаштування функціональних приміщень першого поверху та їх санітарний і комфортабельний стан, наводиться фрагмент діалогу з психологом центру, раніше пацієнтом закладу, С. Тітаренко. Друга частина — це розповідь про другий поверх, на якому розміщене відділення медичної реабілітації, доповнена описом спілкування з пацієнткою пані Людмилою зі Львова. У третій частині репортажу, журналістка вводить читачів до навчальних аудиторій для пацієнтів, у яких вони можуть опанувати нові професії, у четвертій — повідомляє як користуватися послугами закладу. Жива мова, доповнена цікавими розповідями про працівників і відвідувачів центру, візуалізована за допомогою фотосвітлин, цікаві деталі і подробиці тексту, роблять його стилістично нейтральним, медійно привабливим, мотиваційним і функціонально корисним.

Залежно від поставленої мети, репортажі класифікують на подієві і неподієві або пізнавальні, залежно від методики освоєння фактичного матеріалу і манери викладу — на інформаційні, проблемні, критичні, репортажі-замальовки, репортажі-інтерв'ю та ін.

Близька до репортажу інформаційна кореспонденція — «сучасний жанр мас-медіа, який передбачає деталізований опис предмета, явища, події та ін.» (Шевченко та ін., 2014, с. 85). Автор публікації, як правило, «не присутній на місці події в момент її виникнення» і не ставить своїм завданням «виявити взаємозв'язки описуваного предмета, проникнути в суть його». Головне для нього «викласти суть справи експресивно, наочно, емоційно», використавши не лише «фактологіч-

ний опис предмета, а й деякі елементи оцінки, припису, прогнозу та ін.» (Тертычный, 2000, с. 41–42).

Дослідження жанрових особливостей інтерв'ю, у зв'язку зі зростанням ролі діалогічних форм викладу журналістських матеріалів, у сучасному інформаційному просторі, здійснене на сторінках «Українського інформаційного простору» О. Гарачковською (2021a, 2021b). У публікації, зокрема, учена-філологиня визначає інтерв'ю як «жанр журналістики, зорієнтований на оприлюднення в масмедіа бесіди з відомими людьми на актуальні теми». Різновидами жанрового типу називає інтерв'ю у зв'язку з чимось та інтерв'ю ні про що. Характерними їх особливостями є: «наявність запитуючої та відповідаючої персон, ситуативна послідовність запитань і відповідей, завершений характер» (Гарачковська, 2021a, с. 89–90).

Запропонований підхід до тлумачення інтерв'ю як «бесіди з відомими людьми» є частинним.

Із метою формування цілісної системи особливостей інформаційних жанрів, на нашу думку, варто врахувати сучасні тенденції розвитку інтерв'ю, узагальнені професором М. Тимошиком (2017), які згадані у зазначеній вище статті лише побіжно.

Насамперед, з урахуванням українського і зарубіжного досвіду, класик української журналістської науки розглядає інтерв'ю як «синтетичний жанр», залежний від творчих здібностей журналіста, редакторських підходів і уміння репрезентувати матеріали жанру на газетній шпальті. З-поміж аргументів читачів на користь жанру інтерв'ю дослідник виділяє: задоволення цікавості, конкретизація і поглиблення теми, можливість отримати нові знання, забезпечення можливості самоідентифікації, спонукання до порівняння, забезпечення балансу між «позитивом» і «негативом», стимулювання репортерів постійно мати справу з реальною дійсністю. Різновидами інтерв'ю є: традиційне інтерв'ю, інтерв'ю-анкета; мікроінтерв'ю; інтерв'ю-зіткнення інтересів; комбіноване інтерв'ю; не інтерв'ю; інтерв'ю-монолог; інтерв'ю-дуель; інтерв'ю з пам'ятником; інтерв'ю-психоаналіз (Тимошик, 2017).

Прикладом традиційного інтерв'ю, зокрема діалогічного спілкування журналістки редакції уже згаданої газети «Експрес», О. Ковальської з директоркою Львівського регіонального центру оцінювання якості освіти Л. Середяк, є інтерв'ю під назвою «ЗНО-2022: можна безплатно, а можна — за гроші». У вступі автор інформує про кількісний контингент осіб, які планують складати ЗНО та час його проведення. Потім інтерв'юер наводить чотири запитання і дає на них відповіді від імені запрошеної фахівчині. В одному з них повідомляється, що «цьогорічною новацією є можливість для учасників скласти тести з більшої (ніж п'ять — С. Ш.) кількості предметів — що-

правда за власний кошт». У відповіді на нього йдеться про суми сплати (Крупка, 2022).

Висновки

Підсумовуючи зауважимо, що інформаційні жанри репрезентації журналістських матеріалів домінують у сучасній публіцистиці, займаючи до половини масмедійного простору. За допомогою текстових і візуальних: статичних та динамічних, звукових тощо моделей формується структурована система семантичного освоєння реальної дійсності і результатів людського мислення щодо цього. Таким чином збагачується, розширюється й уточнюється наповнення сучасного інформаційного простору.

Спектр інформаційної жанрової групи складається із замітки, звіту, репортажу, інформаційної кореспонденції, інтерв'ю та ін. Інформаційна замітка є найкоротшим стислим та оперативним повідомленням про найновіші події чи факти. Інші жанрові типи — це елементи філософського розвитку думки «від простого до складного». Інформаційний звіт описує безпосередній перебіг події, репортаж — це розповідь кореспондента з місця події як її учасника або очевидця, інформаційна кореспонденція — деталізований опис предмета, явища, події та ін., діалогічна форма інтерв'ю дозволяє сформуванню цілісного уявлення про інформований фактичний матеріал.

Осмилення системи інформаційних жанрів дозволяє констатувати, що наведений їх перелік не є сталим і вичерпним. Відбувається трансформація публіцистичних жанрів, їх масмедійна «дифузія». Завдяки явищам синергії й інтеграції, оцифруванню і мультимедійності, конвергентності і кросмедійності формуються нові жанрові тренди сучасної журналістики. Незмінними залишаються засадничі жанрові особливості інформаційної групи: суспільна значимість та актуальність оприлюдненої інформації, її фактологічність, об'єктивність і достовірність; структурованість інформаційного повідомлення, лаконізм та зредукованість матеріалу; цікавість добору фактів і подій та вміння журналіста наблизити їх до користувача тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Амзин, А. А. (2020). *Интернет-журналистика. Как писать хорошие тексты, привлекут аудиторию и зарабатывать на этом*. АСТ.
- Бахтин, М. М. (1986). *Эстетика словесного творчества*. Искусство.
- Бикова, О. М. (2017). *Репортаж: історія, теорія, практика*. Видавничий центр КНУКіМ.
- Вайшенберг, З. (2011). *Новинна журналістика* (В. Ф. Іванов, ред.; В. Климченко & А. Баканов, пер.; 2-ге вид.). Академія Української Преси; Центр вільної преси.

- Василенко, М. К. (2006). *Динаміка розвитку інформаційних та аналітичних жанрів в українській пресі* [Монографія]. Інститут журналістики Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Веремчук, В. (2021, 27 грудня). *У Вараши на річці зимують лебеді* [Відео]. Рівненські новини. <https://www.rivnenews.com.ua/2021/12/27/u-varashi-na-richtsi-zymuiut-lebedi-video/>
- Гарачковська, О. (2019). *Жанри журналістики в системі друкованих ЗМІ*. Видавничий центр КНУКіМ.
- Гарачковська, О. (2021a). Жанрові особливості інтерв'ю в сучасному інформаційному просторі. *Український інформаційний простір*, 1(7), 86–93. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233879](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233879)
- Гарачковська, О. (2021b). Жанрові особливості аналітичної журналістики у контексті становлення сучасного інформаційного простору. *Український інформаційний простір*, 2(8), 146–154. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(8\).2021.245866](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(8).2021.245866)
- «Дія» відображає бустерне щеплення. (2022, 2 лютого). *Урядовий кур'єр*, с. 1.
- Здоровага, В. Й. (2004). *Теорія і методика журналістської творчості* (2-ге вид.). ПАІС.
- Крейг, Р. (2007). *Інтернет-журналістика. Робота журналіста і редактора у нових ЗМІ* (А. Іщенко, пер.). Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Кремень, В. Г., & Биков, В. Ю. (2013). Категорії «простір» і «середовище»: особливості модельного подання та освітнього застосування. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 2, 3–16.
- Крупка, А. (2022, 30 січня). *Відновлення для тіла і духу. Репортаж із найбільшого державного центру реабілітації для осіб з інвалідністю*. Експрес. <https://expres.online/health/vidnovlennya-dlya-tila-i-dukhu-reportazh-iz-naybilshogo-derzhavnogo-tsentru-reabilitatsii-dlya-osib-z-invalidnistyu>
- Михайлин, І. Л. (2011). *Основи журналістики* (5-те вид.). Центр учбової літератури.
- Назаренко, Г. І. (2010). *Інформаційні жанри журналістики* (Ч. 2). Національний авіаційний університет.
- Тертычный, А. А. (2000). *Жанры периодической печати*. Аспект Пресс.
- Тимошик, М. (2017, 19–20 квітня). Сучасні тенденції жанрів журналістики: Інтерв'ю. В *Актуальні питання PR та журналістики*, матеріали науково-практичної конференції (Ч. 1, с. 116–120). Київ.
- Тонкіх, І. Ю. (2017). *Інтернет-журналістика. Жанри в інтернеті*. Національний університет «Запорізька політехніка».
- У країні розпочато фінансування пенсій лютого. (2022, 2 лютого). *Урядовий кур'єр*. <https://ukurier.gov.ua/uk/news/u-krayini-rozpochato-finansuvannya-pensij-lyutogo/p/>
- Цивілізаційний вибір — поза сумнівом. (2022, 2 лютого). *Урядовий кур'єр*. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/civilizacijnij-vibir-poza-sumnivom/p/>
- Цифра дня. (2022, 2 лютого). *Урядовий кур'єр*, с. 1.
- Шебеліст, С. (2010). Трансформаційні процеси в системі журналістських жанрів. *Теле- та радіожурналістика*, 9(1), 274–280.
- Шевченко, Л. І., Дергач, Д. В., & Сизонов, Д. Ю. (2014). *Медіалінгвістика:*

Словник термінів і понять (2-ге вид.). Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

Buckland, M. (1991). Information as thing. *Journal of the American Society for Information Science*, 42(5), 351–360. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(199106\)42:5<351:AID-ASI5>3.0.CO;2-3](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(199106)42:5<351:AID-ASI5>3.0.CO;2-3)

Masuda, Y. (1981). *The Information Society as Post-Industrial Society*. World Future Society.

Merriam-Webster. (n. d.a). Reportage. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved March 25, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/reportage>

Merriam-Webster. (n. d.b). Space. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved March 25, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/space>

Robertson, D. (1990). The Information Revolution. *Communications Research*, 17(2), 235–254. <https://doi.org/10.1177/009365090017002005>

Rogala-Lewicki, A. (2013). *Informacja jako autonomiczny czynnik wpływu w przestrzeni publicznej. Studium władztwa informacyjnego* [Praca doktorska]. Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski.

REFERENCES

Amzin, A. A. (2020). *Internet-zhurnalistska. Kak pisat' khoroshie teksty, privlekat' auditoriyu i zarabatyvat' na etom* [Internet Journalism. How to Write Good Texts, Attract an Audience and Make Money on it]. AST [in russian].

Bakhtin, M. M. (1986). *Eстетика словесного творчества* [Aesthetics of Verbal Creativity]. Iskusstvo [in russian].

Buckland, M. (1991). Information as Thing. *Journal of the American Society for Information Science*, 42(5), 351–360. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(199106\)42:5<351:AID-ASI5>3.0.CO;2-3](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(199106)42:5<351:AID-ASI5>3.0.CO;2-3) [in English].

Bykova, O. M. (2017). *Reportazh: istoriia, teoriia, praktyka* [Report: History, Theory, Practice]. KNUKiM Publishing [in Ukrainian].

Craig, R. (2007). *Internet-zhurnalistyka. Robota zhurnalista i redaktora u novykh ZMI* [Online Journalism. The Work of a Journalist and Editor in the New Media] (A. Ishchenko, Trans.). Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].

«Diiia» vidobrazhaie busterne shchepлення [«Diiia» Reflects Booster Vaccination]. (2022, February 2). *Uriadovyi kurier*, p. 1 [in Ukrainian].

Harachkovska, O. (2019). *Zhanry zhurnalistyky v systemi drukovanykh ZMI* [Genres of Journalism in the System of Print Media]. KNUKiM Publishing [in Ukrainian].

Harachkovska, O. (2021a). Zhanrovi osoblyvosti interv'iu v suchasnomu informatsiinomu prostori [Genre Features of Interviews in Modern Information Space]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 86–93. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233879](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233879) [in Ukrainian].

Harachkovska, O. (2021b). Zhanrovi osoblyvosti analitychnoi zhurnalistyky u konteksti stanovlennia suchasnoho informatsiinoho prostoru [Genre Features of Analytical Journalism in the Context of Modern Information Space Formation]. *Ukrainian Information Space*, 2(8), 146–154. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(8\).2021.245866](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(8).2021.245866) [in Ukrainian].

Kremen, V. H., & Bykov, V. Yu. (2013). Katehorii «prostir» i «seredovyshe»:

osoblyvosti modelnoho podання ta osvithnoho zastosuvannia [Categories «Space» and «Environment»: Features of Model Representation and Educational Application]. *Theory and Practice of Social Systems Management*, 2, 3–16 [in Ukrainian].

Krupka, A. (2022, January 30). *Vidnovlennia dlia tila i dukhu. Reportazh iz naibilshoho derzhavnoho tsentru reabilitatsii dlia osib z invalidnistiu* [Recovery for Body and Mind. Report from the Largest State Rehabilitation Center for People with Disabilities]. *Expres* <https://expres.online/health/vidnovlennya-dlya-tila-i-dukhu-reportazh-iz-naybilshogo-derzhavnogo-tsentru-reabilitatsii-dlya-osib-z-invalidnistyu> [in Ukrainian].

Masuda, Y. (1981). *The Information Society as Post-Industrial Society*. World Future Society [in English].

Merriam-Webster. (n. d.a). Reportage. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved March 25, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/reportage> [in English].

Merriam-Webster. (n. d.b). Space. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved March 25, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/space> [in English].

Mykhailyn, I. L. (2011). *Osnovy zhurnalistyky* [Fundamentals of Journalism] (5th ed.). Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian].

Nazarenko, H. I. (2010). *Informatsiini zhanry zhurnalistyky* [Information Genres of Journalism] (Pt. 2). National Aviation University [in Ukrainian].

Robertson, D. (1990). The Information Revolution. *Communications Research*, 17(2), 235–254. <https://doi.org/10.1177/009365090017002005> [in English].

Rogala-Lewicki, A. (2013). *Informacja jako autonomiczny czynnik wpływu w przestrzeni publicznej. Studium władztwa informacyjnego* [Information as an Autonomous Factor of Influence in Public Space. Information Lordship Study] [PhD Dissertation]. The Faculty of Journalism and Political Science of the University of Warsaw [in Polish].

Shebelist, S. (2010). Transformatsiini protsesy v systemi zhurnalistykykh zhanriv [Transformational Processes in the System of Journalistic Genres]. *TV and Radio Journalism*, 9(1), 274–280 [in Ukrainian].

Shevchenko, L. I., Derhach, D. V., & Syzonov, D. Yu. (2014). *Medialinhvistyka: Slovnyk terminiv i poniat* [Medialinguistics: Dictionary of Terms and Concepts] (2nd ed.). Kyiv University Publishing and Printing Center [in Ukrainian].

Tertychnyi, A. A. (2000). *Zhanry periodicheskoi pechati* [Genres of Periodicals]. Aspekt Press [in russian].

Tonkikh, I. Yu. (2017). *Internet-zhurnalistyka. Zhanry v internet* [Online Journalism. Genres on the Internet]. National University «Zaporizhzhia Polytechnic» [in Ukrainian].

Tsyfra dnia [The Figure of the Day]. (2022, February 2). *Uriadovyi kurier*, p. 1 [in Ukrainian].

Tsyvilizatsiinyi vybir — poza sumnivom [Civilizational Choice — no Doubt]. (2022, February 2). *Uriadovyi kurier*. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/civilizacijnij-vibir-poza-sumnivom/p/> [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. (2017, April 19–20). Suchasni tendentsii zhanriv zhurnalistyky: Interviu [Current Trends in Journalism: Interviews]. In *Aktualni pytannia PR ta*

zhurnalistyky [Current Issues of PR and Journalism], Proceedings of the Scientific-Practical Conference (Pt. 1, pp. 116–120). Kyiv [in Ukrainian].

U kraini rozpochato finansuvannia pensii liutoho [Funding for Pensions Began in February]. (2022, February 2). *Uriadovi kurier*. <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayini-rozpochato-finansuvannya-pensij-lyutogo/p/> [in Ukrainian].

Vasylenko, M. K. (2006). *Dynamika rozvytku informatsiinykh ta analitychnykh zhanriv v ukrainskii presi* [Dynamics of Development of Information and Analytical Genres in the Ukrainian Press] [Monograph]. Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

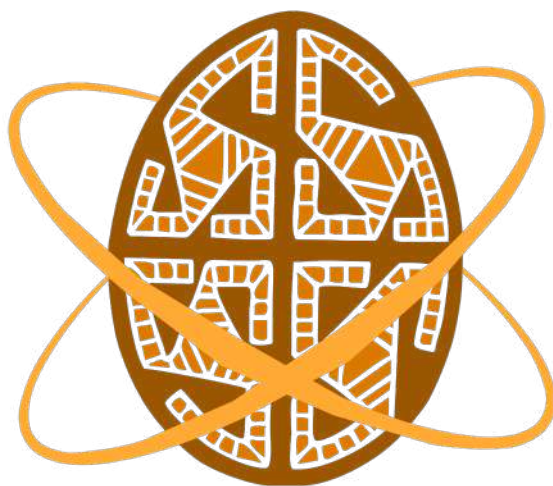
Veremchuk, V. (2021, December 27). *U Varashi na richtsi zymuiut lebedi* [Swans Spend the Winter on the River in Varash] [Video]. Rivnenski novyny. <https://www.rivnenews.com.ua/2021/12/27/u-varashi-na-richtsi-zymuiut-lebedi-video/> [in Ukrainian].

Weischenberg, S. (2011). *Novynna zhurnalistyka* [News Journalism] (V. F. Ivanov, Ed., V. Klymchenko & A. Bakanov, Trans.; 2nd ed.). Akademiia Ukrainskoi Presy; Tsentr vilnoi presy [in Ukrainian].

Zdoroveha, V. Y. (2004). *Teoriia i metodyka zhurnalistyky tvorchosti* [Theory and Methods of Journalistic Creativity] (2nd ed.). PAIS [in Ukrainian].

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM
AND BOOK PUBLISHING

УДК 351.751.5:821.161.2–94Єфремов

Цензура та цензори в спогадах Сергія Єфремова

Олександр ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Приватний вищий навчальний
заклад «Міжнародний
економіко-гуманітарний
університет імені академіка
Степана Дем'янчука»вул. Степана Дем'янчука, 4,
33000, Рівне, Україна

halich48@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5926-0726

© Галич О., 2022

Мемуарний твір С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)», написаний понад 100 років тому, серед іншого розповідає про взаємини автора з цензурою, переконливо доводячи її реакційну роль у Російській імперії.

Метою статті є на матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920–1921 років з'ясувати роль російської царської цензури в блокуванні україноцентричних матеріалів, написаних згаданим автором та його однодумцями; показати постаті цензорів, розкрити мотиви їхньої діяльності та роль у перешкоджанні створенню україномовної журналістики.

Перша згадка про цензуру в спогадах С. Єфремова пов'язана зі знайомством з відомим українським письменником І. Нечуєм-Левицьким, який навчився обходити цензуру. Наступна згадка про неї пов'язана зі створенням наприкінці XIX ст. видавництва, яке пізніше стало називатися «Вік». Тут С. Єфремов став свідком роботи з цензурою своїх товаришів. Київські цензори чинили немало перешкод україномовному видавництву, відхиляючи більшість рукописів, покреслених червоним кольором. У «Киевской Старине» С. Єфремову довелося вже самому безпосередньо мати справу з цензурою. У нього сформувався власний досвід роботи з цензорами, чого він не мав під час праці у видавництві «Вік».

Документальний твір «Про дні минулі (спогади)» розповідає, що статті їхнього автора через гостроту і політичну спрямованість перебували під особливим контролем цензури, а тому керівнику «Киевской Старини» В. Науменку доводилося їх суттєво редагувати, перш ніж подавати до цензурного комітету. Першою статтею С. Єфремова, правомірність якої автору особисто довелося відстоювати в цензурному комітеті, була праця про П. Грабовського, що була надрукована в другому номері «Киевской Старини» за 1903 рік. Цензор суттєво вплинув на статтю С. Єфремова. Вона з'явилася без кінцівки і з великими купюрами, внаслідок чого суттєво постраждав її зміст. Проте сам автор набув певного досвіду спілкування з цензурою. Наступна його праця про святкування з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві була надрукована без змін, оскільки цензор підписав її, не читаючи. Вона викликала особливий резонанс і переполох у владних структурах. Унаслідок цієї публікації цензора було звільнено з посади із-за нехтування своїми обов'язками.

Мемуари дозволяють дізнатися імена кількох київських цензорів, з якими мав справу автор спогадів. Серед них — Бутовський, Глібов, Сидоров, Никольський, Флоринський, Булгаков. У двобої з цими чиновниками загартовувався світогляд С. Єфремова, уміння відстоювати інтереси українського народу. Він набирався досвіду як обходити цензуру.

Ключові слова: документальна література, мемуари, цензура, цензурний комітет, цензор.

CENSORSHIP AND CENSORS IN SERHII EFREMOV'S MEMORIES

Oleksandr Halych

Doctor of Philology, Professor

Academician Stepan Demianchuk International

University of Economics and Humanities

Stepan Demianchuk St., 4, 33000, Rivne, Ukraine

halich48@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-5926-0726

S. Efremov's memoir, "On the Days of the Past (memories)", written more than 100 years ago, among other things, tells about the author's relationship with censorship, convincingly proving its reactionary role in the Russian Empire.

The purpose of the article is to find out the role of Russian tsarist censorship in blocking Ukrainian-centric materials written by the mentioned author and his like-minded people based on S. Efremov's memoirs of 1920–1921; show the figures of censors, reveal the motives of their activities and the role in preventing the creation of Ukrainian-language journalism.

The first mention of censorship in S. Efremov's memoirs is connected with the acquaintance of the famous Ukrainian writer I. Nechui-Levytskyi, who learned to circumvent censorship. The next mention of it is associated with the creation of the publishing house at the end of the nineteenth century, which later became known as "Vik" ("Age"). Here S. Efremov witnessed the work with censorship of his comrades. Kyiv censors repaired many obstacles to Ukrainian-language publishing, rejecting most manuscripts drawn in red. In "Kievskaya Starina" ("Kievan Past") S. Efremov had to deal directly with censorship. He developed his own experience of working with censors, which he did not have while working for the publishing house "Vik". S. Efremov's memoirs provide an opportunity to establish the postal address at which the Kyiv Censorship Committee was located. The documentary "On the Days of the Past (memories)" says that their author's articles due to the sharpness and political orientation were under special control of censorship, and therefore, the head of "Kievskaya Starina" V. Naumenko had to edit them significantly before submitting to the censorship committee. S. Efremov's first article, the legitimacy of which the author personally had to defend in the censorship committee, was a work on P. Hrabovskiy, which was published in the second issue of "Kievskaya Starina" in 1903. The censor significantly influenced S. Efremov's article. It appeared without ending and with large bills, as a result of which its content was significantly damaged. However, the author himself had gained some experience in communicating with censorship. His next work on the celebration on the occasion of the monument opening to I. Kotliarevskiy in Poltava was published unchanged, as the censor signed it without reading. It caused a special resonance and commotion in power structures. As a result of this publication, the censor was dismissed due to neglect of his functional duties.

The memoirs allow us to find out the names of several Kyiv censors with whom the author of the memoirs dealt. Among them — Butovskiy, Hlibov, Sydorov, Nykolskiy, Florynskiy, Bulgakov. In the duel with these officials, S. Efremov's worldview and ability to defend the interests of the Ukrainian people were hardened. He gained experience in circumventing censorship.

Keywords: documentary literature, memoirs, censorship, censorship committee, censor.

Актуальність проблеми

Спогади С. Єфремова містять чимало фрагментів, пов'язаних із історією української журналістики на помежів'ї ХІХ–ХХ століть. Вони є явищем документальної літератури, яка поступово витісняє художню літературу. Щоправда, література non fiction, так називають документалістику в західному літературознавстві, траплялася в світовій літературі значно раніше, ніж з'явилися мемуари «Про дні минулі (спогади)» С. Єфремова, час написання яких 1920–1921 роки, коли відомий український журналіст, видавець, літературознавець переховувався в Києві та поблизу нього від переслідувань радянської влади, знаходячись на нелегальному становищі. Аналіз спогадів С. Єфремова надає можливість заповнити певні прогалини в історії української журналістики, пов'язані з його взаєминами з царською цензурою та з особами цензорів, з якими доводилося працювати науковцям.

Постановка проблеми. Нам уже доводилося аналізувати в «Українському інформаційному просторі» юнацький щоденник С. Єфремова. У цьому ж виданні була надрукована наша праця про мемуарне бачення цим автором часопису «Киевская Старина». Однак у спогадах «Про дні минулі (спогади)» цього вченого були порушені й інші проблеми, розв'язання яких зацікавить не лише фахівців у галузі історії української журналістики, а й істориків, літературознавців. Тому автор цієї праці надрукував ще статті про періодичні видання, які читав у дитячі та юнацькі роки майбутній учений, з якими розпочинав співпрацю, котра впливала на формування його україноцентричних світоглядних позицій, а також про зародження україномовної періодики в Україні під впливом революційних подій 1905 року. Крім того, в інших наукових виданнях також друкувалися наші праці про мемуари С. Єфремова.

Стан вивчення проблеми

Мемуари в історії не тільки української, а й інших літератур Європи, пройшли суперечливий шлях, що розпочався ще в античності та який став в ХХ сторіччі суттєвим фактором розвитку сучасної літератури non fiction, котра на початку ХХІ ст. ще більше посилила свої позиції. Нам доводилося не раз писати про документальну літературу, однак мемуари С. Єфремова все ще не отримали гідної уваги науковців, хоча про їхнього автора є сотні публікацій, особливо здійснених уже в ХХІ столітті (монографія О. Меленчук (2013). Про цензуру українського друкованого слова в Російській імперії заслуговують на увагу праці М. Тимошика (1993; 2000; 2007), а також праця самого С. Єфремова (1993).

Об'єкт вивчення

Спогади С. Єфремова, написані в 1920 — поч. 1921 рр., є об'єктом вивчення в цій розвідці. Серед низки важливих проблем, поруше-

них у мемуарах «Про дні минулі (спогади)», для нас суттєвим є питання, як авторові доводилося співпрацювати з цензурою, з якими цензорами він був знайомим, як ставилися вони до своїх професійних обов'язків, як боротьба з цензурою і окремими її представниками впливали на становлення С. Єфремова як журналіста, публіциста, вченого, переконували в правильності україноцентричних позицій автора.

Завдання статті. На матеріалі мемуарів С. Єфремова 1920–1921 років з'ясувати роль російської царської цензури в блокуванні україноцентричних матеріалів, написаних згаданим автором та його одноподумцями; показати постаті цензорів, розкрити мотиви їхньої діяльності та роль у перешкоджанні створенню україномовної журналістики, появи періодичних видань українською мовою.

Виклад матеріалу

Мемуари С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)», написані в 1920–1921 рр., переконливо показали реакційну роль такої державної інституції в царській Росії як цензура. Уже в часи правління царя Олексія Михайловича Романова (1629–1676) влада спробувала поставити під цензурний контроль друкарні на українських землях. У цьому зв'язку М. Тимошик зазначав: «Першу спробу поставити діяльність Чернігівської і Києво-Печерської друкарень, які ніколи не залежали від будь-яких урядових чинників під свій контроль здійснив цар Олексій Михайлович. Справу довершив Петро I, який відомим указом від 5 жовтня 1720 року підпорядкував усі вільні друкарні в Україні духовній колегії і заборонив друкування в Києві і Чернігові книг, «не согласных с российскими печатми», тобто з тогочасною українською мовою» (Тимошик, 2007, с. 230). Цензура суттєво посилилася у XVIII ст., особливо в часи правління Катерини II, а остаточно утвердилася на початку XIX, коли імператор Олександр I затвердив перший цензурний статут, котрим було закладено законодавчі основи цензури в Російській імперії. Валувєвський циркуляр та Емський указ суттєво обмежили права українців на видання книжок рідною мовою, використання її в театральних виставах, текстах до нот, написанні наукових праць тощо. Провідну роль у цьому процесі відіграла цензура. Вона як інституція відігравала суттєву роль і в роки радянської влади. Про її негативну роль є фрагменти в щоденнику Олеса Гончара. Зокрема, в записі від 7 серпня 1977 року: «У «Сов[етском писателе]» затримали мою книжку «О тех, кто дорог» (літ. статті, виступи). Ніяк не можна писати про тих людей-невидимок з червоним олівцем (що я про них говорив на з'їзді СП СРСР). У стенограмі надруковано, в газетах це місце пройшло, з'їзд зустрів бурєю оплесків... Але це тоді. А сьогодні невидимка сильніший, він знову диктує» (Гончар, 2008, с. 312).

У мемуарах С. Єфремова перша згадка про цензуру пов'язана з розповіддю про його знайомство з відомим українським письменником І. Нечуєм-Левицьким. Трапилося це десь наприкінці 1892 року. Письменник «спокійно жив собі на свою маленьку пенсійку в домі Сегета й акуратно щороку випускав повість за повістю, будучи мало не єдиним тоді українським письменником у росії, який переходив цензуру й не ховався за псевдонімами або ховався рідко» (Єфремов, 2011, с. 373). Мова йшла про те, що, незважаючи на утиски цензури, І. Нечую-Левицькому все ж удавалося її обходити, внаслідок чого його твори різних жанрів регулярно друкувалися. Вдруге згадка про цензуру в спогадах С. Єфремова пов'язана з початком видавничої діяльності автора, коли група молодих українців створила наприкінці ХІХ ст. видавництво, яке пізніше отримало назву «Вік». Воно проіснувало з 1895 до 1918 року. Прикладом для «віковиків» була видавнича діяльність Б. Грінченка, який «в Чернігові показав нам, що навіть за божевільних часів цензурного терору дещо таки можна робити» (Єфремов, 2011, с. 387).

На початку діяльності видавництва «Вік» його бюджет був надзвичайно мізерний. За перші роки вдалося видати лише кілька невеличких брошур. Були проблеми з їхнім розповсюдженням. Але левину частку проблем створювала цензура, «яка найбільше нам допікала і внівець повертала мало не всі наші заходи. Ми посилали чимало рукописів, але верталось з них якась третина, не більш, та й то часто так покалічені червоним атраментом, що доводилось і з них викидати більшість» (Єфремов, 2011, с. 388). Серед тих праць, які здолали цензуру і були надруковані у видавництві «Вік», С. Єфремов називає «Хрестонос» Дніпрової Чайки, «Оповідання про давнє» (збірка з старих письменників), «Де найшов, де згубив» П. Шуліки. Мемуарист згадував, що до цензури надсилалися також популярні видання про Лікурга В. Доманицького, «Різачка», «Про жіночі хвороби» О. Черняхівського, «Дещо про світ божий» Іванова-Комарова (його ім'я автор не називає), «Про тіло людське» Г. Стрижевського. Тут виникали серйозні проблеми, автор згадував, що працівники видавництва змушені були хитрувати, щоб матеріали були схвалені цензорами. С. Єфремов сам нерідко змінював авторські заголовки текстів, дописував початки й кінцівки творів. Це бувало не давало жодних результатів, а твори безслідно зникали в цензурі: «Я добре пам'ятаю, на які тільки хитрощі доводилось пускатися, щоб якось обійти цензуру. Я міняв заголовки, приробляв белетристичні початки й кінці, робив такі ж і вставки — і разів по чотири перероблені так за кожним разом рукописи мандрували до цензури з тим, щоб там і загинути» (Єфремов, 2011, с. 387). С. Єфремов згадував, що такі результати діяльності видавництва часом викликали у нього й товаришів розпач, але вони не

втрачали надії чи доброго гумору, «і все слали рукописи, — аж поки таки здобутки стали появлятися більші» (Єфремов, 2011, с. 387). Проте таке стало траплятися набагато пізніше, коли молоді видавці набули практичний досвід роботи з цензурою. Сам же С. Єфремов безпосередньо з цензорами не стикався. У статті «Вне закона: к истории цензуры в России» цей автор зазначає: «Передивляючись записник київського українського книговидавництва «Вік», у яку для пам'яті занотовувалися всі спрямовані в цензуру рукописи, я почерпнув звідти досить повчальні цифри. За період з 1895 до 1903 року книжкове видавництво спрямувало до цензури 230 окремих назв рукописів; з них з'явилося лише 80, тобто близько 1/3 всієї кількості. Решта або цілком заборонені, або зазнали такої болісної операції з рясним крововиливом, що випуск їх у світ в дозволеному вигляді є абсурдом» (Єфремов, 1993, с. 34).

Набагато більше місця взаєминам з цензурою С. Єфремов приділив у XIII розділі спогадів «Киевская Старина». Стара Громада. Цензура». Зокрема під час роботи в «Киевской Старине» С. Єфремову довелося значно частіше безпосередньо стикатися з цензурою, він набував особистий досвід взаємин з цензорами, чого не мав, працюючи у видавництві «Вік»: «Співробітництво в «Киевской Старине» значно поширило не тільки мій літературний наліпок, але й особистий досвід з цензурою, що була за тих часів сущим бичем божим для кожного літератора, а надто з провінції, та ще української. Деякий, і то досить великий досвід цензурний дала вже мені практика «Віку», але в ній я бачив здебільшого самі наслідки й особисто з цензорами не стикався. Бувши ж спершу секретарем, а потім співробітником журналу на теми, що найдужче притягали увагу цензурних аргусів, я мусив часто ходити на Виноградну ул., в ідилічно-патріархальних обставинах якої, на лоні природи, можна сказати, десятиліттями роблено болючі операції над друкованим словом. І з деяких, гадаю, до речі буде зирвати покривало» (Єфремов, 2011, с. 524–525). Завдяки спогадам С. Єфремова можна встановити поштову адресу, за якою був розташований київський цензурний комітет, що десятиліттями перешкоджав поширенню українського слова.

Оскільки твори самого С. Єфремова через їхню гостроту й політичну актуальність були під особливим контролем з боку цензури, то керівник «Киевской Старини» В. Науменко завжди добряче працював над ними, викидаючи те, що здавалося йому політично чи ідеологічно неприйнятним. Проте й після такої обробки текстів лишалося, що робити ще й цензору. У такому разі С. Єфремов сам ходив на Виноградну, відстоюючи власну позицію: «Треба зауважити, що ще до друку мої статті — а вони ж найбільш і притягали в журналі гостру увагу цензурного ока своїм сучасним змістом і навіть, як каза-

ли мені цензори, заголовками — переходили через цензуру редакційну, і Науменко іноді таки добре їх вихолощував, викидаючи те, що здавалось йому нецензурним. Але лишалося ще трохи роботи й для цензора, і мені як авторові тоді доводилось іти на Виноградну «торгуватися» (Єфремов, 2011, с. 525).

Власне першою статтею С. Єфремова, на яку звернула увагу цензура, — «була характеристика Павла Грабовського в II-й книзі «Киевской Старины» за 1903 р.» (Єфремов, 2011, с. 525). Автору спогадів запам'яталося ім'я цензора, що дав дозвіл на друк згаданої статті: «Був тоді за цензора Бутовський, коректний, увічливий чиновник, який не чіплявся й не уїдливо спеціально до українства, але як формаліст додержував букви заборонних, дуже туго ішов на поступки, скоро вже що викреслював» (Єфремов, 2011, с. 525). Із характеристики С. Єфремова Бутовський виглядав як сухий чиновник, який строго дотримувався цензурних правил, з яким неможливо було домовитися: «Розмови мої з ним, сухі і формальні, мало що помогли, і стаття в друці появилася без кінця та з такими купюрами, що подекуди зовсім усякого сенсу її позбавляли» (Єфремов, 2011, с. 525). На щастя ця людина недовго протрималася на посаді цензора, її замінив інший цензор на прізвище Глібов. Автор характеризує його як гульця, п'яничку, жевжика, що потрапив на роботу через чийсь протекцію, а в сутність своєї діяльності він не вникав: «Черкав він мало, да й підписував здебільшого не читаючи, щоб не тратити свого дорогоцінного часу, і за це незабаром вилетів, — власне, за мою статтю» (Єфремов, 2011, с. 525). С. Єфремов докладно переповідає обставини, за яких втратив свою посаду Глібов: «Восени 1903 р. по Полтавському святі дав я до «Киевской Старины» опис його під заголовком «Праздник укр[аинской] интеллигенции», і Глібов, на моє здивування, дозволив, як звичайно, не читаючи. Коли книжка вийшла, стаття звернула увагу офіціальних та й охочекомонних цензорів з «Киевлянина», про неї заговорили, і Глібов мусив податися в одставку за нехтування своїх обов'язків. Наляканий такою перспективою, він поспробував був поправити свої фонди, заборонивши окремі одбитки згаданої статті, які (1100 пр[имірників]) так і пропали в цензурі чи в друкарні» (Єфремов, 2011, с. 525).

Після цього випадку статті С. Єфремова набагато уважніше читалися цензурою. Наляканий долею свого попередника Глібова, цензори стали більш прискіпливішими. Стаття про І. Франка, особливо друга її частина, дуже непросто проходила через цензуру. Цензор Никольський, що тимчасово прийшов на зміну Глібова, після кількох розглядів усе ж дозволив її друкувати, але заборонив окремий відбиток. С. Єфремов згадував: «У мене заховався цензурний примірник цієї статті з цензорськими купюрами: повикидало було силу цитат

з Франка, до того ж звелено на ярижний переробити правопис фонетику, якої я до того держався в цитатах» (Єфремов, 2011, с. 525–526). Про цього чиновника у спогадах сказано, що він походив із духовенства, а тому особливо чіплявся до тих моментів, у котрих убачав замах проти релігії чи духовенства. Будучи формалістом, після тривалих розмов з С. Єфремовим і суперечок з ним, «він дозволив більшість цитат з Франка друкувати, але в справі правопису лишивсь непохитним так само, як ніяк не згодився дати дозвіл на одбитки, і зроблені з першої частини статті також пропали» (Єфремов, 2011, с. 526). Пізніше автор спогадів не раз пересікався з Никольським. Зокрема, С. Єфремов у 1917 р. ліквідував цензурний комітет, де тоді працював Никольський, а наступного року гетьман Скоропадський відновив цензуру і мемуаристу довелося знову мати справу з Никольським. Оцінюючи його постать, С. Єфремов писав: «Я скажу, що це був ще не найгірший цензор. Принаймні він був досить байдужий, за згаданим винятком, до змісту і, здається, не брав хабарів, як це водилося в цензурному комітеті між його товаришами» (Єфремов, 2011, с. 526).

Оскільки Никольський на початку ХХ ст. тимчасово виконував обов'язки цензора, то на постійне місце після Глібова був призначений Ол. Сидоров, який працював на Виноградній порівняно довго, аж до 1910-го року, коли він отримав підвищення й виїхав до Москви, де став головою московського цензурного комітету. Наступником Сидорова став професор Т. Флоринський. Про нього С. Єфремов нічого не пише. Відомо лише, що ця людина була деканом історико-філологічного факультету Київського університету і водночас цензором. У 1919 році Т. Флоринський був розстріляний більшовиками. Набагато більше місця у спогадах відведено О. Сидорову: «Становище за Сидорова ще було погіршало, перша ж моя стаття, що потрапила йому до рук, («На мертвій точці») такого зазнала кровопускання, що я мусив зробити чергову візиту на Виноградну» (Єфремов, 2011, с. 526). С. Єфремов наводить короткий портрет цензора, наголошуючи на його балакучості та схильності до дискусій з авторами матеріалів, які потрапляли до його рук: «Сидоров прийняв по-домашньому, в пантофлях і мало не в халаті. Був це рудий, надзвичайно антипатичний чоловік, балакучий, з великим нахилом до дискусій з авторами і з величезною злістю до «лібералізму та соціалізму» (Єфремов, 2011, с. 526). У статті автора спогадів він знайшов прояви лібералізму та соціалізму, а тому повикреслював фрагменти, де це, на його погляд, виявилось, але після тривалої дискусії дозволив друкувати викреслені місця. С. Єфремову запам'яталася пророча фраза, мовлена Сидоровим під час революційних подій 1905 р., коли тимчасовим законом від 24 листопада 1905 року цензура та цензурні комітети в царській Росії були ліквідовані: «Ви ще жалкуватимете за теперішньою цензурою» (Єфремов,

2011, с. 526). Автор мемуарів відзначив, що йому згодом часто доводилося ту його пророчу фразу згадувати, як і те, що принциповий ворог «лібералізму та соціалізму» «за «нового» ладу дуже вигідно використав своє офіційне становище голови реформованого цензурного комітету.

Відомо, що корупція серед російських чиновників була надзвичайно поширена. Сидоров не був винятком. Всі періодичні видання мусили виплачувати йому регулярно щомісячне жалування, пропорційно тиражеві (платила й «Рада»), інакше-бо він нищив їх конфіскаціями та штрафами; видавці книжок також нерідко, коли боялися за долю книжки, одсилали її до цензора, той чи інший, як до книжки «кредитного білета» вклавши всередину (так вийшла в світ моя біографія Шевченка в виданні «Просвіти») (Єфремов, 2011, с. 526). Тобто, в росії можна знайти чимало способів обійти царські заборони на друковане слово, особливо українською мовою. Для цього треба було лише дати хабара чиновнику. Саме так вчинив С. Єфремов, щоб його книжка «Тарас Шевченко» побачила світ.

Час роботи Сидорова в цензурному комітеті Києва, з внутрішнього боку, виявився найнесприятливішим для українського слова, він був індикатором глибокої кризи системи його утисків з боку царської влади. З іншого боку, гроші, на які був ласий Сидоров, дозволяли обходити утиски слова. Тут слід зазначити, що цензор Сидоров особисто хабарі не брав, для цього в штаті цензурного комітету були дрібніші чиновники, через яких вирішувалися всі фінансові питання. Про одного з них, Оpatовського, С. Єфремов згадував у спогадах: «Помічником Сидорову в цій справі та конфідентом був незмінний діловод, а потім секретар цензурного комітету Оpatовський, якого кругле добродушне обличчя я пам'ятаю з перших своїх візитів на Виноградну і аж до гетьманських часів. 1905 р., коли важилась доля цензурних установ, він навіть прохав мене дати йому рекомендацію в залізничне управління, але потім лишивсь на старому місці. Цей лиха не робив, навпаки, за невеличку мзду раз у раз допомагав так або інакше укоськувати головних цензорів» (Єфремов, 2011, с. 527).

С. Єфремов, завершуючи розмову про цензора Сидорова, додав, «що цей хабарник виступав у друці не тільки цензором, але й Катonom-Цензором, оборонцем ладу та патріотом, друкуючи під прізвиськом Волкова в «Моск[овских] Ведомостях» громові проти українства статті... Воістину «умиления достойная картина!»...» (Єфремов, 2011, с. 527).

Згадуючи про стосунки з цензурою, С. Єфремов називає прізвисьце ще одного свого цензора: «Це професор духовної академії «Афоня» Булгаков, спеціаліст духовної цензури, волею начальства призначений, за од'їздом Сидорова, читати й черкати мої статті в 1905 р.» (Єф-

ремов, 2011, с. 527). Як професор, він чудово розумів, що його праця цензором жодним чином не відповідає його званню професора і ставить його в незручне становище. С. Єфремов стисло і влучно характеризує Булгакова як добродушну і не дуже розумну особистість, яка навіть не робила спроб, щоб якось приховувати свій конфуз. «В першій ж нашій розмові з приводу «Заметок на текущие темы» він признався, що йому дуже мої статті подобаються, — «я с величайшим удовольствием и наслаждением их читаю», — скільки і перед тим, і потім я чув таких цензорських компліментів, але вони мені нітрохи не помагали, а тільки були прелюдією до прикростей» (Єфремов, 2011, с. 527). С. Єфремов не помилився й цього разу. Спогади передають внутрішню сутність цієї людини, до речі, батька автора «Майстра і Маргарити» М. Булгакова: «Червоніючи й заникуючись, ніяковіючи, Булгаков іноді здавався на мої резони й, хапаючись за голову з одчаю та вигукуючи: «Что вы со мной делаете!» — поновлював викреслений текст. Але часто бувало, коли він тільки руками розводив і безупинно проказував: «Не могу-с, никак не могу-с... Ведь с меня взыщется...» (Єфремов, 2011, с. 527). Не дивлячись на те, що після революційних подій в Росії 1905 року з цензурою стало трохи легше працювати, Булгаков залишався незмінним. Проте інші цензори почали усвідомлювати власні прийдешні перспективи, вони все ще боялися свого вищого керівництва, але й змушені були зважати на своїх клієнтів, журналістів, літераторів. Автор мемуарів згадує, як «по якійсь нашій довгій розмові з приводу викресленого місця добродушний «Афоня», увесь червоний та зніяковілий, — скрикнув: «Ну, й що ви зо мною оце робите! Я ж не можу... Розумієте, — не можу. Я знаю, колись ви в споминах своїх напишете, що був у мене такий і такий, мовляв, дурний цензор, але ж... Ну, робіть, що хочете, а я не можу...» (Єфремов, 2011, с. 528). Пригадавши пізніше цей епізод, С. Єфремов «згодився з таким останнім аргументом» і помістив «цю комічну постать між тінями минулого» (Єфремов, 2011, с. 528).

Висновки

Мемуарний твір С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)», написаний у 1920–1921 рр., на прикладі взаємин автора з цензурою переконливо довів її реакційну роль у Російській імперії. Пізніше таку ж роль вона відіграла й у радянському Союзі, про що свідчить щоденник Олеса Гончара. Зародившись у часи другого царя з династії Романових Олексія Михайловича «Тишайшого», цензура стала вагомим інструментом влади для заборони вільнодумства, а в умовах царизму ще й суттєвого обмеження українців у праві на власну мову, літературу, журналістику, книговидання.

С. Єфремов уперше згадує про цю інституцію в спогадах про знайомство з класиком української літератури І. Нечумем-Левицьким,

який, на думку мемуариста, умів знайти шляхи, як обходити цензуру. Наступна згадка про цензуру в спогадах ученого пов'язана зі створенням за його участю наприкінці XIX ст. видавництва, яке пізніше стало називатися «Вік». Тут він став свідком роботи своїх товаришів, яким довелося безпосередньо брати участь у взаєминах з київським цензурним комітетом. Цензори робили чимало перешкод україномовному видавництву, повертаючи покреслені червоним кольором мало не всі рукописи, а часом і гублячи їх.

Працюючи в «Киевской Старине» С. Єфремову довелося значно частіше безпосередньо мати справу з цензурою, у нього сформувався особистий досвід взаємин з цензорами, чого він не мав раніше, під час роботи у видавництві «Вік». Спогади С. Єфремова дають можливість установити адресу, за якою був зареєстрований київський цензурний комітет. Мемуари «Про дні минулі (спогади)» розповідають, що оскільки твори їхнього автора через актуальність і політичну заангажованість перебували під особливим контролем з боку цензури, то керівнику «Киевской Старини» В. Науменку перед їхнім друком доводилося суттєво редагувати, викидаючи все те, що могло не пройти через цензуру. Досить часто це завершувалося особистим спілкуванням з цензором, котрий здебільшого не йшов на жодні компроміси з автором. Першою працею С. Єфремова, правомірність якої автору довелося відстоювати у цензурному комітеті, була стаття про П. Грабовського, що друкувалася у другому числі «Киевской Старини» за 1903 рік. Перший двобій з цензором С. Єфремов програв: стаття з'явилася без кінцівки і великими купюрами, внаслідок чого суттєво постраждав зміст. Праця публіциста про святкування відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві була надрукована повністю, оскільки цензор підписав її не читаючи. Вона викликала особливий інтерес аудиторії та владних структур. Цензора було звільнено з посади із-за нехтування своїми обов'язками.

Мемуари розкривають постаті кількох київських цензорів, з якими змушений був спілкуватися автор. Це — Бутовський, Глібов, Сидоров, Никольський, Флоринський, Булгаков. Всі вони були різними, але їх об'єднувало одне — служіння Російській імперії. Саме у двобой з ними загартовувався україноцентричний світогляд С. Єфремова, він набував досвіду як обходити цензуру.

Цензура зі сторінок мемуарів постає як досить корумпована структура державного апарату Російської імперії. І ця обставина також використовувалася С. Єфремовим і його однодумцями. Завдяки хабарам часто вдавалося отримати дозвіл на друк творів, які за інших умов ніяк би не вийшли у світ. Саме так була надрукована книжка С. Єфремова про Тараса Шевченка.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Гончар, О. Т. (2008). *Щоденники* (В. Д. Гончар, упоряд.; 2-ге видання; Т. 2: 1968–1983). Веселка.
- Єфремов, С. (1993). *Літературно-критичні статті* (Е. С. Соловей, упоряд.). Дніпро.
- Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі: спогади*. Темпора.
- Меленчук, О. В. (2013). *Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова в контексті українського літературознавства* [Монографія]. Чернівецький національний університет.
- Тимошик, М. С. (1993). До історії цензурних утисків українського друкованого слова в період проголошення конституційних свобод (1905–1917 роки). *Журналістика. Преса. Телебачення. Радіо*, 25, 55–63.
- Тимошик, М. С. (2000). «К печатанию не должно быть позволено...». Історія цензури українського слова. *Урок української*, 3, 10–13.
- Тимошик, М. С. (2007). *Історія видавничої справи* (2-ге вид.). Наша культура і наука.

REFERENCES

- Honchar, O. T. (2008). *Shchodennyky* [Diaries] (V. D. Honchar, Comp.; 2nd ed.; Vol. 2: 1968–1983). Veselka [in Ukrainian].
- Melenchuk, O. V. (2013). *Shevchenkoznavchyi dyskurs Serhii Yefremova v konteksti ukrainskoho literaturoznavstva* [Serhii Yefremov's Shevchenko Discourse in the Context of Ukrainian Literary Studies]. Chernivtsi National University [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (1993). Do istorii tsenzurnykh utyskiv ukrainskoho drukovanoho slova v period proholoshennia konstytutsiinykh svobod (1905–1917 roky) [To the History of Censorship Oppression of the Ukrainian Printed Word in the Period of Proclamation of Constitutional Freedoms (1905–1917)]. *Zhurnalistyka. Presa. Telebachennia. Radio*, 25, 55–63 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2000). «K pechataniyu ne dolzhno byt' pozvoleno...». Istoriia tsenzury ukrainskoho slova [«Printing Should not be Allowed...». History of Censorship of the Ukrainian Word]. *Urok ukrainskoi*, 3, 10–13 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of Publishing] (2nd ed.). *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (1993). *Literaturno-krytychni statti* [Literary-Critical Articles] (E. S. Solovei, Comp.). Dnipro.
- Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli: spohady* [Diary. About the Past Days: Memories]. *Tempora* [in Ukrainian].

УДК 070(477.83–25)Діло«1930»:94(477)«1921/1991»

Радянська Україна 1930 р. (за публікаціями часопису «Діло»)

Мар'ян ЖИТАРЮК

д-р н. із соц. комунік., проф.

Львівський національний
університет імені Івана Франка
вул. Генерала Чупринки, 49,
79044, Львів, Україна

maryan.zhytaryuk@lnu.edu.ua

ORCID ID 0000-0002-5690-5701

© Житарюк М., 2022

У статті систематизовано публікації про радянську Україну у львівському часописі «Діло» 1930 р. Виокремлено й узагальнено важливі питання політичного, національно-культурного життя, економічного й соціального становища, релігійних та історичних проблем, як-от: більшовизм, колективізація на теренах радянської України, Спілка Визволення України, реформа освіти тощо.

Переосмислено болючі питання українського національного життя в умовах радянського поневолення в міжвоєнний період на основі газетних публікацій. Протягом 30-х рр. ХХ ст. надруковано тисячі матеріалів, які потребують уважного прочитання, осмислення, вивчення. Так, у газеті «Діло» протягом 1930 р. подано понад дві сотні публікацій про життя в радянській Україні, зокрема, 120 — опис, оцінка подій та ситуацій на радянщині авторства журналістів і дописувачів «Діла», головно представників Східної Галичини, 5 — зарубіжних авторів, решту — реакція-протест у Західній Україні та світі на трагедію українців.

Мета статті — зосередити увагу на ключових національних питаннях в умовах радянської України протягом 1930 р. Завдання публікації — осмислити виявлені тексти в контексті планомирного знищення національної суті українців, а також доповнити історію української журналістики новою джерельною базою (новими публікаціями) і бібліографічними даними.

Методологічна основа дослідження. У статті використано метод наукового опрацювання першоджерел, знайдених у спецфондах Наукової бібліотеки ЛНУ ім. І. Франка, зокрема, підшивок газети «Діло» за 1930 р. Опрацьовано 252 публікації, частина з яких — у кількох подачах. На основі наукового реферування виокремлено 6 публікацій з ключовими словами «СВУ», «колективізація», «більшовицький терор», «Радянська Україна» (метод наукового пошуку), тобто фактично застосовано проблемно-тематичний аналіз з метою осмислення порушених проблем (концептуальний аналіз) і підготування певних висновків та узагальнень (методи синтезу, індукції й дедуції). Статтю проілюстровано двома таблицями, підготовленими з допомогою кількісного аналізу та контент-аналізу.

З допомогою нових текстів у «Ділі» доповнено, розкрито, уточнено окремі питання історії української журналістики та виразнено розуміння трагічних подій, систематизовано публікації як джерела осмислення відображення більшовицької політики нищення України, життя в умовах радянської України.

Ключові слова: радянська Україна, «Діло», 1930 рік, Спілка Визволення України, Польща, радянський (червоний) терор.

SOVIET UKRAINE IN 1930 (ACCORDING TO THE PUBLICATIONS IN THE NEWSPAPER “DILO”)

Marian Zhytariuk

Doctor of Science in Social Communications,
Professor

Ivan Franko National University of Lviv
General Chuprynka St., 49, 79044, Lviv, Ukraine
maryan.zhytaryuk@lnu.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-5690-5701

In this article, the author systematizes publications about soviet Ukraine in the Lviv newspaper “Dilo” in 1930. He distinguishes and generalizes such important issues of political, national, and cultural life, economic and social situation, religious and historical problems as Bolshevism, collectivization in soviet Ukraine, Union for the Liberation of Ukraine, education reform, etc.

The painful issues of Ukrainian national life under the conditions of soviet enslavement in the interwar period are comprehended, based on newspaper publications. During the '30s of the twentieth-century thousands of materials that require careful up-to-date reading, comprehension, and study had been published. Thus, in 1930 in the newspaper “Dilo” were published more than two hundred publications about the life in soviet Ukraine, in particular, 120 — description, appreciation of events and situations in the soviet Union written by journalists and contributors of “Dilo”, mainly representatives of Eastern Galicia, 5 — articles of foreign authors, the rest — a response-protest in Western Ukraine and the world to the tragedy of Ukrainians.

The purpose of the article is to focus on key national issues under the conditions of soviet Ukraine during 1930. The task of the publication is to comprehend the discovered texts in the context of the planned destruction of the national essence of Ukrainians, as well as to supplement the history of Ukrainian journalism with a new source base (new publications) and bibliographic data.

The methodological basis of the study. The author uses the method of the scientific study of primary sources found in the special funds of the Scientific Library of LNU after I. Franko, in particular, the files of the newspaper “Dilo” in 1930. 252 publications were processed, some of which — in several submissions. Based on scientific abstracts, 6 publications with the keywords “SVU”, “collectivization”, “Bolshevik terror”, “soviet Ukraine” (method of scientific research) were distinguished, that is, the problem and thematic analysis are applied to understand the raised issues (conceptual analysis) and to prepare certain conclusions and generalizations (methods of synthesis, induction, and deduction). The article is illustrated with two tables prepared by quantitative analysis and content analysis.

With the help of new texts in “Dilo”, some issues of the history of Ukrainian journalism were supplemented, revealed, clarified, the standing of representation of Bolshevik policy of Ukraine’s destruction, about the life in soviet Ukraine were ordered.

Keywords: soviet Ukraine, “Dilo”, 1930, Union for the Liberation of Ukraine, Poland, soviet (red) terror.

Постановка проблеми

Сьогодні відомо про тотальне нищення української національної суті в умовах радянської України. Політика розкуркулення, колективізації, війна з інтелігенцією, організування Голодомору — далеко не повний перелік трагічних питань національної історії, які вже не засекречені і досить непогано розкриті. Однак відображення всіх цих проблем у національній українській пресі потребує ще неабияких зусиль дослідників. Оскільки радянська більшовицька преса, будучи органами різних компартійних та комсомольських організацій, висвітлювала події з позиції партії більшовиків і не піднімала національно орієнтованих тем, замовчувала Геноцид, а розстріли виправдовувала контрреволюційною діяльністю засуджених радянськими судами, ми звертаємось як до інформаційного джерела до авторитетного часопису «Діло» (УНДО), яке виходило у світ за межами СРСР, у Львові.

Актуальність теми продиктована потребою переосмислити болючі питання українського національного життя в умовах радянського поневолення в міжвоєнний період на основі газетних публікацій. На жаль, величезний масив матеріалу не дозволяє охопити усі роки, тому в цій публікації ми обмежимось тільки 1930 р. Щоб досягнути глибини проблеми з погляду журналістикознавства, потрібно здійснити серію окремих досліджень. Протягом 30-х рр. ХХ ст. надруковано тисячі матеріалів, які потребують уважного прочитання, осмислення, вивчення. Скажімо, в газеті «Діло» протягом 1930 р. подано понад дві сотні публікацій про життя в радянській Україні, зокрема, 120 — опис, оцінка подій та ситуацій на радянщині авторства головно представників Східної Галичини, 5 — зарубіжних авторів, решту — реакція-протест на трагедію українців у Західній Україні та світі. Докладніше — у поданих таблицях:

Таблиця 1. Публікації «Діла» про радянську Україну в 1930 р.

Місяць	Автори «Діла»	Дайджест	Реакція / протести проти «червоного терору»		Разом
			Західна Україна	Світ	
Січень	5	—	5	5	15
Лютий	11	—	3	2	16
Березень	34	1	10	5	50
Квітень	31	—	4	—	35
Травень	7	—	Не фіксував		7

Червень	9	3			12
Липень	11	–			11
Серпень	8	–			7
Вересень	1	–			2
Жовтень	2	1			3
Листопад	1	–			1
Грудень	–	–	–	1	1
За цілий рік	120	5	22	13	160

Таблиця 2. Публікації «Діла» про процес над «Спілкою Визволення України» у Харкові

Період	Кількість публікацій
Березень	23
Квітень	25
Червень	1

У попередніх дослідженнях ми зазначали, що з березня по червень 1930 р. надруковано 53 публікації про «СВУ» (16 – інформації, замітки, невеликі листи та повідомлення, 37 – середні і великі за обсягом статті, кореспонденції, звіти про судові засідання, 2 – публікації на Заході), що на 4 більше, ніж подаємо зараз. Ця розбіжність виникає тільки тому, що раніше ми долучали до статистики інші публікації, в яких справу над «СВУ» також згадували, але ця тема не була єдина або домінантна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У роки незалежності Української газету «Діло», ключові питання, підняті на її шпальтах, вивчено в низці наукових досліджень. Маємо на увазі праці Ю. Г. Шаповала (2007), С. А. Костя (2013), М. Г. Житарюка (1997а, 1997б, 2022), колективу Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника. Окремого слова заслуговує науковий співробітник відділу україніки ЛНБ імені В. Стефаника Костянтин Курилишин (2015–2021), який у 2015 р. розпочав багатотомне видання про часопис «Діло». Сьогодні триває робота над сьомим томом (а можливо, й далі), що охоплюватиме бібліографію з вересня 1914 р. до квітня 1923 р. У всіх цих працях досліджено різні аспекти львівського часопису, однак ми бачимо потенціал доповнення, розкриття, уточнення в контексті виявлення нових текстів, у систематизації публіка-

цій як джерел осмислення відображення більшовицької політики нищення України, життя в умовах радянської України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Московсько-кремлівські зазіхання щодо України мають давню історію: крадіжки Церкви, назви «Русь» (історії), нищення Козацтва, загарбання територій та фізичне знищення українців. І московити це робили і робитимуть завжди, бо вони, як суміш воюючих племен-кочівників, по-перше, ще не доросли до сформування самостійної нації (без застосування сили), по-друге, прекрасно усвідомлюють: без України не буде росії в теперішніх просторах, а залишиться московія. Ми також це усвідомлюємо, але не вважаємо, що маємо вкотре жертвувати своєю національною ідентичністю та державною незалежністю задля порятунку ненаситних та озвірілих північних сусідів.

Україна — це не тільки конкретна територія, а насамперед українська духовність, національне усвідомлення, історична пам'ять, а найголовніше — мова. Як показує історія, можна все життя вважати себе і бути українцем не тільки на рідній землі, а й на чужині. Український світ у такий спосіб примножується. Однак відомо й інше: без успішної політичної держави України не могло бути і не буде. Коли сьогодні за рідну українську мову вбивають на Донбасі та в Запоріжжі, то, очевидно, що багато чого не зроблено за час Незалежності або зроблено неправильно. Тому нашим ворогам і заздрісникам так важливо, щоб Україна не стала успішною, щоб українці не стали щасливими на рідній землі, а змушені були постійно виїжджати у світи з метою утримання власних родин. На цих моментах ми вже акцентували у своїй статті «Україна в міжнародній пресі у 1930 р. (за матеріалами львівського часопису «Діло»» (Житарюк, 2022), але без їх переосмислення важко буде віднайти потрібний контекст подальшого викладу. Автори та видавці «Діла» намагалися займати чітку національну позицію, боронити її, відстоювати на всіляких форумах, головне — з допомогою слова.

Так, 26 лютого 1930 р., спершу агентство *Associated Press*, а 27 лютого — і газета *The New York Times* повідомили про те, що в Харкові, столиці радянської України, державний прокурор обвинувачує заарештованих 45 контрреволюціонерів у намірі вбити численних урядовців, включаючи Сталіна, Каменева, Ворошилова, Зінов'єва, а також Леніна, коли він лежав хворий. Прокурор твердить, що контрреволюціонери намагалися повалити теперішню владу України, щоб замінити її на капіталістичну з допомогою низки закордонних урядів, що головна квартира цієї повстанської організації була в Києві та що до неї належав Сергій Єфремов, президент української академії наук, колишній прем'єр Чеховський, а також Ніковський, колишній міністр

закордонних справ у кабінеті уряду Петлюри (Associated Press, 1930; The New York Times, 1930).

У березні 1930 р. в «Ділі» надруковано статтю без авторського підпису «Суд над репрезентантами ідеї національного визволення» («Суд над репрезентантами», 1930), в якій ідеться насамперед про судилище над т. зв. членами т. зв. організації «Союз визволення України». Загалом ця публікація — це діагноз і вердикт радянської системи. Проте на початку є логічна підводка, що спрямована на демонстрування контексту і перенесення читача в канву реального стану справ на радянщині: «Далеко важче від інших країн СРСР переживає сучасні моральні і матеріальні злидні Україна. Ця медом і молоком спливаюча колись земля стогне нині з великого болю, заливається сльозами тисячних жертв насильно проведеної колективізації, скроплюється кров'ю найкращих синів українського села, господарів благодатного чорнозему, що обстоюють чинно свої відвічні права до нього, корчаться від надміру моральних мук, якими її наділюють червоні узурпатори, пробираючись насильно до народної душі та намагаючись своїми ганебними чоботами розтоптати, розтрощити прадідівську віру, мораль, культурну традицію та всі цінності народного духа» («Суд над репрезентантами», 1930). Автори зазначають стан глибокої національної трагедії українців на рідній землі, коли єдиним засобом «вільного» вияву їхнього душевного стану, за дозволом більшовицьких колонізаторів, «може бути тільки розпучливий стогін, тільки придавлений плач», а засобом «вільного» вияву власних вчинків — «хіба одно тільки самогубство» («Суд над репрезентантами», 1930).

За таких трагічних обставин для української дійсності 9 березня 1930 р. у Харкові почався «великий монстр-процес проти найвидатніших українських національних діячів», де в «будинку Харківської державної опери розсівся... більшовицький, найвищий на Україні суд, що почав судити 45 передових українських громадян, нездужаних борців за національне українське визволення» («Суд над репрезентантами», 1930). На переконання автора, єдиною і найбільшою провиною обвинувачених є те, що вони не відмовились від віри в національне визволення і залишилися послідовними в захисті державницьких українських ідеалів, а «в згоді з ними та підпорядковуючись їм працювали над розвитком української культури та науки» («Суд над репрезентантами», 1930). На власне питання: «Хто ж їх судить?», автор відповідає: ті, хто силоміць завалив українську державність, хто під брехливими гаслами національного самовизначення всіх народів більшовицької росії фактично не визнає самоозначення українського народу, а пішов на нього війною і накинув Україні мечами й гарматами, нечуванним терором і руїною, власне «пролетарське са-

мовизначення. «Насильники і фальшівники народної волі, фанатики божевільної доктрини, вороги всього національного, руїтники моралі в суспільному житті й політиці рішили своїми драконськими репресіями, при допомозі свого «пролетарського» суду не тільки зліквідувати репрезентантів української національної ідеї, але й убити саму ідею» («Суд над репрезентантами», 1930).

Далі — ще більша категоричність в оцінці ситуації на початку процесу: «Ті, що за 12 літ свого існування не цуралися ніякої провокації, що не гордували ні фальшуванням документів, ні грошей, ті, що пролляли море невинної крові, хочуть при допомозі харківського монстр-процесу, при наявності нечуваної господарської скрути в Україні відвернути увагу «пролетарської суспільності» від пекельної картини лиха та заобсорбувати ту суспільність цим процесом. Кати людської совісти хочуть при допомозі процесу реабілітувати перш за все себе і свій авторитет в очах голодної і обдертої маси, в очах тієї людської отари, що безкритично їм вірять» («Суд над репрезентантами», 1930).

Очевидно, що тут можна і потрібно проводити паралелі й наводити аналогії до сучасного кремлівського панування, до політики визискування власного народу і демонстрування «успіхів» у боротьбі з ворогами. Сьогодні ворогами В. Путіна і його команди, послідовників і спадкоємців ВКПб, є українська влада, українське військо, Захід та НАТО — усі ті, хто проти відновлення радянського Союзу. У 1930 р. ворогами більшовиків та Й. Сталіна були українські селяни, залишки української інтелігенції та духовенства. Тому обвинувачені на харківському процесі «мають стати в очах комуністичної «громадськості» причиною того лиха, яке ця «громадськість» переживає нині по містах і селах. Але українське село, те бите комуністичним бичем село, не дасть себе ошукати, не повірить у те, що його муки і горе спричинили ті обвинувачені, які ціле життя мали на оці тільки найвище добро українського народу. Бо ж на лаві обвинувачених сидять переважно старі ветерани національної праці, каменярі національного відродження. Отже ті, що зазнали за національну працю вже царських тюрм, ті, що самим своїм авторитетом і заслугами будили в українському народі далеко більше довіри, ніж усі комуністичні запамороченці з цілого земного гльобу. І саме тому комуністи рішили їх за всяку ціну ліквідувати» («Суд над репрезентантами», 1930).

Хоч судовий процес, точніше, політичний процес тільки розпочинається, «Діло» влучно описує його суть і прогнозує закономірний з погляду окупаційної влади вислід: «Харківський процес — це чиста формальність, це кепсько аранжована маскарада, це комедія...», адже не є таємницею, що «комуністи скасували всяке правосуддя, позбавивши суди незалежності та зробивши їх натомість сліпим

зряддям своєї диктатури. А до того доля обвинувачених вирішена давно, в закамарках ДПУ, тобто більшовицької політичної поліції. Суд — тільки пуста форма, тільки видовище для жадних «контрреволюційної крові» комуністичних садистів» («Суд над репрезентантами», 1930).

Автор певний, що судилище над 45 українськими національними діячами за «державну зраду», себто за «зраду» комуністичної диктатури, закінчиться смертю засуджених. Але, попри це, «зійдуть вони з національної арени, з фронту боротьби за визволення, як мученики, що найдуть мільйони наслідувачів, які не тільки зреалізують спільні всієї українській нації ідеали, але й належно та гідно зроблять підсумки «більшовицьких заслуг» для українського народу» («Суд над репрезентантами», 1930).

Із подальшого бібліографічного опису публікацій в часописі «Діло» про більшовицький терор супроти українців у радянській Україні, поданого далі, видно, що редактори та автори видання тримали руку на пульсі подій, оперативно відгукувались на хід процесу «СВУ», подаючи як власні оцінки, так і описуючи численні акції протесту в Галичині та світі, використовуючи звіти і стенограми про справу за матеріалами київського радіо. Протягом березня-квітня 1930 р. загалом надруковано 48 публікацій, присвячених Харківському процесові, та 1 — у червні, передрук звернення «Об'єднання українських організацій в Америці» до сенатора Бори, голови Комітету закордонних справ («За океаном», 1930). Показово, що цей лист, як і численні звернення представників українських громад в інших країнах, на жаль, не досягли позитивного результату, адже політичне судилище не було припинено і доля українців у СРСР не стала кращою. Усе це дуже нагадує ситуацію пост-майданної України, коли цілий світ вісім років стурбований поведінкою російської федерації, коли проти російських політичних фігур запроваджені економічні санкції, однак Москва на це мало зважає, натомість продовжує грати біцепсами і стягує свої війська до українських кордонів, чим фактично розколює Захід, послаблює його, ніби готуючись не тільки до захоплення України й відновлення радянського Союзу, а й просування куди далі — принаймні до Варшави чи Берліна*.

З публікації «Відгуки харківського процесу: за океаном» довідуємось про те, що у різних містах США, де живе українська еміграція, відбувались численні віча. Звідусіль надсилали телеграми та звернення до американського уряду та впливових американських політиків, в яких висловлювався протест проти більшовицького панування у Великій Україні, зокрема, проти переслідування духовної еліти.

* Стаття подана до редакції до початку російського вторгнення в Україну (прим. ред.)

Тут же докладно розміщено згадане вище звернення до сенатора Бори. Дозволимо собі процитувати основні тези: «Український нарід переплатив уже більшовицьку окупацію України міліонами жертв у людях, які погинули з голоду або по тюрмах. А крім того втратив тисячі культурних робітників, яких вислано за межі України, або розстріляно за те, що їх запідозрено у протибільшовицькій акції і змагання за відорвання України від зв'язку з москвою. Тому не дивно, що український нарід побоюється, що теперішні арешти вчених закінчатся рівно ж розстрілом невинних людей»; «... більшовицька влада розв'язала недавно українську автокефальну православну церкву, а її голову, над гробом стоячого вісімдесятилітнього митрополита Василя Липківського, запроторила до тюрми разом з іншими єпископами тої ж церкви. І тих єпископів судитимуть рівно ж як контрреволюціонерів»; «Це є одинокий спосіб, у який ми звідси при помочи культурної Америки можемо пробувати рятувати життя невинних горожан. Тої благородної інтервенції просять вас сотки тисяч американських горожан українського роду, яких представником є об'єднання українських організацій в Америці. Остаємо з глибоким побажанням: О. Ревюк, предсідник, д-р Л. Мишуга, секретар» («За океаном», 1930).

До цього повинні додати, що й часопис «Свобода», й інші газети українських громад у США друкували численні протести і звернення до різних американських установ та урядовців. Зокрема, конгресмен Дж. Ф. Брум на засіданні Конгресу прочитав телеграму від о. Івана Гундяка, пароха Української Православної церкви в Мансвервілі, у справі переслідувань Української Автокефальної церкви у радянській Україні та запроторення українських учених до в'язниці.

За зверненням української делегації (проф. Яковлев, Смаль-Стоцький та Шульгин), проти політичних переслідувань у радянській Україні та інших республіках СРСР виступив і XIV Конгрес Товариств Приятелів Ліги Націй (Женева). У схваленій резолюції йдеться про те, що політичні переслідування «викликали у всьому світі почування глибокого обурення проти поступовання більшовицького уряду, який приновлює на рад. Україні методи бруталного терору та кровавого гнету, що суперечить елементарним почуванням людської свободи» («Конгрес Товариств», 1930).

Важливою і знаковою є стаття М. Данька (1930), опублікована в «Ділі» в серпні 1930 р. У ній, зокрема, йдеться про те, що одна з першопричин невдач боротьби українського народу проти московитів — українська інтелігенція, яка досі не спромоглася зрозуміти для себе суть московського більшовизму. Автор стверджує, що більшовизм — не синонім більшовизму, як помилково вважає частина українських журналістів, а, спираючись на рішення XVI Конгресу ВКП (б), «є лише новою фазою в розвитку московського націоналізму». М. Данько

(1930) називає цей конгрес «злиденною декорацією», не святом братерства радянських народів, як його характеризували радянські газети, а вважає «епохальною мобілізацією сил московського шовінізму», «підготовкою до дальшої централізації під всемосковським прапором». Як наслідок — «одно за другим скасовуються міністерства та інші декорації української республіки. Скасування округ викидає рештки українського урядництва, що ховалось досі в урядовій периферії. Українське населення ставлять під безпосередній догляд районованих урядів. Організацію ДПУ збільшують додатковими формациями. Московські реформи, започатковані на Україні харківським процесом, переводять ударним порядком» (Данько, 1930).

З погляду сучасників «Діла», можливо, всі ці погляди могли сприйматись як надто категоричні, емоційні, суб'єктивні, але, з погляду сьогодення, зрозуміло, що це не так. Оцінки дуже болючі і дуже влучні. Бо ж хіба неправда, що десяток років підготовчої праці в Україні минули, що майно українського селянства пограбовано до тла, що переважну частину селянства силоміць змусили вступати в колгоспи і радгоспи, що «всі підприємства централізували під безпосереднім московським проводом», що «українізація позбулася по думці більшовиків всіх небезпечних національних чинників з українського руху», що з України видушено все, що більшовики потребували «для внутрішньої організації московського більшовизму, а тепер її мають ужити для цілої дальшої більшовицької експанзії» (Данько, 1930)? Хіба не очевидно, «що більшовизм без України не лише не міг би стати тим, чим він є, але й ледви чи міг би взагалі повстати», що «шовінізм живиться визиском чужої нації, а Україна ж була першим великим полем для попису московського націоналізму», «що здобуття України більшовиками має у своїм наслідку розвиток тогож самого московського націоналізму і тієї ж самої експанзії, яку розвинула московщина після панування України з початку XVIII віку»? Тому «знищення самостійности української держави та приєднання її до більшовицького центру зміцнило становище більшовиків у межах московської нації...» (Данько, 1930). Також М. Данько пише, що Україна перебуває в стані оборони, тому повинна пристосуватись до методів напасника, адже «позбавлений одноцільного інтелігентського проводу більшовицький рух на Україні заховався в масах населення й розвивається стихійно, керований тимчасовими необхідними умовами та загальними національно-політичними гаслами; разом з тим він набирає постійно революційний, часом руйнівний характер». Для цього найкраще годяться «посилений опір селянства та робітництва, саботаж, льокальні повстання, напади на більшовицьких функціонарів, підпали колективізованих господарств та інші акти обурення та розпуки...» (Данько, 1930).

Автор констатує, що розправа над українською інтелігенцією з допомогою судилища в Харкові значною мірою ослабила, навіть позбавила український рух його організаційного проводу, однак протестний рух потребує «ідейно програмового проводу й звертає погляди українського населення на українські інтелектуальні центри поза межі радянщини, себто на політичні центри Зах. України та еміграції... Після десяти літ рад. пропаганди на Зах. Україні можемо тепер спокійно ствердити, що вона не змогла зруйнувати цього національного українського центру. Отже змагання царської росії здобути Галичину зростає тепер у більшовицькій московщині тим більше, чим більше зростає вплив ідейного проводу Зах. України на цілу соборну Україну» (Данько, 1930).

Хотілося б звернути увагу не тільки на тверезий критичний погляд про більшовицьку експансію Великої України, а й на пророчі візії М. Данька (1930), висловлені наприкінці публікації: «Українська ірредента могла би бути чинником світового миру... вона примушує більшовиків прискорити виконання своїх займанницьких плянів... І тут протибільшовицький рух на Україні є безумовним чинником, що збільшує небезпеку війни на Сході Європи». Відтоді минуло понад 90 років, замість СРСР такі ж плани щодо України вибудовує сучасна московія. І знову небезпека війни в Європі більш ніж реальна...

3-поміж двох сотень публікацій у «Ділі» про радянську Україну упродовж 1930 р., хотіли б звернути увагу на відображення українізації в огляді радянської преси. У передмові до нього зазначено, що це робиться через закиди в тенденційності, мовляв, на шпальтах часопису бракує інших поглядів. Тому «Діло» подаватиме і передруки з українських більшовицьких газет. І ось деякі з них.

«Червона газета», Ростов над Доном (на той час — радянська Україна (Шурхало, 2017)):

«Погано з українізацією у нас в Краснодарському районі. У місті Краснодарі наприклад, лише три чи чотири перукарні почепили написи голлярня. Дирекція водельтраму негайно розпорядилася позафарбовувати всі українські написи на цих вагонах, щоби, мовляв, не розводили тут на Кубанщині якоїсь там українізації» («Радянська преса», 1930).

«Літератури української, правда, обмаль, але все-таки помалу «стягуємось на хазяйство». Музичний технікум, наприклад, на придбання української літератури пообіцяв відпустити аж 5 карбованців! «Та й то», — каже завуч, — «трохи багатенько. Три рублі булоб», — заявляє він викладачеві українознавства. — Так де ж вас дінеш. Треба уже піддержати українізацію!» («Радянська преса», 1930).

«У зв'язку з тим, що Краснодарський р-н до 1 жовтня ц.р. повинен українізуватися, наша газета «Красное знамя» почала виходити українською мовою. Інколи вміщають там декілька дописів українською

мовою, та й то «почті што зря, потому што українізація в нас дело лібітельское!» так говорять ті, кому слід було би дбати про запровадження рад. Українізації». «За велике досягнення в справі українізації можна вважати в нас організацію гуртків з вивчення української мови, які, правда, хоча й не роблять нічого, але службовцеві приємно бути членом такого гуртка — все таки українізації «піддержка — та ще й велика!». «А от попи — так ті не дураки! В пашківській станиці українізували церкви і українською мовою ведуть пропаганду проти колективізації, проти п'ятирічки!».

У іншому числі тієї ж газети є такі рядки: «Зараз хочу декілька слів сказати і з галузі українізації рад. апарату. Тут у нас недоліків, щоб ви знали, є ще не мало. Ось варто подивитись на рогівську станицю. Там українізація біжить вперед так... як рак!! Культурних сил там на роботу не мобілізовано, ні однієї установи не українізовано! Одні лише школи місцевої мови не цураються — в них українська мова вживається». «А ось Іванівська, Сальського району. Теж у недбальстві тоне. Там Кобзев справами політосвітніми керує, про українізацію, як той казав, і в ус не дус... А до того ще й гальмує» («Радянська преса», 1930).

На сторінках «Діла», крім вже описаних вище тем (диктатура пролетаріату, колективізація, суд у Харкові, проблеми колективізації), у 1930 р. піднімались і такі: плямистий тиф, знищення Української церкви, втеча з радянської України в Румунію, Соловки, процес проти агрономів, нестача хліба, голод і заворушення, реформування шкіл, смертні вироки, індустріалізація, зняття керівництва Академії наук, книговидання, викопування захоронених, протести проти радянської дійсності, міжнародний відгомін тощо. Починаючи з вересня і до кінця року акцент у публікаціях зміщено з радянщини на проблеми Західної України: через вибори в Польщі більше йшлося про життя українців, забезпечення (незабезпечення) політичних і громадянських прав українців в умовах польської держави. У цей період ми зафіксували тільки 8 матеріалів про радянську дійсність, 2 з яких — відгомін у світі.

У вступній частині статті зазначено, що впродовж 1930 р. в часописі було понад 200 публікацій про радянську Україну, натомість відображено лише 160. Тут пояснення доволі просте: починаючи з травня, ми перестали фіксувати (описувати бібліографію) численні короткі інформації та замітки у рубриці «Проти червоного терору», хоча вони постійно подавалися у значній кількості.

Натомість сьогодні, з метою впровадження в науковий обіг та відтворення повноти картини, що відображає певну системність у висвітленні проблемних аспектів життя в радянській Україні, ми вперше підготували тематичний бібліографічний показник публікацій у «Ділі» за хронологією.

Бібліографічний покажчик «Радянська дійсність у часописі «Діло» у 1930 р.*Січень:*

- Протибільшовицький рух на рад. Україні (1930, 16 січ.). *Діло*, с. 2–3.
- Х. (1930, 16 січ.). Протестаційне віче проти червоного терору на Вел. Україні. Прощання о. д-ра Івана Фіголя. Станиславів. *Діло*, с. 6.
- Проти червоного терору. Протест студентства Української Господарської Академії в Подєбрадах (1930, 17 січ.). *Діло*, с. 4.
- Проти червоного терору. Протест студентства Тернопільщини (1930, 17 січ.). *Діло*, с. 4.
- Масові арештування на рад. Україні (1930, 17 січ.). *Діло*, с. 4.
- Проти червоного терору. Протест Української Громади в Букурешті (1930, 19 січ.). *Діло*, с. 4.
- Протест українських студентів у Грацу (1930, 19 січ.). *Діло*, с. 4.
- Протест українців, закінчивших високі школи в Ч.С.Р. (1930, 19 січ.). *Діло*, с. 4.
- Проти червоного терору. Протест Українського Об'єднання в Ч.С.Р. (1930, 22 січ.). *Діло*, с. 4.
- Протест українських емігрантів у Дорні Ватрі (1930, 22 січ.). *Діло*, с. 4.
- Нові жнива ДПУ на радянській Україні (1930, 24 січ.). *Діло*, с. 2.
- Проти червоного терору. Резолюції, прийняті Загальними Зборами «Союзу Українок» у Львові, дня 23. Грудня 1929 р. (1930, 25 січ.). *Діло*, с. 3.
- Протест студентства Бережанщини (1930, 25 січ.). *Діло*.
- Протест Т-ва «Єдність» у Зборові (1930, 25 січ.). *Діло*.
- Протибільшовицький рух на рад. Україні (1930, 26 січ.). *Діло*, с. 3.
- Більшовики руйнують Десятинну церкву в Києві (1930, 29 січ.). *Діло*, с. 2.
- Повстання в Київщині (1930, 29 січ.). *Діло*, с. 2.

Лютий:

- Протести українського громадянства в краю й на еміграції (Проти червоного терору) (1930, 1 лют.). *Діло*, с. 1–2.
- Нищення «куркулів» (1930, 7 лют.). *Діло*, с. 1.
- Островський В. Новітня каста. 1. Значіння і зміст поняття «пролетаріят» (1930, 9 лют.). *Діло*, с. 2.
- Островський В. Новітня каста. 2. Признаки кастовості сучасного т. зв. пролетаріяту (1930, 11 лют.). *Діло*, с. 1–2.
- Із життя автокефальної церкви на рад. Україні (1930, 11 лют.). *Діло*, с. 2.
- Рільнича комуна на Хортиці (1930, 12 лют.). *Діло*, с. 2.
- Боротьба з релігією в УСРР (1930, 15 лют.). *Діло*, с. 1–2.
- Арештування на Україні (1930, 15 лют.). *Діло*.
- Протест села Церківної (Проти червоного терору) (1930, 18 лют.). *Діло*, с. 3.
- Знад Збруча. Лист з Грималівщини (1930, 18 лют.). *Діло*.

- Більшовицька «свобода віри» (1930, 19 лют.). *Діло*, с. 1.
- Михальчук В. Перед процесом українців в Києві (1930, 19 лют.). *Діло*, с. 1–2.
- Безбожницький факультет у Києві (1930, 20 лют.). *Діло*, с. 2.
- Характеристичний лист червоноармійця (1930, 22 лют.). *Діло*, с. 3.
- Пятнистий тиф на рад. Україні (1930, 27 лют.). *Діло*, с. 2.
- Відгомін у сербській пресі (Проти червоного терору) (1930, 28 лют.). *Діло*, с. 4.
- Протест духовенства трьох деканатів (Проти червоного терору) (1930, 28 лют.). *Діло*.
- Березень:*
- Протест «Союзу Українок» (Проти червоного терору) (1930, 1 берез.). *Діло*, с. 3.
- Арештування на радянській Україні (1930, 2 берез.). *Діло*.
- Збігці з рад. України (1930, 6 берез.). *Діло*, с. 2.
- Протест Т-ва Українських Письменників і Журналістів у Празі (Проти червоного терору) (1930, 7 берез.). *Діло*, с. 4.
- Перед розprawою «Союзу визволення України» (1930, 11 берез.). *Діло*, с. 4.
- Руїницькі експерименти фанатиків (1930, 14 берез.). *Діло*, с. 1.
- По тім боці Збруча (Лист зі Скали) (1930, 14 берез.). *Діло*, с. 1–2.
- Протест українського громадянства Равщини (Проти червоного терору) (1930, 14 берез.). *Діло*, с. 2.
- Протест Української Спілки Воєнних Інвалідів (1930, 14 берез.). *Діло*, с. 2.
- Суд над репрезентантами ідеї національного визволення (1930, 15 берез.). *Діло*, с. 1.
- По тім боці Збруча... (3 листів придніпрянських селян) (1930, 15 берез.). *Діло*, с. 2–3.
- Суд над українськими діячами в Харкові (1930, 15 берез.). *Діло*, с. 4.
- Процес у Харкові. Зізнання акад. Єфремова (1930, 15 берез.). *Діло*, с. 4.
- Харківський процес. Більшовицький акт обвинувачення (1930, 16 берез.). *Діло*, с. 1–2.
- Збігці з радянської України у Румунії (1930, 16 берез.). *Діло*, с. 2.
- На маргінесі харківського процесу (Лист до редакції). (1930, 16 берез.). *Діло*, с. 3.
- Харківський процес. Більшовицький акт обвинувачення (1930, 18 берез.). *Діло*, с. 1–2.
- Харківський процес. Більшовицький акт обвинувачення (1930, 19 берез.). *Діло*, с. 2.
- Харківський процес. Більшовицький акт обвинувачення (1930, 20 берез.). *Діло*, с. 2–3.
- Харківський процес у радіо (1930, 20 берез.). *Діло*, с. 4.
- У. Н. Д. О. про сучасні болячки українського народу в Польщі і на радянській Україні (1930, 20 берез.). *Діло*, с. 4.

- Протест нашого духовенства проти релігійних переслідувань на Україні (1930, 20 берез.). *Діло*.
- Процес «Спілки Визволення України» (1930, 21 берез.). *Діло*, с. 1–3.
- Харківський процес у радіо (1930, 21 берез.). *Діло*, с. 3.
- На маргінесі процесу СВУ (1930, 22 берез.). *Діло*, с. 1.
- Процес «Спілки Визволення України: дальший хід розправи» (1930, 22 берез.). *Діло*, с. 2–3.
- Харківський процес у радіо, 22 берез., с. 3 (стаття).
- Протест клубу «Україна» в Гамбургу (Проти червоного терору) (1930, 22 берез.). *Діло*, с. 3.
- Протест громадян Жовкви (Проти червоного терору) (1930, 22 берез.). *Діло*, с. 3.
- Процес «Спілки Визволення України: дальший хід розправи у радіо» (1930, 23 берез.). *Діло*, с. 2.
- Митр. Липківський висланий на Соловецькі острови? (1930, 23 берез.). *Діло*.
- Боротьба з релігією на рад. Україні (1930, 25 берез.). *Діло*, с. 2.
- Нова «контрреволюційна» організація на рад. Україні (1930, 25 берез.). *Діло*, с. 3.
- Процес у Харкові й українська соціал-демократія (Лист до редакції) (1930, 25 берез.). *Діло*, с. 4.
- Процес «Спілки Визволення України» у Харкові. Розправа дня 22 березня. – Зізнання проф. Дурдуківського. Розправа 23 березня. – Зізнання Гребенцького (1930, 25 берез.). *Діло*, с. 5.
- Протести канадійських українців (1930, 26 берез.). *Діло*, с. 2.
- Процес «Спілки Визволення України». Радіозвідомлення з дня 23.ІІІ. ц. р. (1930, 26 берез.). *Діло*, с. 3.
- Протест Української Секції Міжнародної Жіночої Ліги Мира і Свободи (1930, 27 берез.). *Діло*, с. 3.
- Протест українців Самбора й околиці (1930, 27 берез.). *Діло*.
- Протест Громади «Єдність» на Словаччині (1930, 27 берез.). *Діло*.
- Протест Личаківського передмістя (1930, 27 берез.). *Діло*.
- Чіпко Галактіон. Процес чи не процес (Відгуки дня) (1930, 27 берез.). *Діло*.
- Дорошенко Д. На маргінесі процесу «СВУ» в Харкові (Лист до редакції) (1930, 29 берез.). *Діло*, с. 4.
- Справа збігців із СРСР. У Женеві (1930, 29 берез.). *Діло*.
- Процес «Спілки Визволення України». Зізнання проф. Іваниці і проф. Доги (1930, 30 берез.). *Діло*, с. 2.
- Чикаленко Левко. На маргінесі процесу «СВУ» в Харкові (1930, 30 берез.). *Діло*, с. 3.
- Біла Церква – Червоноармейск (1930, 30 берез.). *Діло*, с. 2.
- Протест Українського жіноцтва Равщини (1930, 30 берез.). *Діло*, с. 4.
- Протест Марійської Дружини Студенток у Львові (1930, 30 берез.). *Діло*.
- Протест Ходорівщини (1930, 30 берез.). *Діло*.

Квітень:

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвідомлення з дня 28.III. ц. р.) (1930, 1 квіт.). *Діло*, с. 2–3.

Постанова львівського віча. II. В справі червоного терору на рад. Україні (1930, 2 квіт.). *Діло*, с. 3.

По тім боці Збруча. Лист з Борщева (1930, 2 квіт.). *Діло*.

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвідомлення з дня 29.III. ц. р.) (1930, 2 квіт.). *Діло*, с. 3.

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвідомлення з дня 31.III. ц. р.) (1930, 3 квіт.). *Діло*, с. 3.

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвідомлення з дня 1.IV. ц. р.) (1930, 4 квіт.). *Діло*, с. 4.

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвідомлення з дня 2.IV. ц. р.) (1930, 5 квіт.). *Діло*, с. 3.

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвідомлення з дня 3.IV. ц. р.) (1930, 6 квіт.). *Діло*, с. 1.

Проти червоного терору. Протест громади Янчин. Протест Марійського Т-ва Пань у Львові (1930, 6 квіт.). *Діло*, с. 3.

Процес «Спілки Визволення України» (1930, 9 квіт.). *Діло*, с. 4.

Баран Ст. З'їзд комітетів бідноти у Харкові (1930, 9 квіт.). *Діло*, с. 2–3.

Ще в справі харківського процесу (Лист до редакції від І. Мазепи та П. Феденка) (1930, 9 квіт.). *Діло*, с. 3.

Процес «Спілки Визволення України» (Зізнання Холодного в освітленні «Пролетарської Правди») (1930, 10 квіт.). *Діло*, с. 3–4.

Лотоцький О., Смаль-Стоцький Р. На маргінесі процесу «СВУ» в Харкові (Лист до редакції) (1930, 10 квіт.). *Діло*, с. 4.

Від колективізації до хаосу (1930, 11 квіт.). *Діло*, с. 1.

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвідомлення з дня 8. ц. м.) (1930, 11 квіт.). *Діло*, с. 3.

До процесу «С. В. У.» (1930, 11 квіт.). *Діло*, с. 4.

Перед присудом... I. (1930, 12 квіт.). *Діло*, с. 1.

Свенціцький І. З приводу процесу в Харкові. 1. Від війни до революції (1930, 12 квіт.). *Діло*, с. 2–3.

Перед присудом... II. (1930, 13 квіт.). *Діло*, с. 1.

Свенціцький Іл. З приводу процесу в Харкові. II. Доба глухої ненависти і сліпої мести (1930, 13 квіт.). *Діло*, с. 2–3.

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвідомлення з дня 9.IV. ц. р.) (1930, 13 квіт.). *Діло*, с. 3.

Свенціцький Іл. З приводу процесу в Харкові. III. Машинізація життя (1930, 15 квіт.). *Діло*, с. 2.

Проти червоного терору. Протести українських установ та принагідних зібрань (1930, 15 квіт.). *Діло*, с. 3.

Процес «Спілки Визволення України» (Радіозвіdomлення з дня 12. і 13. IV. ц. р.) (1930, 15 квіт.). *Діло*, с. 4.

Свенціцький Іл. З приводу процесу в Харкові. IV. Дещо про управу державою. — Процес життя і його вислід (1930, 16 квіт.). *Діло*, с. 3–4.

Усе про політику (спецвипуск) (1930, 20 квіт.). *Діло*.

Процес «Спілки Визволення України». Присуд (1930, 24 квіт.). *Діло*, с. 4.

По засуді. I. Більшовицька оцінка харківського процесу «СВУ» (1930, 25 квіт.). *Діло*, с. 1.

По засуді. II. Жертви провокації й вимушування (1930, 26 квіт.). *Діло*, с. 1.

Костельник Г. Більшовицька інквізиція. I. Мрії про добу гуманности. — Історичні переслідування. — «Своєрідність» російської вдачі (1930, 26 квіт.). *Діло*, с. 3.

Костельник Г. Більшовицька інквізиція. II. Метрика більшовизму. — Єдина офіційна релігія. — Обіцяний рай на землі. — Матеріялізм релігією (1930, 29 квіт.). *Діло*, с. 1.

Проти червоного терору. Дальші протести українського громадянства (1930, 29 квіт.). *Діло*, с. 3.

«Радість» більшовицької вулиці. «Пролетарська громадськість витає вирок харківського суду» на українських національних діячів (1930, 30 квіт.). *Діло*, с. 1.

Костельник Г. Більшовицька інквізиція. III. Ріжні матеріялізми. — Релігія веспасаюча. — Матеріялізм як релігія (1930, 30 квіт.). *Діло*, с. 3.

Травень:

Костельник Г. Більшовицька інквізиція. IV. Вічна незрілість атеїзму. — Його паперовість. — Солітер європейської культури (1930, 1 трав.). *Діло*, с. 2.

«Засміченість» радапарату в УСРР (1930, 6 трав.). *Діло*, с. 1.

Комуністична дійсність (З приватного листа) (1930, 6 трав.). *Діло*, с. 3.

Православні священники-втікачі про релігійний терор на рад. Україні (1930, 9 трав.). *Діло*, с. 3.

Огляд закордонної преси (Відгуки українських справ та натяки на них) (1930, 11 трав.). *Діло*, с. 2–3.

Львівський консулят СРСР «інформує» (1930, 20 трав.). *Діло*, с. 3.

За Збручем (Лист із Борщева) (1930, 23 трав.). *Діло*, с. 3.

Червень:

Новий процес у Харкові (1930, 4 черв.). *Діло*, с. 4.

Черговий монстрпроцес у Харкові. Тим разом на лаві обвинувачених засідають члени «Всеукраїнського Товариства Агрономів» (1930, 5 черв.). *Діло*, с. 1.

Галин. Більшовицький макіявелізм. Гольоси до процесу «Спілки Визволення України» (Кореспонденція з Відня) (1930, 6 черв.). *Діло*, с. 1.

Нема хліба в Харкові (1930, 6 черв.). *Діло*, с. 4.

Тяжке становище в Київщині (1930, 8 черв.). *Діло*, с. 4.

Смертні присуди в Донецьким басейні (1930, 8 черв.). *Діло*.

Воевничі промови. Інспекційна подорож Петровського по Україні (1930, 8 черв.). *Діло*.

Звільнення центральної комісії українізації (1930, 12 черв.). *Діло*, с. 3.

За океаном. Відгуки харківського процесу (1930, 13 черв.). *Діло*, с. 4–5.

Смертні присуди на рад. Україні (1930, 15 черв.). *Діло*, с. 2.

XI. Зїзд КП(б)У (1930, 18 черв.). *Діло*, с. 1.

Конгрес Товариства Приятелів Ліги Націй проти політичних переслідувань на рад. Україні (1930, 18 черв.). *Діло*, с. 4.

Липень:

Маслов про упадок більшовиків і про Україну (1930, 1 лип.). *Діло*, с. 3.

Реорганізація вищих шкіл на радян. Україні (1930, 11 лип.). *Діло*, с. 1.

Зміни в територіальному поділі рад. України (1930, 11 лип.). *Діло*, с. 1–2.

Україна в СРСР. I. Характеристичні моменти на з'їзді КП(б)У (1930, 15 лип.). *Діло*, с. 1.

Україна в СРСР. II. Українські льокальні й загальносоюзні болячки п'ятирічки на з'їзді КП(б)У (1930, 16 лип.). *Діло*, с. 1–3.

Україна в СРСР. III. Як москва «пiклується» Україною (1930, 17 лип.). *Діло*, с. 1–2.

Голод на рад. Україні (1930, 17 лип.). *Діло*, с. 3.

Нікчемність без міри. Оплювання нашими новоспеченими більшовиками Галицької Армії (1930, 22 лип.). *Діло*, с. 4–5.

Кермуючі органи КП(б)У. Список керівників (1930, 23 лип.). *Діло*, с. 3.

Перед ліквідацією округ на радянській Україні (1930, 27 лип.). *Діло*, с. 2.

Криваві заворушення на рад. Україні у зв'язку зі жнивими (1930, 30 лип.). *Діло*, с. 4.

Серпень:

Ковалевський Олександр. I. «Індустріялізація» і «колективізація» (Уваги з приводу української «пятилітки») (1930, 3 серп.). *Діло*, с. 1–3.

Ковалевський Олександр. II. «Індустріялізація» і «колективізація» (Уваги з приводу української «пятилітки») (1930, 5 серп.). *Діло*, с. 3.

Ковалевський Олександр. III. «Індустріялізація» і «колективізація» (Уваги з приводу української «пятилітки») (1930, 6 серп.). *Діло*, с. 2–3.

Ковалевський Олександр. I. Між двома силами. Про комунізм на Сході і капіталізм на Заході (1930, 7 серп.). *Діло*, с. 3.

Ковалевський Олександр. II. Між двома силами. Про комунізм на Сході і капіталізм на Заході (1930, 8 серп.). *Діло*, с. 3.

Українська Академія Наук під контролем (1930, 14 серп.). *Діло*, с. 3.

Данько М. московська політика українським коштом (1930, 19 серп.). *Діло*, с. 1–2.

Життя в раю (3 листа з Південної рад. України) (1930, 30 серп.). *Діло*, с. 2.

Вересень:

Сірополко Ст. Як видається та поширюється книжка на радянській Україні (1930, 3 верес.). *Діло*, с. 2–3.

Жовтень:

Дві мірки. Андрій Левицький про саботаж на рад. Україні і про саботажі у Сх. Галичині (1930, 18 жовт.). *Діло*, с. 4.

Л. І. Французькі журнали про українську справу (1930, 30 жовт.). *Діло*, с. 1–2.

Листопад:

Радянська преса про українізацію (1930, 28 лист.). *Діло*, с. 3.

Грудень:

Радянська преса про українізацію (1930, 16 груд.). *Діло*, с. 1–2.

Висновок

Вивчення історії, особливостей функціонування, проблемно-тематичного спектру національної журналістики, провідних україноцетричних та патріотичних часописів на кшталт щоденника «Діло» (Львів), має бути одним з першочергових завдань українського журналістикознавства. Це дасть можливість краще пізнати свою журналістику, зрозуміти себе в національному, ментальному, ідентифікаційному виявах, зробити певні історичні порівняння та аналогії, адже дуже часто нове — це (при)забуте або дещо трансформоване старе. У зв'язку з цим, плануємо продовжити подібні наукові розвідки і в наступних публікаціях.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Данько, М. (1930, 19 серпня). Московська політика українським коштом. *Діло*, с. 1–2.

Житарюк, М. Г. (1997а). *Формування європейською пресою громадської думки про політичне становище України 30-років ХХ ст. (проблематика і специфіка відображення)* [Дисертація кандидата філологічних наук, Львівський державний університет імені Івана Франка].

Житарюк, М. Г. (1997б). *Четвертована, але жива: закордонна преса про політичні процеси в Україні напередодні Другої світової війни* [Монографія]. За вільну Україну.

Житарюк, М. Г. (2022). Україна в міжнародній пресі у 1930 р. (за матеріалами львівського часопису «Діло»). *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 51.

За океаном. Відгуки харківського процесу. (1930, 13 червня). *Діло*, с. 4–5.

Конгрес Товариств Приятелів Ліги Націй проти політичних переслідувань на радянській Україні. (1930, 18 червня). *Діло*, с. 4.

Кость, С. (2013). Голодомор у відображенні західноукраїнської преси початку 30-х років ХХ століття. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 3(21), 251–262. <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2013/JRN/PDF/21.pdf>

Курилишин, К. (2015–2021). *Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики* (Т. 1–6). Львів.

- Радянська преса про українізацію. (1930, 28 листопада). *Діло*, с. 3.
- Суд над репрезентантами ідеї національного визволення. (1930, 15 березня). *Діло*, с. 1.
- Шаповал, Ю. Г. (2007). «Діло» (1880–1939) — перша українська щоденна газета. Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янчука.
- Шурхало, Д. (2017, 3 вересня). *Україна і більшовики. Хто і як створював СРСР?* Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/28711414.html>
- Associated Press*. (1930, 26 February).
- The New York Times*. (1930, 27 February).

REFERENCES

- Associated Press*. (1930, 26 February) [in English].
- Danko, M. (1930, August 19). Moskovska polityka ukrainskym koshtom [Moscow Politics at the Expense of Ukraine]. *Dilo*, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- Kongres Tovarystv Pryiateliv Ligy Natsii proty politychnykh peresliduvan na Radianskii Ukraini [Congress of the Societies of Friends of the League of Nations against Political Persecution in soviet Ukraine]. (1930, June 18). *Dilo*, p. 4 [in Ukrainian].
- Kost, S. (2013). Holodomor u vidobrazhenni zakhidnoukrainskoi presy pochatku 30-kh rokiv XX stolittia [The Holodomor in the Coverage of the Western Ukrainian Press in the early 1930s]. *Proceedings of Research and Scientific Institute for Periodicals*, 3(21), 251–262. <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2013/JRN/PDF/21.pdf> [in Ukrainian].
- Kurylyshyn, K. (2015–2021). *Chasopys «Dilo» (Lviv, 1880–1939 rr.): materialy do biobibliohrafistyky* [Journal «Dilo» (Lviv, 1880–1939): Materials on Biobibliography] (Vol. 1–6). Lviv [in Ukrainian].
- Radianska prеса pro ukrainizatsiiu [soviet Press about Ukrainization]. (1930, November 28). *Dilo*, p. 3 [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu. H. (2007). «Dilo» (1880–1939) — persha ukrainska shchodenna hazeta [«Dilo» (1880–1939) was the First Ukrainian Daily Newspaper]. Stepan Demyanchuk International University of Economics and Humanities [in Ukrainian].
- Shurkhalo, D. (2017, 3 veresnia). *Ukraina i bilshovyky. Khto i yak stvoriuvav SRSR?* [Ukraine and the Bolsheviks. Who and How Created the USSR?]. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/28711414.html> [in Ukrainian].
- Sud nad reprezentantamy ideji natsionalnoho vyzvolennia [Trial of the Representatives of the Idea of National Liberation]. (1930, March 15). *Dilo*, p. 1 [in Ukrainian].
- The New York Times*. (1930, 27 February) [in English].
- Za okeanom. Vidhuky kharkivskoho protsesu [Overseas. Reviews of the Kharkiv Process]. (1930, June 13). *Dilo*, pp. 4–5 [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. H. (1997a). *Formuvannia yevropeiskoiu presoiu hromadskoi dumky pro politychne stanovyshche Ukrainy 30-rokiv XX st. (problematyka i spetsyfika vidobrazhennia)* [Formation of Public Opinion by the European Press About the

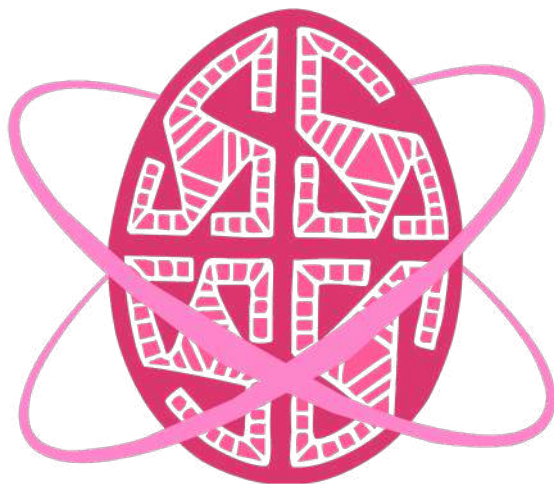
Political Situation in Ukraine in the 1930s. (Problems and Specifics of Reflection)
[PhD Dissertation, Ivan Franko National University of Lviv] [in Ukrainian].

Zhytariuk, M. H. (1997b). *Chetvertovana, ale zhyva: zakordonna presa pro politychni protsesy v Ukraini naperedodni Druhoi svitovoi viiny* [The Fourth, but Alive: Foreign Press on Political Processes in Ukraine on the eve of World War II] [Monograph]. Za vilnu Ukrainu [in Ukrainian].

Zhytariuk, M. H. (2022). *Ukraina v mizhnarodnii presi u 1930 r. (za materialamy Ivivskoho chasopysu «Dilo»)* [Ukraine in the International Press in 1930 (According to the Lviv Magazine «Dilo»)]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 51 [in Ukrainian].

ПРЕСА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

UKRAINIAN DIASPORA PRESS

УДК 070.482(477):82–92(430=161.2)“19”

Місія часопису «Християнський Голос» у діаспорі (за матеріалами публіциста Зенона Пеленського)

Ігор СКЛЕНАР

канд. н. із соц. комунік., доц.

Львівський національний
університет ім. І. Франкавул. Симоненка 12/4, Львів,
Україна, 79071

isklenar@gmail.com

ORCID ID 0000–0003–2081–2199

© Склена І., 2022

У масиві архівних матеріалів діаспорної преси дослідники відкривають особливості місії такого типу видань, зокрема, і в країнах Західної Європи. Про її місію і завдання задля збереження національної і релігійної totoжності писав відомий журналіст і громадсько-політичний діяч Зенон Пеленський, який суттєво спричинився до видання низки пресових органів у післявоєнній Німеччині.

Одним із таких органів, який формував громадську думку в цій країні та серед наших земляків в інших країнах континенту, був суспільно-релігійний часопис «Християнський Голос» (заснований 1949 року в Мюнхені). В одній із публіцистичних статей З. Пеленський осмислив місію і завдання такого типу періодичного видання, яку автор цієї публікації актуалізує з позицій сьогодення.

У процесі написання статті використано такі методи: історизму (розглянуто в історичному ракурсі особистості редакторів газети «Християнський Голос» у післявоєнний період), контент-аналізу (виокремлено основні тези публіцистичних статей З. Пеленського), синтезу (поєднано ці теми в окремі блоки), узагальнення (виділено значення періодичної преси українців у повоєнній Німеччині) та інші.

Розглянуто портрет публіциста Зенона Пеленського у зрізі довідкових видань та його вклад у становлення українських часописів у діаспорі з кінця 1940-х років. Зреферовано тези статті «Про потребу підтримати «Християнський Голос» — вагоме церковне і національне завдання» (Мюнхен, 23 листопада 1971 року). Основним осередком, на якому трималося українство в Німеччині з кінця 1940-их років, став Мюнхен, де у рік написання статті З. Пеленським збирали кошти на спорудження національно-релігійного центру.

Феномен часопису «ХГ» полягав у тому, що він став авторитетним суспільно-релігійним виданням для українців Західної Європи в той час, коли «залізна завіса» СРСР не давала змоги доставити його читачам в Україні.

З. Пеленський акцентує на окремих проблемах української журналістики в Західній Європі і вказує на больові точки утвердження українства на чужині, які нині є актуальні.

Журналістикознавці могли би в майбутньому відкривати нові грані публіцистичної майстерності З. Пеленського на основі архівних матеріалів наших часописів у Німеччині. Публікації самого часопису «ХГ» є неоціненним історичним джерелом у «золоту добу» його видання — з 1949 року до 1970-х років.

Ключові слова: часопис «Християнський Голос», публіцист, редактор, журналіст, періодичні видання, діаспора, Зенон Пеленський.

MISSION OF “KHRYSTYIANSKYI HOLOS” (“CHRISTIAN VOICE”) JOURNAL IN THE DIASPORA (ACCORDING TO PUBLICIST ZENON PELENSKYI)

Ihor Sklenar

PhD in Social Communications, Associate Professor
Ivan Franko National University of Lviv
12/4, Symonenko St., 79071, Lviv, Ukraine
isklenar@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-2081-2199

In the array of the diaspora press archival materials, researchers discover the peculiarities of this type of publications mission, in particular, in Western Europe countries. Well-known journalist, public and political figure Zenon Pelenskyi wrote about his mission and tasks to preserve national and religious identity and significantly contributed to several press bodies' publications in post-war Germany.

One of such bodies that formed a public opinion in this country and among our compatriots in other countries of the continent was the socio-religious journal “Khrystyianskyi Holos” (“Christian Voice”) (founded in 1949 in Munich). In one of Z. Pelenskyi's journalistic articles, he comprehended the mission and tasks of this type of periodical, which the author of this publication actualizes from the standpoint of today.

In the process of writing the article we used the following methods: historicism (considered in the historical perspective of the journal “Khrystyianskyi Holos” editors in the postwar period), content analysis (highlighted the main theses of Z. Pelenskyi's journalistic articles), synthesis (combined these topics into separate blocks), generalization (highlighted the importance of the periodical press of Ukrainians in postwar Germany) and others.

The portrait of publicist Zenon Pelenskyi in the context of reference publications and his contribution to the formation of Ukrainian journals in the diaspora since the late 1940s are considered. Abstracts of the article “On the need to support the Christian Voice is an important church and national task” (Munich, November 23, 1971). The main center where Ukrainians were concentrated in Germany since the late 1940s was Munich, where in the year of writing the article by Z. Pelenskyi, people raised funds for the construction of a national-religious center.

The phenomenon of the “Khrystyianskyi Holos” journal was that it became an authoritative socio-religious publication for Ukrainians of Western Europe, at a time when the Iron Curtain of the USSR did not allow it to be delivered to readers in Ukraine.

Z. Pelenskyi emphasizes some problems of Ukrainian journalism in Western Europe and points to the pain points of the establishment of Ukrainians abroad, which are still relevant today.

In the future, journalistic experts could discover new facets of Z. Pelenskyi's journalistic skills based on archival materials of our magazines and journals in Germany. The publications of the “Khrystyianskyi Holos” journal itself are an invaluable historical source in the “golden age” of its publication — from 1949 to the 1970s.

Keywords: “Khrystyianskyi Holos” (“Christian Voice”) journal, publicist, editor, journalist, periodicals, diaspora, Zenon Pelenskyi.

Актуальність проблеми

Політична міграція на Захід після закінчення Другої світової війни представників націоналістичних середовищ з України одразу зумовила появу нової періодичної преси, зокрема, і в післявоєнній Німеччині. Відомий журналіст і громадсько-політичний діяч Зенон Пеленський (1902–1979), одну із публіцистичних статей якого взято за основу цієї публікації, залишив вагомий слід в розбудові системи української періодики з кінця 1940-х років. Як один із співредакторів і авторів газети «Християнський Голос» (далі — «ХГ»), він акцентував на місії суспільно-релігійної преси в добу, коли друковані ЗМІ ще не були витіснені новими технологіями інформаційного суспільства, натомість формували громадську думку в середовищі українців Західної Європи. З допомогою статті З. Пеленського (1971) «Про потребу підтримати «Християнський Голос» — вагоме церковне і національне завдання» (Мюнхен, 23 листопада 1971 року), із власного архіву автора, розглянемо актуальність думок, ідей, закликів про місію суспільно-релігійного часопису. Ця актуалізація названої статті важлива в добу глобалізації процесів, які відбуваються в царинах релігії, культури, філософії.

Стан вивчення проблеми

Тематика післявоєнної міграційної преси (з 1940-х років і до сьогодні) в Німеччині стала об'єктом вивчення дослідників: раніше — в студіях українських науковців в діаспорі, а після відновлення нашої державності — в пресознавчих і книговидавничих розвідках в Україні.

На сьогодні маємо небагато розвідок про українські часописи в Німеччині з названого вище періоду. Відомий історик журналістики в діаспорі Аркадій Животко (1999) в «Історії української преси» подає матеріал лише до 1949 року. Одними із найгрунтовніших джерел з точки зору фактологічної інформації про пресу загалом і діяльність З. Пеленського як редактора і журналіста в Німеччині зокрема є праці львівського дослідника проф. М. Присяжного (2000, 2015). У своїх працях автор узагальнює великий масив розвідок діаспорних дослідників про наші часописи в Німеччині. З поміж нових праць професора М. Тимошика (2020, 2021), розроблених на основі архівного матеріалу про книги і пресу українців у діаспорі, є монографії і низка наукових публікацій із аналізом повоєнних емігрантських видань у Німеччині, зокрема «таборових» видань після Другої світової війни. В них він розглядає також і осмислює національно-культурний феномен «таборових» часописів. Про життєвий шлях і журналістсько-редакторську діяльність та публіцистичну працю З. Пеленського ґрунтовно подають статті в різних довідкових виданнях, яких вже в нашій гуманітаристиці маємо достатньо. Творча спадщина З. Пеленського

розглянута у працях дослідників Центру пресознавства ЛННБУ ім. В. Стефаника, зокрема, у публікаціях львівської дослідниці Л. Сніцарчук (2005).

Матеріали з газети «Християнський Голос» як джерельну базу використовує широке коло гуманітаріїв в Україні і за кордоном. Архіви самого часопису найповніше представлені в одній із знакових науково-навчальних інституцій в діаспорі — Українському Вільному Університеті в Мюнхені (Soholowska, 2020).

Грунтовним фактологічним джерелом про періодичні видання українців-мігрантів у повоєнній Німеччині та персоналії в їхньому контексті є словникові статті з «Енциклопедії українознавства» за ред. В. Кубійовича; електронні ресурси наукових інституцій тощо. Греко-католицька церква в Мюнхені як основний центр поширення часопису «ХГ» була і є об'єктом історичних оглядів у деяких німецькомовних працях у форматі збірників, наприклад, «Українці в Мюнхені» (Prokoptschuk, 1958).

Невирішеними питаннями в обраній темі є відсутність систематизованого каталогу періодичної преси в Німеччині в період ХХ–ХХІ ст. У журналістикознавстві не має системної розвідки про газету «Християнський Голос» з її початків і до сьогодні. Не до кінця вивченою є публіцистична спадщина журналіста і редактора українських газет у Німеччині З. Пеленського, і також стосовно його візії щодо ролі суспільно-релігійної преси в діаспорі.

Завдання статті. Для розкриття теми, по-перше, коротко розглядаємо історію газети «ХГ» в повоєнний період, із наведенням довідок про редакторів і публіцистів; оцінюємо постать Зенона Пеленського у зрізі його журналістсько-редакторської і публіцистичної діяльності; по-третє, показуємо місію «ХГ» у діаспорі Західної Європи, в контексті тез публіцистичного виступу названого автора.

Виклад основного матеріалу

Діаспорна преса у Німеччині вже в повоєнні роки мала конкретну спеціалізацію, зокрема, й релігійну. В той час там залишилося близько 60-ти тисяч українців, за віровизнанням в більшості це були греко-католики і православні. Серед релігійних видань українців у Німеччині дослідник М. Присяжний (2000) виділяє: «Христос — наша

сила» — додаток до Урядового вісника Апостольської Візитатури католиків візантійського обряду в Німеччині, «Орден» — орган релігійно-філософської думки; «Церква і життя» — для духовенства і вірних (Есслінген), «Церковний вісник» — церковно-громадський орган для духовенства і вірних УАПЦ (Мюнхен) (с. 167).

На початках релігійної преси українців в Німеччині коротко «заявив» про себе часопис «Християнський Шлях» за ред. І. Німчука в м. Міттенвальд (1946–1947). Хоч адміністративний статус українців-католиків східного обряду в Німеччині тоді ще не було утверджено окремою церковною структурою, все ж у січні 1949 року було засновано католицький релігійно-суспільний тижневик «Християнський Голос». Його перший редактор Петро Ісаїв (1905–1973) ще в 1931–1939 роках мав досвід редакторства у греко-католицькому журналі «Дзвони» у Львові (Комариця, 2011).

Тематика «ХГ» щодо висвітлення становища скитальців таборів Ді-Пі після закінчення Другої світової війни була визначальною: «У той час, коли газетні сторінки окремих видань були переповнені політичною чи міжпартійною полемікою, мало хто чув волювання, узагальнене «Християнським Голосом» до відповідальних працівників ІРО: «Допоможіть нам якнайшвидше переселитись і поселитися у нових країнах... та вести нормальне людське життя...» (Присяжний, 2000, с. 87–88).

У 1949–1954 роках головним редактором «ХГ» працював Роман Данилевич (1903–1985). Він був військовиком, очолював Українське католицьке академічне об'єднання «Обнова» (з 1951-го), потім емігрував до Канади (Плахотнюк, 2007). І врешті доволі тривалий період редакцією в 1954–1965 роках керував Мирон Коновалець (1894–1970), рідний брат засновника ОУН Євгена Коновальця, екс-поручник УГА, емігрував до Чехії, працював в УВО референтом преси, співробітничав з концерном видавця Івана Тиктора, був співредактором газети «Новий час». Після Другої світової війни М. Коновалець проживав у Німеччині, з 1946 року очолював Спілку українських журналістів на чужині, раду «Українського Християнського Руху» (Кучечук, 2014).

Усі названі редактори стояли також біля витоків створення журналістських спілок у діаспорі, були активними діячами громадського міграційного життя. «В таборах Ді-Пі мріяли вони про заснування масового інформаційного журналу «Рідна Книга», підготовку систематичних каталогів українських видань на еміграції, а в подальшому — й організацію Інституту української книжки...», — наголошує проф. М. Тимошик (2020, с. 33). Ці задуми не вдалося зреалізувати в силу різних обставин, про деякі з яких також писав і публіцист З. Пеленський.

У 1959 році папа Іван XXIII видав Декрет про створення Апостольського екзархату для українців-католиків візантійського обряду в Ні-

меччині. Відтоді газета «ХГ» стає офіційним органом цієї церковної одиниці українців («Історія греко-католицької Церкви», б. р.). Власне «золота доба» видання часопису «ХГ» пов'язана із урядкуванням в цій церковній структурі єпископа Платона Корниляка, коли на шпальтах «ХГ» мала місце публіцистика високого рівня таких авторів як Фелікс Кордуба, Микола Троцький (псевдо в газеті — Михайло Брадович), Степан Шах, Іриней Назарко (ЧСВВ), А. Великий (ЧСВВ), Р. Головацький (ЧСВВ), Іван Гвать, Олександр Зеленецький, Богдан Кузь, Павло Дорожинський та ін. Всі вони після Другої світової війни були активними діячами в різних діаспорних середовищах і порушували не тільки релігійні проблеми, але й насущні суспільно-політичні питання, важливі проблеми ідентичності і збереження самотождності земляків на чужині тощо. З десятиліттями публіцистична складова на суспільну тематику стала меншою, порівняно із церковно-релігійною.

Один із активних дописувачів газети «ХГ» З. Пеленський був уродженцем с. Тулиголови на Львівщині. Пройшов свою тернисту дорогу націоналістичного діяча з юних літ — був членом-засновником ОУН, в'язнем польських тюрем, в 1935–1939 роках — діячем УНДО. В 1926–1928 роках працював кореспондентом газети «Діло» в Берліні, був співробітником журналу «Розбудова Нації» у Празі (1928–1935). У 1955–1957 роках був членом-кореспондентом «Радіо Свобода», співробітником численних газет і журналів в Європі і Америці (Кубійович, 1996, с. 1977). В якості головного редактора З. Пеленський працював у націоналістичному тижневику «Український Голос» в Перемишлі (1928–1929), офіційні УНДО — тижневику «Свобода» (1936–1938) і щоденнику «Новий Час» (1938–1939) у Львові. На еміграції в Мюнхені він керував у тижневиках «Українська Трибуна» (1946–1947), «Український Самостійник» (1950) (Кубійович, 1996, с. 1977). У 1967–1969 роках був головою Співки Українських Журналістів у Німеччині. В «Енциклопедії історії України» містяться ширші відомості про освіту і громадсько-політичну, журналістську працю З. Пеленського. Він послуговувався псевдонімами «Ходя, Зеленко», вивчав політологію в Берліні. «Після тюремного ув'язнення на поч. 1930-х рр. через ідеологічні розбіжності вийшов з ОУН. Делегат Конгресу європ. національностей (Берн, 16–19 вересня 1933). Активний член Українського національно-демократичного об'єднання (1935–39). (...) Один із членів-засновників Української головної визвольної ради (УГВР) в липні 1944, керівний діяч Української повстанської армії» (Герасимова, 2011). Помер в Мюнхені в 1979 році, де й похований.

У середовищі українців-мігрантів у післявоєнній Німеччині З. Пеленський був одним із найяскравіших представників журналістського середовища. Зокрема, успішно реалізував себе як редактор

газети-тижневика «Українська трибуна» (1946–1949 роки, Мюнхен), — «одного з популярних, впливових і всеохоплюючих видань української еміграції в Німеччині», яке хоч перебувало під впливом ЗЧ ОУН (б), та стало загально еміграційною газетою (Присяжний, 2000, с. 50). «Українську Трибуну» З. Пеленський редагував більше року і залишив там глибоку за змістом публіцистичну спадщину.

Водночас фокус нашої розвідки зосередимо на змісті статті «Про потребу підтримати «Християнський Голос» — вагоме церковне і національне завдання», датована 1971 роком. Наша еміграція після Другої світової війни є третім в історії, досі найбільшим ексодусом, тобто їх масовим виходом до західного світу (Пеленський, 1971, с. 1). До 1944 року вони не могли й подумати, що масово почнуть осідати в країнах Західної Європи, на обох американських континентах, в Австралії.

Завдяки цьому, на думку автора статті, з 1944-го року і в наступні десятиліття образ України скрізь у світі став ширшим, глибшим і повнішим, і кращим, ніж до того в історії. Якщо в «Українській Трибуні» публіцист критикував мігрантів за бажання закритися у своїй національній групі, то тут зазначає про один з соціологічних феноменів нової української еміграції: в жодній країні вона не скотилася до рівня будь якого «чужинецького гетто». Наші люди змогли «приспосуватися до законів, вивчити мови,

вивчити і придбати нові професії та кваліфікації, нерідко підвищити свій економічний і соціальний статус» (Пеленський, 1971, с. 2). На цій базі українці спромоглися або наново створити, або поширити свої установи та організації. Їхня діяльність не співмірна із жодними мільярдами грошей, використаних на друковану й візуальну пропаганду тієї епохи, — переконаний З. Пеленський.

Процесу високоякісного національного, культурного і соціально-го українського самоототожнення за кордоном була, є і залишається «дія української Церкви обох обрядів» (православна і греко-католицька — прим. І. С.) (Пеленський, 1971, с. 3).

Іншим вирішальним чинником у формації українського життя за кордоном З. Пеленський називає «дію української преси». «Ця преса надто численна. Вона надто розпорошена. Вона надто партикулярна. Своім рівнем вона рідко досягає західних стандартів. Кожна мі-

німальна групка, навіть поодинокі люди, знаходять початок і кінець свого громадського виявлення в публікації власного «органу» (Пеленський, 1971, с. 4). Тобто тут майбутній співредактор «ХГ» вказує на чіткі недоліки пресових органів українців у Німеччині, один з яких — розпорошеність політичних сил, що ми, на жаль, досі спостерігаємо і в суспільному житті вже незалежної України.

З точки зору фінансового балансу досвідчений редактор українських часописів на чужині називає їх коштовними. Особливо зазначає про українську публіцистику, яка не змогла «створити справді репрезентативні чужомовні органи української інформації і політичної думки» на Заході (Пеленський, 1971, с. 4). З. Пеленський робить песимістичний прогноз, що навряд чи діаспоряни і в майбутньому це зроблять. Якщо прокласти місток до інформаційної політики Уряду України щодо представлення нашої держави за кордоном, то принаймні історія з відсутністю іншомовлення з України для світу чи загального інформаційно-аналітичного часопису українців за кордоном наразі це підтверджує.

«А, проте, як воно не парадоксально, нерідко завдяки своїй чисельності вона (преса — прим. І. С.) спромоглася досягати на еміграції сливе всю українську читацьку масу», — більш оптимістично далі пише З. Пеленський (1971). Значним чином періодичні видання спромоглися так би мовити «тримати еміграцію вкупі», давати їй підставу елементарної поінформованості про Україну та її проблеми» (с. 4). Незважаючи на всю її партійно-політичну розпорошеність, преса спромоглася зберігати єдність українського національно-державного спрямування. Більше того, жодна інша національна еміграція зі Сходу Європи, переконаний З. Пеленський (1971), не зуміла досягти і такої суми накладів, як українська. «Преса ця успішно виконувала і далі виконує функцію ніколи не змовкаючої, негасимої пам'яті про Україну» (с. 5), — так оцінює публіцист місію українських часописів у діаспорі.

Серед викликів нашої преси за кордоном на початку 1970-х років З. Пеленський називає, по-перше,

біологічне вимирання українськомовного читача та нестачу нового читача; відхід покоління журналістів, які зберігали і засновували еміграційну пресу в повоєнний період; мала оплата професії українського журналіста в Західній Європі. Водночас один з інформаційних викликів, за публіцистом, для періодичних видань, — це розірваність із батьківщиною, адже партійна преса на еміграції не мала читача в тодішній УРСР.

Автор вбачає в Церкві тверде ядро, довкола якої гуртуються національні і суспільно-політичні організації на еміграції. Як приклад наводить створений екзархат для українців-католиків візантійського обряду в Німеччині, очільник якого єпископ Платон Корниляк зумів підвищити національну і соціальну тотожність української національної групи серед тодішнього німецького суспільства.

3. Пеленський (1971) описує проєкт майбутньої розбудови українського церковного і культурного центру в Мюнхені. Він включав в себе греко-католицьку церкву, православну каплицю, парохіяльний дім, також великий будинок, в якому мають знайти приміщення науково-освітні і культурні установи, серед них і знаний УВУ, НТШ, «Рідна Школа» та ін. Без врахування будівельної ділянки, проєкт на кінець 1971 року було оцінено загалом у 8 мільйонів марок (с. 6–7). До того часу, в 1960-х роках, осередком греко-католицької Церкви був Мюнхен, українська парафія в якому нараховувала біля 2 тисяч вірних. В новозбудованому у післявоєнні часи парафіяльному будинку, як зазначено в німецькомовній монографії «Українці в Мюнхені», було облаштовано Український Марійський Центр під проводом проф. М. Томашівської, знаходилася редакція часопису «ХГ» за редакторства М. Коновальця, організація «Український Християнський Рух» під проводом проф. Ігнатія Мартинця, центральний осередок Товариства українських студентів-католиків «Обнова», філія благодійної організації «Карітас», дитячий садок та інші громадські організації (Prokoptschuk, 1960, pp. 91–92).

3. Пеленський, окрім цього матеріального підґрунтя у збереженні релігійного і національного життя українців у Німеччині, вбачав і потребу в виданні «якісної, релігійно скерованої української преси». На його думку, самої проповідальниці (*усного голошення навчання Церкви — прим. І.С.*) в його добу вже недостатньо. «Жодна ділянка громадського життя, також церковна... не може сьогодні обійтися без можливостей свого відповідаючого сучасним вимогам публіцистичного вислову» (Пеленський, 1971, с. 8). Тобто, 3. Пеленський (1971) робив наголос також на потребі опінієтворчої журналістики у релігійній пресі, і оскільки автор цих рядків є дослідником цього сегменту періодики, то стверджує про незмінну актуальність цієї потреби як в Україні, так і в діаспорі.

«Одне з найбільш невірних зображень поширених серед української громадськості полягає у ніби матеріальній «забезпеченості» «Християнського Голосу». Мовляв: «ХГ» має тільки одного передплатника, зате доброго — греко-католицького єпископа», — цитую далі співредактора «ХГ» в 1976 році (Пеленський, 1971, с. 8). Водночас із видатків екзархату на фінансування «Християнського Голосу» залишається дуже мало. «ХГ», за твердженням З. Пеленського, є постійно збитковим і має потребу в субвенціях. Ті, що надаються, є замалими і не дозволяють «Християнському Голосу» «розвинутись до рівня загальнонаціональної, понадпартійної, релігійно спрямованої газети такого розміру і змісту, якою бажала би і повинна би бути» (Пеленський, 1971, с. 8–9).

«ХГ», за З. Пеленським, є єдиною газетою, яка «публіцистично обслуговує українських католиків (і не тільки католиків) не тільки в Західній Німеччині, але й у всій Європі» (Пеленський, 1971, с. 9). Її місія для незаможних людей, хворих, літніх осіб, також мешканців будинків для людей похилого віку була незамінна, бо вони отримували газету безкоштовно (на той час це тисяча примірників, яку покривала Церква). Моніторинг церковних медіа УГКЦ в Західній Європі станом на початок 2022 року дає підстави стверджувати, що серед періодичної преси нашої діаспори в цій частині континенту «ХГ» і досі залишається поодиноким часописом із публіцистичною складовою. Це також зумовлено й деякими причинами, які були вказані вище З. Пеленським щодо сумного стану української журналістики на Заході.

Автор статті наостанок закликає спрямувати заходи «щодо постановки на відповідно високому публіцистичному і господарському рівні також «Християнського Голосу». «... саме цей тижневик зберігає в собі ще відносно найсприятливіші елементи тривкості та виконності свого загальнонаціонального не тільки релігійного, але й культурного і громадського публіцистичного покликання» (Пеленський, 1971, с. 9). Під час роботи у релігійному видавництві «Місіонер» у Львові автору цих рядків випала нагода читати свіжі номери двотижневика «ХГ» на початку 2000-х років і маю підстави стверджувати, що за змістом, жанрово-тематичною спрямованістю вона такою газетою залишалася, попри церковну хроніку українців католиків візантійського обряду в Німеччині.

Висновки

Творча спадщина З. Пеленського на шпальтах емігрантських часописів у Німеччині хоча частково розкрита, та ще чекає свого прискіпливого дослідника ідей, думок, стилю, жанрово-тематичних характеристик тощо. В 1971 році співредактор «ХГ» З. Пеленський в рамках однієї статті показав унікальну місію часопису «Християнський Голос» та її потенційні завдання в діаспорі, передусім з погляду його

опінієтворчої місії у країнах поселень українців. Після детального розгляду змісту публікації виділено кілька важливих аспектів і проблем функціонування часопису в умовах західного суспільства, де українці зазнають асиміляції.

Такий тип як суспільно-релігійне видання в подальшому є цікавим об'єктом для широкого кола журналістикознавців, а джерельна база «ХГ» є історичним джерелом свого часу.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Герасимова, Г. П. (2011). Пеленський Зенон Павлович. В *Енциклопедія історії України* (Т. 8, с. 108). Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Pelenskyj_Ze
- Животко, А. (1999). *Історія української преси* (М. С. Тимошик, упоряд.). Наша культура і наука.
- Історія греко-католицької Церкви в Німеччині*. (б. р.). Ukrainische-kirche. Взято 16 лютого 2022 року з http://www.ukrainische-kirche.de/wp/?page_id=116&lang=uk
- Комариця, М. М. (2011). Ісаїв Петро-Маркіян Іванович. В *Енциклопедія Сучасної України*. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12681
- Кубійович, В. В. (Ред.). (1996). *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* (Т. 5). Наукове Товариство імені Шевченка.
- Кубійович, В. В. (Ред.). (2000). *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* (Т. 9). Наукове Товариство імені Шевченка.
- Кучерук, О. С. (2014). Коновалець Мирон Михайлович. В *Енциклопедія Сучасної України*. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4877
- Пеленський, З. (1971, 23 листопада). Про потребу підтримати «Християнський Голос» — вагоме церковне і національне завдання. Власний архів автора.
- Плахотнюк, С. О. (2007). Данилевич Роман. В *Енциклопедія Сучасної України*. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23437
- Присяжний, М. П. (2000). *Преса української еміграції в Німеччині: становлення, розвиток, тематична політика (1945–1953)* [Монографія]. Видавничий Центр Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Присяжний, М. П. (2015). Преса новітньої української еміграції в Німеччині: реалії і перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 40, 19–27. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2015.40.5713>
- Снічарчук, Л. В. (2005, 28–29 жовтня). Освідомлення українського політичного Я: Публіцистика Зенона Пеленського. В *Українська періодика: історія і сучасність*, доповіді та повідомлення ІХ Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (с. 602–607). Видавництво Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника.
- Тимошик, М. С. (2020). До проблеми створення першого репертуару книжкових та пресових видань українців на чужині: на матеріалах Великої Британії. *Український інформаційний простір*, 1(5), 28–50. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206044](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206044)

- Тимошик, М. С. (2021). *Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія* [Монографія]. Наша культура і наука.
- Яблонський, М. Р. (2020). Стан і завдання преси української діаспори: погляд 1950-х рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 31(70), 1(4), 177–181. <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-4/31>
- Prokoptschuk, G. (1958). *Ukrainer in München*. Verlag Ukraine.
- Soholowska, A. (2020, 5 November). *München. Die Ukrainische Freie Universität. Ukraïner*. <https://ukraïner.net/munchen-ufu/>

REFERENCES

- Herasymova, H. P. (2011). Pelenskyi Zenon Pavlovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine] (Vol. 8, p. 108). Naukova dumka. http://www.history.org.ua/?termin=Pelenskyj_Ze [in Ukrainian].
- Istoriia hreko-katolytskoi Tserkvy v Nimechchyni* [History of the Greek Catholic Church in Germany]. (n. d.). Ukrainische-kirche. Retrieved February 16, 2022, from http://www.ukrainische-kirche.de/wp/?page_id=116&lang=uk [in Ukrainian].
- Komarytsia, M. M. (2011). Isaiv Petro-Markiiian Ivanovych. In *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12681 [in Ukrainian].
- Kubiiovych, V. V. (Ed.). (1996). *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Vocabulary] (Vol. 5). Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Kubiiovych, V. V. (Ed.). (2000). *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Vocabulary] (Vol. 9). Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Kucheruk, O. S. (2014). Konovalets Myron Mykhailovych. In *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4877 [in Ukrainian].
- Pelenskyi, Z. (1971, November 23). Pro potrebu pidtrymaty «Khrystyianskyi Holos» — vahome tserkovne i natsionalne zavdannia [The Need to Support the Christian Voice is an Important Church and National Task]. Author's own archive [in Ukrainian].
- Plakhotniuk, S. O. (2007). Danylevych Roman. In *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23437 [in Ukrainian].
- Prokoptschuk, G. (1958). *Ukrainer in München* [Ukrainians in Munich]. Verlag Ukraine [in German].
- Prysiazhnyi, M. P. (2000). *Presa ukrainskoi emigratsii v Nimechchyni: stanovlennia, rozvytok, tematychna polityka (1945–1953)* [Press of Ukrainian Emigration in Germany: Formation, Development, Thematic Policy (1945–1953)] [Monograph]. Vydavnychiy Tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Prysiazhnyi, M. P. (2015). *Presa novitnoi ukrainskoi emihratsii v Nimechchyni: realii i perspektyvy* [The Press of Today's Ukrainian Emigration in Germany: realii i perspektyvy]

Its Present and Future]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 40, 19–27. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2015.40.5713> [in Ukrainian].

Snitsarchuk, L. V. (2005, October 28–29). Osvidomlennia ukrainskoho politychnoho Ya: Publitsystyka Zenona Pelenskoho [Association of the Ukrainian Political I: Publicism of Zenon Pelensky]. In *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist* [Ukrainian Periodicals: History and Modernity], Reports and Messages of the IX All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference (pp. 602–607). Vydavnytstvo Lvivskoi naukovoï biblioteky imeni V. Stefanyka [in Ukrainian].

Soholowska, A. (2020, 5 November). *München. Die Ukrainische Freie Universität* [Munich. The Ukrainian Free University]. Ukraïner. <https://ukraïner.net/munchen-ufu/> [in German].

Tymoshyk, M. C. (2020). Do problemy stvorennia pershoho repertuaru knyzhkovykh ta presovykh vydan ukrainsiv na chuzhyni: na materialakh Velykoi Brytanii [To the Problem of Creating the First Repertoire of Books and Press Editions of Ukrainians Abroad: on the Materials of Great Britain]. *Ukrainian Information Space*, 1(5), 28–50. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(5\).2020.206044](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(5).2020.206044) [in Ukrainian].

Tymoshyk, M. C. (2021). *Ukrainska zhurnalistyka v diaspori: Velyka Brytaniia* [Ukrainian Journalism in Diaspora: Great Britain] [Monograph]. *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].

Yablonskyi, M. R. (2020). Stan i zavdannia presy ukrainskoi diaspori: pohliad 1950-kh rr. [Condition and Tasks of the Ukrainian Diaspora Press: A View of 1950's]. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 31(70), 1(4), 177–181. <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-4/31> [in Ukrainian].

Zhyvotko, A. (1999). *Istoriia ukrainskoi presy* [History of the Ukrainian Press] (M. S. Tymoshyk, Comp.). *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].

УДК 070.4:050«1921/1923»:[394:341.344(438=161.2)

Повсякдення інтернованих вояків Армії УНР у таборах Стшалково і Каліш, Польща, крізь призму публікацій журналу «Наша Зоря» (1921–1923 рр.)

Ігор СРІБНЯК

д-р. іст. н., проф.

Київський університет імені
Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,
04070, Київ, Україна

i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID ID 0000-0001-9750-4958

Марина ПАЛІЄНКО

д-р. іст. н., проф.

Київський національний
університет імені Тараса
Шевченка

вул. Володимирська, 60, 01033,
Київ, Україна

mpaliienko@knu.ua

ORCID ID 0000-0002-9098-1142

© Срібняк І., Палієнко М., 2022

У статті проаналізовано матеріали таборового часопису «Наша Зоря», які висвітлювали деякі аспекти побуту та життєдіяльності інтернованих вояків-українців Армії УНР у таборах Стшалково і Каліш протягом другої половини 1921 — і до квітня 1923 рр. Встановлено, що на його шпальтах закарбовувались непохитна віра українського вояцтва у перемогу та стійкість таборян у подоланні щоденних труднощів, а разом з тим — ностальгія за Батьківщиною та хвиливі сумніви, коли під непосильним тягарем побутових проблем здавалося би що всі надії на відновлення української державності були втрачені.

Протягом усього часу свого існування «Наша Зоря» відчувала моральну та фінансову підтримку з боку таборян, які уділяли часопису децими із своїх зароблених тяжким трудом коштів. Дуже вагомо допомагали журналу й таборові інституції — проводячи різні культурно-мистецькі акції (театральні вистави, вечорниці, концерти) та перераховуючи отримані за це кошти до видавничого фонду «Нашої Зорі».

Разом з тим, попри цю підтримку зібраних коштів ледь-ледь вистачало аби звести «кінці з кінцями» та опублікувати чергове число часопису, і саме цим обумовлювались окремі випадки недотримання редакцією черговості виходу «Нашої Зорі». Але саме завдяки ентузіазму та спільним зусиллям гурту однодумців, які об'єдналися у складі нечисленної редколегії цього видання, всі перепони успішно додалися.

Проведений аналіз матеріалів з історії таборового повсякдення українського вояцтва дає всі підстави стверджувати, що вони довгий час слугували об'єднавчим чинником для таборян, скріплюючи їх моральний дух. Водночас, вони справляли потужний вплив на формування національної свідомості інтернованих вояків Армії УНР, зміцнюючи їх віру у визволення України від більшовизму.

Ключові слова: журнал «Наша Зоря», стаття, редколегія, табір, інтерновані вояки-українці, Польща.

EVERYDAY LIFE OF THE UPR ARMY INTERNED SOLDIERS IN STRZAŁKOWO & KALISZ CAMPS (POLAND) THROUGH THE LENS OF THE JOURNAL “NASHA ZORIA” (“OUR DAWN”) (1921–1923)

Ihor Sribniak

Doctor of Sciences (History), Professor
Borys Grinchenko Kyiv University
18/2, Bulvarno-Kudryavska St., Kyiv, Ukraine, 04070
i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID ID 0000–0001–9750–4958

Maryna Paliienko

Doctor of Sciences (History), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine, 01033
mpaliienko@knu.ua
ORCID ID 0000–0002–9098–1142

The article analyzes the materials of the camp journal “Nasha Zoria”, which covered some aspects of life and vital activity of interned Ukrainian soldiers of the UPR Army in the camps Strzałkowo and Kalisz during the second half of 1921 — and until April 1923. It has been established that the steadfast faith of the Ukrainian army in victory and the resilience of the campers in overcoming daily difficulties were engraved on the journal’s columns, as well as nostalgia for the homeland and waves of doubt, when under the unbearable burden of domestic problems it seemed that all hopes of restoring Ukrainian statehood were lost.

Throughout its existence, “Nasha Zoria” has felt the moral and financial support of the campers, who donated a small part of their hard-earned money to the journal. The camp institutions also helped a lot — by holding various cultural and artistic events (theatrical performances, parties, and concerts) and transferring the proceeds to the publishing house “Nasha Zoria”.

At the same time, despite this support, the collected funds were barely enough to make ends meet and publish the next issue of the journal, and this was the reason for some cases of non-compliance with the order of publication of “Nasha Zoria”. But thanks to the enthusiasm and joint efforts of a group of like-minded people, who united in a small editorial board of this publication, all obstacles were successfully added, and the journal publication continued.

The conducted analysis of materials on the history of the camp’s everyday life of the Ukrainian army gives every reason to state that they have long served as a unifying factor for the campers, strengthening their morale. At the same time, they had a powerful influence on the formation of the national consciousness of the UPR Army interned soldiers, strengthening their faith in the liberation of Ukraine from Bolshevism.

Keywords: “Nasha Zoria” journal, article, editorial board, camp, interned Ukrainian soldiers, Strzałkowo, Kalisz, Poland.

Актуальність теми

Матеріали таборової преси були і залишаються цінним джерелом для об'єктивного відтворення життєдіяльності інтернованих вояків-українців зі складу Армії УНР, які утримувались у таборах на теренах Польщі після поразки українських національно-визвольних змагань. Їх високий інформаційний потенціал дає досліднику можливість відтворити «атмосферу» таборів, а також проникнути в глибини психології таборян, пізнати їх повсякдення, думки і прагнення. Разом з тим, слід наголосити на тому, що використання матеріалів таборової преси створює можливість доповнити свідчення архівних документів. Значення періодики зростає у тому випадку, коли інші джерела «зберігають мовчанку» або знаходяться у малодоступних закордонних архівосховищах. У зв'язку з цим існує нагальна потреба уведення матеріалів таборової преси до наукового обігу. Особливої актуальності це набуває тоді, коли йдеться про малотиражні таборіві видання, деякі з яких виготовлялися в рукописному вигляді та лише в одному (кількох) примірниках.

Докладний аналіз першого етапу історії функціонування часопису «Наша Зоря» (в таборі інтернованих вояків Армії УНР у Ланцуті, Польща) вже було здійснено в розвідці авторів цієї статті, там же був уміщений докладний огляд історіографії досліджуваної проблеми (Срібняк & Палієнко, 2021, с. 183–208). Попри це все ж таки існує потреба згадати про найвагоміші роботи дослідників історії еміграційної преси з метою деталізації їх внеску в наукове опрацювання даної теми, тим більше, що йдеться про монографічні дослідження, публікацією яких були закладені підвалини для вивчення специфіки видання таборової періодики.

Однією з перших до вивчення історії видання «Нашої Зорі» звернулася Н. Сидоренко, яка на підставі опрацювання великого кола архівних та опублікованих джерел (насамперед — матеріалів згаданого часопису) синтезувала значний обсяг фактологічного матеріалу як про різні аспекти культурно-освітньої діяльності інтернованих вояків-українців у таборах Стшалково і Каліш, так і про політичну спрямованість та тематичне наповнення «Нашої Зорі». До її безперечних заслуг належало й визначення редакційного складу цього літературно-військового журналу та кола його найактивніших співробітників, окреслення тематичного репертуару «Нашої Зорі» та проведення аналізу найзначніших його матеріалів (Сидоренко, 2000, с. 61–67).

Але реконструюючи історію видання цього часопису Н. Сидоренко віднесла до «ланцутської» доби його функціонування й наступний — «стшалковський» період «Нашої Зорі». При цьому дослідниця була добре обізнана з «траєкторією» переїздів журналу з табору в табір (Ланцут-Стшалково-Каліш), та тими труднощами, які була зму-

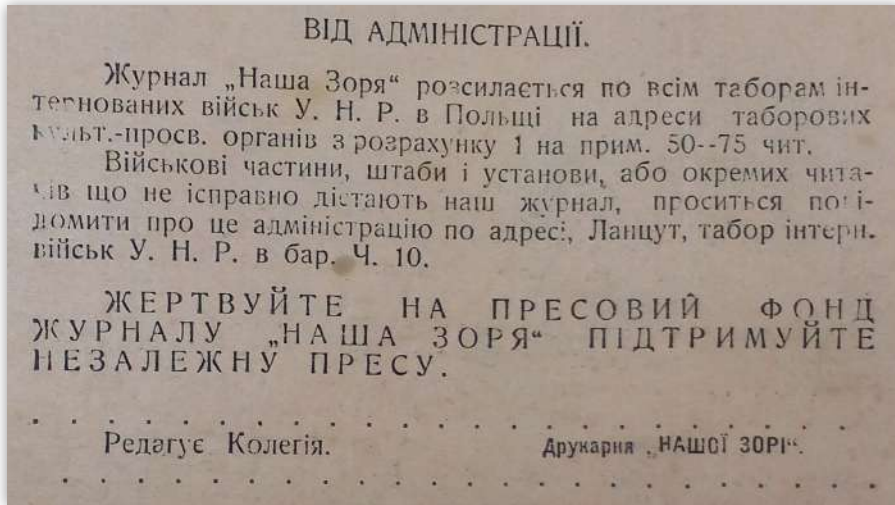
шена долати його редакція (Сидоренко, 2000, с. 65–67). Слід також додати, що для цілісного відтворення видавничої історії «Нашої Зорі» цілком незамінними є використання спогадів члена редколегії цього журналу Олександра Семмо (1987, с. 237–263), про якого дослідниця неодноразово згадує у своїй монографії.

Праці О. Вішки мали власне науково-довідковий характер, і містили лише коротку інформаційну довідку про це таборове видання (з наведенням місць зберігання окремих чисел цього часопису, відгуків інших українських видань про значення «Нашої Зорі», назв найважливіших публікацій) (Wiscka, 2001, с. 181–183; Вішка, 2002). Зрештою, дослідник і не ставив перед собою завдання визначення джерельного потенціалу журналу, але зібрана ним інформація до сьогодні зберігає свою актуальність як своєрідний дороговказ для всіх дослідників таборової та еміграційної української преси в Польщі. У цьому зв'язку буде доцільним згадати про праці Ю. Голубничої-Шленчак, в яких була зібрана важлива інформація про специфіку видання цього часопису та його змістовне наповнення (з наведенням титульних сторінок двох чисел журналу) (Голубнича-Шленчак, 2020, с. 65–68; Голубнича-Шленчак, 2021, с. 123–129, с. 270).

Мета дослідження полягає у відтворенні особливостей таборового повсякдення інтернованих вояків-українців у таборах Стшалково і Каліш, *завданням статті* є встановлення джерельного потенціалу матеріалів часопису «Наша Зоря», який тиражувався протягом другої половини 1921 – і до квітня 1923 рр.

Особливості тиражування журналу в таборі Стшалково (друга половина 1921 р.)

Попри всі труднощі зборів та виїзду з Ланцуту та облаштування на новому місці – у таборі Стшалково – редакція «Нашої Зорі» (сотники Семен Левченко і Євген Маланюк, поручник Дикий, хорунжі Григорій Сімонців і Андрій Лебединський, а також підхорунжий Олександр Семмо) зуміла забезпечити вихід чергового (серпневого) числа часопису. Але вже невдовзі – через від'їзд з табору кількох старшин – справою видання журналу опікувались лише А. Лебединський і О. Семмо, які мали вирішувати усі організаційні питання з тиражування часопису, а разом з тим дбати про його тематичне наповнення. Лише моральну допомогу «Нашій Зорі» надавав «вербальний» ініціатор її заснування генерал-хорунжий О. Пилькевич (хоча до його заслуг слід віднести виділення окремого приміщення для редколегії журналу – *авт.*). У найскрутніші моменти на допомогу редколегії «Нашої Зорі» приходив голова Української військово-ліквідаційної комісії у Варшаві полковник Олександр Данильчук, регулярно надсилаючи їй невеликі грошові квоти (Семмо, 1987, с. 238–239).

Інформаційне повідомлення та звернення редколегії журналу «Наша Зоря» до своїх читачів (розміщувалися на форзаці).

Завдяки зусиллям згаданих старшин часопис продовжив своє ви-
дання у Стшалково 14-м числом, в якому був, зокрема, уміщений
опис перших досягнень інтернованого українського вояцтва у куль-
турно-освітній царині. Але відзначаючи позитивні зрушення у та-
боровому повсякденні, журнал не забував вказати й на зменшення
інтенсивності освітнього життя таборян: хоча «органи культ[урно]-о-
світні запрацювали з попередньою інтенсивністю», роботу Україн-
ського Народного Університету (УНУ) відновити не вдалось (через
неможливість приїзду до табору його чільних викладачів). І тільки
на його «військовому факультеті під проводом ген[ерал]-пор[учни-
ка] генштабу Мартинюка аматори військової штуки студіюють стра-
тегію і тактику і то в порядку приватної ініціативи» («З життя табо-
ру», 1921, с. 19).

«Наша Зоря» використовувала будь-яку можливість аби підтри-
мати своїх колег «по цеху», і зокрема — редакцію «живої» таборо-
вої газети «Промінь». Читання випусків останньої «як і раніше[...]»
збирає повний театр слухачів і слухається з зацікавленням, особли-
во козаками, чого на перших порах не помічалось». Більше того —
трьохмісячний досвід видання «Променя» переконливо свідчив про
те, що «жива газета в умовах таборового життя є річ дуже корисна.
В цьому майже всі переконалися за винятком тих, чії вчинки[...]»
шкідливі інтересам Укр[аїнської] армії і війська, часами стають те-
мою гострої сали і осуду «Проміня». У цій замітці була наведена
й конфіденційна інформація, яка між тим була добре відома усім
таборянам — кожне число «Променя» цензурувалося «спеціальною

цензурною комісією, призначеною командою групи» («З життя табору», 1921, с. 19).

У наступному числі «Нашої Зорі» редколегія звернула увагу таборян на необхідність повнішого задоволення культурних потреб інтернаціонального козацтва, і з цією метою умістила замітку про організований заходами УМСА «День розваги козака», який відбувся 28 серпня 1921 р. До його програми увійшли спортивні ігри, вечірка «з хором, піснями, декламацією, гумором і танцями при участі дам». Часопис окремо відзначив, що «день розваги зробив на козаків дуже гарне вражіння — отож за козаками мусимо висловити побажання, аби такі «дні» влаштовувались по можливості частіше» («День розваги», 1921, с. 19).

Тут же було дано характеристику роботі таборового культурно-освітнього відділу, який попри «перешкоди, які раз по раз висуває саме життя, а також відсутність матеріальних засобів» зумів організувати «систематичну працю в таборовій гімназії, де щоденно у визначений час провадяться навчання, також поставлена в більш менш нормальні умови — школа грамоти». У викладовій залі майже щодня відбували виклади «на різні популярні теми». До здобутків культурно-освітнього відділу належало й налагодження функціонування таборової бібліотеки, якою могли користуватися й козаки (через комендантів бараків), а також забезпеченість роботи таборового театру, коли козаки мали можливість «4 рази на тиждень бачити даремні (безоплатні — *авт.*) вистави чи слухати концерти таборової капелі». Але повідомляючи це невідомий кореспондент «Нашої Зорі» відзначив, що при цьому «помітно зловживання з боку штабів білетами при їх розподіленню (розподілу — *авт.*)» («Праця таборового», 1921, с. 19).

Особливо значущими були досягнення спортивних гуртків таборян, які мали потужну матеріальну підтримку з боку таборової філії УМСА. Остання, зокрема, надавала допомогу в облаштуванні гімнастичної площадки, а також уможливила придбання нових спортивних приладь («Праця таборового», 1921, с. 19). За сприяння УМСА був проведений і шаховий турнір, участь в якому взяло 11 таборян. Для його переможців були визначені призи (пальто, білизна, тютюн), які відповідно отримали А. Медведків, С. Чернявський, С. Таран («Спорт», 1921, с. 20). Крім того, УМСА та її спортивний організатор («завідувач спорту») Яковлів допомагали й у проведенні домашніх (у Стшалково) та виїзних футбольних матчів для української футбольної команди (капітан С. Нагнибіда, керівник футбольної секції Кожухівський) (Наша Зоря, 1921).

Член редколегії журналу таборянин О. Семмо дав обширний нарис таборового життя у власному нарисі, приділивши особливу увагу театральнo-мистецькій її складовій. Він вважав, що таборовий аматорський театр «став просто гопаком при ковбасі та чарці. До цього при-

вів його не брак репертуару, а очевидно, коли не захланність наших режисерів, то впертість з якою вони, наперекір бажанням суспільства ставлять [...] сім раз «Нахмарило» та «Живих покійників». До того-ж, за весь час існування наших таборових гуртків, — вони рідко коли справді грали. В більшості ж випадків вони показували, як не треба грати». Аби змінити на краще діяльність театральних труп О. Семмо пропонував вибрати «з них ліпші сили, щоби позбавити їх баласту, а для здатних утворити студію...» (Семмо, 1921, с. 26).

На думку О. Семмо таборовий табір став для інтернованих «блячкою», бо не виконував постанов культурно-освітнього відділу про співвідношення безплатних і платних вистав протягом одного тижня (4 до 1). Його не влаштовував і репертуар театру: «... наші аматори вибирають завжди такий матеріал до умової звачки, який не висвітлює ні старого українського життя, ні життя сучасного, а є, так би мовити, «ніде і ніколи не була бувальщина» або брехлива і на свій копил подане життя якихось там людей, котре, завжди майже, починається гопаком, в середині має горілку, а кінчається вбивством або самовбивством». О. Семмо був переконаний, що репертуар театру вимагає оновлення, і таким прикладом міг стати драмгурток Культурно-просвітнього куреня, члени якого спромоглись поставити п'єсу «Між двох сил» В. Винниченка. Він привітав цей почин артистів, та висловив сподівання, що глядачам буде надана можливість познайомитися з новітніми надбаннями українського драматичного мистецтва та відмовитися від «старої «малоросійської» драми з вбивствами» (Семмо, 1921, с. 28).

Досить критично О. Семмо висловився й щодо вечірок, які влаштовувались таборовим культурно-просвітнім відділом 4–5 разів на місяць (деякі з них проводились на платній основі). На його думку — брати гроші за відвідування цих вечірок (за висловом О. Семмо — «бульок на стоячій воді») було негідною практикою, бо сплатити вартість квитків могла лише невеличка меншість в таборі. Звернув він увагу й на «животіння» таборових хору і струнної оркестри, в силу чого концерти в таборі відбувалися дуже рідко.

Натомість він пропонував підтримати діяльність таборової художньої студії, в якій на той час працював лише один таборянин (Стовбуненко), «але навіть ті малочисельні роботи, які є в відділі, найкраще говорять, що при ліпших засобах, з ліпшим матерьялами, — він би міг дати багато цінних зразків Українського мистецтва». О. Семмо відзначив й «гарні наміри п[ана] полковника Хомяка, що в свій час не один раз висловлював бажання відкрити школу і майстерню гуцульських художніх виробів», але цей його «почин його не був підтриманий матеріально» командуванням групи інтернованих Військ УНР (Семмо, 1921, с. 26–27).

Фрагмент підтитильної сторінки журналу «Наша Зоря» (ч.28 від 1 жовтня 1922 р.) із заголовком статті «Під московський лапоть».

Із приходом справжніх холодів інтерновані опинились у нестерпному становищі у зв'язку з тим, що не могли належним чином обігріти дерев'яні бараки через їх непристосованість для перебування взимку та недостатності норм видачі палива. Один з таборян (його прізвище було приховане під псевдонімом *П'єро*) так описував баракове животіння українського вояцтва: «в зимнім повітрі барака під тріск мерзлих стін, під мінорний акомпанемент пустого шлунку, коли мерзнуть не тільки вуха, але навіть й мозок, — злітають самі рожеві, самі гарячі мрії, з'являються самі неймовірні, самі прекрасні міражі...» (*П'єро*, 1921, с. 30).

В цій ситуації інтерновані «робили кілька разів організовані наступи на деякі таборові дерев'яні будівлі», які спочатку робились у таємниці від таборової комендатури, але вже невдовзі остання неофіційно санкціонувала такі «набіги» для заготівлі дров. Холодне ча призвела до майже цілковитої зупинки культурно-мистецького життя в таборі, зокрема припинив свою роботу військовий факультет УНУ, а також тимчасово перестала виходити жива газета «Промінь». «Довго і героїчно боровся з морозом таборовий театр, але мусив на деякий час [...] завмерти останніми днями» (*П'єро*, 1921, с. 30).

У виданні тижневика «Наша Зоря» теж мала місце тривала перерва — після вересневого випуску інтернованим довелося чекати довгі чотири місяці його наступного номера. Редакція пояснювала цю затримку кількома причинами — і насамперед настанням холодів, які співпали «з майже цілковитим припиненням видачі палива». Згадуючи цей час, редакція звертала увагу читачів на те, як було «труд-

но в зимній дощаній сепаратці з побілівшими від снігу стінами працювати виснаженим співробітникам, коли в голові думки тільки про хліб, та й ті здається замерзають. Але що можна казати про перебої в праці, коли насичені холодом літери випадають із задубілих пальців складача? Коли до того бракує ще й паперу, фарби, сотні-другої марок для виплати за технічну працю складачеві й друкарю» («Від редакції», 1921, с. 36–37).

Натомість холод мало позначився на спортивному житті, бо для потреб спортсменів був облаштований «Дім спорту» («Гімназіум») з «великою салею для вправ зі значною кількістю гімнастичного приладдя». Але як вже зазначалось — своєму успішному розвитку спорт у Стшалково завдячував таборовій філії YMCA, яка покривала всі видатки на ці потреби (П'єро, 1921, с. 30).

Згадуючи про знакові події таборового повсякдення автор допису звертав увагу таборян на «дуже цікаві змагання таборових труп до зміни репертуару», які «хоч фактично дали небагато, але вже сама воля до цієї зміни показує в таборових акторах бажання працювати». Тут же були наведені кілька назв виставлених у таборовому театрі п'єс (до припинення ним роботи) — «Нітуш», «Непоховані», «Воскресіння», «Поцілунок Іуди» — із зазначенням різних хиб під час їхнього виконання, та висловлено побажання акторам однієї з труп уважності та обережності під час перекладу та постановки «Ревізора» (П'єро, 1921, с. 31).

Дуже критично автор цитованого допису поставився до «захоплення таборової публіки численними вечірками», яке на його думку набуло «характеру пошести. Вечірка йшла за вечіркою (звичайно з «призами за красу» та танцями “до одволення” (до подальшого повідомлення — *авт.*), якби не катастрофальне збільшення морозу, — невідомо, до чого б ця пошесть дійшла». Він висловив надію, що «вечірки ці були позитивною прикметою таборового життя, ліками проти голоду і журби, наркозом в умовах тяжкої таборової дійсності, а не «бенкетом під час чуми», як це могло б показатися сторонньому глядачеві». Але найгіршим було те, що «помітно зменшений раціон харчів, виснаження організму, пригнічений моральний стан, все це позбавляє таборян останніх сил для боротьби з морозом» (П'єро, 1921, с. 31). Аби зберегти залишок сил та тепло — більшість інтернованих воліли залишатись більшу частину свого часу проводити на нарах, вкрившись коцами.

У грудневому номері часопису була також розміщена інформація про грошові пожертви для Ланцутського відділу Українського товариства Червоного Хреста (голова управи — сотник Базилевич, скарбник — сотник Павловський), що надходили протягом 1921 р. — вони склали 150391 марок польських (м.п.). Крім того, від різних добродійних організацій для згаданого відділу передавались продукти

(267,5 кг рису, шоколаду, какао та ін.; 188 банок молока), 32,9 кг мила; різні предмети одягу (494 шт.); папір (3600 арк.); медикаменти — загальною вартістю 308235 м.п. Всі ці кошти та продукти були використані в такий спосіб: для поліпшення харчування дітей (37121 м.п.), безповоротні допомоги (5438 м.п.), позичкові допомоги (28000 м.п.), придбання продуктів (62420 м.п.), купівлю речей (205040 м.п.) та медикаментів (17640 м.п.) («Звіт про грошовий», 1921, с. 35–36).

«Наша Зоря» як хронікер таборового повсякдення інтернованих у Стшалково (перша половина 1922 р.)

Основні події таборового побуту протягом двох зимових місяців 1922 р. були згадані у зведеному числі «Нашої Зорі», ще раз засвідчивши винятковість існування інтернованих українців у таборі Стшалково. Так, зокрема, у журналі була уміщена замітка про «Хату козака», що була відкрита взимку 1921 р. Метою її заснування «було не лише давати розвагу козакові і можливість в теплом кутку провести час за газетою або книжкою з бібліотеки, а й шляхом визиску буфета[...] — придбання матеріальних засобів для допомоги культурно-просвітним організаціям табору». Як зазначала редакція часопису, деякий час «Хата козака» — попри всі перешкоди — виконувала своє завдання, і «в час найбільших морозів, коли не функціонували ні театр, ні аудиторія (для викладів — *авт.*), «Хата козака» давала засоби, потрібні до існування К[ультурно]-О[світньому] В[ідділу] табору». Але після започаткування в зібраннях кількох частин гри в лото, «Хата козака» залишилась без відвідувачів, відповідно «грошові обороти її і прибутки стали зменшуватись». З метою зміни цієї ситуації управа «Хати» була змушена дозволити гру в лото у своєму приміщенні, що знову привернуло таборян до її відвідування. Проте перетворення «Хати козака» на «клуб лото» дуже ускладнило процес читання газет і книг, бо «трудно читати або щось робити в такому гармидері, який буває внаслідок гри в лото» («Життя табору», 1922, с. 39).

«Наша Зоря» також відзначила, що «зима вплинула і на живу газету «Промінь». Ще восени за якусь замітку в газеті редактор її був посаджений на 14 діб на гавпвахту (гауптвахту — *авт.*)». Через арешт редактора редакційне приміщення було невдовзі відібране, а після настання холодів «жива» газета вже не змогла отримати собі нового. Вихід чергового номера газети майже традиційно тягнув за собою різні неприємності для її співробітників, попри те, що зміст кожного номера відчитувала цензурна комісія. Траплялося так, що за деякі відчитані таборянам матеріали командування групи інтернованих Військ УНР у Стшалково призначало одночасно «співробітникові (газети «Промінь» — *авт.*) — гавпвахта, редакторові — слідство, а начальникові К.О.В. висловлювалась догана» («Життя табору», 1922, с. 39–40).

У цьому номері «Наша Зоря» також повідомляла про заснування у таборі філії «Товариства допомоги біженцям з України та їх родинам» (голова — Серафіма Пилькевич), завданням якої мало стати надання гуманітарної допомоги дітям та хворим козакам і старшинами у таборі («Життя табору», 1922, с. 40). Своїм приемним обов'язком редколегія часопису вважала уміщувати повідомлення про грошові надходження до пресового фонду «Нашої Зорі». Взимку 1922 р. жертводавцями часопису стали генерал-хорунжий О. Пилькевич (1000 м.п.), таборова кантина (5000 м.п.), кантина сімейних старшин Кордонної бригади (1500 м.п.), Стшалківський відділ YMCA (650 аркушів друкарського паперу, за що редакція журналу складала свою щирю подяку («Життя табору», 1922, с. 40).

Прихід весни змінив життя таборян на краще, і насамперед тому, що вони отримали можливість тимчасово залишати табір в складі робітничих команд, працюючи в різних місцевостях Польщі. Їх робота була оплачувана, і це дозволяло інтернованим поліпшити своє харчування та зробити деякі заощадження. У зв'язку з виїздом з табору значних груп вояків на роботи, редакція «Нашої Зорі» вважала за доцільне звернутися з порадою до українських «відповідальних чинників», які мали контролювати аби робота інтернованих відбувалась «у якнайстисліше організований спосіб, щоб умови ангажементу на роботи були певно усталені, застраховані від ухилень з боку роботодавця, особливо приватного». Мав бути чітко визначений і строк проведення цих робіт, аби «не впасти потім в кабалу, яка, крім всяких неприємностей на місці, стелить іноді колючу дорогу до поліцейного арешту, маркуючи нас “більшевиками”», що вже мало місце на приватних роботах. На думку редакції, керівники цих робітничих команд (як правило сотенні та курінні командири) мали подбати «про відповідні харчі, про належний санітарний стан своїх людей», а також про організацію їх дозвілля («Виїзд з таборів», 1922, с. 16–17).

У журналі були подані короткі інформації про всі культурно-освітні осередки, які діяли в таборі станом на травень 1922 р., а також наведені окремі факти про їх діяльність. В їх числі були, зокрема, згадані: Український Народний Університет («крім військового факультету, що нараховує біля 100 слухачів, заложено факультет математичний»); «Курси мов та подвійного рахівництва» (останні підготували випуск першої групи слухачів — близько 600 таборян); Гімназію відвідувало 40 учнів (VI, VII, X класи), які були змушені навчатись в одному приміщенні; слухачі курсів культурно-освітніх інструкторів відчували «брак підручників і відповідних лекторських сил»; до таборової школи грамоти було зараховано 122 козаки, з яких регулярно її відвідували трохи більше половини; школа для дітей діяла при BCR (*British Committee for Refugees* — Британський допомогивий комітет у Польщі —

авт.), маючи у своєму складі 25 малолітніх мешканців табору; у фондах таборової бібліотеки-читальні (діяла при «Хаті козака») нараховувалось близько 2000 книжок, а її читачами були записані 3000 таборян («Про культурно-освітню працю», 1922, с. 18).

У цій же замітці йшлося й про культурно-мистецькі колективи, і зокрема про чотири драматичні трупи («Об'єднання», «У.М.С.А» (режисер Кречет), «Запорожець» і козачий драмгурток ім. Кропивницького), які виступали на сцені таборового театру. Редакція журналу відзначала, що в репертуарному відношенні театр перебував «на переломі: від старих традиційних, вузько побутових п'єс театр переходив до репертуару більш сучасного». На підтвердження цього тут же були згадані поставлені трупю «Об'єднання» п'єса «На хвилях» Павловського та п'єса «Молодість» Макса Гальбе (трупа «У.М.С.А») («Про культурно-освітню працю», 1922, с. 18–19).

Дуже успішно тривав розвиток таборового хору сотника Д. Котка (56 хористів, переважно старшини), який часто виїжджав у концертні турне, зарекомендувавши «себе і по-за табором дуже гарно», отримуючи захоплені рецензії польських та німецьких часописів. Струнний оркестр перебував у стані реорганізації, але «Наша Зоря» висловлювала надію, що «це не відіб'ється на популярності оркестри і кількості концертів, яких сподіваємось від неї у майбутньому». Нарешті, у таборі несистематично діяло й два мистецькі відділи — малярський і скульптурний (керівник Т. Зміїв) («Про культурно-освітню працю», 1922, с. 18–19).

І хоча «на всіх культурно-просвітніх заходах болюче відбивався брак грошей, підручників, приладдя і фахових сил», бажання таборян внести у своє таборове життя хоча б децицю мистецької розваги та позитивних емоцій перемагало. Виставляючи на таборовій сцені різні п'єси українських драматургів артисти-аматори виконували й важливу соціально-виховну функцію, бо час від часу вони заповідали отримані від реалізації квитків кошти на благодійні потреби. Так, зокрема, 4 травня 1922 р. артисти трупи УМСА (режисер — Кречет) запропонували таборовому загалу виставу «Молодість», отриманий прибуток (17858 м.п.) від якої був призначений на пресовий фонд «Нашої Зорі». З цієї нагоди редакція тижневика висловила свою щирю подяку акторам згадуваної трупи, симфонічній оркестрі (під орудою Габрілевича) — «за безплатну гру в антрактах», поручнику Тесельському — «за декораторську працю», О. Волкову — «за безкоштовно відпущений деякий реквізит», Ледебеву — «за обслугову спектаклю» («Звіт прибутків», 1922, с. 20).

Іншого разу артисти підтримали родину одного із знаних таборових режисерів — сотника Володимира Масловця-Далекого, якого вже на цей час було звільнено з табору, але внаслідок хвороби та

через слабе здоров'я він невдовзі помер. Збиранням коштів опікувався «Комітет допомоги вдові й малолітнім сиротам артиста Володимира Масловця-Далекого» (голова — полковник Юркевич, секретар — сотник Г. Руденко), за ініціативою якого всі збори від проведення 4 червня 1922 р. п'єси «Суєта» (продаж квитків — 51300 м.п., бенефіції — 2200 м.п., продаж програмок — 5658 м.п., відсотки від буфета — 5300 м.п.; що загалом склало 64458 м.п.) були передані родині режисера. Чистий прибуток від проведення вистави склав 55490 м.п. («Відчит Комітета», 1922, с. 19)

«Наша Зоря» завжди охоче повідомляла про всі внески благодійників, намагаючись хоч в такий спосіб віддячитись їм за їх неоціненну допомогу. Зокрема, уміщений в одному з номерів журналу «Звіт...» дозволяє встановити коло жертводавців, які підтримували біженців таборян. У списку — Варшавський комітет допомоги збігцям з України (його внесок склав 80 тис. м.п.), начальник групи інтернованих Військ УНР в Стшалково (18500 м.п.), культурно-освітній відділ табору (3038 м.п.), Ланцутський відділ Українського товариства Червоного Хреста (6000 м.п.), прибуток від вистави і вечірки на користь філії (23454 м.п.), членські внески (1920 м.п.), добродійні внески від Яковлева (1500 м.п.), Гончарової (10000 м.п.), полковника Білецького (100 м.п.). Загальна сума склала 158012 м.п., з якої 80685 було спрямовано на допомогу дітям старшин і козаків табору, 40055 м.п. — на допомогу хворим старшинам, козакам та жінкам табору, 5000 м.п. — на допомогу культурно-освітнім установам («Звіт грошового», 1922, с. 39).

До табору в якості пожертв надходили й речі (і зокрема для дітей). Цим опікувались Стшалковська філія «Комітету допомоги збігцям з України та їх родинам», Ланцутський відділ Українського товариства Червоного Хреста і жіноча підсекція Українського Центрального Комітету. Завдяки надходженням від цих організацій у таборі серед дітей було розподілено 227 пелюшок, сорочок, френчів, фуфайок та інших елементів одягу. Ланцутський Союз Українок надіслав до табору продовольчу допомогу (1350 грамів сала, стільки ж цурку і 800 грамів какао), які були видані «старшинам і козакам, потребуючим харчового підсилення» («Звіт грошового», 1922, с. 40).

Журнал «Наша Зоря» на завершальному етапі своєї діяльності у таборі Каліш

У зв'язку з ліквідацією табору в Стшалково (липень-серпень 1922 р.) черговий випуск «Нашої Зорі» вийшов у жовтні ц.р. у Каліші. У цьому номері була уміщена передова стаття, що стосувалася дуже непростієї проблеми в житті таборян — більшовицькій кампанії амністування інтернованих, чим скористалась досить значна кількість як старшин,

так і козаків Армії УНР. Редакція зазначала, що вояки «ніби забули про головну мету[...] життя в інтернуванні — підготуватись до повороту на Батьківщину». Вони звиклися з думкою, що у подальшій боротьбі з більшовиками Армії УНР належатиме провідна роль, і водночас частина вояцтва приймає рішення «про перекинчество в табор того-ж ворога». Такий дуалізм спонукав редакцію журналу поставити риторичне запитання «Чи віддамося в той спосіб усі під московський лапоть»? І хоч як то є неприємним (на думку редколегії часопису), коли «правда коле очі», але набагато кращим буде, якщо «ті очі зовсім повилазять, коли не хочуть добачати причин злого явища і не квапляться їм запобігти!» (А. Л., 1922, с. 1).

Прагнучи вплинути на слабкодушних, тижневик розміщує заклик командира одного з повстанських загонів в Україні сотника Рябоко-ня, який прибув до Калішу для ознайомлення з ситуацією в таборах. Автор заклику був переконаний, що «скоро ворог, котрий останніх зусиль уживає в цій боротьбі, упаде, знесилений, під ударами тих, що вірять, що хочуть волі своїй Батьківщині». Він запевняв таборян, що «боротьба за незалежність а ні на хвилю не припинилась, що партизанські відділи, в боротьбі проти яких ворог знемагається, все збільшуються і збільшуються». Невідомо наскільки щирим був автор заклику, подаючи таку оптимістичну картину загального спротиву більшовицькій владі в Україні, проте з висоти сьогодення є всі підстави стверджувати, що він або не володів загальною ситуацією, або виконував суто пропагандистську роботу (Рябокін, 1922, с. 3).

У тому ж номері журналу знайшлося місце й для повідомлення про збори «Ліги Молодої України» і мистецького товариства «Веселка» (відбулися у середині вересня 1922 р.), на яких «промовцями була підкреслена та кволовість культурницької праці, яка спостерігається в останній час в наших таборах». Присутні на зборах були одностайні в тому, що у царині таборової культурно-освітньої роботи «ніби-то щось і робиться, коли ж придивишся до наслідків, то лишається вражіння, коли не зовсім пустого місця, то все-ж таки топтання на однім місці» (А. (Ф.) Л., 1922, с. 4).

Причинами такого стану невідомий автор вважав «недостачу грошових і матеріальних засобів, а часом і цілковитий їх брак», «безконтрольність витрат їх з боку[...] таборового начальства», «сепаратизм частин і інституцій та витікаюча звідсіль нескоординованість праці й контролю над нею на місцях», «невміння окреслити певних границь і завдань піднятої акції в цілому і обов'язків покликаних до неї виконавців зокрема». Все це призводило до «невитриманості в напруженню праці: спочатку велике захоплення, потім поволі охолода, нарешті збайдужіння і лямка — аби день за днем» (А. (Ф.) Л., 1922, с. 5). Але навіть в таких умовах митці воліли кооперувати свої зусилля, обрав-

ши під час зборів президію та ухваливши статут організації (Дрючок, 1922, с. 30).

У статті «Театральні справи» невідомий рецензент коротко охарактеризував поточний стан справ у театрі, наголосивши на тому, що «та непомітна поки що для таборового загалу, а в дійсності дуже серйозна і напружена праця, що провадиться в біжучій час режисурою нашого театру, подає[...] надію бачити наступний сезон не під знаком побутової рутини (тут: рутини — *авт.*), а під знаком європейськості». Разом з тим рецензент відзначав, що режисери драмгуртків і артисти-аматори працювали «не покладаючи рук, над новим репертуаром» (загалом 16 п'єс). Проте ця праця, на його думку, рухалася дуже поволі, так що до переїзду в Каліш було поставлено тільки 6–8 п'єс «європейського репертуару». Режисер Горуневич, «намітивши до постановки шістнадцять п'єс», підготував вже зокрема такі: «На хвилях» Павловського (виставлялась тричі), «Між двох сил», «Базар», «Панна Мара» (всі — В. Винниченка), «Розладдя» Д. Николишина, «На провесні» Кащенко, «Останній сніп» Старицько-Черняхівської, «Зимовий вечір» Старицького, «Haudeamus» Л. Андрєєва. Завершувалась замітка на оптимістичній ноті: «треба, шануючи працю трупи, хист і труд на добру волю режисури, йти їм в чім тільки буде треба — назустріч» (Театральні справи, 1922, с. 29–30).

У рубриці «Оголошення» містилось повідомлення Стшалковської філії «Комітету допомоги збігцям з України та їх родинам» про рішення її управи розподілити 7219 м.п. залишкових коштів між хворими козаками і старшинами табору Стшалково на підставі їх медичних документів перед їх виїздом до Каліша і Щипіорна. Також таборян інформували про те, що залишок речей був переданий Калішській філії згадуваного Комітету (Звіт, 1922, с. 31). Одним реченням були окреслені здобутки заснованого в березні 1922 р. у Щипіорно видавничого товариства «До Світла» (голови — Євген Бачинський і о. Петро Білон), яке вже влітку ц.р. випустило друком кілька книг релігійного змісту («Благодійне Видавниче», 1922, с. 31). Дуже сумною звісткою для всіх таборян стала раптова смерть (від серцевого нападу) генерал-хорунжого О. Пилькевича. Журнал звернувся до його вдови (Серафіми Ізапівни Пилькевич) з висловами свого щирого співчуття та розмістив некролог про небіжчика («Від редакції», 1922, с. 29).

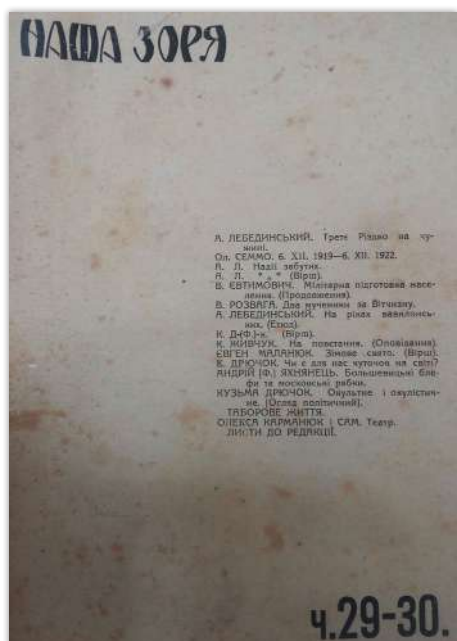
Вихід наступного числа часопису очікувано затримався через прихід холодів, які особливо рельєфно підкреслювали всю непевність животіння інтернованого вояцтва у промерзлих бараках далеко від рідних домів. Редактор «Нашої Зорі» А. Лебединський знайшов єдино можливі фрази аби максимально точно передати всі емоції таборян: «тяжко жити на чужині, в неволі, тяжко і нудно сидіть по таборах інтернованим борцям за волю і долю Батьківщини, сидіти прибор-

каними в той час, коли ворог висисає з неї останні краплини крові, коли він приніс пануванням своїм не тільки руїну добробуту, а й пошесті, жах голоду, смерть фізичну і моральну». Особливо нестерпно для таборян була ностальгія: «і коли туга за Батьківщиною, за родиною, за сім'єю точить нашу душу, попелить наше серце день у день, що години, що хвилиночки, коли навіть у сні не покидає нас вона, мучить гіркими мріями, то наскільки-ж тяжче і гостріше відчувається вона напередодні великих празників, наших празників християнських» (Лебединський, 1923, с. 1).

Інтерновані вояки-українці та члени їх родин вже втретє святкували Різдво Христове за дротами, будучи «одірвані (від Батьківщини — *авт.*), листом осіннім по світу опавші, світом забуті, гіркими сльозами вдома спом'януті». Вони були «самотні й гонимі», вони — «покинули й покинуті», і усвідомлення глибини трагізму їх становища змушувало А. Лебединського звернутися до таборян з риторичним запитанням: «Може так і треба? Може горно страждань Вітчизни і наших — горно ясної волі?». Не потребувало відповіді й наступне його питання: «хто вкрав з побожно тихого різдвяного неба променисту зорю Віфлеємську — світоч любови і підніс над руїною, котру сам утворив, криваву п'ятикутну емблему терору, поневолення, голоду, холоду, смерті?!» (Лебединський, 1923, с. 1–2).

Катування та вбивства більшовиками українців важким тягарем лягали на душі таборян, які з важким серцем зустрічали світле Різдво. Усвідомлення того, що більшовики «розпинають Матір нашу (Україну — *авт.*), що й Тебе розпинають,

розпинаючи на московському хресті Правду і Любов», витворювало у інтернованих «камінне чуття» до червоної москви та сп'янілих від крові українців більшовиків-антихристів. І тому «коли любимо тебе, Христе наш, то ми не можемо викинути з душі чуття ненависти до ворогів наших — Твоїх гонителів. Не зискуй за те, що не радість в серцях наших у вечір вселюдської радості, а туга і сум. Хіба не бачиш: несемо хрест Твій ми — в терновім вінку колючих дротів» (Лебединський, 1923, с. 2).

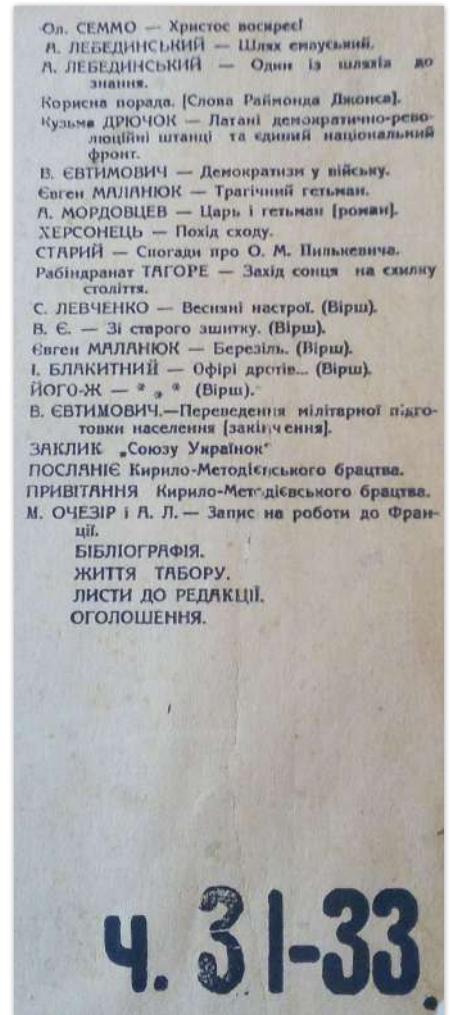

Титульна сторінка журналу «Наша Зоря» зі змістом передостаннього його випуску (ч.29-30 від 7 січня 1923 р.).

У своєму «різдвяному посланні» до всіх таборян А. Лебединський просив у Бога лише про одне: «дай нам сили нести хрест Твій, не сплямувати колючого вінка нашого поклоном перед ворогом Вітчизни! Пошли нам терпіння дождитись нової радості визволення... [і] в третє на вигнання Навечірря Різдва Твого пошли нам зорю надії, що вибором[о] волю для краю нашого і тихі та радісні Святі Вечорі в рідних оселях серед рідних і близьких, серед статку й спокою» (Лебединський, 1923, с. 2). Без сумніву — ці слова зігріли душу таборян своєю емоційністю, а скромне частування у Святвечір підкріпило їх фізичні сили.

Але зимова холоднеча відбирала майже всі сили у мешканців таборів, до того ж в них залишалось зовсім небагато інтернованих — станом на січень 1923 р. у Каліші та Щипіорно перебували здебільшого старшини (козаки були відряджені на роботи). У зв'язку з цим культурно-освітня робота в таборах майже повністю припинилась. До цього причинилось й те, що УМСА обмежила надання матеріальної допомоги інтернованим, після чого курси іноземних мов (були засновані за допомогою УМСА) припинили свою роботу через повну відсутність матеріальних засобів. Зрештою, у цей час у Каліші продовжувала діяти лише таборова гімназія, яка єдина стояла «на більш менш міцному ґрунті». У таборі Щипіорно «також приладжено помешкання для гімназії і невдовзі мало розпочатись навчання», причому «ремонт землянки, призначеної для гімназії, переведено власними засобами педагогічного персоналу» (силами сотників Заріцького і Базилевича, а також інженера Лосевського, які «користуючись допомогою учнів своїми руками провадили чорну роботу») («Таборове життя», 1923, с. 35).

«Наша Зоря» коротко інформувала й про роботу інших культурних осередків у таборі Каліш, зокрема — кінематографу, що був облаштований заходами УМСА у таборовому театрі. Як безсумнівний позитив журнал відзначав ту обставину, що плата за демон-

Фрагмент титульної сторінки журналу «Наша Зоря» зі змістом останнього його випуску (ч.31-33 від 8 квітня 1923 р.).

страцію фільмів з таборян не стягувалась, щоправда запроваджена пізніше система особливих номерків для відвідування сеансів дещо ускладнила доступ до кінематографу декого з таборян (тих, хто в силу різних обставин не зміг їх отримати). Зимовий холод істотно вплинув на інтенсивність культурно-мистецького життя, драмгуртки продовжували свою діяльність і часто проводили благодійні вистави, приходячи такий спосіб «на допомогу таборовому суспільству, пресі, організації середньошкільників тощо». Хор Д. Котка «хоч дуже рідко, але все-ж таки дає концерти в таборовому театрі». Але оркестрів взагалі не було чути, бо оркестранти намагались «десь на отшибі» заробити «сякий такий гріш» («Таборове життя», 1923, с. 35–36).

Театр як і раніше залишався центром культурно-мистецького життя таборян та користувався їх незмінною увагою. Але так було не завжди, бо як вважав рецензент О. Кармалюк (очевидно псевдонім — *авт.*) — «з кінця 1921 року по вересень 1922 року Калішський таборовий театр уявляв зі себе щось дуже й дуже мизерне, кволе, цілком безнадійне. Репертуар його ніколи не виходив із зачарованого кола різних «Дурнів», «Чортових гнізд», та цілого асортименту гривуазних фарсів». І тільки з моменту переїзду до Каліша Стшалковської групи військ в ньому відбулись якісні зміни, що настали завдяки приїзду до табору сотника М. Горуновича, який став головним режисером театру. Він за 2–3 місяці праці «відживив і поставив на ноги» таборовий театр, підготувавши нові постановки, у т.ч.: «На хвилях Павловського», «Червоний ліхтар», «Зимовий вечір», «Катерина-мужичка», «Панна Мара», «Базар», «Між двох сил». На думку рецензента, постановка останньої п'єси стала «апогеєм режисерської праці» М. Горуновича.

І хоча таборовий театр «окрім своєї імпровізованості перебуває в надто нужденному стані з боку обрядження бутафорією і реквізитом», попри це «постановка не лише задовольнила естетичний смак глядача, а й викликала у де-кого здивовання: хіба це можливе на нашій сцені?». Важливим було й те, що режисура п[ана] М. Горуновича помітно відбилась на грі інших артистів. Вони (не по «прим'єру прежних л'єт») почали розбиратись в характерах типів, — режисер зумів змусити їх до серйозної праці над ролями» (Кармалюк, 1923, с. 36–37).

Редколегія «Нашої Зорі» дала й оцінку пресо-видавничій діяльності в таборах, відзначивши, що успіх роботи кожного видання вирішальною мірою залежав від наявності у них сталих джерел фінансування (жодне таборове видання не було самоокупним, а відтак потребувало сторонніх дотацій). З цієї замітки можна дізнатись про деякі цікаві особливості згаданих джерел: «Український Сурмач» має сталі фонди — це відсотки від продажу горілки в буфетах таборів. «Веселка» дістає поки-що сталу субсидію в досить значному розмірі, так що навіть на розкіш собі може дозволити. Решта («Релігійно-нау-

ковий вісник», «Вісник спілки лікарських помішників») пробавляється дрібними випадковими сумами».

Журнал «Наша Зоря» теж конче потребував додаткового фінансування, і прибуткові таборів осередки завжди приходили йому на допомогу. Так, зокрема, 9 грудня 1922 р. на таборівій сцені було виставлено п'єсу «Поцілунок Юди» (режисер М. Горуневич), всі прибутки від продажу квитків на яку (16305 м.п.) були призначені на пресовий фонд журналу «Наша Зоря». Редакція висловила свою подяку акторам (М. Горуневичу, Пухальському, Лагошному, Вінницькі та Колесник), а також організаторам і розпорядникам цієї вистави (М. Безус і сотнику Пламаренку) (Наша Зоря, 1923, с. 37, с. 40).

Інколи «Наша Зоря» могла сподіватися на отримання допомоги з «позатаборових джерел», про що свідчить лист вояків зі складу робітничої команди, які працювали в «4-й колоні індо-європейського телеграфу» (начальник — полковник Гудима), в якому йшлося про організацію збірки пожертв до пресового фонду журналу «Наша Зоря». У підписному листі були перелічені всі імена жертводавців, заходами яких було зібрано 57650 м.п. У свою чергу, редакція висловила їм свою щирю вдячність, бо ця сума «була дуже начасною і дала редакції можливість випустить друком це число журналу» (Наша Зоря, 1923, с. 39).

Всі ці кошти витрачались редколегією на видавничі потреби, бо за її спостереженнями «до цього часу справа ця була в страшному занепаді, при чому не з вини редакції того чи іншого місячника, а скоріше через те, що таборіві друкарні установили такі ціни на друк, які не під силу редакціям, не маючим сталих фондів». Тому заснування у Каліші нового видавництва «Чорномор» та придбання ним власної друкарні було сприйнято «Новою Зорею» з вірою у переміни на краще у пресо-видавничій галузі, і зокрема на налагодження регулярного випуску періодичної літератури в таборах. На користь цього свідчив й скорий старт роботи «Чорномора» (друк книжки А. Ільницького «Трактор і моторовий плуг та їх застосування в сільському господарстві» та повісті К. Поліщука «Світ червоний» (Наша зоря, 1923, с. 35–36).

Редколегія «Нашої Зорі» — у цей час її редакторами були О. Семмо і А. Лебединський — теж скористалася можливістю віддрукувати накладу двох останніх номерів журналу (№№ 29–30, 31–33) у видавництві «Чорномор». Навесні 1923 р. всі ресурси для подальшого тиражування журналу були вичерпані — як згадував О. Семмо, 8 квітня 1923 р. вони удвох з А. Ледебинським закінчили «набрать (скласти черенки) для друку» для чергового (№№ 31–33) випуску «Нашої Зорі», після чого він вже додруковувався у «Чорноморі». І це стало «останньою крапелькою її духу: ні грошей на її дальший друк, ні сенсу її дальшого існування уже не було». Шрифти, які служили «Нашій

Зорі» майже три роки, були передані видавництву «Чорномор» (Семмо, 1987, с. 263) що об'єктивно допомогло йому організувати безперервний видавничий процес.

Висновки

Так до певної міри тихо і непоказне згас таборовий часопис «Наша Зоря», який протягом усього часу свого існування дієво долучався до обговорення різних сторін життєдіяльності таборян, їх повсякденних проблем, послідовно обстоюючи при цьому їх світоглядні цінності та ідеали. На його шпальтах закарбовувались непохитна віра українського вояцтва у перемогу та стійкість таборян у подоланні щоденних труднощів, а разом з тим — ностальгія за Батьківщиною та хвиливі сумніви, коли під непосильним тягарем побутових проблем здавалось би що всі надії на відновлення української державності були втрачені.

Протягом усього часу свого існування «Наша Зоря» відчувала моральну та фінансову підтримку з боку таборян, які завжди уділяли часопису дециму із своїх зароблених тяжким трудом коштів. Дуже вагомо допомагали журналу й таборові інституції — проводячи різні культурно-мистецькі акції (театральні вистави, вечорниці, концерти) та перераховуючи отримані за це кошти до видавничого фонду «Нашої Зорі». Ще одним способом акумулювання грошових засобів для журналу були збірки коштів на його потреби. У свою чергу редколегія часопису регулярно розміщувала інформацію про отримані пожертви — прагнучи хоч би в такий спосіб віддячитись своїм жертводавцям.

Разом з тим, попри цю підтримку, зібраних коштів ледь-ледь вистачало аби звести «кінці з кінцями» та опублікувати чергове число часопису, і саме цим обумовлювались окремі випадки недотримання редакцією черговості виходу «Нашої Зорі». Але саме завдяки ентузіазму та спільним зусиллям гурту однодумців, які об'єднались у складі нечисленної редколегії цього видання, всі перепони успішно додалися — навіть упереджене ставлення таборової цензури, якій майже завжди «муляли око» критичні матеріали про окремі сторони таборового існування інтернованих.

Проведений аналіз матеріалів цього журналу з історії таборового повсякдення українського вояцтва дає всі підстави стверджувати, що вони довгий час слугували об'єднавчим чинником для таборян, скріплюючи їх моральний дух. Разом з тим вони справляли потужний вплив на формування національної свідомості інтернованих воєнків Армії УНР, зміцнюючи їх віру у визволення України від більшовизму.

ДОВІДКА

Young Men's Christian Association (Молодіжна християнська асоціація) — харитативна американська організація, яка надавала гуманітарну допомогу полоненим та інтернованим у таборах різних європейських країн.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- А. (Ф.) Л. (1922, 1 жовтня). До праці! *Наша Зоря*, 28, 5.
- А. Л. (1922, 1 жовтня). Під московський лапоть. *Наша Зоря*, 28, 1.
- Благодійне Видавниче Товариство «До Світла». (1922, 1 жовтня). *Наша Зоря*, 28, 31.
- Віїзд з таборів на роботи. (1922). *Наша Зоря*, 25, 16–17.
- Від редакції. (1921, 31 грудня). *Наша Зоря*, 18/20, 36–37.
- Від редакції. (1922, 1 жовтня). *Наша Зоря*, 28, 29.
- Відчит Комітета допомоги вдові й малолітнім сиротам артиста Володимира Масловця-Далекого. (1922). *Наша Зоря*, 25, 19.
- Вішка, О. (2002). *Преса української еміграції в Польщі (1920–1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження*. Львівська обласна друкарня.
- Голубнича-Шленчак, Ю. В. (2021). *Видавнича діяльність інтернованої Армії УНР у таборах Польщі (1921–1924 рр.)* [Дисертація доктора філософії, Київський університет імені Б. Грінченка].
- Голубнича-Шленчак, Ю. (2020, 29 жовтня). «Вона освітить темряву ночі й покаже правдиві шляхи»: видання таборового часопису «Наша зоря» вояками інтернованої Армії УНР у таборах Ланцут-Стшалково-Каліш у Польщі (1921–1923 рр.). В *Україна ХХІ століття: тенденції та перспективи розвитку (новітні виклики)*, матеріали ХХІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (с. 65–68). Київ.
- День розваги козака. (1921, 1 вересня). *Наша Зоря*, 15, 19.
- Дрючок, К. (1922, 1 жовтня). Таборове життя. *Наша Зоря*, 28, 30.
- Життя табору. (1922). *Наша Зоря*, 21/22, 39.
- 3 життя табору. (1921, 15 серпня). *Наша Зоря*, 14, 19.
- Звіт грошового, річового і продуктового обороту в філії комітета допомоги збігцям з України та їх родинам за час з початку існування філії по 1 липня 1922 р. (1922, 15 липня). *Наша Зоря*, 26/27, 39–40.
- Звіт прибутків і витрат по виставі п'єси «Молодість» на пресовий фонд журналу «Наша Зоря», 4 травня 1922 р. (1922). *Наша Зоря*, 25, 20.
- Звіт про грошовий і матеріальний рух Ланцутського (Стрілковського) Відділу У.Т.Ч.Х. (з дня 1 Січня 1921 р. по день 1 Січня 1922 р.). (1921, 31 грудня). *Наша Зоря*, 18/20, 35–36.
- Звіт. (1922, 1 жовтня). *Наша Зоря*, 28, 31.
- Кармалюк, О. (1923, 7 січня). Театр. *Наша Зоря*, 29/30, 36–37.
- Лебединський, А. (1923, 7 січня). Третє різдво на чужині. *Наша Зоря*, 29/30, 1–2.

- Наша Зоря*. (1921, 30 вересня). 16/17.
- Наша Зоря*. (1923, 7 січня). 29/30.
- П'єро. (1921, 31 грудня). Життя табору. *Наша Зоря*, 18/20, 30–31.
- Праця таборового культурно-просвітнього відділу. (1921, 1 вересня). *Наша Зоря*, 15, 19.
- Про культурно-освітню працю в таборі. (1922). *Наша Зоря*, 25, 18–19.
- Рябокін. (1922, 1 жовтня). До інтернованих старшин і козаків. *Наша Зоря*, 28, 3.
- Семмо, О. (1921, 30 вересня). Життя табору. *Наша Зоря*, 16/17, 26–28.
- Семмо, О. (1987). *Хроніка* (Ч. 57). Impressions.
- Сидоренко, Н. М. (2000). *Національно-духовне самоствердження* (Ч. 2: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924)). Дослідницький центр історії української преси.
- Спорт. (1921, 1 вересня). *Наша Зоря*, 15, 20.
- Срібняк, І., & Палієнко, М. (2021). Журнал інтернованих вояків Армії УНР «Наша Зоря» у таборі Ланцут (Польща): джерельно-інформаційний потенціал. *Український інформаційний простір*, 2(8), 183–208. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(8\).2021.245879](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(8).2021.245879)
- Таборове життя. (1923, 7 січня). *Наша Зоря*, 29/30, 35–36.
- Театральні справи. (1922, 1 жовтня). *Наша Зоря*, 28, 29–30.
- Wiszka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*. Toruń.

REFERENCES

- A. (F.) L. (1922, October 1). Do pratsi! [To Work!]. *Nasha Zoria*, 28, 5 [in Ukrainian].
- A. L. (1922, October 1). Pid moskovskiyi lapot [Under the Moscow Boot]. *Nasha Zoria*, 28, 1 [in Ukrainian].
- Blahodiine Vydavnyche Tovarystvo «Do Svitla» [Charitable Publishing Society «To the Light»]. (1922, October 1). *Nasha Zoria*, 28, 31 [in Ukrainian].
- Den rozvahy kozaka [Cossack Entertainment Day]. (1921, September 1). *Nasha Zoria*, 15, 19 [in Ukrainian].
- Druchok, K. (1922, October 1). Taborove zhyttia [Camp Life]. *Nasha Zoria*, 28, 30 [in Ukrainian].
- Holubnycha-Shlenchak, Yu. (2020, October 29). «Vona osvityt temriavu nochi y pokazhe pravdyvi shliakhy»: vydannia taborovoho chasopysu “Nasha Zoria” voiakamy internovanoi Armii UNR u taborakh Lantsut-Stshalkovo-Kalish u Polshchi (1921–1923 rr.) [«It Will Illuminate the Darkness of Night and Show the True Ways»: Publication of the Camp Magazine «Nasha Zorya» by Soldiers of the Interned Army of the Ukrainian Peoples Republic in the Camps Lantsut-Strzalkowo-Kalisz in Poland (1921–1923)]. In *Ukraina XXI stolittia: tendentsii ta perspektyvy rozvytku (novitni vyklyky)* [Ukraine of the XXI Century: Tendencies and Prospects of Development (Latest Challenges)], Proceedings of the XXI All-Ukrainian Scientific-Practical Internet Conference (pp. 65–68). Kyiv [in Ukrainian].
- Holubnycha-Shlenchak, Yu. V. (2021). *Vydavnycha diialnist internovanoi Armii UNR u taborakh Polshchi (1921–1924 rr.)* [Publishing Activity of the Interned Army of

- the Ukrainian People's Republic in the Camps of Poland (1921–1924)] [Doctoral Dissertation, Borys Grinchenko Kyiv University] [in Ukrainian].
- Karmaliuk, O. (1923, January 7). Teatr [Theater]. *Nasha Zoria*, 29/30, 36–37 [in Ukrainian].
- Lebedynskyi, A. (1923, January 7). Tretie rizdvo na chuzhyni [The Third Christmas Abroad]. *Nasha Zoria*, 29/30, 1–2 [in Ukrainian].
- Nasha Zoria* [Our Dawn]. (1921, September 30). 16/17 [in Ukrainian].
- Nasha Zoria* [Our Dawn]. (1923, January 7). 29/30 [in Ukrainian].
- Piero. (1921, December 31). Zhyttia taboru [Camp Life]. *Nasha Zoria*, 18/20, 30–31 [in Ukrainian].
- Pratsia taborovoho kulturno-prosvitnoho viddilu [Work of the Camp Cultural and Educational Department]. (1921, September 1). *Nasha Zoria*, 15, 19 [in Ukrainian].
- Pro kulturno-osvitniu pratsiu v tabori [About Cultural and Educational Work in the Camp]. (1922). *Nasha Zoria*, 25, 18–19 [in Ukrainian].
- Riabokin. (1922, October 1). Do internovanykh starshyn i kozakiv [To Interned Officers and Cossacks]. *Nasha Zoria*, 28, 3 [in Ukrainian].
- Semmo, O. (1921, September 30). Zhyttia taboru [Camp Life]. *Nasha Zoria*, 16/17, 26–28.
- Semmo, O. (1987). *Khronika* [Chronicle] (Pt. 57). Impressions [in Ukrainian].
- Sport. (1921, September 1). *Nasha Zoria*, 15, 20 [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Paliienko, M. (2021). Zhurnal internovanykh voiakiv armii UNR “Nasha Zoria” u tabori Lantsut (Polshcha): dzherelno-informatsiyni potentsial [Journal of Interned Soldiers of the UPR Army «Nasha Zorya» in the Lancut Camp (Poland): Source Information Potential]. *Ukrainian Information Space*, 2(8), 183–208. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(8\).2021.245879](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(8).2021.245879) [in Ukrainian].
- Sydorenko, N. M. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverdzhennia* [National-Spiritual Self-Affirmation] (Pt. 2: Presa internovanykh ukraintsv ta tsyvilnoi emihratsii (Chekhiia, Polshcha, Rumuniia, Yehypet, 1919–1924) [The Press of Interned Ukrainians and Civil Emigration) (Czech Republic, Poland, Romania, Egypt, 1919–1924)]. *Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy* [in Ukrainian].
- Taborove zhyttia [Camp Life]. (1923, January 7). *Nasha Zoria*, 29/30, 35–36 [in Ukrainian].
- Teatralni spravy [Theatrical Affairs]. (1922, October 1). *Nasha Zoria*, 28, 29–30 [in Ukrainian].
- Vid redaktsii [From the Editorial Office]. (1921, December 31). *Nasha Zoria*, 18/20, 36–37 [in Ukrainian].
- Vid redaktsii [From the Editorial Office]. (1922, October 1). *Nasha Zoria*, 28, 29 [in Ukrainian].
- Vidchyt Komiteta dopomohy vdovi y malolitnim syrotam artysta Volodymyra Maslovtsia-Dalekoho [Report of the Committee for Aid to the Widow and Young Orphans of the Artist Volodymyr Maslovets-Dalekyi]. (1922). *Nasha Zoria*, 25, 19 [in Ukrainian].
- Vyzid z taboriv na roboty [Leaving the Camps for Work]. (1922). *Nasha Zoria*, 25, 16–17 [in Ukrainian].
- Wisicka, E. (2001). *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939* [Press

Emigracja Ukraińskiego in Poland 1920–1939]. Toruń [in Polish].

Wiszka, E. (2002). *Presa ukraiński emigratsii v Polshchi (1920–1939 rr.): Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia* [Press of Ukrainian Emigration in Poland (1920–1939): Historical and Bibliographic Research]. Lvivska oblasna drukarnia [in Ukrainian].

Z zhyttia taboru [From the Life of the Camp]. (1921, August 15). *Nasha Zoria*, 14, 19 [in Ukrainian].

Zhyttia taboru [Camp Life]. (1922). *Nasha Zoria*, 21/22, 39 [in Ukrainian].

Zvit [Report]. (1922, October 1). *Nasha Zoria*, 28, 31 [in Ukrainian].

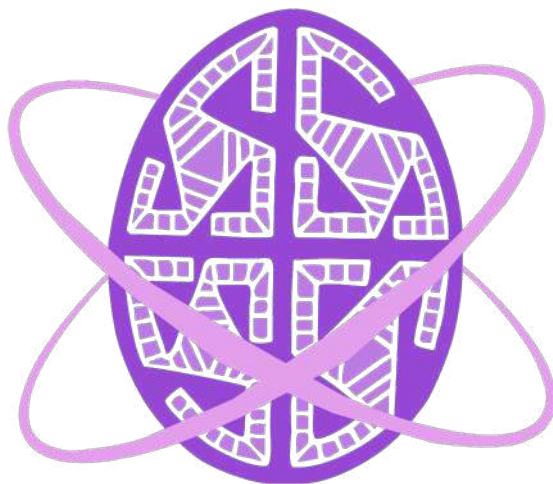
Zvit hroshovoho, richovoho i produktovoho oborotu v filii komiteta dopomohy zbihtsiam z Ukrainy ta yikh rodynam za chas z pochatku isnuvannia filii po 1 lypnia 1922 r. [Report of Money, Property and Food Turnover in the Branch of the Committee for Aid to Refugees from Ukraine and their Families for the Period from the Beginning of the Branch to July 1, 1922] (1922, July 15). *Nasha Zoria*, 26/27, 39–40 [in Ukrainian].

Zvit pro hroshovyi i materialnyi rukh Lantsutskoho (Strilkovskoho) Viddilu U.T.Ch.Kh. (z dnia 1 Sichnia 1921 r. po den 1 Sichnia 1922 r.) [Report on the Monetary and Material Movement of the Lantsutsky (Strilkovsky) Division U.T.Ch.H. (from January 1, 1921 to January 1, 1922)]. (1921, 31 December). *Nasha Zoria*, 18/20, 35–36 [in Ukrainian].

Zvit prybutkiv i vytrat po vystavi piesy «Molodist» na presovyi fond zhurnalu «Nasha Zoria», 4 travnia 1922 r. [Profit and Expense Report on the Play «Youth» to the Press Fund of the Magazine «Nasha Zorya», May 4, 1922] (1922). *Nasha Zoria*, 25, 20 [in Ukrainian].

ІНФОРМАЦІЯ ТА ДОКУМЕНТАЛІСТИКА

INFORMATION AND DOCUMENTATION

УДК 930.25:911.375.67(477.411)

Київське Забайков'я (Забайків'я) в світлі архівознавства

Галина САЛАТА

д-р іст. н., доц.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Євгена Коновальця, 36,
Київ, 01133, Україна

salaty@bigmir.net

ORCID ID 0000-0002-2673-8463

© Салата Г., 2022

Актуальність теми дослідження виходить із необхідності у відновленні й продовженні історичної пам'яті народу, держави, що неможливо здійснити поза фіксації інформації історичного характеру на рівні краєзнавства.

Автор дослідження зосереджує увагу на специфічному питанні історії міста Києва, його районування, економічної, соціокультурної діяльності й народонаселення; з'ясовує місце й роль у житті великого міста — міста Києва, його історичної місцевості — Забайков'я (Забайків'я). У період активного заселення, з XVIII століття, був заснований Байківський цвинтар, перша українська залізниця Київ–Балта, побудувалися Печерські укріплення й Новостроєнські будівлі.

Церква скористалася цими масштабними проектами й поступово викупила у міста історичну ділянку. Фінансово до розбудови самої залізниці й прилеглих територій долучилася Києво-Печерська Лавра, маючи певний відсоток від самого процесу експлуатації залізниці й прибуток у вигляді пожертвувань із боку пастви.

Метою дослідження є історичний аналіз місцевості — Забайков'я (Забайків'я).

У статті використано принципи й методи з різних галузей наукового знання — із історії, архівознавства й документалістики, з бібліографії й бібліотечної справи, культурології тощо.

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що певні історичні об'єкти Києва, зокрема, Забайків'я вимагають повноцінного ретроспективного аналізу в світлі сучасної модернізації міста Києва, столиці України. Це дослідження може бути використано на теоретичному й практичному рівнях. Із погляду теорії має місце подальше поглиблення історичних лакун. Щодо практики, матеріал може бути використаний у практичному краєзнавстві, в процесі викладання різноманітних спецкурсів історичного характеру, в науково-популярному поширенні.

Ключові слова: *Забайков'я (Забайків'я), архів, архівознавство, архітектура, народонаселення, залізниця Київ — Балта.*

KYIV ZABAIKOVIA (ZABAIKIVIA) IN THE LIGHT OF ARCHIVAL SCIENCE

Halyna Salata

Doctor of History, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine, 01133
salaty@bigmir.net
ORCID ID 0000-0002-2673-8463

The relevance of our study topic is based on the need to restore and continue the historical memory of the people, the state, which cannot be done without historical information recording at the level of local lore.

The author of the study focuses on a specific issue of the history of Kyiv, its zoning, economic, socio-cultural activity, and population; finds out the place and role in the life of a big city — the city of Kyiv, its historical area — Zabaikovia (Zabaikivia). During the period of active settlement, from the eighteenth century, the Baykove Cemetery was founded, the first Ukrainian railway Kyiv-Balta, the Pechersk fortifications, and the Novostroienski buildings were built.

The church took advantage of these large-scale projects and gradually bought the historic site from the city. Financially, Kyiv-Pechersk Lavra joined the construction of the railway and nearby territories, having a certain percentage from the very process of operating the railway and profit in the form of donations from the flock.

The purpose of the study is the historical analysis of the area Zabaikovia (Zabaikivia).

We used principles and methods from various fields of scientific knowledge from history, archival studies, documentary, bibliography, librarianship, cultural studies, etc.

As a result of the study, it was found that certain historical objects of Kyiv, in particular, Zabaikivia, require a full-fledged retrospective analysis in light of the modern modernization of Kyiv, the capital of Ukraine. This research can be used at theoretical and practical levels. From the point of view of theory, there is a further deepening of historical gaps. Regarding practice, the material can be used in practical local lore, in the process of teaching various special courses of historical nature, in popular science.

Keywords: *Zabaikovia (Zabaikivia), archive, archival studies, architecture, population, Kyiv-Balta railway.*

Актуальність проблеми дослідження визначена певними чинниками. Серед них має місце необхідність звернення до архівних джерел у напрямі висвітлення історії Києва, в XIX–XX ст.

По-перше, є актуальним виявлення й використання джерел з історії Києва, які певним чином не були представлені в науковому й науково-популярному обігу.

По-друге, мають місце пролонговані перейменування вулиць Києва, в зв'язку із політичними причинами. Населення має знати реальну історію міста, його топонімічну історію.

По-третє, історичні об'єкти Києва мають тенденцію до саморуйнації з часом, деякі з них стали «жертвами» новоявлених забудовників — «реконструкторів» історичного обличчя міста.

У четвертих, у науковій історичній лакуні сьогодні має місце підвищений інтерес до соціальної історії, історії сімей і родів. Гості Києва й місцеві жителі цікавляться локальною історією, що в ній мають місце перейменування вулиць і провулків, ці люди живуть спогадами про минуле Києва, Голосієва, Деміївки, Солом'янки.

У п'ятих, специфіка цієї історичної місцевості пов'язана з діяльністю Байкового цвинтаря, на якому проводяться похоронні обряди, особливо на алеї, що на ній ховають у наш час видатних людей Києва й України, також для українців має значення історія «Стіни плача» як культурного об'єкту; люди, особливо під час пандемії, звертаються до послуг й історії Київського крематорію, який має певне місце й значення в історії Забайков'я (Забайків'я).

В аспекті дослідження є актуальним звернення до архівних документів, які зберігаються в архівах Києва. Процес ознайомлення з документами різного змісту, які відтворюють життя України, Києва, частково Солом'янки, Голосієва й Деміївки, надає новітнього поштовху в сенсі розвитку національної історії та історії Києва.

Вважаємо, така історія має декілька аспектів — це історія населення, людей; це історія міста та міських об'єктів різного характеру — економічних, соціальних й культурних; історія архітектури й будівництва, це історія Церкви, різних її конфесій, які доклали зусилля до розбудови й утримання цієї місцевості; також великий інтерес у істориків й громадськості викликає історія Південно-Західної залізниці, яка почалася ще в XIX столітті; не менший інтерес викликає в сучасників історія будівництва й функціонування Печерських укріплень і Новостроєнських забудов.

У такому спрямуванні архівні документи, які стосуються цієї історії, виокремлюються нами за наступними блоками: документи від міського управління, документи від Церкви, документи від промислових й інфраструктурних об'єктів, які певним чином стосувалися розвитку Києва, документи особового характеру, а також різноманіт-

ні друковані матеріали (статті, книги, картографічні матеріали, матеріали наукових досліджень та ті, які мають популярне розповсюдження, зокрема, в ЗМІ, в Інтернеті).

Основна проблема дослідження полягає в з'ясуванні стану історичної місцевості Києва — Забайків'я (Забайков'я), у зв'язку з подіями, які мали місце в історії Києва в XIX–XX століттях, політичного, економічного й соціально-культурного характеру, та його населення.

Стан розробки проблеми умовно складається з декількох блоків. До нього відносяться різноманітні історичні матеріали, на певних носіях, які відтворюють історію Києва, його районів і місцевостей; це є архівні документи, друковані видання, матеріали, здійснені в популярному викладі у вигляді виставок, презентацій, матеріалів в Інтернеті, різноманітних колекцій громадського й приватного призначення. Ці матеріали відтворюють історію Києва в розрізі дослідження історичних етапів розвитку міста, у тому числі, на пізньофеодальному й ранньокапіталістичному етапі, у добу панування в Києві Російської імперії; у час розвитку Києва в новітню добу, на початку XX століття, включаючи роки Національної революції — 1917–1921-і, роки гітлерівської окупації, включаючи історію Києва радянського періоду та історію Києва сучасного.

У певний час над історією Києва працювали видатні історики, архівознавці, археографи, археологи, краєзнавці, бібліографи, зокрема такі, як: М. С. Грушевський, В. Б. Антонович, П. В. Голубовський, М. В. Довнар-Запольський, Н. Д. Полонська-Василенко, О. М. Апанович, М. Ф. Берлінський, П. П. Толочко, (1970), Л. П. Добровольський, Ф. Л. Ернст (1891–1942), Д. І. Яворницький, Н. В. Закревський (Іванюк, 2020), М. І. Костомаров, В. С. Іконніков (Кадомська, 2008), А. Є. Кримський, М. О. Максимович, О. Я. Кониський, О. П. Оглоблін, М. І. Петров. Також до цих досліджень долучилися: Е.-Л. Руліковський, В. І. Стрельський, І. І. Фундуклей, В. І. Щербина та інші.

У наш час, у річищі історії України, історії Києва працюють дослідники, історики й краєзнавці, архівні працівники й музеєзнавці, фотомитці і мистецтвознавці. М. А. Кадомська, М. Б. Кальницький, В. С. Чишко, Г. Ю. Івакін, І. Б. Гирич (який був свого часу зав. відділу Музею історії міста Києва (1997–2012), також — В. П. Ляхоцький, В. О. Жадько, Д. В. Малаков, також Л. А. Проценко (1927–2000). Саме Людмила Андріївна Проценко стояла біля витоків нового дослідницького напрямку історичної науки — некрополістики; дослідниця створила унікальну картотеку персоналій, похованих на київських теренах від доби Київської Русі до 1986 року; створила понад 80 наукових праць з історії та методики архівної справи; є упорядником збірників архівних документів, картосхеми «*Пам'ятки Києва, знищені у XX столітті*».

Значний внесок у справу краєзнавчого пізнання Києва зробила Пономаренко Лідія Антонівна (1922–2012), історик, києвознавець, топоніміст (Пономаренко, 1992; Пономаренко & Різник, 2003).

Сучасним й актуальним є дослідження, виконане С. Широчиним (1988), краєзнавцем і любителем київської історії, зокрема його історичних місцевостей (Широчин & Михайлик, 2019).

Серед цікавих досліджень у нашому аспекті треба виокремити роботи Світлани Архипової, що в них авторка, спираючись на архівні дані, розробляє топографічно-географічні особливості заселення київських територій, пов'язуючи їх зі змінами в адміністративно-територіальних поділах Києва. Дослідниця висвітлила питання віднесення історичної місцевості Забайків'я, спочатку до парафії Церкви (РПЦ), зокрема, Києво-Печерської Лаври й Києво-Звіринської церкви, а потім — до процесу адміністрування з боку міської влади. Світлана Архипова зазначила, що питання про приєднання передмість до Києва набуло актуальності у 80-х рр. XIX ст.; у 1889 році історичні місцевості (околиці тодішнього Києва), такі, як: Звіринець, Байкова гора, Протасів Яр, Верхня Солом'янка та ін., були приєднані, в тому числі, до Либідської та ін. частин міста.

Згодом, у 1908 р., розпочалося включення до міської межі селища Забайков'я разом з Байковим цвинтарем, а у 1913 році, відносно приєднання Деміївки, Забайков'я з Байковою горою до міста Києва, висловили свої пропозиції: міністерство внутрішніх справ, київські міські і земські відомства.

Завданнями дослідження є:

1. Розробити актуальність теми дослідження.
2. З'ясувати стан розробленості наукової проблеми.
3. Визначити проблемні місця в змісті описуваного матеріалу.
4. Викласти матеріал.
5. Зробити висновки.
6. Скласти перелік архівних джерел і довідкових матеріалів, список літератури за темою статті.

Мета дослідження: дослідити в історичній ретроспекції застосування архівної бази, відповідно до глибокого розкриття історії Забайків'я, історичної місцевості на території Києва, частково Голосієва й Деміївки, з погляду його відношення до адміністративно-територіального поділу міста Києва, його народонаселення та до функціонування на цій і прилеглий територіях значних об'єктів, які мають історичну й соціокультурну цінність.

Виклад основного матеріалу

Основним дослідницьким блоком нашої теми є власне архівні матеріали друкованих видань, картографічні матеріали, матеріали з приватних колекцій. Найбільш важливі документи, які стосуються

нашої теми, зберігаються в Центральних державних архівах, насамперед, в історичному (м. Київ), у Державному архіві Київської області, Державному архіві міста Києва.

Велике значення мають документи, які були створені в міській Думі, її філіях, на рівні управління Києвом та його спеціалізованих лагун.

За радянських часів у приміщенні Думи розміщувалися різноманітні адміністративні установи (губвиконком, окрвиконком, міськрада, обком компартії тощо). Надалі ключові документи щодо управління Києвом створювалися й створюються на рівні Голови виконавчого комітету міської ради, Голови міської ради, міських голів (мерів), Представників Президента України, голів міської державної адміністрації.

Питання соціально-економічної життєдіяльності на території Забайків'я в радянський час вирішувалися як на рівні міста, так і на рівні московського району. Свого часу московський район був колишнім адміністративно-територіальним районом міста Києва; він був розміщений у південній частині міста. До складу району входили такі місцевості, як: Голосіїв, Деміївка, інші, в тому числі, Забайків'я. Сам район був утворений 1918 року як Деміївський; у 1921 році він був сформований наново під такою ж назвою; у 1930-х роках район був у складі укрупненого Ленінського району; до 12 жовтня 1957 року він функціонував як Кагановичський район. У 2001 році під час адміністративно-територіальної реформи в Києві територія району увійшла до складу новоутвореного Голосіївського району (Київська міська рада, 2001). Документи про перейменування вулиць, інших географічних об'єктів Києва, які були розроблені ще в ХІХ столітті, були відкладені в якості архівних документів від міської Думи, як у ЦДІА України, так і в ДАКО й ДА у місті Києві. Також перейменування з політичних причин мали місце в радянський період (1920–1930-і рр., 1944-і рр., 1957-і рр., 1980-і рр.). У час незалежності генеральні перейменування сталися в 1990-і рр., й у 2015-му році.

Загалом зазначимо, у ХХ столітті були створені документи, які відображали політичну історію України, Києва та його районів і місцевостей. Ці документи належать до: років Першої Російської революції, часів Української національної революції 1917–1921 рр., часів політичної діяльності під приводом РКП (б), ВКП (б), КПРС, комсомолу; часу політичних репресій у 1930-их рр., часу оборони й визволення Києва (1941–1943 рр.), років панування радянської політичної системи. Ці архівні документи зберігаються в Центральних державних архівах України, ДАКО й Державному архіві міста Києва.

Документи, які стосуються архітектури, будівельно-інженерних та інфраструктурних робіт, зберігаються як в ЦДА України, Держав-

ному архіві міста Києва, так і в спеціалізованих відомчих галузевих архівах. Маємо знати, що історичні пам'ятки як саморуйнуються, так і спровоковано знищуються новочасними забудовниками. Цей момент також належить до Забайків'я, деякі з його будівель перестали існувати.

Визначимо, що Забайков'я (Забайків'я) є місцевістю, яке розташоване від Байкової вулиці (її верхньої частини) в бік Деміївської площі. Це поселення прилягає до наступних місцевостей: Берлізові Городи, Божків яр, Деміївка та Новое Строєніє. З погляду лінгвістики маємо зазначити, що назва цього поселення походить від Байкового кладовища. Ця назва вперше згадується у 1850-ті роки, коли ці, доти порожні землі, придбала Києво-Звіринецька церква, почавши здавати їх в оренду міщанам та селянам під сади і городи. До 1918 року церква вела метричні книги, що в них вносилися дані, які стосувалися народження, обрання шлюбу й відходу до іншого життя, жителів цих місцевостей. Загалом, певна кількість церковно-метричних книг зберігаються в ЦДІА України (м. Київ) і ДАКО. Основним літературним джерелом із цього приводу є видання, здійснене Миколою Васильовичем Закревським (псевдонім — М. Шагінян; 1805–1871), українським істориком, етнографом, художником, мовознавцем і письменником.

У 1889 році у будівлях і приміщеннях, розташованих на цій локації, налічувалося 1500 жителів. Наприкінці XIX століття формувалася сучасна система вулиць та основна забудова. У 1909 році ця місцевість була викуплена київською міською владою. На Забайків'ї збереглося чимало споруд кінця XIX — початку XX століття. З 1834 року господарством Києва відала Міська Дума, яка була виборним розпорядчим органом міського самоврядування, та її виконавчий орган — міська управа. Саме звідти виходили документи, які стосувалися різноманітних аспектів економічно-соціального й культурного життя міста. В основному ці документи (переважно до 1917 року) зберігаються в ЦДІА, ДАКО й Державному архіві міста Києва.

Сьогодні в цих архівних установах також є документи, які були завізовані свого часу міськими головами, зокрема, в дореволюційний час: Іваном Ходуновим (1851–1853), Семеном Личковим (1853–1854), Андрієм Бухтеевим (1854–1857), Григорієм Покровським (1857–1860), Йосипом Завадським (1860–1863), Федором Войтенком (1863–1871), Павлом Демидовим Сан-Донатом (1871–1872), Миколою Ренненкампом (1875–1879), Густавом Ейсманом (1879–1884), Іваном Толлі (1884–1887), Степаном Сольським (1887–1900), у революційний час: Євгеном Рябцовим (1917–1919), Іполитом Дьяковим (1918), Петром Бутенком (1919), Миколою Літвицьким (1920), Григорієм Чудновським (1918), Андрієм Бубновим (1919), Андрієм Івановим (1919–1920), у ранній радянський період: Григорієм Гриньком (1923–1925), Пантелеймоном

Свистуном (1925), Панасом Любченком (1925–1927), Юрієм Войцехівським (1928–1932), Іваном Воробйовим (1932), Василем Биструковим (1932–1934), Тарасом Мітулинським (1937), Миколою Пашком (1937–1938), у час гітлерівської окупації: Олександром Оглоблиним (1941), Володимиром Багазієм, (1941–1942), Леонтієм Форостовським (1942–1943). Причому варто зазначити, що міські діячі революційних і постреволуційних часів майже всі були репресовані; а діячі часів німецької окупації з честю витримали всю вагу свого національного й громадянського обов'язку перед киянами.

У поствоєнний й відбудовчий час головами виконавчого комітету міської ради Києва були: Федір Чеботарьов (1946–1947), Олексій Давидов (1947–1963, Михайло Бурка (1963–1968), Володимир Гусев (1968–1979), Валентин Згурський (1979–1990), Микола Лаврухін (1990); у час української незалежності: Григорій Малишевський (1990–1991), головами міської ради: Арнольд Назарчук (1990), Олександр Мосіюк (в. о., 1991–1992), Василь Нестеренко (1992–1994), Олександр Омельченко (1998–1999), головами виконавчого комітету міської ради Києва: Григорій Малишевський (1991), Олександр Мосіюк (в. о. 1991–1992), Іван Данькевич (в. о., 1992), Леонід Косаківський (1994–1995); міськими головами, мерами Києва: Леонід Косаківський (1997–1998), Олександр Омельченко (1999–2006), Леонід Черновецький (2006–2012), Галина Герега (в. о., 2012–2014), Віталій Кличко (з 2014); представниками Президента України, головами міської державної адміністрації Києва: Іван Салій (1992–1993), Іван Данькевич (в. о., 1993), Леонід Косаківський (1993–1994); головами міської державної адміністрації: Леонід Косаківський (1995–1996), Олександр Омельченко (1996–2006), Леонід Черновецький (2006–2010), Олександр Попов (2010–2013), Анатолій Голубченко (т. в. о. 2013–2014), Володимир Макеєнко (2014), Володимир Бондаренко (2014) і Віталій Кличко (з 2014).

Основними магістралями, які окреслюють межі Забайків'я, є: вулиця Миколи Грінченка, вулиця Забайківська й вулиця Володимира Брожка. Для нас є важливим, що вулиця Миколи Грінченка була сформована лише у 1930–50-ті роки; на ній існує давніша забудова; на території фабрики «Роза» знаходиться декілька споруд кінця ХІХ-початку ХХ століття, які є залишками військового сухарного заводу, що існував тут з кінця ХІХ століття (Київська міська Рада депутатів трудящих, 1952).

У ніч з 12 на 13 грудня 2020 року, на вулиці Протасів Яр, стався демонтаж будівлі ХІХ століття, двоповерхового будинку (1886 р.), останньої вцілілої частини колишнього військового сухарного заводу та останньої будівлі за цією адресою, що зберегла автентичну об'ємно-просторову структуру з дореволюційних часів. Сам київський сухарний завод був збудований у 1880-х роках в дусі середньовічної

Рис.1. Київський сухарний завод

оборонної архітектури; у його приміщеннях мололи зерно на борошно, випікали хліб та виготовляли сухарі. Ось так виглядала будівля на початку ХХ століття (Рис.1).

Безпосередньо вулиця Володимира Брожка виокремлює з півдня описувану нами місцевість. Початковий відрізок вулиці виник ще на початку ХХ століття під назвою Лугова, що 1955 року набула іншу назву (Кіровоградська) (Київська міська Рада депутатів трудящих, 1955). Протягом 1970–80-х років частину малоповерхової приватної забудови (на початковому відрізку вулиці) було знесено (Кудрицький та ін., 1995). Сучасна назва на честь солдата Збройних сил України, учасника АТО (ООС) В. С. Брожка (з 2018 року).

Центральною вулицею Забайків'я є вулиця Волзька. До неї прилучаються такі вулиці: Псковська, Кочубеївська; провулки, Богунський, Волзький, Кіровоградський. Ця вулиця виникла наприкінці ХІХ століття під назвою Деміївська, приблизно з 1913 року; тоді вона мала назву (2-а) Некрасовська; сьогоднішня її назва походить з 1955 року (Київська міська Рада депутатів трудящих, 1955). Забудова вулиці — приватна малоповерхова, переважно кінця ХІХ–1-ї третини ХХ століття; до нашого часу зберігся старовинний двоповерховий будинок, за № 17 та муровані особняки.

Такий сьогодні має вигляд будинок під номером 17 (Рис.2), (Кудрицький та ін., 1995)

Вважаємо, назви, які мають російське походження, не є випадковими на мапі Києва, це пов'язане з певним часом існування Києва

в складі Російської імперії та СРСР, та більше, ми маємо знати про те, що багато містян Києва мали російське походження, на околицях міста оселялися також відставні солдати й робітники, які будували Печерські укріплення, Новостроєнське поселення, залізницю Київ-Балта, мостили брукувку на вулицях Києва, будували мости через Дніпро.

Також на вулиці Волзькій розташована школа-інтернат № 11 для дітей з вадами зору (будинок № 12-А). Важливо буде зазначити в цьому зв'язку — діти й батьківський загал школи тепло відзиваються про педагогічний колектив школи, що в ній панує лагідний морально-психологічний клімат. Взагалі, Забайків'я вражає своєю тишею, тут почуваєш себе відірваним від міської суєти.

Проте, не варто забувати про специфічне сусідство, про наявність в цій місцевості Байкового цвинтаря й крематорію, це є некрополь у Голосіївському районі міста Києва, пам'ятка історії та культури, він є одним із найстаріших некрополів, який зберігся, у місті. Його загальна площа складає 47 га. Свою назву кладовище отримало від прізвища генерал-майора Сергія Васильовича Байкова, героя двох воєн: французько-російської війни 1812 року та російсько-турецької 1828—1829 років, на відкуплених землях якого воно почасти розташоване. Дослідники свідчать, що цвинтар мав одну прогресивну, як на той час, особливість — це був перший київський некрополь, де ховали представників всіх конфесій та віросповідань. За цим принципом він був поділений на секції: лютеранську, юдейську, православну,

Рис.2. Будинок кінця XIX–1-ї третини XX століття

католицьку тощо. З погляду історії церкви та віросповідання місцевого населення є важливим факт: протягом 1884–1889 років на новій православній частині спорудили церкву Вознесіння Господнього. У ці часи на цвинтарі з'являються перші склепи; над проектуванням деяких із них працювали найкращі київські архітектори: Євген Єрмаков, Михайло Іконніков, Володимир Ніколаєв; деякі з них згодом стали знаними, зокрема, такі, як Владислав Городецький та Олексій Шусев. Також на території Нового кладовища розташована церква Воскресіння Словущого УПЦ (МП); центральну вхідну браму увінчує церква Св. Дмитрія.

Із 1975 року, вище Байкового кладовища, запрацював київський крематорій, що його було спроектовано архітектором Авраамом Мілецьким (1918–2004), українським архітектором, членом спілки архітекторів СРСР, почесним членом Академії архітектури України, доцентом Київського державного художнього інституту, лауреатом Державної премії СРСР за будівництво Палацу піонерів і школярів (1967).

Вулиця Байкова прорізує місцевість Байкова гора, пролягаючи від вулиці Миколи Грінченка до Забайківської вулиці. Ця вулиця відома з кінця XIX століття під такою ж назвою. У першій половині 1910-х років отримала назву Дьяківська. З другої половини 1920-х років мала назву вулиця Шмідта, на честь російського моряка, учасника революції 1905 року лейтенанта Петра Шмідта. Сучасну назву відновлено у 1944 році, але мало місце також повторне рішення про перейменування, від 1952 року. Із південного заходу Забайків'я відокремлює вулиця Забайківська. Загалом зазначимо, перейменування місцевостей, вулиць, інших географічних і топонімічних об'єктів, у ході історії Києва, викликано змінами в політиці. У царські часи вулиці іменувалися на честь образів із Біблії, членів імператорського дому, їхні назви прив'язувалися до історичних назв географічного походження — річок, пагорбів, улоговин, певних локацій, зафіксованих у народній пам'яті.

У час Національної революції 1917–1921 рр. назви вулиць, міст тощо мали революційне, марксистське й соціалістичне походження.

У радянські часи вулиці іменувалися іменами партійних, комсомольських і профспілкових діячів.

Гітлерівська адміністрація у Києві, в час окупації, назвала основні вулиці й площі назвами німецько-прусського нацистського походження.

Далі йшли зміни, пов'язані з відзначенням дат певного спрямування — революцій, війн, певних подій у житті СРСР, на відзначення героїв революцій, війн, партійних, профспілкових і комсомольських діячів тощо. У першу чергу утворювалися топоніми й антропоніми, пов'язані з РРФСР, позначаючи її міста й селища. І тільки в час україн-

ської незалежності постали процеси в декомуністичному спрямуванні. Вінцем цих трансформацій стала низка законів, які забороняють все, — символічне, світоглядне, й т. п., що є продовженням нацистської й комуністичної ідеології (Верховна Рада України, 2015а, Верховна Рада України, 2015b, Верховна Рада України, 2015с). Також є сучасним позитивним фактом найменування вулиць, пам'яток історії тощо, прізвищами героїв визвольних змагань 2014 року.

Висновки

1. Тема дослідження має як регіональний, так і локальний характер. Вона стосується відновлення історичної пам'яті про історичну місцевість Києва, про Забайков'є (Забайків'я). Це пов'язане з руйнацією, об'єктивною й спрямованою, історичних локальних об'єктів, таких, як будівлі й приміщення минулих діб різноманітного призначення; загалом, зі зникненням символів історії, закарбованих у історичних назвах, географічних, геонімічних, антропонімічних, вулиць, провулків тощо.

2. Історично ця місцевість опікувалася зусиллями церкви, а з 1909 року нею займалася Київська міська дума. Ця територія та її поселенці прямо пов'язані з історичними подіями, які мали значення для України й Києва. Також треба відмітити вплив Байкового цвинтаря та його інфраструктури на життя цієї місцевості.

3. Дослідження спрямоване на аналіз історичних джерел і наративів із історії Забайков'я. У першу чергу, були застосовані архівні матеріали різноманітного походження, форми й змісту. Це архівні документи на різних носіях, які зберігаються в Центральних державних архівах України, Державних архівах Київської області й міста Києва.

4. Сьогодні ці матеріали оцифровуються, застосовуються в різних напрямках, у науково-дослідницькому, практичному (особливо з погляду архітектури й містобудування), популярному, у вигляді віртуальних матеріалів, які можуть бути застосовані під час проведення різноманітних заходів різного спрямування, у тому числі, культурницького.

5. Маємо надію на продовження подібних досліджень, у першу чергу, на ниві діловодства, архівознавства, наукових досліджень (в історичній науці, у краєзнавстві), у практичних розробках економічного характеру й в річищі проведення масових заходів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Букет, Є. (2008, 19 вересня). Перший краєзнавець Київщини. *Слово Просвіти*, 38, 7–10.

Верховна Рада України. (1997, 21 травня). *Про місцеве самоврядування в Україні. Закон* (№ 280/97-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80?lang=uk>

Верховна Рада України. (1999, 15 лютого). *Про столицю України — місто-герой Київ*. Закон (№ 401–XIV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/401-14>

Верховна Рада України. (2015а, 9 квітня). *Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років*. Закон (№ 316–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/316-19>

Верховна Рада України. (2015б, 9 квітня). *Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті*. Закон (№ 314–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/314-19>

Верховна Рада України. (2015с, 9 квітня). *Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років*. Закон (№ 315–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/315-19>

Железко, А. М. (2012). Володимир Щербина — дослідник київської старовини. *Праці Центру пам'яткознавства*, 21, 178–186.

Івакін, Г. Ю., Кальницький, М. Б., Павленко, Ю. В., & Храмов, О. Ю. (Уклад.). (2005). *Визначні пам'ятки Києва: Енциклопедичний довідник*. Фенікс.

Київська міська Рада депутатів трудящих. (1952, 3 січня). Про зміну найменувань вулиць. Рішення (№ 5). <https://cutt.ly/sO9cswzg>

Київська міська Рада депутатів трудящих. (1955, 5 липня). Про перейменування вулиць м. Києва. Рішення (№ 857). <https://81412.livejournal.com/13416.html>

Київська міська рада. (2001, 30 січня). *Про адміністративно-територіальний устрій м. Києва*. Рішення (№ 162/1139). <http://consultant.parus.ua/?doc=05Q7D530FE>

Кубійович, В. (Ред.). (1993). *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*. Наукове товариство імені Шевченка.

Кудрицький, А. В., Пономаренко, Л. П., & Різник, О. О. (Упоряд.). (1995). *Вулиці Києва*. Українська енциклопедія.

Макаров, А. Н. (2005а). *Киевская старина в лицах. XIX век*. Довіра.

Макаров, А. Н. (2005б). *Малая энциклопедия киевской старины* (А. А. Холоша, ред.). Довіра.

Полищук, Н. (2007, 12 октября). Жизнь за погостом. *Газета по-киевски*, 10.

Пономаренко, Л. А. (1992). Картографічне пам'яткознавство. *Праці Центру пам'яткознавства*, 1, 70–77.

Пономаренко, Л. А., & Різник, О. О. (2003). *Київ. Короткий топонімічний довідник*. Павлім.

Рибаків, М. (1994). А. Байков похований не на Байковому цвинтарі. *Краєзнавство*, 1/2, 26–28.

Сигалов, А. М. (Упоряд.). (1975). *Вулиці Києва: Довідник*. Реклама.

Шероцький, К. В. (1995). *Київ: Путеводитель*. Кобза. (Оригинальная работа, опубликованная в 1917 году).

Широчин, С., & Михайлик, О. (2019). *Невідомі периферії Києва. Голосіївський район. Від селищ до масивів*. SKY HORSE.

REFERENCES

Buket, Ye. (2008, September 19). Pershyi kraieznavets Kyivshchyny [The First local Historian of Kyiv Region]. *Slovo Prosvity*, 38, 7–10 [in Ukrainian].

Ivakin, H. Yu., Kalnytskyi, M. B., Pavlenko, Yu. V., & Khramov, O. Yu. (Comps.). (2005). *Vyznachni pamiatky Kyieva: Entsyklopedychnyi dovidnyk* [Sights of Kyiv: Encyclopedic Reference Book]. Feniks [in Ukrainian].

Kubiiovych, V. (Ed.). (1993). *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary Part]. Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].

Kudrytskyi, A. V., Ponomarenko, L. P., & Riznyk, O. O. (Comps.). (1995). *Vulytsi Kyieva* [Streets of Kyiv]. *Ukrainska entsyklopediia* [in Ukrainian].

Kyiv City Council. (2001, January 30). *Pro administratyvno-terytorialnyi ustroi m. Kyieva* [On the Administrative-Territorial Structure of Kyiv]. Decision (№ 162/1139). <http://consultant.parus.ua/?doc=05Q7D530FE> [in Ukrainian].

Kyivska miska Rada deputativ trudiashchykh. (1952, January 3). *Pro zminu naimenuvan vulyts* [About Change of Names of Streets]. Decision (№ 5). <https://cutt.ly/sO9cwzgz> [in Ukrainian].

Kyivska miska Rada deputativ trudiashchykh. (1955, July 5). *Pro pereimenuvannia vulyts m. Kyieva* [About Renaming the Streets of Kyiv]. Decision (№ 857). <https://81412.livejournal.com/13416.html> [in Ukrainian].

Makarov, A. N. (2005a). *Kyivskaya starina v litsakh. XIX vek* [Kyiv Antiquity in Faces. XIX Century]. *Dovira* [in russian].

Makarov, A. N. (2005b). *Malaya entsiklopediya Kyivskoi stariny* [Small Encyclopedia of Kyiv Antiquity] (A. A. Kholosha, Ed.). *Dovira* [in russian].

Polishchuk, N. (2007, October 12). *Zhizn' za pogostom* [Life Behind the Graveyard]. *Gazeta po-Kyivski*, 10 [in russian].

Ponomarenko, L. A. (1992). *Kartohrafichne pamiatkoznavstvo* [Cartographic Monuments]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*, 1, 70–77 [in Ukrainian].

Ponomarenko, L. A., & Riznyk, O. O. (2003). *Kyiv. Korotkyi toponimichnyi dovidnyk* [Kyiv. Short Toponymic Reference Book]. Pavlim [in Ukrainian].

Rybakov, M. (1994). *A. Baikov pokhovanyi ne na Baikovomu tsvyntari* [A. Baikov is not Buried in Baikov Cemetery]. *Kraieznavstvo*, 1/2, 26–28 [in Ukrainian].

Sherotskii, K. V. (1995). *Kyiv: Putevoditel'* [Kyiv: Travel Guide]. Kobza. (Original work published 1917) [in russian].

Shyrochyn, S., & Mykhailyk, O. (2019). *Nevidomi peryferii Kyieva. Holiivskiy raion. Vid selyshch do masyviv* [Unknown Peripheries of Kyiv. Holiivskiy District. From Settlements to Massifs]. SKY HORSE [in Ukrainian].

Syhalov, A. M. (Comp.). (1975). *Vulytsi Kyieva: Dovidnyk* [Streets of Kyiv: Handbook]. Reklama [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. (1997, May 21). *Zakon (№ 280/97–VR). Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini* [On Local Self-Government in Ukraine]. Law (№ 280/97–VR). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80?lang=en> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. (1999, January 15). *Pro stolytsiu Ukrainy — misto-heroi Kyiv* [On the Capital of Ukraine — City-Hero Kyiv]. Law (№ 401–XIV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/401-14?lang=en> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015a, April 9). Pro dostup do arkhiviv represyvnykh orhaniv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917–1991 rokiv [On Access to the Archives of the Repressive Organs of the Communist Totalitarian Regime of 1917–1991]. Law (№ 316–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/316-19> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/316-19?lang=en> [in Ukrainian].

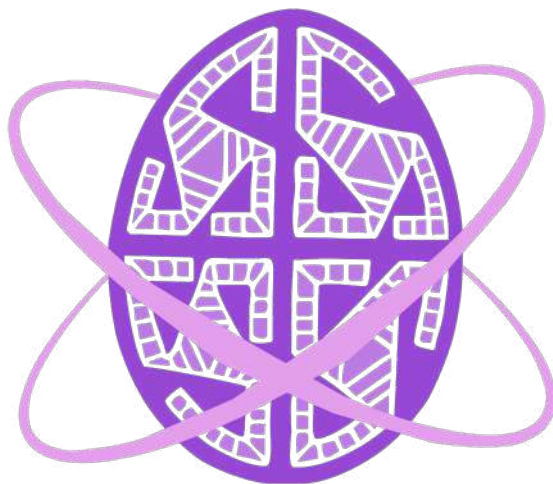
Verkhovna Rada of Ukraine. (2015b, April 9). Pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiati bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti [On the Legal Status and Honoring the Memory of Fighters for the Independence of Ukraine in the XX Century]. Law (№ 314–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/314-19?lang=en> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015c, April 9). Pro uvichnennia peremohy nad natsyzmom u Druhii svitovii viini 1939–1945 rokiv [On the Perpetuation of the Victory Over Nazism in the Second World War of 1939–1945]. Law (№ 315–VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/315-19?lang=en> [in Ukrainian].

Zheliezko, A. M. (2012). Volodymyr Shcherbyna — doslidnyk kyivskoi starovyny [Volodymyr Shcherbyna is a Researcher of Kyiv Antiquity]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*, 21, 178–186 [in Ukrainian].

ПУБЛІЦИСТИКА

PUBLICISM

Наука у час війни: чин покликаних чи безрозбірливе заробітчанство

Микола ТИМОШИК
журналіст

© Тимошик М., 2022

Наукова думка, якщо вона справжня, а не кон'юнктурна пристосуванка, ніколи, ніде й за жодних обставин не мала й не має ні перепочинку, ні перерви. Навіть у час лихоліття, якою є теперішня кривава битва українського народу з відвічним російським агресором.

Втім, затяжний кризовий стан української науки породив явище, пов'язане із заробітчанством на науці. Тепер ні для кого не є таємницею, що ніким не контрольований у нашій країні ринок так званих наукових послуг все більше змістився у бізнесову площину. Причому, нібито на законних підставах.

SCIENCE DURING THE WAR: THE RANK OF THE CALLED OR ILLEGAL EMPLOYMENT

Mykola Tymoshyk
Journalist

Scientific thought, if it is real, and not an opportunistic adapter, never, nowhere, and under no circumstances had and has neither a rest nor break. Even in times of hardship, which is the current bloody battle of the Ukrainian people with the eternal russian aggressor.

However, the prolonged crisis state of Ukrainian science has spawned a phenomenon related to earnings in science. Now, it is no secret that the market for so-called scientific services, which is not controlled by anyone in our country, has increasingly shifted to the business world. And, allegedly, on legal grounds.

Про те, що наукова періодика живе, розвивається, що публікаторська діяльність дослідників різних галузей знань продовжує уречевлюватися в нових числах наукових журналів, засвідчують свіжі інформаційні повідомлення на різних мережевих платформах. Здебільше вони стосуються завершення формування редакційного портфеля того чи того журналу та запрошення до співпраці якомога ширшого кола дослідників.

Цікаво, що у цьому сегменті наукової діяльності помітна така деталь: системні нагадування різними каналами (соціальні мережі, розсилання листів на електронні адреси, індивідуальні телефонні дзвінки) з метою рекрутування на вигідних обопільних умовах нових авторів здійснюють зазвичай редакції тих наукових журналів, які не лише виживають, а й заробляють, у буквальному сенсі цього слова, за рахунок самих авторів.

Що це означає на практиці?

Те, що раніше в такій осібній царині людської діяльності як наука, здавалося апріорі недопустимим, неможливим, ганебним, раптом стало цілковито доступним, простим і навіть престижним. Але не кожному. А лиш тим, хто має гроші. Таким можна купити все: учене звання, наукову посаду. Не є таємницею розцінки на кандидатські, докторські дисертації, на захист, на безпроблемний супровід захисту, «надійних» опонентів.

Цей напевно дикунський приклад стався нещодавно. І пов'язаний він зі спробою деяких білянаукових сил не лише відродити в Україні рашистський за походженням та змістовими наративами журнал, а й добряче заробити на цьому.

Подив, шок, обурення.

Саме такими словами можу передати своє перше сприйняття щойно отриманої на електронну пошту «срочної новості»: в українському інформаційному полі з'являється новий щомісячний науковий журнал! Здається, можна було б порадіти цьому факту: знайшлися ж ентузіасти, які, наперекір таким драматичним обставинам, уже подбали не лише про науковців, а й про майбутнє національної гуманітарної науки.

Втім є одне принципове «але».

Виявляється, на початку вже другого місяця повномасштабного й трагічно-руйнівного наступу російського агресора на більш ніж тисячакілометровому фронті нашої Батьківщини в Україні засновується новий, а точніше сказати відновлюється старий, журнал... російського походження. І відновлюється не просто так, а з «ювілейної» нагоди. Рівно сто років тому в одній із столиць Російської імперії — Петрограді — заснували журнал «Наука и техника».

У розісланому ученим України листі засновники цього реінкарованого журналу країни-агресора, що в українізованій версії має таку ж назву — «Наука і техніка», — повідомляють це як про «срочную новость». Більше того, подається обкладинка ленинградського журналу з числом 5 від 28 січня 1927 року, де крупними літерами над логотипом «красується» дворядкова реклама: «Цена в Ленинграде, провинции и на железных дорогах 10 коп.».

Фотосюжет на цій обкладинці більш ніж промовистий: два високопоставлені офіцери радянської (російської) армії, в сусідстві з таким же високопоставленим партійно-більшовицьким начальством запускають чотириствольну пускову установку — сенсаційне «новшество» російських учених.

Нижня частина цієї обкладинки-плакату — взагалі абсурдна. На неї новоспечені видавці української версії «Науки і техніки» наклали її логотип всуціль синього кольору, а над ним — крупним шрифтом у яскраво жовтому виконанні лозунг чи заклик: «Продовжимо починання славетних науковців».

Із цього ж кольорового плакату читач дізнається немало й іншої, не менш абсурдної, і, сказати б гостріше, дикунської інформації. Виявляється, новий журнал об'єднуватиме кілька галузей наукових досліджень: право, економіка, педагогіка, комп'ютерні та фізико-математичні науки.

Родзинкою цієї реклами є такий собі примітивно-убогий прийом, який уже давно себе дискредитував: приманка «дармовою локшиною» для авторів, які поспішать першими відправити на адресу цього журналу статті. У виконанні засновників «Науки і техніки» це

звучить так: «На честь заснування журналу до 23.04.2022 редакція проводить акцію та публікує статті серії «Право», «Комп'ютерні науки» БЕЗКОШТОВНО. Кількість безкоштовних статей обмежена».

Цікаво, а хто ж засновники цього відновленого «дива»? Їх легко віднайти, всього лиш одним кліком натиснувши на цю вже розтиражовану повсюди обкладинку-плакат.

Безпосередніми творцями цього журналу є три засновники: громадська організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (президент — Євген Романенко), громадська організація «Асоціація науковців України» (президент — Олександр Дацій) та ФОП Ірина Жукова, яка представляє видавничу групу «Наукові перспективи». Одні шукають авторів, інші — редагують або скорше пишуть за них статті, ще інші — публікують, видають сертифікати. Всі разом — заробляють і ділять зароблені гроші. Ще є група підтримки, нібито також причетна до цієї справи: громадські організації «Християнська академія педагогічних наук України» та «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Із проаналізованих документів засновників випливає, що «Наука і Техніка» видає (зважає — не друковану, а лиш електронну версію) журнал «Наука і техніка сьогодні» аж у чотирьох серіях: («Педагогіка», «Право», «Економіка», «Техніка», «Фізико-математичні науки»). Судячи з рекламної листівки-плаката, в березні з'являється ще одна серія — «Комп'ютерні науки», якої в статутних документах таки немає.

І все це — під зовні благородними намірами: «з метою розвитку наукового, технічного потенціалу різних галузей науки шляхом оприлюднення результатів досліджень та їх інтеграції у сучасний освітній простір».

Дещо про оплату публікації для тих, хто не встигне потрапити до вузького кола нагороджених безплатністю з нагоди заснування журналу: 450 грн за 12 сторінок. Якщо обсяг статті перевищує цю

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ
ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

СВІДОЦТВО

ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТОВЛОВАЧІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ
ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ

Серія ДК № 4957

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
Закон України № 2909-VI від 12.06.2006 р. «Про громадські організації»
«ВСЬУКРАЇНЬСЬКА АСАМЕЛЯ ДОКТОРІВ НАУК З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»
(громадська організація з обмеженою відповідальністю)
ГО «ВАДНД»

(справка, що є на виконанні функцій цього свідчення)

Вид діяльності у видавничій справі: видавнича діяльність, виготовлення видавничої продукції,
розповсюдження видавничої продукції

Місцезнаходження (місце проживання): 01025, м. Київ, Андріївський узвіз 11, офіс 68

Засновник (співзасновники): Романенко Євген Олександрович,
Пархоменко-Куценко Оксана Ігорівна, Руденко Ольга Мстиславівна

Перший заступник Голови
Держкомтелерадіо: В.О. Червак

18.08.2015 р.

кількість, то кожна наступна сторінка оплачується додатково — 85 грн. За бажанням заявнику відтворять друковану версію (або й кілька) цього журналу, але за окрему плату, обсяг якої не оприлюднюється. Ще один платний папірець за 200 гривень — сертифікат. Кольоровий і з печаткою та підписом ФОП Ірини Жукової, яка на цьому документі вже зазначена як директорка видавничої групи «Наукові перспективи».

Показова деталь. На поданому на сайті цієї групи зразку цього так званого сертифікату «пришпилено» обкладинку... тієї ж ленінградської «Науки і техніки»...

Залишаю поза берегами цього матеріалу низку юридичних неув'язок у статутних документах. Вони, гадаю, розраховані на тих із нашого брата-науковця, хто не вміє чи не хоче писати, а звик за

гроші «замовляти» з нуля і наукову статтю, і дисертацію, і монографію — так тепер у нас робиться наукова кар'єра. Бо наука в нас усе більше стає сферою бізнесу профанаторів, а не чину одержимих. Бо все більше з колишніх чесних учених, розчарувавшись у можливості реформ у науці та не бажаючи приймати нечесні правила гри, мусили покинути це невдячне ремесло і подалися в найми до організаторів таких «наукових платформ».

Сподіваюся, посвячені в тонкощі науки справжньої і науки фальшивої відразу розберуться в цій білянауковій вакханалії, що не на жарт розігралася на полі української науки в останні роки. Звісно, це є результат хронічно поспішних, непродуманих, непрофесійних, а тому згубних реформ нашого Міносвіти в такому архіважливому для українського державотворення питанні як освіта і наука.

Годі ставити питання засновникам нового журналу про мотивацію назви та бажання «продовжити починання славетних науковців». Звісно, російських.

Здається мені, що це не стільки елементарне невігластво, скільки дурість. А ще — вже усталена в головах декотрих докторів наук ментальна малоросійськість, або ж політична заангажованість.

У цю драматичну для нашого народу пору багато українців рішуче позбавляються залишків такої принизливої для нації і такої болючої за наслідками малоросійськості. Вони все більше стають рішучими противниками мови країни-агресора і її культури. Відбувається природне відторгнення, як відповідь на війну. Таке ж спостерігається і в цивілізованому світі. І раптом — таке плазування, таке угодовство.

Коли й відновлювати в цю непросту пору якийсь науковий журнал, то чому б не почати з легендарної «Науки і культури», що виходив у світ у радянській Україні упродовж десятиліть? Колектив цього щорічника, що складався переважно із журналістів-професіоналів та патріотів, навіть у застійні часи стукався до сердець читачів забороненою українською правдою, спонукав думати, підніматися з колін. Це ж стосується і щомісячного молодіжного журналу «Знання та праця» (видавався як орган республіканського комсомольського комітету накладом у кілька десятків тисяч примірників, переважали публікації науково-популярної тематики). Що вже мовити про діаспорні видання, що професійно творилися впродовж десятиліть на чужині, уречевлюючи й оберігаючи генетичний код нації.

Втім, творцям цього примітивного «наукового синдикату» з претензійною назвою «Наука і техніка» таке є чужим. Інтелектуально й ментально вони далекі і від української науки, і від національної історії.

Видавнича група "Наукові перспективи"
Третьмадська організація "Всеукраїнська асамблея
докторів наук з державного управління"
Третьмадська організація "Асоціація науковців України"

Посвідчення и старовинних
наукових традицій мовчезно

**НАУКА І
ТЕХНІКА**

СЕРТИФІКАТ

засвідчує, що стаття

Анастасії Мерквець

"ЖИТТЄВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІНТЕГРУВАННЯ ПРЕДМЕТІВ
ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ"

ОПУБЛІКОВАНА В ЕЛЕКТРОННОМУ ЖУРНАЛІ «НАУКА І ТЕХНІКА СЬОГОДНІ»
(СЕРІЇ «ПЕДАГОГІКА», «ПРАВО», «ЕКОНОМІКА», «ТЕХНІКА», «ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ»)

ДИРЕКТОР ВИДАВНИЧОЇ ГРУПИ
"НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ"
Віталіана
Володимирівна
1972 р.н.

23.01.2022
Дата

ІРИНА ЖУКОВА

То на кого ж розрахований цей проєкт і хто стоїть за ним?

Замість пошуків відповідей на це запитання наведу пару актуальних думок колег-одномумців за порушеною темою.

Майя Нагорняк: «Так хочеться вірити, що після перемоги у чиновників від науки почне потрохи проявлятися тверезий глузд. Зокрема, і щодо ганебного поділу науковців-гуманітаріїв на скопусівців і не-скопусівців».

Мар'ян Житарюк: «Перелік листів на 5–10 позицій із закликами надрукувати щось десь негайно надходять на електронні адреси науковців щоденно. Пропонують навіть написати за нас, тільки треба сплатити. Це нестерпно».

Доки ми є, — ніщо не програно

Анатолій МАТВІЙЧУК
журналіст, поет-пісняр
© Матвійчук А., 2022

Зникає довіра до наших популярних інформаційних джерел і топовим телеканалам. Вони давно зрадили своєму основному призначенню — доносити правду без жодного викривлення і маніпуляції фактами. Схоже, це стало неможливим — на цьому нині заробляються мільярди.

За допомогою саме інформації змінюється майбутня доля всього людства. Тому телеканали, радіостанції, інформаційні агентства та інтернет-портали сьогодні — найбільш жадані і ласі придбання всіх світових багатіїв. Саме вони створюють ту бажану реальність, просувають потрібні тренди і заповнюють інформаційний простір потрібними їм креатурами — від поп-зірок до політиків. Це і є нині суть «вільної преси».

UNTIL WE ARE, NOTHING IS LOST

Anatolii Matviichuk
Journalist, poet-singer

The confidence in our popular information sources and the top TV channels is disappearing. They have long betrayed their primary purpose—to convey the truth without any distortion or facts' manipulation. It looks like it became impossible — in this billions are made today.

With the help of information, the future destiny of all mankind is changing. That is why TV channels, radio stations, news agencies and Internet portals are today the most desirable purchases of all the world's rich. It is they who create the desired reality, promote the right trends and fill the information space with the creatures they need — from pop stars to politicians. This is the essence of the “free press” today.

Незадовго до початку війни з холодної зимової імли проступали суворі апокаліптичні реалії нашої дійсності: підвищення цін на бензин і газ, на електроенергію і продукти харчування, а до того — подальше поширення мутованого ковід-вірусу, посилення істерії і напруженості в інформаційному просторі, загострення військово-політичної ситуації в багатьох точках землі і зокрема, на наших північних кордонах.

Люди по різному реагували на всі ці виклики. Хтось намагався не тверезіти, щоб відтягнути момент гіркого прозріння, хтось готував свою дорожню сумку на екстрений випадок, а хтось піддавав газу, збільшуючи швидкість локомотивів, які несуться назустріч один одному, щоб зіткнутися лоб в лоб...

Є, щоправда, незначна кількість людей з аналітичним розумом, які намагаються осмислювати все, що відбувається з нами, і навіть зазирають за «горизонт подій» прокручуючи в уяві всі можливі варіанти. Я також належу до останніх, але роблю інший висновок — мені катастрофічно бракує вхідної об'єктивної інформації, на якій можна будувати об'єктивні прогнози.

Як людина, яка тривалий час працювала в ЗМІ і знає технології отримання та поширення інформації, а також способи маніпулювання масовою свідомістю, я уявляю, що таке сучасний інформаційний простір. А ще — до якої міри він є викривленим і специфічним саме в нашій країні.

Але на іншому полюсі впливу — тоталітарні мега-держави, де самі диктатори беруть на себе одноособове право творити реальність і говорити від імені всього народу, обираючи собі друзів чи ворогів. Можна сказати, що ці інформаційні антиподи працюють у різному частотному діапазоні — перші рекламують красиве і зручне життя, розваги і повну свободу особистості. Другі, навпаки, грають на високих почуттях патріотизму, особливої місії народу, виключності своєї нації над іншими націями. Але, по суті, і та, і друга форма нинішнього впливу на людей, є крайніми проявами маніпулювання свідомістю, яке лежить в основі всього.

Відтак, усе це інформаційне протистояння заповнює інфопростір у неймовірних масштабах. А в якості приймачів виступаємо — ми, наш мозок, наша незахищена свідомість. Бо на основі цієї ерзац-інформації ми формуємо свій світогляд. Недаремно з боку багатьох дослідників ми все частіше чуємо думки про тотальну деградацію людської спільноти, яка, тікаючи в ілюзорну реальність, так і не виробила для себе спільних алгоритмів планетарного існування.

Напевно володарям світового інфопростору не вигідно створювати реальну картину світу, пояснюючи людству, що світ насправді зовсім інший, аніж здається. Він не чорно-білий і не біполярний, в ньому

безліч кольорів, відтінків, тонів і напівтонів, які є головною окрасою цього живого світу. А головною та безперечною цінністю цього світу є життя! Життя, як кожної особистості, так і всього людства, та й загалом й усього живого, що населяє нашу планету.

Насправді, тим, хто контролює інфопростір, зовсім не цікаві глобальні проблеми людства, серед яких — жахливий екологічний стан планети, необхідність інших джерел енергії (ми виснажуємо надра планети), створення альтернативних продуктів харчування (ми продовжуємо вбивати живих створінь, щоб наситити свою утробу).

А хіба не проблема — жахливий характер нашої цивілізації: ми продукуємо в інформаційний простір шалену кількість насильства. На наших екранах 24 години на добу тривають війни, чиняться грабежі, вбивства і зґвалтування.

Якщо би раптом якась високорозвинута цивілізація випадково ознайомилася з нашим інфопростором, вона, напевно, би вжахнулася від того, які варвари і кровожерні потвори населяють цю прекрасну планету. І тисячолітній досвід нічому не навчив цих створінь — вони нищать усе довкола, а заодно і вбивають подібних собі.

Даруйте за ці узагальнення щодо всього людства — але роблю це навмисно — бо на їх тлі стають більш зрозумілими деякі речі, про які нам не говорять наші ЗМІ.

Зокрема, про те, що будь-які конфлікти планетарного масштабу — а саме перед таким ми стоїмо зараз, — не виникають самі по собі, вони генеруються штучно і ретельно плекаються день у день кимось за допомогою певних засобів, зокрема ЗМІ. Певним силам вигідно, щоб у час конфліктів світ виглядав чорно-білим і біполярним, щоб усе було обезличеним і обездушеним, щоби з усіх людських почуттів найсильнішими були ненависть і страх.

Можливо тому стільки війни і реклами зброї на наших телеекранах?

Існують певні ментальні особливості націй та їхній історичний досвід, яким при потребі можна дуже вдало зманіпулювати!

Заради чого, спитаєте ви? Оце і є питання питань! Якщо відповіді дуже спрощено, то заради задоволення гордині — особистої, групової, суспільної чи навіть державної. Саме особливий ментальний комплекс — гординя — прагне вашого возвеличення, примушує вас збагачуватися заради принципу, коли вже цілком вистачає і собі, і дітям, і онукам. Саме гординя штовхає на підлість і злочин, коли треба розчистити шлях до слави чи влади. Саме гординя примушує робити все, аби якомога довше утриматися на вершечку владної чи якоїсь іншої піраміди, отримуючи від цього особливий кайф.

У деяких релігіях світу саме гординя називається найбільшим гріхом і найстрашнішою рисою людини, з якої беруть початок всі інші

наші вади. Саме вона є тим кермом, за який сідає лукавий, щоб скеровувати нас у потрібному напрямку.

Знаю, що недалекокий від істини. Бо час від часу про це проговорюються найзнаменитіші митці цього світу. Саме про це був перший фільм «Матриця» Вачовських. Але їхню вражаючу ідею постаралися «замилити» в наступних серіях, помітно змістивши акценти. Саме про це був неймовірний «Аватар» Камерона, який, до речі, постраждав за свою «відвертість» і майже десятиліття не може випустити у світ продовження свого геніального дітища.

Нинішній світ побудований зовсім не на принципах гуманізму. Існує, приміром, неймовірно велика різниця між вартістю видобутку електроенергії (нафти чи газу) і її вартістю для нас, рядових споживачів. Але ми змушені приймати існуючі умови й далі збагачувати супербагатих володарів енергетичних корпорацій, які продовжують молитися на Карла Маркса і його теорію прибуткової вартості. Але чи знає хто, що в деяких країнах Сходу електроенергія і газ є безкоштовними для населення цих країн?!

А чи задумувалися ви про могутність фармацевтичних корпорацій, які зовсім не зацікавлені боротьбою з хворобами, а лише полегшують їх протікання? І витягають з вас останні гроші, коли треба рятувати життя.

Чи спадало вам на думку, що комусь дуже вигідно, аби ви залишали свої села і містечка, віддаючи за копійки свою землю і оселю, щоб переїхати до якоїсь бетонної комірчини — і платити-платити, за газ і електроенергію, за стоянку і утримання території, за транспорт і за ліфт і ще Бог знає за що. А тим часом ваша колишня земля стає джерелом прибутків для великого бізнесу.

Хіба це не Матриця, в якій ми всі існуємо тільки заради того, щоби збагачувати і робити могутнішими сотню людей на цій планеті, які грають країнами і народами, як фігурками на шаховій дошці, тішаючи свою гординю.

І хіба ці маленькі злі люди з великими амбіціями, не є такими ж фігурками на шахівниці у черговій партії, яку розігрують нині певні невидимі гросмейстери, у яких є десятки імен, і про яких ви мусите здогадуватись, якщо хоч трохи цікавилися конспірологією.

Але якби ж «гравці» задовольняли свої амбіції за шаховим столом, а не так цинічно і підло грали долями окремих людей і цілих народів! Усім їм і потрібно, аби у підсумку не лишилося ніяких таких народів, а лише безликий і позбавлений пам'яті конгломерат, тупа отара, яку вони щодня стригтимуть заради Золотого Руна.

І хіба ми не бачимо, що невидимі війни давно вже тривають проти багатьох народів, забираючи в них історичну пам'ять, народні пісні і казки, звичаї та обряди, мудреців і національних героїв. А нато-

мість насаджують стандартно-безликих «клонів», що несуть у маси розцяцьковану і примітивну попкультуру. На якій, до речі, теж зароблять свої мільярди ті, хто, як завжди, залишається поза кадром.

Отаке кіно життя. Його сценарій пишеться щоденно і щохвилино. Це скоріше реаліті-шоу з невідомим кінцем, бо реальність, не зважаючи на всю свою пластичність, як і динаміт, має здатність вибухати, часом зовсім несподівано, прямо в руках всіляких бомберів.

Для чого я зачепив нині цю тему?

Для того, щоб розуміти: війна насправді не має чіткого кордону і лінії розмежування. У вашій країні, вашому місті, у вашому багатоквартирному будинку є чимало людей, які є вашими антиподами, противниками і навіть ворогами.

Та чи вчать нас ЗМІ мудрості, стриманості, уміння вирішувати наші конфлікти мирним шляхом? Чи навпаки, культивується агресія і нетерпимість, при яких єдиним варіантом залишається кровопролиття?!

Відповідь буде однозначною. Але чому так?! І доки це триватиме?! Тож, думаймо, і в кожному випадку приймаймо свої рішення осмислено, а не спонтанно, під чужим впливом. І не купуймося так легко на заклики і патріотичні лозунги «вовків у овечих шкірах». І нехай страхи і плітки не забирають у вас ні віри в себе, ні здорового глузду.

Всі ми — люди. А життя на Землі має найвищу цінність. Якщо нас зітруть з лиця землі — не важливо хто і яким чином — не буде ніякої нашої історії, мови, культури. Взагалі ніякої України...

А доки ми є — ніщо не програно!

Український Інформаційний Простір

«Український Інформаційний Простір» є науковим рецензованим журналом відкритого доступу, в якому висвітлюються актуальні проблеми галузей журналістики та інформаційної діяльності

Ukrainian Information Space

#1 (9) 2022

Український Інформаційний Простір

Науковий журнал «Український Інформаційний Простір» включено до Переліку наукових **фахових** видань України за спеціальностями:

061 – «Журналістика та інформація»

029 – «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа»

ukrinfoprostir@gmail.com

ISSN 2616-7948 (print), ISSN 2617-1244 (online)

Запрошуємо авторів до співпраці!

Журнал індексується в наступних науково-метричних базах даних: Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, GoogleScholar, Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor, Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

ISSN 2616-7948 (print)
ISSN 2617-1244 (online)

Київський національний університет культури і мистецтв

**УКРАЇНСЬКИЙ
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПРОСТІР**

2022 #1 (9)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC JOURNAL

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Науковий журнал
Число 1 (9) за рік 2022

Засновник і видавець —
Київський національний університет культури і мистецтв

Виходить із 2018 р.

Редагування та коректура	<i>Оксана Гарачковська</i>
Редакторка англomовних текстів	<i>Марина Антонівська</i>
Технічне редагування та комп'ютерна верстка	<i>Сергій Шашенко</i>

Підписано до друку 03.05.2022. Формат видання 70×100/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif.
Ум-друк. арк. 19,4. Обл.-вид. арк. 20,4
Наклад 300 прим.
Зам. № 4648

Віддруковано з оригінал-макету на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Чигоріна, 14.

Свідоцтво про внесення суб'єкта до державного реєстру видавців,
виготовників, розповсюджувачів видавничої
продукції серія ДК № 4776 від 09.10.2014